САВРЕМЕНА ФИЛОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА
МЛАДИХ ИСТРАЖИВАЧА III

Зборник радова

DOI: https://doi.org/10.46630/sfpm.2025

Зборник са научног скупа
Савремена филолошка проучавања
младих истраживача III,
одржаног 24. фебруара 2024. године.

Оперативни уредник
Др Маја Д. Стојковић

Рецензенти

Др Милован Митровић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Др Весна Милтојевић,
редовни професор Факултета заштите на раду Универзитета у Нишу

Др Драган Тодоровић,
редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Центар за савремена филолошка проучавања младих истраживача

САВРЕМЕНА ФИЛОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА МЛАДИХ ИСТРАЖИВАЧА III

Зборник радова

Уредници
Доц. др Јелена Стошић
Доц. др Александар Новаковић

Ниш, 2025.

Програмски и организациони одбор Скупа:

Др Александра Јанић, ванредни професор
Др Ивана Митић, ванредни професор
Др Ненад Благојевић, доцент
Др Мирјана Бојанић Ћирковић, доцент
Др Јелена Младеновић, доцент
Др Александар Новаковић, доцент
Др Јелена Стошић, доцент
Др Нина Судимац, доцент
Др Олга Благојевић, виши лектор
Др Оливера Марковић, истраживач-сарадник
Мр Никола Татар, наставник страног језика
Мср Милица Ђорђевић, асистент
Мср Наталија Стевановић, истраживач-сарадник
Мср Христина Аксентијевић, истраживач-сарадник
Мср Милош Милисављевић, истраживач-приправник
Мср Душица Љубинковић, истраживач-приправник

Рецензенти појединачних радова

Доц. др Вања Цветковић
Доц. др Владимир Фигар
Доц. др Ивана Митић
Доц. др Јелена Јаћовић
Доц. др Јелена Младеновић
Доц. др Маја Стефановић
Доц. др Ненад Благојевић
Доц. др Нина Манојловић
Доц. др Нина Судимац Јовић
Др Александар Пејчић
Др Ана Мацановић
Др Јована Бојовић
Проф. др Александра Јанић Митић
Проф. др Велимир Илић
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Дејан Милутиновић
Проф. др Ирена Арсић
Проф. др Јасмина Ђорђевић
Проф. др Јелена Јовановић
Проф. др Кристина Митић
Проф. др Марина Јањић
Проф. др Мирјана Илић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Николета Момчиловић
Проф. др Селена Станковић
Проф. др Снежана Божић
Проф. др Снежана Милосављевић Милић
Проф. др Татјана Трајковић
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКÂ

Научна конференција намењена младим истраживачима у области домаће и стране филологије под називом *Савремена филолошка проучавања младих истраживача 3*, одржана је 24. фебруара 2024. године на Филозофском факултету у Нишу. Трећи пут заредом ова конференција окупила је младе научне посланике из универзитетских центара широм Републике Србије. Велики број пријављених тема (преко 50) потврђује да ова научна конференција постаје цењена и значајна за научни подмладак. Нажалост, нису сви учесници послали своје радове ради објављивања у овом зборнику, те ће зборник обухватити укупно 23 рада из области проучавања језика и проучавања књижевности. Радови су у зборнику разврстани према овим двема научним областима. У оквиру одељка који се односи на савремена проучавања језика налази се 12 радова, у којима су се аутори бавили савременим проучавањима српског језика, као и компаративним приступима у проучавању страних језика – понајвише енглеског и немачког. Други одељак односи се на савремена проучавања домаће и светске књижевности, а обухвата 10 радова. На крају зборника налази се рад пленарног предавача из области методике наставе српског као страног језика. Било нам је задовољство да учествујемо у реализацији научне конференције и у припреми зборника који се налази пред научном и стручном јавношћу, а који ће, надамо се, допринети даљем развоју савременим филолошким проучавањима.

Изузетну захвалност дугујемо рецензентима појединачних радова, чије су стручне напомене и савети значајно допринели квалитету радова који су се нашли у овом зборнику. Центар за савремена филолошка проучавања младих истраживача Филозофског факултета у Нишу још једном је оправдао основну идеју о потреби развоја и развитка научног подмлатка. Надамо се да ће научна конференција *Савремена филолошка проучавања младих истраживача* и у годинама које следе наставити да успешно окупља младе научне раднике из области филологије и да ће зборник са Скупа постати једна од најзначајнијих публикација за афирмисање научног подмлатка.

У Нишу, марта 2025.

Доц. др Јелена Стошић
Доц. др Александар Новаковић

Lana S. Jovanović[1]
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Doktorske studije stranih filologija

UDK 811.111'367.625:811.134.2'367.625
81'25

THE CHANGE OF INFORMATION IN THE TRANSLATION OF THE MOTION EVENT: A COMPARATIVE STUDY OF SPANISH AND ENGLISH STEALING VERBS

The observation of certain differences in the way languages encode motion events led Talmy (1991) to introduce the categorization of languages into verb-framed and satellite-framed. The former incorporate Path of Motion within the verb, but express Manner of Motion by some other element, whereas the latter incorporate Manner of Motion within the verb but express Path of Motion by some other element. English belongs to the satellite-framed languages, as seen in the verb "shuffle" which incorporates the way or the manner of walking, or in the verb phrase "get off the bus" where "the satellite" "off" needs to be used to express the path. By contrast, Spanish belongs to the verb-framed languages, as seen in the verb "bajar el *autobus*" (Eng. *get off the bus*) which incorporates the manner without the need to express it using any additional preposition, or in the expression "andar arrastrando los pies" (Eng. *to walk dragging your feet*) which shows that the manner needs to be expressed using an additional, adverbial phrase. Following Slobin (1996), these differences affect the way motion verbs are translated from Spanish to English and vice versa, in the sense that Spanish translators often omit certain information, whereas English translators maintain or add some information. This research aims to explore whether such change in the information load would be seen to be present in the verbs of stealing in English and Spanish, by conducting a comparative study of the domain of stealing verbs as outlined in Fernández-Martínez and Faber (2019).

Key Words: Motion Event, Manner and Path in Translation, Satellite-framed languages, Verb-framed languages, English to Spanish translation

1. Introduction

Motion as the phenomenon can be described as simply as the existence of movement or the dislocation of an entity while motion event is the situation that includes motion (SLOBIN 1996; TALMY 1991). Nevertheless, motion event is undoubtedly not as simple as it seems since it includes many elements such as Figure, Ground, Motion, Path and others, which significantly influence the way different languages conceptualize it, and subsequently translate it (SLOBIN 1996;

[1] l.jovanovic-19602@filfak.ni.ac.rs

TALMY 1991). The study of motion events has been of considerable interest to many linguists, among which the greatest contribution to the mentioned field belongs to Leonard Talmy (1991) and Dan Isaac Slobin (1996). Talmy's (1991) revolutionary framework distinguished two types of languages based on the way the manner and the path are expressed in the motion verb: satellite-framed languages, such as English, which integrate the manner within the main verb (e.g., *crawl*), but present the path separately (e.g., *get on the bus*) and verb-framed languages, such as Spanish, which integrate the path within the main verb (e.g., *subir el autobús*), but present the manner separately (e.g., *andar arrastrando los pies*). Drawing upon Talmy's (1991) typology, Slobin (1996) conducted extensive research on the load of information in the translation of Spanish and English motion verbs. After Slobin's (1996) conclusion that the typological differences have implications for the translation process since information about both the path and the manner is mostly lost when the verbs are translated from Spanish to English, other authors, such as Rojo López and Valenzuela (2001, 2005)**,** wanted to check whether such results would be obtained when other verbs, such as verbs of speaking or perception, are translated. This paper examines the way verbs of stealing behave when translation is performed from English to Spanish. These verbs have been comparatively observed as outlined by Fernández-Martínez and Faber (2019) together with their definitions and translations, which were compared and analyzed in order to compare the amount of information preserved, gained or lost in the translation process. Hence, this research aims to explore the extent to which information about motion event, and more precisely of the manner and the path, is gained or lost in the translation of the verbs of stealing performed from English to Spanish, using Fernández-Martínez and Faber (2019) outline of the stealing domain, but also to check whether Slobin's (1996) results are applicable to this domain as well.

2. Theoretical Framework

In 1991, Leonard Talmy made significant contributions to linguistics by introducing a typology that categorizes languages as either satellite-framed or verb-framed based on how they encode motion events. A motion event consists of key components: Figure, Ground, Motion, and Path. Talmy's (1991) analysis emphasizes the distinction between how languages express the manner and the path of movement. In satellite-framed languages, such as English, the manner of motion is encoded in the verb, while the path is expressed externally. In verb-framed languages, such as Spanish, the path is encoded in the verb, distinguishing these two language types. More detailed exploration of this framework is represented in sections 2.1 and 2.2.

2.1. Motion Event

Leonald Talmy, made a big breakthrough in the linguistic world in 1991 by proposing a linguistic typology that divides languages into two groups: satellite-framed and verb-framed languages. He notices that certain verbs encode motion events differently whereby a motion event is "a situation containing motion and the continuation of a stationary location alike" (TALMY 1991: 25). Furthermore, a motion event is a kind of framing event and is composed of motion event components, namely*: Figure, Ground, Motion* and *Path*. *The Figure* is an entity that undergoes movement or is located in relation to another object, *the Ground; the Path* is the trajectory the Figure follows, whereas *Motion* refers to the existence of movement or the state of being located (TALMY 1991). Talmy (1991) borrows the terms Figure and Ground from Gestalt psychology where they are used for organizing visual stimuli. As explained by Wever (1927), the history of figure-ground perception traces back to ancient times, where the distinction between the figure and the ground was an integral part of visual art across various cultures, including Egyptian, Arabian, and Indian traditions. The concepts eventually became formally studied in modern psychology while Talmy (1991) applies them in a linguistic context to describe motion events. His framework also draws upon Fillmore's (1982) notion of frames, but unlike Fillmore's (1982) broader cognitive structures, Talmy's (1991) reference frames are specific to motion events and spatial relations (TALMY 2000). Motion can be conflated with other elements of Co-Event, among which the most common are Manner and Cause (STRUGIELSKA, PIĄTKOWSKA 2021). However, despite all these possible combinations, the manner and path were the two deciding components for Talmy's (1991) distinction of languages and are of special interest for this paper as well.

2.2. Verb-framed and Satellite-framed Languages

As mentioned earlier, Talmy (1991) introduced two types of languages, satellite-framed and verb-framed ones, based on the way they encode motion events. In Talmy's (1991: 480) own words: "...languages fall into two typological categories on the basis of where they characteristically express the schematic score of the framing event - in the verb or in a satellite to the verb." Namely, Talmy (1991) observes that one group of verbs (verb-framed) incorporate the manner of motion directly into the main verb while the other group (satellite-framed) incorporate the manner of motion directly into the main verb. In order to express the manner, verb-framed languages need to use some other element as well, such as an adverbial, whereas in order to express Trajectory or Path, satellite-framed languages need to use an external element, namely, a preposition or a satellite. Talmy (1991: 486) recognizes a satellite as a grammatical category and defines it as a "bound affix or a free word …such as English verb particles, German separable and inseparable verb prefixes, Latin or Russian verb prefixes..." Aske (1982: 2) outlines some English path satellites in Figure 1:

English Path 'Satellites'
in (to+), **out** (of+); **on** (to+), **off** (of+); **up** (+), **down** (+); **above** (+), **below** (+); **back** (from+), **forth/forward** (?of+); **apart**, **together**; **through** (+), **across** (+), **over** (+), **along** (+), **around** (+), **past** (+), **by** (+), **away** (from+)

Figure 1: *Examples of English Path Satellites*

Differences between the mentioned groups of languages are presented in Figure 2 featuring English verbs (satellite-framed) as well as Spanish (verb-framed).

satellite-framed languages ↓ MANNER is conflated	*verb-framed languages* ↓ PATH is conflated
ENGLISH *limp, tip-toe, crawl*	*SPANISH* *subir, bajar, entrar, salir*

Figure 2: *Differences between Satellite-framed English and Verb-framed Spanish Language with regard to Path and Motion* (adapted from ROJO LÓPEZ, Verbs of sensory perception, 2005: 2)

As it can be observed, the given English verbs *limp, tip-toe* and *crawl* all incorporate the manner of motion, or more precisely, the way of walking. On the other hand, the given Spanish verbs incorporate the path (*subir* – Eng. get on the bus, *bajar* – Eng. get off the bus etc.).

3. Previous Research in the Field

Further insight into the matter was provided by an American psycholinguist, Dan Slobin (1996), who based his work on Talmy's (1991) framework, but also paid special attention to the comparison of English and Spanish with regard to the translation of motion verbs. Slobin (1996) explored the way the amount of information fluctuated depending on the language in which motion verbs are translated: English to Spanish, or vice versa. What Slobin (1996) noticed is that when translating Spanish motion verbs into English, translators usually need to add information about the path by adding satellites, whereas when motion verbs are translated from English to Spanish translators usually need to add information about the manner by adding certain adverbial, as presented by Aske (1989: 2) in Figure 3 below.

English expression	Spanish translation	Lit. translation
Run out	Salir corriendo	go-out running
Rub in	Meter frotando	put-in rubbing
Drive away	Irse en coche	go-away in car
Scared to death	Muerto de miedo	dead of fright
Break open	Abrir por la fuerza	open by the force
Boil down	Reducir por cocción	reduce by boiling
Pull off	Quitar de un tirón	take-off of a pull
Float together	Juntarse flotando	join-RFLX floating
Sand off	Quitar lijando	take-off sanding

Figure 3: *Spanish Counterparts of English Satellite Expressions along with their Literal Translation to Spanish* (adapted from ASKE, Path Predicates in English and Spanish, 1989: 2)

As discussed, Spanish translators need to add an adverbial (for instance *corriendo, frotando* etc.) in order for the complete meaning to be conveyed from English; on the other hand, English shows the tendency of using "satellites" to express what Spanish expresses using adverbials. That this change in the load of information is not a rare case is represented in Slobin's (1996: 210) results shown in Figure 4:

TABLE 8.5. *Percentages of faithful translations of motion events*

	Trajectory	Manner
English to Spanish	76	51
Spanish to English	92	77

Figure 4: *Percentages of Faithful Translations of Motion Events* (adapted from SLOBIN, Path Predicates in English and Spanish, 1996: 210).

As it can be seen from the Figure 4, there is a considerable loss of information in both directions of translation, but the loss is greater when translation is done from English to Spanish. The risk of the loss of information about the path is greater from Spanish to English, whereas as far as information about the manner is concerned, Spanish translators also have a tendency to omit it almost half of the time, whereas English translators add it about quarter of the time. Anyhow, in both the case of the manner and the path, English is the language that suffers greater loss of information. Slobin (1996) attributes these differences to lexical and syntactic constrains, as well as to the fact that English exhibits a greater diversity of motion verbs compared to Spanish. He also emphasizes the preference of English for the words of non-Latin origin. As Fortis (2010: 3) explains, "There

are also path conflating verbs in English (arrive, enter, exit, ascend…) but they are not dominant (they are loans from Romance)."

Employing Slobin's (1996) framework, Rojo López and Valenzuela (2005) examine potential variations in the informational content during the process of translation, analyzing 200 *verbs of sensory perception* (such as *touch, taste, smell* and *hearing*) extracted from 4 novels and their Spanish and English translations. As explained by the authors, other domains such as the speech event (*verbs of speaking*), the visual perception event (*verbs of seeing*) as well as the sensory perception event (*verbs of sensory perception,* including *touch, taste, smell* and *hearing*) had also previously been studied by Rojo López and Valenzuela (2001). Following results, all of the mentioned types of verbs (verbs of sensory perception, of the visual perception event and of the sensory perception event) show extensive similarities: the loss of information when translated from English to Spanish and the gain of information when translated from Spanish to English, except for the domain of the verbs of speaking where the case was the opposite: the increase in information could be seen when translation was done from English to Spanish and not changed when done from Spanish to English (ROJO LÓPEZ & VALENZUELA, 2001, p. 474). Nonetheless, Rojo López and Valenzuela (2005) conclude that observing the way patterns behave can help understand the differences between Spanish and English as well as the most appropriate selection of lexical items in the process of translation.

4. Present Research and Method

What this study aims is to examine the way in which the translation of the verbs of stealing differ in Spanish and in English. This paper aims to 1) see whether any loss or gain of information occurs and 2) whether Slobin's (1996) results apply to the verbs of stealing as well. For such a purpose, Fernández-Martínez and Faber's (2019) outline of the Spanish and English subdomain of verbs of stealing is used.

Fernández-Martínez and Faber (2019) conduct a corpus-based, cross-linguistic study analyzing verbs of stealing in English and Spanish, taking a lexico-semantic standpoint using Lexical Grammar Model of Faber and Mairal (1999). Namely, this model involves the classification of the verbal lexicon into semantic domains while also integrating perspectives from Frame Semantics (FILLMORE 1982) As explained by Fernández-Martínez and Faber (2019), Lexical Grammar Model (LGM) presents verbal lexicon as a hierarchically structured and organized into domains and subdomains whereby all lexemes are semantically related. All lexemes are divided into hypernyms or hyponyms. That is, following the Online Vocabulary.com Dictionary, a hypernym is a term representing a more general or prototypical word, whereas hyponyms represent words of narrower or more specific meaning. For this reason, as Fernández-Martínez and Faber (2019)

explain, LGM can be used for comparing lexical domains in different languages. The authors then provide a table showing the subdomain of verbs of stealing from LGM domain of possession, in both English and Spanish:

Table 2. Subdomain of verbs of stealing from LGM domain of POSSESSION.

Verbs of possession	Verbos de posesión
To take something away from somebody without the right to do so	*Quitar algo de valor a alguien*
steal: to take something away from somebody without their permission and not intending to return it (unlawfully).	**robar:** quitar algo de valor a alguien con violencia o engaño (delito).
rob: to steal something (especially money/property) from somebody/institution.	**atracar:** robar en un sitio/ a alguien con amenazas/usando la fuerza.
to hold up *to stick up*	**asaltar:** atracar algo o alguien irrumpiendo violentamente.
thieve: to steal (old fashioned).	*robar*
embezzle: to steal money placed in your care for your own purposes.	**desfalcar**: robar alguien dinero puesto en su cuidado.
	descantillar: desfalcar (arcaico).
to steal something small and of little value	**hurtar**: robar poco dinero u objetos de poco valor sin violencia.
to steal something by keeping a small quantity of it for yourself (when you should give it to somebody else).	**sisar:** hurtar algo, especialmente en la compra diaria.
purloin: to steal something especially small (literary) (formal).	**sustraer:** robar algo sin violencia
shoplift: to steal things from shops by taking them from the shelves and hiding them under clothes or in a bag.	*hurtar en tiendas*

pilfer: to steal things that are small /of little value especially continuously over a period of time.	**ratear**: robar cosas de poco valor a lo largo de un tiempo.
pinch: to steal something especially small directly off somebody (BrE) (informal).	**mangar:** robar algo sin gran valor (informal).
steal	**pisar**: robar algo, cogiéndolo antes que otra persona que también lo quería.
filch: to steal things that are small/of little value in a very secretive way (informal).	**birlar**: robar algo a alguien con engaño o habilidad (coloquial).
lift: to steal (informal).	**soplar:** robar algo a alguien engañándole (coloquial).
nick: to steal (BrE) (informal).	**afanar:** robar algo a alguien con habilidad.
swipe: to steal something by removing it quickly.	*robar*
rustle: to steal cattle/horses (AmE).	*robar ganado (vacas/caballos)*
to clean somebody/something out	**limpiar:** robar a alguien, especialmente quitándoselo todo en el juego.
steal	**desvalijar**: robar todo lo que alguien lleva encima/todo lo que hay en un lugar.
to make off with something	**arramblar**: robar algo, llevándolo de un sitio todo lo que hay con abuso y codicia.
plunder: to take things violently from a place in time of war or disorder.	**saquear:** robar las posesiones de los vencidos, apoderándose de lo que encuentran en el lugar.
pillage: to plunder (archaic).	**pillar** saquear (arcaico).
despoil: to plunder (formal) (literary).	*saquear*
loot: to take things in large quantities from buildings (shops, churches, houses), causing damage, during a violent event (riot/battle) or after a natural catastrophe (hurricane/typhoon).	*saquear*

Table 1: *Subdomain of Verbs of Stealing from LGM domain of POSSESSION* (adapted from FERNÁNDEZ-MARTÍNEZ AND FABER, Who stole what from whom? Languages in Contrast, 2019: 5–6)

This framework is chosen for the analysis because the lexical domain of stealing is represented in both English and Spanish simultaneously together with definitions of each verb, which offers an even greater insight into their complete meaning, and, subsequently, differences in meanings. Fernández-Martínez and Faber (2019) have thus already observed the corresponding translations performed from English to Spanish and "lexical gaps" (represented in Italics), but they did not focus on the aspect of motion and the change in the amount of information. Instead, they outlined the subdomain and then observed and stated the "lexical gaps," which is suitable for our paper in order to broaden such an outline for the research of the change in the amount of information with regard to motion. While it may appear that the study relies solely on the provided table, this focused approach has many benefits. Using this kind of framework is suitable because it minimizes irrelevant data, which in turn allows us to focus on relevant verbs and their semantic relationships. By concentrating on the verbs of stealing, the study offers important insights into the complexities of bilingual lexical semantics and the challenges translators encounter in addressing these variations. Moreover, the LGM framework provides a systematic way to analyze how different verbs convey information about the manner and path of motion, thereby providing the insights into the dynamics of translation between English and Spanish, particularly in relation to maintaining meaning within the context of motion verbs, which is specifically of interest for our paper. This approach not only sheds light on the complexities of translating verbs of stealing, but it also emphasizes the potential loss of information when specific meanings are generalized. Although a larger corpus might yield more contextual information, the selected methodology is both effective and suitable for achieving the study's aims.

As in Rojo López and Valenzuela (2001), verbs are classified into general and specific, and then further classified into 4 translation strategies: a general verb in English translated for a general verb in Spanish, a specific verb in English translated for a specific verb in Spanish, a general verb in English translated for a specific verb in Spanish and a specific verb in English translated for a general verb in Spanish.

5. Results and Analysis

As seen from Table 2 below, there is only one general verb in both English and Spanish, whereas the number of English specific verbs is slightly higher; namely, twenty specific English verbs correspond to eighteen Spanish ones:

ENGLISH	SPANISH
GENERAL VERB: 1 steal	**GENERAL VERB**: 1 robar
SPECIFIC VERBS: 20 rob, hold up, stick up, thieve, embezzle, purloin, shoplift, pilfer, pinch, filch, lift, nick, swipe, rustle, make off with, plunder, pillage, despoil, loot, clean out	**SPECIFIC VERBS**: 18 atracar, asaltar, desfalcar, descantillar,sisar, sustraer, ratear, mangar, pisar, birlar, soplar, afanar, limpiar, desvalijar, arramblar, saquear, pillar, hurtar

Table 2: *Classification of English and Spanish Verbs of Stealing into General and Specific*

Further step is the classification of the verbs according to the type of translation, as seen in Table 3 below:

Type of Translation	Translation	Number
General Verb for General Verb	steal – robar	1
Specific Verb for Specific Verb	rob - atracar hold up - asaltar stick up - asaltar embezzle - desfalcar purloin - sustraer shoplift - hurtar pilfer-ratear pinch - mangar filch - birlar lift- soplar nick - afanar make off with - arramblar plunder - saquear pillage - pillar despoil - saquear loot - saquear	16

General Verb for Specific Verb	steal - hurtar steal - sisar steal - pisar steal - desvalijar	4
Specific Verb for General Verb	swipe - robar rustle - robar	2

Table 3: Type of Translation of Motion Verbs in English and Spanish

Based on the presented results, we can conclude that the highest number of instances are the ones where a specific verb in English is translated for a specific verb in Spanish (16). This is followed by the number of instances where a general verb in English is translated with a specific verb in Spanish (4), whereas the other two numbers, namely the number of instances where a general verb in English is translated for a general verb in Spanish and a specific verb in English is translated with a general verb in Spanish, are distinctly less present with the former number being 1 and the latter being 2.

This suggests that, on most occasions, the meaning of the verbs is preserved when the translation correspondent of the specific word is found, as opposed to when the specific word is translated with a general word. Nevertheless, on four occasions the information is lost by translating a general English verb "steal" with four different specific Spanish verbs as well as on two more occasions when two specific English verbs were translated with a general Spanish verb "robar." The loss of information occurs because translating a general verb like "steal" into specific Spanish verbs like "hurtar," "sisar," "pisar," and "desvalijar" introduces specific meanings that aren't conveyed in the original English verb. For instance, "hurtar" implies stealing without violence "without violence," which is not included in "steal." Similarly, translating specific English verbs like "swipe" and "rustle" into the general Spanish verb "robar" loses details about manner, such as speed or the auditory aspect, reducing the specificity and clarity of the original actions.

To be more precise, a general verb in English "*steal*" was translated by the following specific verbs in Spanish: **hurtar, sisar, pisar** and **desvalijar** whereby this represents the loss of information when the translation is done from Spanish to English:

a) "**Hurtar**" is defined in Spanish as "*robar poco dinero u objetos de poco valor sin violencia*" (Eng. literal transl. steal little money or objects of little value without violence), while it is translated into English as "*to steal something small and of little value*." Hence, what is lost in translation is the information about the manner of motion – the reader is not informed that the act is performed "*without violence*."

b) "**Sisar**" is defined as "*hurtar algo, especialmente en la compra diaria*" (Eng. literal transl. steal something, especially in daily shopping) and

translated to English as "*to steal something by keeping a small quantity of it for yourself (when you should give it to somebody else)*." What is lost here is the information about the path, that is, the part that the act takes place "*in daily shopping*" is omitted.

c) "**Pisar**" is defined as "*robar algo, cogiéndolo antes que otra persona que también lo quería"* (Eng. literal transl. steal something, taking it before someone else who also wanted it) and is translated to English as simply as "*steal*." The information about the manner is lost here; that is, the part that it is important that you are the person who steals something before some other person, is not mentioned at all.

d) "**Desvalijar**" is defined as "*robar todo lo que alguien lleva encima/todo lo que hay en un lugar*" (Eng. literal transl. steal everything someone is carrying with them/everything that is present in a place) and is translated to English as simply as "*steal*." In this case, the information about both the path and manner is lost, since it is not mentioned that it is stolen in such a way that nothing is left, and since there is no mention of a place at all.

Furthermore, a general Spanish verb "*robar*" is used as a translation for English specific verbs "**swipe**" and "**rustle**," which means that these examples represent the loss of information when the translation is done from Spanish to English:

a) "**Swipe**" is defined as "*to steal something by removing it quickly.*" It is translated to Spanish as "robar," which means that the information about the manner is lost, or more precisely, it is not mentioned that the act of stealing should be done fast.

b) "**Rustle**" is defined as *"to steal cattle/horses."* It is translated to Spanish similarly to the definition given in English "*robar ganado (vacas/caballos)"* (Eng. literal transl. steal cattle (cows/horses)." Considering that, according to the Cambridge Online Dictionary, the verb "*rustle*" involves soft, gentle, or quiet sound of movement, this auditory aspect is not captured by Spanish translation and therefore the information about the manner has been omitted.

6. Discussion

Out of 19 Spanish verbs of stealing, 4 verbs when translated to English lose the information; 3 of them (*hurtar, pisar* and *desvalijar*) lose the information about the manner while 2 of them (*sisar* and *desvalijar*) lose the information about the path where *desvalijar* is the verb which, when translated, loses the information about both the manner and path. That means that 21.05% of the Spanish verbs translated to English undergo changes in information load; 15.79% of them loses

the information about the manner and 10.53% of them loses the information about the path. Additionally, out of 21 English verbs of stealing, only 2 (*swipe* and *rustle*) lose the information when translated to Spanish, and in both cases, it is the information about the manner. No information about the path was noted. This means that only 9.52% of the verbs undergo changes in the information load.

Results are shown in the Table 4:

THE LOSS OF INFORMATION	MANNER	PATH
ENGLISH TO SPANISH	9. 25%	0%
SPANISH TO ENGLISH	15. 79%	10. 53%

Table 4: *The Percentages of the Loss of Information in Translation of Motion Events from English to Spanish and Vice Versa*

As it can be observed, in the case of the verbs of stealing, more information is lost when verbs are translated from Spanish to English than vice versa. This is not in accordance with Slobin's (1996) results for motion verbs since following his framework, the opposite case would be expected. In other words, more information loss is expected in the process of translation from English to Spanish. However, both in our results and those of Slobin (1996), more information is lost with regard to the manner than to the path in both directions of translation. When it comes to English-Spanish translation, information about the path has been completely maintained. Additionally, the total number of verbs was also slightly higher in English than in Spanish, as was the case in Slobin (1996). Still, in Slobin's (1996) work, the number of motion verbs outnumber the Spanish ones to a considerable extent, whereas the difference in this work is not shown to be considerable: 2 verbs more in English than in Spanish. These results are also different from the results obtained by Rojo López and Valenzuela (2001, 2005) regarding the verbs of seeing and sensory perception, but on the other hand correspond to the behavior of the verbs of speaking.

7. Conclusions, Limitations and Suggestions for Future Research

Having compared verbs of stealing in Spanish and English, we obtained the results that do not correspond to Slobin (1996). Namely, the percentage of the loss of information is 6.27% higher in the case of Spanish verbs of stealing being translated to English. In both directions of translation, the amount of information about the manner that has been lost is higher than that of the path, while the information about the path did not undergo any changes in the case of English-Spanish translation. Further research is required to be done, advisably on

a larger corpus, such as novels, stories, articles and the like so as to gain a deeper insight into the reasons of such changes and obtain more trustworthy results. Even greater contribution to the translation and comparative studies would be made if the research was broadened to include and compare other languages as well. Nevertheless, this comparative study of Spanish and English verbs of stealing sheds light on the intriguing process of information change with regard to the translation of motion verbs. This in turn provides us with greater insight into the way different languages, and, therefore, cultures, conceptualize motion events, which, as a consequence, has different linguistic representations. This study, thus, does not only contribute to the field of translation studies by helping translators understand their choices and perhaps improve them, but it also contributes to a better understanding of cultural and linguistic variations that as a consequence can have facilitated cross-linguistic communication.

References

ASKE 1989: Aske, Jon. "Path Predicates in English and Spanish: A Closer Look." *Proceedings of the Fifteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, 15* (1), 1989, 1–14. https://doi.org/10.3765/bls.v15i0.1753

FERNÁNDEZ-MARTÍNEZ, FABER 2019: Fernández-Martínez, Nicolás José, Pamela Faber. "Who stole what from whom?" *Languages in Contrast*, *20*(1), 2019, 107–140. https://doi.org/10.1075/lic.19002.fer

FILLMORE 1982: Fillmore, Charles. "Frame semantics." In Linguistic Society of Korea (Ed.), *Linguistics in the Morning Calm*, 1982, 111–138. Hanshin.

FORTIS 2010: Fortis, Jean-Michel. *Space in Language - Leipzig Summer School 2010 – PART III.* https://www.eva.mpg.de/lingua/conference/2010_summerschool/pdf/course_materials/Fortis_3.MOTION%20EVENTS.pdf

ROJO LÓPEZ, VALENZUELA 2001: Rojo López, Ana, Javier Valenzuela. "How to say things with words: ways of saying in English and Spanish." *Meta*, *46*(3), 2001, 467–477. https://doi.org/10.7202/003971ar

ROJO LÓPEZ, VALENZUELA 2005: Rojo López, Ana, Javier Valenzuela. "Verbs of sensory perception." *Languages in Contrast*, *5*(2), 2005, 219–243. https://doi.org/10.1075/lic.5.2.03lop

SLOBIN 1996: Slobin, I. Dan. "Two ways to travel: Verbs of motion in English and Spanish." In SHIBATANI Masayoshi, Sandra THOMPSON Thompson (Eds.), *Grammatical Constructions: Their Form and Meaning*, 1996, 195–219. Oxford: Oxford University Press.

STRUGIELSKA, PIĄTKOWSKA 2021: Strugielska, Ariadna, Katarzyna Piątkowska. "Satellite-framed or verb-framed? Towards a typology of motion events in English as a lingua franca." *Socjolingwistyka*, *35*, 2021, 23–40. https://doi.org/10.17651/socjoling.35.2

TALMY 1991: Talmy, Leonard. "Path to Realization: A Typology of Event Conflation." *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, *17*(1), 1991, 480–519 https://doi.org/10.3765/bls.v17i0.1620

TALMY 2000: Talmy, Leonard. *Towards a cognitive semantics* (Vol.2). The MIT Press

WEVWE 1927: Wever, Ernest Glen. The American Journal of Psychology, 38(2), 1927, 194–226. https://doi.org/10.2307/1415201

Dictionaries

Cambridge University Press. (n.d.). *Rustle*. In *Cambridge Online Dictionary*. Retrieved January 25, 2024, from https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rustle

Vocabulary.com. (n.d.). *Hyponym*. In *Vocabulary.com Dictionary*. Retrieved January 27, 2024, from https://www.vocabulary.com/dictionary/hyponym

Vocabulary.com. (n.d.). *Hypernym*. In *Vocabulary.com Dictionary*. Retrieved February 1, 2024, from https://www.vocabulary.com/dictionary/hypernym

PROMENA INFORMACIJA U PREVODU DOGAĐAJA KRETANJA: KOMPARATIVNA STUDIJA ŠPANSKIH I ENGLESKIH GLAGOLA KRAĐE

Uočavanje određenih razlika u načinu na koji jezici prikazuju događaj kretanja navelo je Talmija (1991) da uvede podelu jezika na one sa glagolskim okvirom ili frejmom i one sa satelitskim okvirom ili frejmom. Prva grupa glagola sadrži putanju kretanja, ali izražava način kretanja nekim drugim elementom dok druga grupa glagola sadrži način kretanja, ali izražava putanju kretanja nekim drugim elementom. Engleski jezik pripada jezicima sa satelitskim frejmom, kao što se vidi u primeru glagola *shuffle* (vući se) koji sadrži način kretanja, ili u glagolskoj frazi *get off the bus* (izaći iz autobusa) gde satelit *off* (iz) mora biti upotrebljen kako bi se izrazila putanja. Nasuprot tome, španski pripada jezicima sa glagolskim okvirom, kao što se vidi u primeru glagola *bajar el autobús* (get off the bus/izaći iz autobusa) koji sadrži način kretanja bez potrebe korišćenja bilo kog dodatnog predloga, ili u primeru izraza *andar arrastrando los pies* (walk dragging your feet/ hodati vukući noge) gde način mora biti izražen dodatne, adverbijane fraze. Prema mišljenju Slobina (1996), ove razlike utiču na način na koji se glagoli kretanja prevode sa španskog na engleski i obratno, u smislu da španski prevodioci često izostavljaju određene informacije, dok prevodioci sa engleskog zadržavaju ili dodaju neke informacije. Ovo istraživanje ima za cilj da istraži da li bi takva promena u količini informacija bila prisutna kod glagola krađe u engleskom i španskom jeziku, sprovođenjem uporedne studije u domenu glagola krađe koju prikazuju Fernandez-Martinez i Faber (2019).

Ključne reči: događaj kretanja, način i putanja kretanja u prevodu, jezici sa satelitskim okvirom, jezici sa glagolskim okvirom, španski i engleski prevod

Катарина З. Минић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за германистику

УДК 811.163.41’373.45:811.112.2

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ИМЕНИЧКИХ ГЕРМАНИЗАМА ИЗ ОБЛАСТИ КУЛИНАРСТВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Директан контакт са Немцима и Аустријанцима на територији Србије утицао је на Србе и становништво уопште, а посебно на њихов свакодневни живот, исхрану и језик. Отуда велики број германизама у српском језику. Предмет овог истраживања јесте семантичка анализа именичких германизама из области кулинарства у српском језику. Анализирани германизми ексцерпирани су из *Великог речника страних речи и израза* (2012) Ивана Клајна и Милана Шипке и из речника *Duden – Deutsches Universalwörterbuch* (2015) са циљем да испитамо: 1) колико се опсег значења германизама из области кулинарства променио у односу на конкретне немачке лексеме; 2) на које начине су се анализирани германизми уклопили у морфолошки систем српског језика; 3) употребу анализираних германизама и њихову фреквентност у *Српском мрежном корпусу*. Семантичка анализа именичких германизама из области кулинарства показала је да се анализирани германизми могу разврстати у пет група: 1) германизми са истим значењем у српском и немачком језику (*бирцуз/биртија, вангла, гриз*); 2) германизми који су у српском језику сузили своје значење у односу на значење у немачком језику (*сафт, фил, шне*); 3) германизми који су у српском језику проширили своје значење у односу на значење у немачком језику (*вафл, рецепт, фајншмекер*); 4) германизми чије се значење делимично поклапа у српском и немачком језику (*ајмокац, кох, малцајт*) и 5) германизми чије се значење у потпуности разликује у српском и немачком језику (*индијанер, цубок, шаум*).

Кључне речи: *именички германизми, семантичка анализа германизама, немачки модел, српска реплика, адаптација германизама, кулинарство, српски језик, немачки језик.*

1. Увод

Германизми су речи немачког порекла и оне представљају саставни део лексичког фонда српског језика. Грађа коришћена за ово истраживање ексцерпирана је из *Великог речника страних речи и израза* (2012) Ивана Клајна и

[1] kminic4@gmail.com

Милана Шипке и из речника *Duden – Deutsches Universalwörterbuch* (2015) и њу чине именички германизми из области кулинарства. Ово истраживање заснива се на семантичкој анализи именичких германизама и њиховој адаптацији српском језику, а са циљем да испитамо: 1) колико се опсег значења германизама из области кулинарства променио у односу на конкретне немачке лексеме; 2) на које начине су се анализирани германизми уклопили у морфолошки систем српског језика; 3) употребу анализираних германизама и њихову фреквентност у *Српском мрежном корпусу*. Методи које смо користили у овом истраживању су семантичка анализа, корпусни метод и интроспективни метод. Семантичка анализа обухвата анализу и моделовање значења лексема прикупљених у корпусној грађи. Корпусни метод заснива се на прикупљању квалитативних и квантитативних података из различитих језичких корпуса. Првенствено, рад се ослања на корпусне изворе којима ово није примарна функција, попут једнојезичних речника српског и немачког језика, као и на *Српски мрежни корпус*[2]. Интроспективни метод заснован је пре свега на језичкој интуицији аутора овог рада.

Што се семантике анализираних именичких германизама из области кулинарства тиче издваја се пет група германизама: 1) германизми са истим значењем у српском и немачком језику (*бирцуз/биртија, вангла, гриз*); 2) германизми који су у српском језику сузили своје значење у односу на значење у немачком језику (*сафт, фил, шне*); 3) германизми који су у српском језику проширили своје значење у односу на значење у немачком језику (*вафл, рецепт, фајншмекер*); 4) германизми чије се значење делимично поклапа у српском и немачком језику (*ајмокац, кох, малцајт*) и 5) германизми чије се значење у потпуности разликује у српском и немачком језику (*индијанер, цубок, шаум*). Оваквим и сличним примерима бавићемо се у наставку рада.

Рад је структурисан на следећи начин: У другом поглављу представљамо теоријски оквир, у коме ће бити речи о германизмима уопште, као и германизмима у области кулинарства, у трећем поглављу бавимо се анализом германизама из области кулинарства, док у четвртом представљамо употребу анализираних германизама и њихову фреквентност у *Српском мрежном корпусу*. На крају рада биће приказани закључци до којих смо дошли бавећи се овом темом.

2. Теоријски оквир

Утицај једног језика на други важно је историјско, језичко и друштвено питање. Питање утицаја језика и културе на један народ актуелно је како за лингвисте тако и за све који се интересују за свој језик и културу. Срби, а по-

[2] Српски мрежни корпус (srWaC) је српски корпус састављен од текстова прикупљених са интернета. Корпус је припремљен према стандардима описаним у документу *A Corpus Factory for Many Languages* (Kilgarriff et al. at LREC 2010).

себно Срби у Банату били су, стицајем различитих историјских, друштвених и економских околности, окружени утицајима различитих народа, а посебно Немаца. Немачки утицај био је најснажнији у 18, 19. и првој половини 20. века, а одразио се на свакодневни живот Срба, на њихову исхрану и на њихов језик. Стога, српски језик обилује германизмима. Утицаји Хабзбуршке монархије били су уочљиви у администрацији, војсци и школовању наших ученика на немачким школама, као и у суживоту српског народа са Подунавским Швабама[3], од којих је српски народ преузео велики број лексема, које су најпре користили у свакодневном говору, али су многе од њих временом стандардизоване и данас представљају саставни део српског стандардног језика (Костић-Томовић 2017: 58−60).

Германизми у српском језику представљају занимљив предмет истраживања и за германисте и за слависте, а посебно германослависте – лингвисте који се упоредно баве немачко-српским историјским, културним и језичким везама. Ова област посебно је занимљива српским и југословенским германистима, те се њоме бави низ научних публикација на српском говорном подручју попут Тривунац (1937), Голубовић (2007), Ђукановић (2012), Стефановић (2014), Аланović (2014), Костић-Томовић (2017) и др.

Све лексеме страног порекла у неком језику, укључујући и германизме у српском језику, деле се на позајмљенице и преведенице. Позајмљенице представљају резултат преузимања лексема и синтагми из језика даваоца и оне пролазе кроз прилагођавање правописа, изговора и морфолошког система језика примаоца (срп. *бермет* – нем. *der Wermut*). Преведенице настају тако што језик прималац гради нову лексему, а по узору на лексему из језика даваоца (срп. *бечка шницла* – нем. *Wiener Schnitzel*). Преведенице најчешће настају превођењем синтагми језика даваоца део по део (Голубовић 2007: 11). Белошевић (2015) и Ђукановић (2012: 27–28) увидели су да је чест случај позајмљивања фразеологизама из страног језика, а позајмљени фразеологизми увек представљају преведенице (срп. *имати путера на глави* – нем. *Butter auf dem Kopf haben*).

Значајан део лексичког фонда српског језика чине позајмљенице из других језика. Германизми представљају речи преузете из немачког језика и прилагођене српском језику. Како Жерајић (2017: 258) наводи, такве лексеме најчешће карактерише очување значења лексеме или бар сфере употребе, али се ипак прилагођавају творбеним и морфолошким правилима српског језика, као што су наставци за облик или промена кроз падеже.

Лексему или синтагму језика даваоца од које потиче нека лексема језика примаоца називамо моделом, без обзира на то да ли је језик прималац преузео њен облик и значење или ју је искористио као узор за грађење речи

[3] Подунавске Швабе (нем. *Donauschwaben*) је назив за Немце који су од 18. века живели у источном делу Хабзбуршке монархије, а након 1918. године у Краљевини СХС – Југославији (данашњој Србији –Војводина, делови Београда и Поморавље) као и Хрватској (Славонија, Срем, Барања), Румунији (на Карпатима и у Трансилванији) и Мађарској. (Стефановић 2009)

или лексичког споја од властитог материјала, али према страном обрасцу. Резултате тих процеса, тј. саме позајмљенице и преведенице, називамо репликама (Костић-Томовић 2013: 170).

Модел и реплика не могу се поистоветити, јер се позајмљеница прилагођава правопису, изговору и морфолошком систему језика примаоца, те се разликују следеће врсте адаптације:

- ортографска адаптација – прилагођавање позајмљенице правопису језика примаоца;
- фонетско-фонолошка адаптација – прилагођавање позајмљенице изговору језика примаоца, тј. подразумева замену фонолошких елемената језика даваоца фонолошким елементима језика примаоца (срп. *путер* – нем. der *Butter*) (Филиповић 1986: 68–71; Томовић 2009: 163);
- морфолошка адаптација – прилагођавање позајмљенице морфолошком систему језика примаоца: именицама се мора доделити граматички род према наставку (срп. *кнедла* (ж) → нем. *der Knödel* (м)); придеви добијају домаћи творбени суфикс, а глаголи инфинитивни наставак *-ти* (Алановић, 2014: 123−124);
- семантичка адаптација – прилагођавање значења позајмљенице (срп. *бештек* „прибор за јело" – нем. *das Besteck* „прибор за јело", „хируршки прибор") (Филиповић 1986: 119–154);
- стилска адаптација – подразумева стилска и друга прагматичка померања позајмљеница и преведеница (срп. жаргон *бирцуз*– нем. *das Wirtshaus* „кафана") (Филиповић 1986 119–154).

Прћић (2012: 205) је истраживао англицизме, лексеме које изворно потичу из енглеског језика, а саставни су део лексичког фонда српског језика. Уколико његово истраживање применимо на германизме у српском језику, могли бисмо рећи да се под германизмом подразумева свака лексема преузета из немачког и интегрисана у систем српског језика, при чему она не мора бити нужно немачка по свом крајњем пореклу, већ свака домаћа или одомаћена реч која се у српском користи под утицајем немачког језика. Стога их можемо поделити на: очигледне *(радла, шпајз, штрудла)*, скривене *(ајмокац, ајнпрен)* и сирове *(фајншмекер, форела, цукер)* (Прћић 2012: 205).

Уколико се лексема посматра ван реченичног контекста уочавају се различити нивои обличке и семантичке еквиваленције. Код формалног поређења енглеског модела и српске реплике, Прћић (2012: 210–211) издваја следеће могућности, које се могу применити на немачки модел и српску реплику:

- Ф1: Реплика и модел су формално исти, при чему у српским репликама нема додатих суфикса (срп. *кекс* – нем. *der/das Keks;* срп. *сенф* – нем. *der Senf*);
- Ф2: Реплика и модел су формално врло слични и приликом транскрипције има разлике само у појединачним графемама (срп. *јауз-*

на – нем. *die Jause;* срп. *марела* – нем. *die Marelle*);
- Ф3: Реплика је дужа од модела због творбене морфеме у српском и формално је слична са моделом (срп. *кренвиршла* – нем. *die Krenwurst;* срп. *обланда* – нем. *die Oblate*);
- Ф4: Реплика је краћа од модела и формално је слична са њим (срп. *ким* – нем. *der Kümmel;* срп. *шунка* – нем. *der Schinken*);
- Ф5: Реплика је иста или (врло) слична са моделом, али модел у том облику не постоји (у немачком), већ само формално садржи форманте иначе карактеристичне за немачки (срп. *кајзерица* – нем. *das Kaisersemmel*);
- Ф6: Реплика и модел су формално потпуно различити, али су повезани на садржинском нивоу (срп. *вангла* – нем. *der Weitling*).

Што се тиче садржинске кореспондентности реплике и модела, Прћић (2012: 213–215) даје поделу на следећих шест нивоа:
- С1: Реплика и модел садржински су исти, као *шпајз* и *die Speis*, оба у значењу „просторија за чување хране";
- С2: Реплика и модел су садржински повезани, али делимично различити, при чему реплика има специјализовано, односно уже, значење од модела, као *шне*, „пена улупана од беланаца" у односу на *der Schnee*, 1) „снег", 2) „пена улупана од беланаца";
- С3: Реплика и модел су садржински повезани, али делимично различити, при чему реплика има шире значење од модела, као *вафл*, 1) „врста тестенине", 2) „врста тканине" у односу на *die Waffel*, „врста тестенине";
- С4: Реплика и модел су садржински повезани, али делимично различити, при чему се између значења реплике и модела уочава метафорички или метонимијски пренос, као *јабуке у шлафроку* (метафорички пренос), „поховане и заслађене јабуке" у односу на *der Schlafrock*, „кућна хаљина";
- С5: Реплика и модел су повезани, али садржински различити, значење модела и/или примарно значење реплике је модификовано, а при томе у немачком не постоји такав модел који обједињује новодобијено значење *(џубок,* „отпад од купљеног меса" *и die Zugabe*, „додатак нечему"*)*;
- С6: Реплика и модел су садржински неповезани. Наглашено је да се обично ради о значењима преузетих из неког другог (посредничког) језика, а не немачког, у овом случају (*није било примера који спадају у ову категорију међу анализираним номиналним германизмима*).

2.1. Германизми из области кулинарства

О германизмима из области кулинарства у српском језику нема много радова. Њиховом анализом детаљније су се бавили Берић-Ђукић (1988) и Жерајић (2017), док је тема исхране и живота Срба уопште, као и утицај Немаца на живот и исхрану Срба много више истраживана. Њоме су се бавили Милошевић (2004), Мартинов (2004), Старчевић (2018) и др. Важан сегмент културе једног народа је кулинарска култура, а њено познавање је битан фактор развоја туризма једне земље (Старчевић 2018: 60). Како би се објаснио велики број германизама из области кулинарства у српском језику, потребно је да се кратко осврнемо на утицај немачке исхране на Србе.

Исхрана Срба пре 19. века била је прилично једноставна, пре свега због ограниченог избора намирница. У 19. веку у Србију стижу нове намирнице, мења се начин производње хране, почиње да се развија технологија, а самим тим и спремање хране постаје сложеније. Кромпир, на пример, који је данас саставни део многих јела и намирница која се готово свакодневно конзумирају, Немци су донели у Србију (Милошевић 2004: 273). У градовима су имали три оброка дневно, док су у селу имали само два оброка дневно, ручак и вечеру, осим лети, када су имали и ужину, због напорних радова на пољима (Старчевић 2018: 55). Породице су биле велике, многе су бројале и по десет чланова. Обрадивог земљишта су имали у просеку испод једног хектара, а то је условило и врло оскудну исхрану (Мартинов, 2004: 84−85). Месо су јели само када су били велики празници. Куповали су само оно што нису могли да произведу, али и то у врло ограниченим количинама. Појава нових врста воћа и поврћа значајно је побољшала ситуацију у српским селима. Под немачким утицајем мења се и начин сервирања хране. Занимљиво је да Срби до доласка Немаца нису користили салвете (Мартинов 2004: 88). Срби у Банату, на пример, још увек користе немачке термине за оброке: *фрушшук* за доручак (нем. *das Frühstück*), *јаузна* за ужину (нем. *die Jause*), *форшпајзе* за предјело (нем. *die Vorspeise*), *нахшпајзе* за дезерт (нем. *die Nachspeise*). Први српски кувар појавио се 1855. године у Војводини. Аутор овог кувара био је јеромонах манастира Крушедола Јеротеј Драгановић. Рецепти из овог кувара јасно показују снажан немачки утицај, што и сам аутор наводи већ на насловној страни *По немачком кохбуху*.

Берић-Ђукић (1988: 36–38) бавила се анализом лексема немачког порекла у *Српском кувару* из 1855. године, у коме се јасно види снажан утицај немачког језика и дошла је до следећих закључака. Овај извор обухвата 54 лексеме немачког порекла, које се могу сврстати у две групе. Сваки рецепт насловљен је двојезично, прво је дат назив на српском језику, а затим је транскрибован ћирилицом назив на немачком језику (срп. *снег (шне)* – нем. *der Schnee*). Код ове групе преведеница код свих именица мушког рода задржан је мушки род и у српском језику, осим код лексеме *шприц-крофна*, њој је у српском језику додељен женски род. Три именице, које су женског рода

у немачком језику, у српском језику постају мушког рода (нпр. *фил*), а пет именица, која су у немачком средњег рода, у српском језику постају мушког рода. Иако су ове лексеме настале у тренутку потребе, и даље се користе као део кулинарске терминологије. Другу групу лексема чине позајмљенице које су уклопљене у текст без даљих објашњења. Претпоставља се да их је аутор сматрао општепознатим/разумљивим читаоцу кувара (нпр. *келераба*); (Берић-Ђукић 1988: 36–38). Већина лексема немачког порекла, која су постале саставни део овог кувара, коришћене су пре тога у свакодневном говору, а тек израдом овог речника званично постају део кулинарске терминологије.

3. Анализа германизама

Предмет овог истраживања представља семантичка анализа именичких германизама из области кулинарства спроведена са циљем да испитамо: 1) колико се опсег значења германизама из области кулинарства променио у односу на конкретне немачке лексеме; 2) на које начине су се анализирани германизми уклопили у морфолошки систем српског језика; 3) употребу анализираних германизама и њихову фреквентност у *Српском мрежном корпусу*. Корпус овог истраживања обухвата све именице немачког порекла из области кулинарства ексцерпиране из *Великог речника страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке (2012). Корпус се састоји од деведесет четири именице, а као основ за семантичку анализу коришћени су горепоменути извори. Методи које смо користили у овом истраживању су семантичка анализа, корпусни метод и интроспективни метод. Семантичка анализа обухвата анализу и моделовање значења лексема прикупљених у корпусној грађи. Корпусни метод заснива се на прикупљању квалитативних и квантитативних података из различитих језичких корпуса. Интроспективни метод заснован је пре свега на језичкој интуицији аутора овог рада.

Анализиране германизме сврстали смо у неколико категорија на основу језичке интуиције аутора овог истраживања, а приказане су на основу критеријума фреквентности:

- *Тестенине, пецива и десерти* (28) – вафл, векна, гермтајг, индијанер, кајзерица, карамела, кекс, кифла, кнедла, кох, крофна, милхброт, нудле, обланда, переца, пишингер, принцес-крофна, рајскох, шампита, шамролна, шаум, шлаг, шлафрок (јабуке у шлафроку), шмарне, шне, шненокле, штангла, штрудла;
- *Намирнице, воће и поврће* (19) – артичока, бутер (путер), гриз, гринцајг, келераба, кренвиршла, крменадла, марела, паризер, риндфлајш, розбратна, розине, рол-шунка, салама, форела, шваргла, шпаргла, шпинат, шунка;
- *Сосеви, намази и зачини* (12) – ајнпрен, ким, лорбер, милерам, пац, паштета, сафт, сенф, фил, фиштран, цимет, цукер;

- *Кухињски прибор и апарати* (11) – ајскастен, бештек, вангла, модла, плех, преса, радла, рерна, рингла, флајшмашина, шерпа;
- *Напици* (7) – ајскафа, аквавит, бермет, гливајн, ризлинг, швепс, шнапс;
- *Јела и гурмански специјалитети* (4) – ајмокац, бризле, винер-шницла, натур-шницла;
- *Оброци* (5) – десерт, јаузна, малцајт, форшпајз, фруштук;
- *Просторије* (4) – бирцуз (биртија), кантина, кондиторај, шпајз;
- *Остало* (4) – рецепт, цубок, фајншмекер, шпајзкарта.

Највише је именица немачког порекла у поткатегорији *тестенине, пецива и десерти* (28), а најмање у поткатегорији *просторије* (4). Четири германизма не могу се сврстати у наведене поткатегорије и чине поткатегорију *остало.*

Када је реч о семантичкој анализи германизама, у литератури је било сличних подела (Берић-Ђукић 1988: 36–38), али се у раду поред постојећих јављају још две, које најбоље представљају целокупну семантичку анализу (*лексеме, чије се значење делимично поклапа у српском и немачком језику* и *лексеме, чије се значење у потпуности разликује у српском и немачком језику*). На основу семантичке анализе видимо да највећи број именичких германизама из области кулинарства има исто значење као у немачком, тј. реплика и модел имају исто значење, али се они формално могу разликовати у мањој или у већој мери. Од анализираних примера, у ову групу спада чак 75: *ајскастен, ајскафе, аквавит, артичока, бермет, бирцуз (биртија), бризле, бутер (путер), вангла, векна, винер-шницла, гермтајг, гливајн, гриз, гринцајг, десерт, јаузна, кајзерица, кантина, карамела, кекс, келераба, ким, кифла, кнедла, кондиторај, кренвиршла (хреновка), крофна, лорбер, милхброт, милерам, модла, натуршницла, нудле, обланда, паризер, пац, паштета, переца, пишингер, плех, преса, принцес-крофна, радла, рерна, ризлинг, рингла, риндфлајш, розбратна, розине, рол-шунка, салама, сенф, фиштран, флајшмашина, форела, форшпајз, фруштук, цимет, цукер, шампита, шамролна, шваргла, швепс, шлаг, шмарне, шнапс, шненокле, шпајз, шајзкарта, шпаргла, шпинат, штрудла, шунка.*

Осим лексема код којих нема промена у значењу у односу на немачку лексему, разликују се и лексеме код којих је дошло до модификације значења изворне лексеме, а то су:

- лексеме које су у српском језику сузиле своје значење у односу на значење у немачком језику (7)
  ајнпрен, бештек, крменадла, сафт, фил, шне, штангла
- лексеме које су у српском језику проширили своје значење у односу на значење у немачком језику (3)
  вафл, рецепт, фајншмекер

Поред ових група издвојиле су се још две групе лексема:

- лексеме чије се значење делимично поклапа у српском и немачком језику, тј. и реплика и модел означавају неку ствар сличне намене или термин из области кулинарства уопште (6)
  ајмокац, кох, малцајт, марела, рајскох, шерпа;
- лексеме чије се значење у потпуности разликује у српском и немачком језику, тј. реплика означава неки термин или неку ствар из области кулинарства, док модел означава неки термин или неку ствар која се не односи на ову област уопште (3)
  индијанер, цубок, шаум.

Највећи број германизама има исто значење и у српском и у немачком језику (75), четрнаест именица модификовало је своје значење у односу на модел, код три лексеме значење модела и реплике се делимично поклапа, а код три именице немачког порекла значење се у потпуности разликује у српском и немачком језику.

За разлику од Клајна и Шипке (2012), Мартинов (2003: 59) наводи да именица *риндфлајш* у Србији не означава само говедину, већ и супу са месом, која може бити спремљена и са пилећим месом; кувано месо из супе и кувани кромпир са зеленишем. Он, такође, наводи да је *ајмокац* други назив за *сос*, што се може повезати са немачком речју *einmachen = укувати*.

Што се творбе германизама у српском језику тиче, све именице изведене су од еквивалентних именица у немачком језику, осим именице *ајнпрен*, која је изведена од немачког глагола *einbrennen = упржити*.

Што се граматичког рода изведених именица тиче педесет пет именица задржале су свој граматички род: *ајскастен, аквавит, артичока, бермет, бутер/путер, векна, гливајн, гриз, индијанер, јаузна, кантина, карамела, келераба, ким, кренвиршла/хреновка, крменадла, лорбер, марела, милерам, нудле, обланда, паштета, пишингер, преса, рајскох, рерна, ризлинг, розине, салама, сафт, сенф, фајншмекер, фиштран, флајшмашина, форела, цимет, цукер, шампита, шамролна, шаум, швепс, шерпа, шлафрок: јабуке у шлафроку, шмарне, шнапс, шне, шпајзкарта, шпинат, штангла*.

До промене граматичког рода дошло је код следећих именица, и то:

- из мушког у женски род код четрнаест именица: *ајскафа, вангла, кифла, кнедла, крофна, модла, принцес-крофна, рингла, розбратна, рол-шунка, шваргла, шпаргла, штрудла, шунка*;
- из мушког у средњи род код једне именице: /
- из женског у мушки род код девет именица: *кондиторај, малцајт, паризер, пац, фил, форшпајз, цубок, шлаг, шпајз*;
- из женског у средњи род: /;
- из средњег у мушки род код десет именица: *ајмокац, бештек, герштајг, гринцајг, десерт, милхброт, плех, рецепт, риндфлајш, фруштук*;

– из средњег у женски род код шест именица: *бризла, винер-шницла, кајзерица, натуршницла, радла, шненокла*.

Три именице у немачком језику су двородне *кекс, кох, переца*, па се због тога у српском код ових именица јавља могућност или да су задржале род као у изворном језику или да су промениле род у односу на изворни језик (Именице *кекс* и *кох* у немачком језику могу бити и мушког и средњег рода, док су у српском ове именице мушког рода. Именица *переца* у немачком језику може бити и женског и средњег рода, док је ова именица у српском женског рода). Једна именица у српском језику има два облика *биртија/ бирцуз*, у првом случају дошло је до промене из средњег у женски род, а у другом из средњег у мушки род. Именица *ајнпрен* у српском језику је мушког рода, а једина је од анализираних која је изведена из изворног језика од глагола.

4. Употреба германизама и њихова фреквентност у *Српском мрежном корпусу*

Као што смо већ напоменули, богатство једног језика огледа се у лексичком фонду тог језика, а синоними управо обогаћују лексички фонд једног језика. Синоними су разнокоренске лексеме које имају исто значење и заменљиве су у посматраном контексту. Међутим, како Драгићевић (2007: 244–264) наводи ретки су тзв. прави, апсолутни синоними, тј. лексеме које се могу заменити у свим контекстима, а да се притом не промени значење на нивоу синтагме или реченице. Насупрот њима су делимични синоними. У овом поглављу упоредићемо фреквентност оних именичких германизама који имају синониме у српском језику. Као основ за поређене фреквентности користимо *Српски мрежни корпус*[4] и на овај начин проверавамо која од двеју лексема је заступљенија у српском језику.

У табели која следи представићемо ранг листу према фреквентности германизама и њихових синонима у *Српском мрежном корпусу*, почевши од најфреквентнијих.

Табела 1. *Ранг листе германизама и њихових синонима према критеријуму фреквентности у Српском мрежном корпусу*

	Ранг листа германизама	Ранг листа синонима
1.	рерна (4180 пута)	шећер (26 224 пута)
2.	фил (3437 пута)	кафана (13 785 пута)
3.	биртија (360 пута)	доручак (11 174 пута)

[4] Претрага у *Српском мрежном корпусу* извршена је 14. августа 2023. године.

4.	модла (272 пута)	ракија (11 013 пута)
5.	бирцуз (183 пута)	сос (6787 пута)
6.	сафт (115 пута)	хладњак (3428 пута)
7.	фруштук (77 пута)	калуп (3055 пута)
8.	шпинат (59 пута)	ужина (2841 пут)
9.	цукер (28 пута)	пастрмка (2239 пута)
10.	шнапс (15 пута)	спанаћ (2020 пута)
11.	кондиторај (12 пута)	пећница (1006 пута)
12.	бештек (3 пута)	умак (681 пут)
13.	јаузна (2 пута)	гурман (610 пута)
14.	ајнпрен (0 пута)	сладокусац (555 пута)
15.	ајскастен (0 пута)	предјело (547 пута)
16.	винер-шницла (0 пута)	надев (546 пута)
17.	фајншмекер (0 пута)	прибор за јело (376 пута)
18.	форела (0 пута)	запршка (272 пута)
19.	форшпајз (0 пута)	посластичара (213 пута)
20.		бечка-шницла (25 пута)

Осамнаест лексема из анализираног корпуса има синонимну лексему у српском језику. Немачка лексеме *ајнпрен, ајскастен, винер-шницла, фајншмекер, форела* и *форшпајз* нису пронађене у *Српском мрежном корпусу*, што није случај са њиховим синонимима. Треба напоменути да лексема *запршка* у српском језику може имати и пренесено значење у оквиру фразе *бити запршка у свакој чорби = у све се мешати*. Лексема *фајншмекер* има две синонимне лексеме у српском језику *гурман* и *сладокусац*. Лексема *шећер* појављује се и у контексту *шећера у крви*. Немачка лексема *сафт* у српском језику има два синонима *сос* и *умак*. Такође, два германизма означавају *кафану – бирцуз и биртија*. Лексема *калуп* у српском језику има шире значење од лексеме *модла*, те се она може односити и на друге области (нпр. *калуп за ципеле, калуп за изливање гвожђа*).

5. Закључак

Српски језик богат је лексемама страног порекла, а великом броју германизама у српском језику допринеле су различите околности током 18. и 19. века. Суживот Срба и Немаца на територији Србије условио је различите промене у животу српског народа, а посебно оне које се тичу свакодневног живота и начина исхране. Најснажнији утицај на Србе у овој сфери имале

су Подунавске Швабе. Захваљујући њима, Срби усвајају немачке рецепте и начине припреме хране, као и називе воћа, поврћа, јела и др. Осим непосредног утицаја немачког језика на српски, вршен је и посредни утицај. Утицај једног језика на други историјски је условљен. Најбрже се асимилују реплике, које су у језик ушле колоквијалним путем. Нове лексеме пролазе кроз ортографске, морфолошке и фонолошке промене, али да ли ће остати у једном језику, зависи од говорника тог језика и учесталости употребе те лексеме.

У овом раду бавили смо се именичким германизмима у српском језику из области кулинарства на примерима ексцерпираним из *Великог речника страних речи и израза* поредећи их притом са немачким еквивалентима и њиховим значењима датим у речнику *Duden – Deutsches Universalwörterbuch*. Грађу овог рада чине именице, које смо анализирали из угла семантике/садржине/форме/фреквентности немачког модела и српских реплика. Сви анализирани германизми припадају области кулинарства, а сврстали смо их у неколико категорија*: 1) јела и гурмански специјалитети (4) – ајмокац, натуршницла, розбратна (4,25%); 2) намирнице, воће и поврће (19) – бутер, гриз, шунка (20,24%); 3) сосеви, намази и зачини (12) – ким, лорбер, пац (12,76%); 4) тестенине, пецива и десерти (28) – векна, кекс, шне (30, 85%); 5) напици (7) – ајскафа, берумт, шнапс (6,38%); 6) оброци (5) – јаузна, малцајт, фруштук (5,32%); 7) кухињски прибор и апарати (11) – вангла, модла, плех (11,70%); 8) просторије (4) – бирцуз (биртија), кантина, шпајз (4,25%) и 9) остало (4) – рецепт, цубок, шпајзкарта (4,25%)*.

На основу анализираних германизама из *Великог речника страних речи и израза* увидели смо да је код 79,78% (75) лексема значење остало непромењено у односу на значење у изворном језику *(бутер, обланда, шнапс)*, док код њих постоје формалне разлике у мањој или већој мери. Модификовано значење уочено је код 20,22% (19) германизама, од којих је: 36,87% (7) реплика сузило своје значење у односу на модел *(фил, шне, штангла)*, 15,78% (3) проширило је своје значење *(вафл, рецепт, фајншмекер)*, код 31,57% (6) лексема значење се делимично поклапа у српском и немачком језику, тј. и реплика и модел означавају неку ствар сличне намене или термин из области кулинарства уопште *(ајмокац, кох, малцајт)*, а код 15,78% (3) лексема значење се у потпуности разликује у српском и немачком језику, тј. реплика означава неки термин или неку ствар из области кулинарства, док модел означава неки термин или неку ствар која се не односи на ову област уопште *(индијанер, цубок, шаум)*. Приближно 4 пута више је именичких германизама са непромењивим значењем у српском језику.

Што се творбе анализираних германизама тиче, 99% лексема настало је од именице, а само 1 једна именица изведена је од глагола *(ајнпрен)*. Граматички род задржало је 53,92% (49) лексема *(артичока, бермет, бутер/путер)*, а код 42,91% (40) лексема дошло је до промене граматичког рода, и то: 35% (14) променило је род из мушког у женски *(кнедла, крофна, модла)*; 0%

(0) из мушког у средњи *(/)*; 22,50% (9) из женског у мушки *(форшпајз, цубок, шлаг)*; 27,50% (11) из средњег у мушки *(десерт, милхброт, плех)*; 12,50% (5) из средњег у женски *(натуршницла, радла, шненокла)*, а није било именица које су промениле род из женског у средњи. У немачком 3,31% (3) лексема је двородно *(кекс, кох, переца)*, па се због тога у српском код ових именица јавља могућност или да су задржале род као у изворном језику или да су промениле род у односу на изворни језик. У српском језику 1,18% (1) лексема има два облика *биртија/бирцуз*, у првом случају дошло је до промене из средњег у женски род, а у другом из средњег у мушки род, док 1,18% (1) лексема је у српском језику мушког рода *ајнпрен*, а да је из изворног језика изведено од глагола.

Одговарајући синоним у српском језику има 19,50% (18) лексема. Упоређивањем фреквентности ових именичких германизама и њихових синонима у *Српском мрежном корпусу* дошли смо до следећих података: 33,33% (6) лексема немачког порекла се уопште не појављује у корпусу, док се њихови синоними регуларно појављују у мањој или већој мери; 66,67% (12) лексема немачког порекла се појављује у корпусу, неке свега пар пута (*јаузна, бештек*), а две су чак и заступљеније од својих синонимних лексема (*фил, рерна*). Синонимне лексеме за *модлу* (*калуп*) и *цукер* (*шећер*) у српском језику означавају шире појмове и не везују се само за област кулинарства. Лексема *запршка*, синоним за германизам *ајнпрен,* у српском језику има и пренесено значење *(бити у свему запршка = свуда се мешати)*. Осим тога, има и германизама који су саставни део фразеологизама и такође имају пренесено значење (*имати путера на глави – Butter auf dem Kopf haben*). Можемо да приметимо да међу синонимним лексемама има доста речи турског порекла *(шећер)*, која су заступљеније у односу на германизам (*цукер*). Ово можемо приписати јачем присуству и утицају турског језика на територији Србије.

Лексеме страног порекла саставни су део једног језика, оне чине његов лексички фонд богатим и ни у ком случају не треба их занемаривати. Треба их користити у ситуацијама када је њихова употреба примерена и важно је бити умерен. На овај начин се огледа богатство једног језика, али се истовремено негује и чува матерњи језик. Када је реч о значају ове теме, она је подједнако релевантна и за србистику и за германистику, јер се бави односом између различитих језика и њиховим узајамним утицајима, што доприноси бољем разумевању како структуре и развоја српског језика, тако и улоге немачког као страног језика у Србији, који се све чешће учи у школама као други страни језик почевши од петог разреда основне школе. Истраживање има и теоријски и практични значај. Теоријски значај овог истраживања огледа се у проширивању знања о језичким контактима и њиховом утицају на лексички фонд, док се практични значај нарочито односи на наставу српског језика као матерњег, али и наставу немачког језика као страног у Србији. У том контексту, резултати могу помоћи наставницима да боље разумеју како

да одаберу и користе лексеме страног порекла у настави, тако да оне истовремено обогаћују вокабулар ученика и подстичу развијање језичке свести и толеранције према страним језицима. Лексеме анализиране у овом истраживању веома су значајне и за наставнике куварства у средњим стручним школама у Србији (тачније оних које у својој понуди имају образовне профиле кувар, гастроном, конобар, месар, и др).

Ово истраживање, такође, може послужити као основа за будућа истраживања у области језичког контакта, лексикологије и наставних метода. На пример, могло би се испитати како се лексеме страног порекла перципирају међу ученицима различитих узраста, или како њихова употреба утиче на развијање интеркултурне компетенције код ученика, док резултати овог истраживања могу бити од користи у креирању наставних материјала који узимају у обзир овај аспект језичке употребе.

Цитирана литература

Алановић 2014: Alanović, Milivoj. „Germanismen im Serbischen: von systemeigenen zu abweichenden morphosyntaktischen Eigenschaften", *Slavic and German in Contrast. Studies from Areal and Contrastive Linguistic*. Berlin, 2014. 117–134.

Балтић 2018: Baltić, Mladen., Janjić, Jelena., Popović, Milan., Baltić, Tatjana., Janković, Vesna., Starčević, Marija., Starčević, Dušan. Meat in traditional Serbian cuisine. Scientific journal. *Meat Technology*. Beograd, 2018. 54−62.

Белошевић 2015: Белошевић, Милена. *Фразеологизми немачког порекла у савременом српском језику.* Београд: Задужбина Андрејевић, 2015.

Берић-Ђукић 1988: Берић-Ђукић, Весна. „Лексеми немачког порекла у Српском кувару из 1855. године и њихова лингвистичка адапитација" *Филологија*. Нови Сад, 1988. 35−41.

Голубовић 2007: Golubović, Biljana. *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*. München: Otto Sagner, 2007.

Драгићевић 2007: Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

Ђукановић 2012: Ђукановић, Јован. „Немачко-српски језички контакти". *Преводилац*. Београд, 2012. 21–33.

Жерајић 2017: Жерајић, Андреа. „Германизми у терминологији гастрономије и кулинарства и њихови преводни еквиваленти на језику струке". *Хотеллинк*. Београд, 2017. 255–269.

Костић-Томовић 2013: Костић-Томовић, Јелена. Творба речи у савременом немачком језику. Београд: Фокус – Форум за интеркултурну комуникацију, 2013.

Костић-Томовић 2017: Костић-Томовић, Јелена. „Германизми у савременом српском језику, у германославистичкој литератури у роману Семпер идем Ђорђа Лебовића". Комуникација и култура онлајн. Београд, 2017. 48−87.

Мартинов 2004: Мартинов, Златоје. *Немачки утицај на исхрану Срба у Банату*. Панчево: Мали Немо, 2004.

Милошевић 2004: Milošević, Drago. „Diseases of stored potato and their control". *Biljni lekar*. Beograd, 2004. 267−279.

Прћић 2012: Прћић, Твртко. „Како се на енглеском каже олдтајмер?: англицизми као српско-енглески лажни парови". *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад, 2012. 203–220.

Стефановић 2009: Стефановић, Ненад. *Један свет на Дунаву*. Београд: Хабитус, 2009.

Томовић 2009: Томовић, Ненад. *Славизми у савременом енглеском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2009.

Тривунац 1937: Тривунац, Милош. *Немачки утицаји у нашем језику*. Београд: Штампарија М. Сибинковића, 1937.

Филиповић 1986: Филиповић, Рудолф. *Језици у контакту. Увод у лингвистику језичких добара*. Загреб: Школска књига / Југословенска академија знаности и уметности, 1986.

Извори

Дуден 2015: Duden, Konrad. *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Bearbeitet von Werner Scholze- Stubenrecht und der Projektleitung, Ilka Pescheck, 8. Berlin: Dudenverlag, 2015.

Клајн 2012: Klajn, I., Šipka, M. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej, 2012.

Онлајн извори

Дуден онлајн 2023: Доступно на: https://www.duden.de/

Српски мрежни корпус: 2014: Ljubešić, Nikola i Filip Klubička. *Serbian web corpus (srWac)*.

Доступно на: http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=srwac;align

Katarina Z. Minić

SEMANTISCHE ANALYSE DER SUBSTANTIVISCHEN GERMANISMEN AUS DEM BEREICH KULINARIK IN DER SERBISCHEN SPRACHE

Der direkte Kontakt mit Deutschen und Österreicher auf serbischem Territorium hat die Serben und Bevölkerung im Allgemeinen und besonders ihr tägliches Leben, ihre Ernährung und Sprache beeinflusst. Daher gibt es viele Germanismen

in der serbischen Sprache. Das Thema der Arbeit ist die semantische Analyse der nominalen Germanismen aus dem Bereich der Kulinarik in der serbischen Sprache. Die analysierten Germanismen wurden aus dem *Großen Wörterbuch der Fremdwörter und Ausdrücke* (2012) von Ivan Klajn und Milan Šipka sowie aus dem *Wörterbuch Duden – Deutsches Universalwörterbuch* (2015) extrahiert, um Folgendes zu untersuchen: 1) Wie sich der Bedeutungsumfang der Germanismen aus dem Bereich der Kulinarik im Vergleich zu den konkreten deutschen Lexemen verändert hat; 2) Auf welche Weise sich die analysierten Germanismen in das morphologische System der serbischen Sprache eingefügt haben; 3) Die Verwendung der analysierten Germanismen und ihre Häufigkeit im *Serbian web Corpus*. Die semantische Analyse der substantivischen Germanismen aus dem Bereich der Kulinarik hat gezeigt, dass die analysierten Germanismen in fünf Gruppen eingeteilt werden können: 1) Germanismen mit derselben Bedeutung im Serbischen und im Deutschen (*биртија/бирцуз* = das *Wirtshaus,вангла = der Weitling, гриз = der Grieß*); 2) Germanismen, deren Bedeutung im Serbischen im Vergleich zur Bedeutung im Deutschen eingeschränkt ist (*сафт = der Saft, фил = die Fülle, шне = der Schnee*); 3) Germanismen, deren Bedeutung im Serbischen im Vergleich zur Bedeutung im Deutschen erweitert ist (*вафл = der Waffel, рецепт = das Rezept, фајншмекер = der Feinschmecker*); 4) Germanismen, deren Bedeutung sich teilweise im Serbischen und Deutschen überschneidet (*ајмокац = das Eingemachte,кох = das Koch, малцајт = die Mahlzeit*); und 5) Germanismen, deren Bedeutung im Serbischen und Deutschen vollständig unterschiedlich ist (*индијанер* = der *Indianer, цубок = die Zugabe, шаум = der Schaum*).

Schlüsselwörter: *substantivische Germanismen, semantische Analyse von Germanismen, deutsches Modell, serbische Entsprechung, Adaptation von Germanismen, Kulinarik, serbische Sprache, deutsche Sprache.*

Ксенија А. Стаменковић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 811.163.41’367.5

О АСИНДЕТСКИМ РЕЧЕНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду разматрамо положај асиндетских реченица у систему сложених реченица у српском језику, њихове особености и начине на које су посматране и класификоване. С обзиром на чињеницу да не постоје уједначени критеријуми дефинисања и класификовања асиндетских реченица, циљ рада је да се, уз представљање различитих гледишта, укаже на поједине пропусте, те да се препознају поља у којима овај тип сложених реченица треба даље истраживати. Аналитичком, компаративном и дескриптивном методом издвојили смо три приступа проучавању асиндетских реченица: 1. њихово разматрање заједно са синдетским сложеним реченицама – на основу чега се закључује да безвезничке реченице, по правилу, имају исте карактеристике као и везничке реченице, чиме се занемарују синтаксичке и семантичке особености асиндетских реченица; 2. издвајање асиндетских реченица као треће групе у оквиру језичке категорије сложених реченица (синдетска координација – синдетска субординација – асиндетизам), при чему се истичу особине по којима се асиндетске реченице разликују од синдетских: вишезначност, стилогеност, другачије форме предиката; 3. класификација асиндетских реченица на координиране и субординиране, с тим да се наглашава да се односи (не)зависности код безвезничких реченица успостављају на другачији начин него код везничких (критеријум лексичкосемантичких односа међу клаузама). Као недоследности у последњој категоризацији асиндетских реченица издвојили смо следеће: модели асиндетских реченица своде се на моделе који постоје код синдетских реченица; исти модел асиндетске реченице сврстава се у различите категорије у различитим радовима; анализирају се искључиво једноставнији модели безвезничких реченица (према Ковачевић 2021); нигде се не разматра структура, семантика и прагматика вишезначних асиндетских реченица. Поменуте недоследности јављају се због недостатка везничког средства које би одређено значење асиндетске реченице експлицирало.

Кључне речи: српски језик, сложене реченице, асиндетске реченице, имплицитна координација, имплицитна субординација

[1] k.stamenkovic-19417@filfak.ni.ac.rs

1. Увод

У овом раду разматрамо положај који асиндетске реченице (сложене реченице без везника) заузимају у систему сложених реченица у српском језику, њихове особености, те начине на које су посматране и класификоване. С обзиром на то да су до сада асиндетске реченице разматране на различите начине, циљ рада је да се, уз представљање тих гледишта, укаже на поједине недоследности у класификацијама, те да се препознају поља у којима ове реченице треба даље истраживати.

Рад се састоји из четири поглавља. Након уводног дела дефинишемо појам сложене реченице у српском језику и представљамо критеријуме за њихову класификацију. Треће поглавље посвећено је главном предмету нашег рада, а у четвртом поглављу износимо закључна разматрања.

2. Сложена реченица у српском језику. Координација и субординација

Сложена реченица у српском језику дефинише се као: „синтаксичка јединица која означава најмање две ситуације и однос међу њима, а састоји се од најмање два предикацијска дела, који се могу налазити у напоредном односу (паратакса) [...] или у односу синтаксичке зависности једног дела од другог (хипотакса) [...], а заједно чине смисаону, граматичку и интонацијску целину (у писању интерпункцијску целину)" (Пипер 2018: 5).

Поменута подела сложених реченица на оне у којима су предикацијске јединице, тј. клаузе у односу зависности (субординација/хипотакса) или независности (напоредни однос/координација/паратакса) сматра се најтемељнијом у србистичкој и сербокроатистичкој литератури (Ковачевић 1998: 11). Напоредни однос подразумева да су клаузе у сложеној реченици синтаксички равноправне; дакле структурно не зависе једна од друге, односно „jedna surečenica u strukturnome smislu ne postaje sastavnim dijelom druge" (Silić–Pranjković 2005: 321). Са друге стране, зависносложене реченице настају процесом уврштавања зависне клаузе у главну, па се тако те клаузе налазе у односу синтаксичке подређености/неравноправности (зависна клауза хијерархијски је „нижа" у односу на главну реченицу у коју је уврштена) (Пипер 2018: 8, 17).[2]

[2] Овде треба напоменути да се термини *координација* и *субординација* односе првенствено на синтаксичку независност односно зависност. Клаузе у напоредносложеној реченици, као и оне у зависносложеној, семантички, тј. смисаоно, увек су зависне. Белић (1950: 298) наводи да су сложене реченице „по смислу увек на известан начин зависне јер је заједнички или блиски смисао или општа концепција [...] и учинила да образују сложену реченицу" (уп. и Badurina–Palašić 2019: 251). „Разбијањем" у просте реченице добила би се испрекидана мисао (Белић 1950: 298).

Главни критеријум на основу кога се сложене реченице деле на координиране и субординиране јесте критеријум везника, јер, по правилу, једни везници су резервисани за повезивање клауза у независном односу, док друга група везника уводи зависне клаузе. Управо поменути критеријум узима се као основни и најрелевантнији критеријум класификације сложених реченица, због тога што једино он „омогућује јасно разграничење субординираних од координираних конструкција" (Ковачевић 1998: 12).[3] Реченична семантика, самостално узета као критеријум класификације, није релевантни критеријум, због тога што се „исти или врло близак тип значења може [...] исказивати и зависносложеним и независносложеним реченицама" (Танасић 2018: 598–599). На пример, значења темпоралности, концесивности и узрочно-последично значење могу се изразити и координираном и субординираном реченицом (Pranjković 1984: 22).[4]

3. Асиндетске реченице

Асиндетске, безвезничке или јукстапозицијске реченице у српској лингвистичкој литератури дефинишу се као „сложене реченице чије се предикацијске јединице не повезују везницима као средством резервисаним за то, што је карактеристично за синдетске реченице" (Танасић 2018: 597). С обзиром на недостатак везничког средства које би прецизирало односе међу клаузама у сложеној реченици (тј. на основу кога би се утврдило да ли је реч о зависном или независном односу међу клаузама у реченици), у домаћој литератури постављало се питање у коју категорију сложених реченица сврстати асиндетске реченице – тј. како утврдити јесу ли оне координиране или субординиране. Издвајају се три приступа овом проблему.

---

[3] И координирани и субординирани везници имају своје специфичности. Према објашњењу М. Ковачевића (1998: 11), реч је о следећим карактеристикама:
„а) независни везници не припадају структури ниједне од координираних реченица које повезују, док су зависни везници структурни елементи зависне реченице коју уводе у сложену, (б) да се реченица уведена зависним везником може премјештати заједно са својим везником и испред основне реченице и између дијелова основне реченице, док се независна реченица са својим везником не може премјештати ни испред друге независне реченице нити се може умјештати између дијелова друге независне реченице с којом чини независносложену, в) да се независни везник употребљава и као везник независних реченица и као везник једнородних чланова реченице, и да се структурно и по значењу не удружује ни са једним од координираних компонената, док су зависни везници само везници субординираних реченица (дакле, не и синтагми) па се слично приједлогу у зависној синтагми структурно и значењски удружују с реченицом на чијем почетку стоје" (уп. и Pranjković 1984: 30–31).
П. Пипер (2018: 22) примећује и да су независни везници у односу на зависне малобројнији, да су јаче граматикализовани и да су општијег значења.

[4] Нпр.: *Putić je bio uzak, te nismo mogli ići u grupi.* / *Putić je bio uzak tako da nismo mogli ići u grupi.* (Pranjković 1984: 22).

У оквиру првог приступа (Maretić 1963, Стевановић 1989) асиндетске реченице посматрају се и описују заједно са везничким реченицама. Такав приступ води закључку да асиндетске реченице по правилу имају исте особине и значења као и синдетске, уз истицање да су реченице са везником заступљеније у односу на оне без везника. Самим тим, већа пажња посвећена је анализи синдетских реченица.

Маретић (1963: 529) уочава да „gdje bi veznik mogao stajati, često ga nema". Под тиме подразумева једино изостављање везника *да* код изричних и последичних реченица: „braćo, ja sam mislio: mene zovu u Biograd (mjesto: *da* mene zovu) [...] nokti su mu, orati bi mogao (mjesto: *da* bi orati mogao)" (Исто: 531, 532), али не именује овакво уврштавање клауза као асиндетизам/јукстапозицију. Маретић даље бележи примере и других асиндетских реченица и то поликлаузалних, у којима су клаузе и у независном и у зависном односу, али пажњу усмерава само ка оним клаузама где је изостављен везник *да*: *duva vetrina, krše se drva, misliš – sve će iz korena izvaliti* (Исто: 531). Прва и друга, као и друга и трећа клауза налазе се у односу имплицитне координације, а трећа и четврта у односу имплицитне субординације. Међутим, аутор то не истиче.

Стевановић (1989: 780, 781, 784, 785), анализирајући сваку од подврста координираних, односно субординираних реченица, запажа да неке од њих могу бити повезане и без везника тј. асиндетски. Притом, аутор не прави разлику између јукстапозицијских реченица са семантичким конкретизатором (закључне и искључне реченице) и оних без њега (саставне, где се предикацијске јединице нижу/набрајају без везника); а неке са конкретизатором убраја и у везничке реченице (Исто: 781). Такође, слично као и код Маретића, Стевановић асиндетске реченице код хипотаксе разматра само у оквиру изричних реченица, реченица са директним говором и последичних реченица, што води закључку да је „асиндетизам (одсуство везника) знатно ређи код синтаксички зависних, а упадљиво чешћи код независних реченица, док је синдетизам својствен и зависним и независним реченицама" (Исто: 819). Оваквим разматрањем асиндетских реченица – искључиво у оквиру синдетске координације и субординације – занемарују се специфичности сложених реченица без везника, као што су вишезначност, посебан начин успостављања дихотомије координација–субординација и сл. (о чему ће бити више речи у наставку рада).

Први који је у србистичкој литератури истакао потребу за тим да асиндетске реченице буду посматране одвојено од синдетских је Богољуб Станковић (1987). Ослањајући се на закључке руских лингвиста, Станковић издваја важне структурне, семантичке, комуникативне и стилистичке особине асиндетских реченица, по којима се оне битно разликују од везничких. На пример, „предикат компоненте асиндетске реченице којом се исказује услов или време може [се] оформити императивом док такво уобличавање предиката у синдетским условним или временским реченицама није могуће"

(Исто: 68). У вези са распоредом компонената, Станковић још запажа да се, на пример, компонента са временским значењем у безвезничкој реченици налази увек у иницијалној позицији.

Даље, по својој семантици, асиндетске реченице могу се доводити у везу са више типова синдетских реченица, и то и зависносложених и независносложених – што се јавља као последица непостојања везника који би одређено значење безвезничке реченице ескплицирао.[5] Ипак, врло често, престилизацијом асиндетских реченица, тј. њиховим превођењем у синдетске реченице, нарушава се контекстуални склад, као и дочаравање нпр. немира, одређеног психичког стања говорника / књижевног лика и сл. Такође, како Станковић закључује, асиндетске реченице условљеније су контекстом, јер „од говорника зависи да ли хоће слушаоцима све да каже или да остави да они сами нешто осете, закључе или примете" (Исто: 69). Станковићево разматрање разрадио је даље С. Танасић (2015: 92), који наводи да је сама чињеница да се реченице деле на координиране и субординиране на основу везника, а да асиндетске реченице такво везничко средство не поседују, довољан разлог да се оне издвоје у посебну групу сложених реченица.

Тако долазимо до најновијих истраживања у којима је истакнуто да традиционална дихотомија координација–субординација заиста није примењива на асиндетске реченице, пре свега зато што се та дихотомија заснива на типу везничког средства сложене реченице (Pranjković 2002, Silić–Pranjković 2005, Badurina 2018, Танасић 2018, Badurima–Palašić 2019). Међутим, како поменути аутори даље примећују, асиндетске реченице нису неутралне на поменуту дихотомију, већ се односи независности тј. зависности успостављају на другачији начин него код везничких реченица.[6]

---

[5] Примери вишеструких преобликовања које наводи Станковић (1987: 68): *Производња расте, плате су боље → Производња расте, зато су плате боље*; *Кад производња расте, плате су боље*; *Пошто производња расте, плате су боље*; *Ако производња расте, плате су боље.*

6 Критеријум семантике, тј. довођења у везу безвезничких и везничких реченица са истим значењем, означен је као неподесан, с обзиром на то да се исти или слични значењски односи могу исказивати и зависносложеним и напоредносложеним реченицама, па се оне ипак разматрају и класификују посебно (уп. Танасић 2018: 599). Међутим, у неким радовима, на основу критеријума преобликовања, односно на основу значења и могућности трансформације асиндетских реченица у еквивалентне синдетске, прве се класификују у три групе (Пипер 2018: 19, Пипер и др. 2022: 537):

1. асиндетске реченице које могу да се преобликују само у реченице са експлицитном координацијом – асиндетске реченице са имплицитном координацијом;
2. асиндетске реченице које могу да се преобликују само у реченице са експлицитном субординацијом – асиндетске реченице са имплицитном субординацијом;
3. асиндетске реченице које могу да се преобликују и на један и на други начин.

Овај критеријум унео је највише пометње, јер „одређена врста значењских односа може се исказивати и у зависносложеним и у напоредносложеним везничким реченицама, на пример супротна, временска, узрочна итд." (Танасић 2018: 601). И као што се координиране реченице са значењем темпоралности, концесивности, каузалности и сл. не сврставају у зависносложене, тако ни асиндетске реченице са овим значењем не треба сврставати у ту категорију. Такође,

Први је о томе писао И. Прањковић (2002: 130) увевши термине *имплицитна координација* и *имплицитна субординација*. Тиме је указао на посебну врсту независности, односно зависности, која се јавља у сложеним реченицама без везника.

Поменуте термине задржава у србистичкој литератури и С. Танасић (2018) дефинишући реченице са имплицитном координацијом као реченице чији су „лексичкосемантички односи [...] такви да једна предикацијска јединица не захтева обавезно другу предикацијску јединицу" (Исто: 609). Другим речима, лексичкосемантички односи у реченици са имплицитном координацијом су такви да једна клауза не условљава синтаксичку обавезност друге (уп. Pranjković 2002: 135). То би значило да свака од клауза може стајати самостално, тј. свака, узета за себе, може представљати и комплетну реченицу у комуникативном смислу. На пример, између клауза у асиндетској координираној реченици: *Весна је седела за столом, прелиставала је некакву дебелу књигу*[7] може се ставити и тачка, а да оне мисаоно и комуникацијски остану комплетне: *Весна је седела за столом. Прелиставала је некакву дебелу књигу* (уп. и Pranjković 2002: 131).

Зависност клауза код имплицитно субординираних реченица такође није експлицирана везником, већ се препознаје у оним асиндетским реченицама у којима су лексичкосемантички односи такви да „једна предикацијска јединица захтева увођење друге, другачије речено, када прва не може да стоји без друге" (Танасић 2018: 602). Прањковић (2002: 136) тврди да је то „zapravo sintaksička zavisnost u pravom smislu riječi", јер се у првој клаузи налазе најчешће глаголи непотпуног значења или неки други типизирајући елементи који траже допуну – у овом случају допуну у виду још једне клаузе (2002: 136, 178 –179). Такве клаузе у асиндетској реченици не би се могле осамосталити: *Јелена је јавила другарици: „Весна је успешно положила пријемни испит."* (**Јелена је јавила другарици. „Весна је успешно положила пријемни испит."*).[8]

Пишући о хипотаксичким односима у сложеним безвезничким реченицама, Бадурина и Палашић (2019: 257) рећи ће да је структура зависносложене асиндетске реченице таква да се у првом њеном делу врло често налази глагол говорења, мишљења, опажања или осећања, а специфичност ових глагола је „ta što traže dopunu – bilo u vidu zavisne [...] surečenice bilo u vidu nominilizirane skupine ili infinitiva", те „signaliziraju

за трећи тип, тип асиндетских реченица које могу да се преобликују на оба начина, не каже се којој категорији припадају – имплицитно зависним или имплицитно независним реченицама. Све поменуто води закључку да критеријум преобликовања (семантике) није јасан и довољан показатељ синтаксичких односа међу клаузама у асиндетској реченици, као што није довољан показатељ односа синтаксичке (не)зависности међу клаузама ни код везничких реченица.

[7] Пример преузет из: Танасић 2018: 609.

[8] Пример преузет из: Танасић 2018: 602.

hipotaktički odnos". У примерима које ове ауторке дају јасно је уочљив хипотаксички однос:

(1) Молимо вас да искључите мобителе (синдет).

(2) Молимо вас, искључите мобителе (асиндет).

Наиме, и у једном и у другом примеру друга (зависна) клауза врши функцију објекта, односно представља допуну глагола *молити*. Једина разлика је у томе што је у првом примеру однос зависности експлициран зависним везником.

У вези са овим и њима сличним примерима споменућемо запажање Силића и Прањковића (2005: 320) да је „u eksplicitnoj subordinaciji zavisna [...] surečenica uključena u ustrojstvo nezavisne i nije samostalna u odnosu na nju, ne može se npr. osamostaliti u tekstu, a u implicitnoj subordinaciji nesamostalna je surečenica koja u eksplicitnoj subordinaciji odgovara glavnoj" (у примеру 2 то би било: *Молим вас*). Међутим, овде треба допунити мишљење ових аутора и рећи да друга клауза у имплицитно субординираној реченици (пример 2) јесте семантички самостална (нарочито ако је поредимо њену структуру са структуром зависне клаузе уведене везником *да* (пример 1), али се према првој клаузи она и даље односи као објекат према предикату, дакле налази се у зависном синтаксичком односу. Клауза у којој се налази глагол говорења, мишљења, опажања, осећања и сл. семантички је, а и синтаксички, непотпуна не само у асиндетској већ и у синдетској субординираној реченици.

Оно што још карактерише имплицитно субординиране реченице јесте и синтаксичка затвореност – дводелност, што је још један од показатеља односа зависности (такве су и експлицитно субординиране реченице). Са друге стране, имплицитно координиране реченице карактерише отвореност, осим када се као ограничавајући фактор наметне семантика (значење супротности, узрочно-последично значење и сл.) (уп. Pranjković 2002: 133, 139).

Класификација имплицитно независносложених и имплицитно зависносложених реченица

Да би се одређени тип сложене реченице сматрао посебном категоријом у оквиру синдетске координације потребно је „уважавати суоднос изражајних средстава и смисаоних односа који се њима исказују" (Ковачевић 1998: 12). Другим речима: „статус врсте координиране реченице могу [...] добити само оне које имају специфичне (самосвојне) *везнике* који су носиоци *специфичне семантике*" (Исто: 13; истакла К. С.). Када су у питању зависносложене реченице, ситуација је нешто сложенија због усложњености њихових функција, чињенице да исти везник уводи различите типове зависних клауза и сл., те не постоје уједначени критеријуми за класификацију зависносложених реченица, већ се најчешће комбинују формални, семантички и функционални

критеријуми.[9] Међутим, без обзира на све потешкоће при класификацији сложених реченица, те потребе комбиновања различитих критеријума, закључујемо да је улога везника при подели сложених реченица и те како значајна. Питање које се затим овде опет намеће јесте како класификовати сложене реченице без везника,[10] односно, да ли постоје друга структурна обележја на основу којих би се асиндетске реченице лакше класификовале, и која су то обележја.

Кренућемо од представљања постојећих класификација јукстапозицијских реченица које су у сербокроатистичкој и србистичкој литератури дали И. Прањковић (2002) и С. Танасић (2018) (Табела 1):

<table>
<tr><td>Pranjković 2002:</td><td colspan="2">Имплицитно координиране реченице</td><td colspan="2">Имплицитно субординиране реченице</td></tr>
<tr><td rowspan="4"></td><td rowspan="3">I) Саставна координација</td><td rowspan="3">– саставне структуре у ужем смислу,
– узрочне,
– последичне,
– погодбене,
– закључне,
– искључне,
– временске,
– месне</td><td colspan="2">А) Структуре с аутосемантичним типизирајућим елементима</td></tr>
<tr><td>I) Структуре са декларативно-перцептивним типизирајућим елементима</td><td>– изјавне структуре,
– компримиране структуре,
– структуре са управним говором</td></tr>
<tr><td colspan="2">II) Структуре с обраћањем и сличним типизирајућим елементима</td></tr>
<tr><td colspan="2">Б) Структуре са синсематичним типизирајућим елементима</td></tr>
<tr><td>II) Супротна координација</td><td>– супротне у ужем смислу,
– искључне,
– допусне</td><td colspan="2">I) Структуре с катафоричким демонстративима
II) Структуре с реченичним модификаторима</td></tr>
<tr><td>III) Раставна координација</td><td colspan="3"></td></tr>
</table>

[9] Више о недоумицама у вези са класификацијом сложених везничких реченица у: Pranjković 1986, 2002, Ковачевић 1998, Николић 2014.

[10] Недостатак везничког средства „с једне стране [...] отежава тумачење значења једне структуре, док, с друге стране, то изостављање даје могућност ширег тумачења, затим комбинације више значења, као и веће ослањање на контекст (језички и ванјезички)" (Николић 2014: 155–156).

Танасић 2018:[11]	Имплицитно координиране реченице	Имплицитно субординиране реченице
	Саставне	Управни говор
	Супротне	Неуправни говор
	Раставне	Сажете изричне реченице
	Узрочне	Реченице са синсематичним речима
	Асиндетске реченице без ослонца на лексичко-семантичке односе међу предикацијским деловима	

Табела 1. Класификација асиндетских реченица према Pranjković 2002 и Танасић 2018

Када су у питању реченице са имплицитном субординацијом, може се рећи да их је лакше класификовати у односу на имплицитно координиране реченице, с обзиром на то да прве имају одређено структурно обележје – глагол, заменицу, именицу непотпуног значења – који траже допуну, односно условљавају постојање бар још једне клаузе која њихово значење допуњује. Како ти структурни елементи представљају „jedina konstantna obilježja implicitnih subordiniranih struktura, čini se da je te strukture opravdano i tipologizirati s obzirom na njih" (Pranjković 2002: 178).

Међутим, када је реч о имплицитно координираним реченицама, класификација је знатно отежана, јер ове реченице не поседују или ретко поседују неко специфично синтаксичко обележје. Због тога, све досадашње поделе асиндетских независносложених реченица заснивају се првенствено на семантици, а семантика, како је више пута истицано, није довољан критеријум за класификацију сложених реченица (уп. Ковачевић 1998: 12–13). Све поменуто води ка томе да се издвојени типови имплицитно координираних реченица заснивају на подели експлицитно координираних реченица (њихових типова и подтипова) (Ковачевић 2021: 55).

Посебан проблем представљале су вишезначне асиндетске реченице, односно оне које се по свом значењу могу поредити са више типова везничких реченица. У домаћим радовима и граматикама овакве асиндетске реченице само су сврставане у категорију *вишезначних реченица*, уз напомену да се могу тумачити тј. преобликовати на више начина (Танасић 2015, 2018). Притом, нису размотрене детаљније ни структура, ни семантика, као ни прагматика таквих реченица.[12] Све даље недоследности у вези са поделом асиндетских реченица јављају се као последица њихове полисемичности. На пример, реченице попут *Радио, не радио – свира ти радио* Танасић

[11] Поред наведених типова, Танасић (2018) помиње и вишезначне асиндетске реченице, али их не анализира детаљније.

[12] Вишезначност асиндетских реченица може се уклонити додавањем тз. семантичког конкретизатора или лексичког конектора, чији је задатак да одређено значење асиндетске реченице експлицира. Најопсежнију студију о томе дали су Ковачевић 1998, 2003, Вукић 2015, 2020, те Танасић 2015, 2018.

(2018: 611) сврстава у раставне асиндетске координиране реченице, Кубурић Мацура (2019) примећује да је у њима присутно и значење концесивности, док их Прањковић (2002: 155) убраја у погодбене структуре. Међутим, када је у питању ова категорија јукстапозицијских реченица, треба размотрити да ли уопште асиндетске раставно-концесивне реченице ваља убрајати у координиране, с обзиром на то да њихова структура не одговара дефиницији имплицитно независносложених реченица. Прецизније речено, делови/клаузе, узети самостално, не могу стајати један без другог, тј. одликују се семантичком недовољношћу за потпуни исказ: **Радио, не радио. Свира ти радио*.

Такође, у класификацијама нису наведени многи „прелазни типови" асиндетских реченица. Такве су на пример реченице са условно-временским и временско-условним значењем које издваја Станковић (1986). М. Николић (2014: 117) наводи и асиндетске еквативне реченице, чије значење опет може бити праћено још неким значењем, најчешће квалификативним или консекутивним.

Оно што М. Ковачевић (2021) још примећује јесте то да се радови у вези са сложеним реченицама без везника заснивају на анализи најједноставнијих примера, да су ти радови или без корпуса или са „'пробраним' корпусом, из кога се по правилу наводе само примјери који треба да потврде на основу литературе (унапријед) донесене закључке" (Исто: 56). Даље, ретко где се и спомиње постојање структурно-семантички сложенијих примера асиндетских реченица, нити се за њих даје „диференцијална црта према структурно једноставним јукстапозицијским реченицама" (Исто); (у граматикама се чак и наводи да „не постоји неко специфично значење асиндетских реченица које би их начелно разликовало од синдетских реченица" (Пипер и др. 2022: 628)). И, на крају, нигде се не спомиње постојање неког типа асиндетских реченица тотално инкомпатибилног типовима синдетских реченица (Ковачевић 2021: 56).[13]

У складу са свим до сада изнетим проблемима, смартамо да би приликом изучавања и описивања асиндетских реченица уместо усмеравања пажње искључиво ка класификацији, пажњу требало усмерити и ка аспектима њихове употребе у свакодневној комуникацији, у књижевним делима (дакле ка изучавању њихове стилогене функције), те уочавању разлике у употреби синдетских и асиндетских реченица – које информације и поруке се преносе једним типом, а које другим.

[13] Додуше, Прањковић (2002: 134) напомиње да такве реченице постоје, назвавши их „јукстапонираним структурама у најужем смислу", али поменуту појаву илуструје простом реченицом: *Vjera našeg stoljeća u tehniku i modu, bar u ovom slučaju* zasniva se *na sumnjivim božanstvima* (Исто: 135).

4. Закључак

У овом раду разматрали смо положај који асиндетске реченице заузимају у систему сложених реченица у српском језику. У вези са тим питањем издвојили смо три гледишта на безвезничке реченице:

1. асиндетске реченице се посматрају и анализирају заједно са синдетским реченицама,
2. асиндетизам се издваја као трећа скупина у оквиру језичке категорије сложених реченица у српском језику (синдетска координација – синдетска субординација – асиндет),
3. асиндетске реченице издвајају се као посебна група, и дефинишу се посебни критеријуми успостављања дихотомије координација–субординација.

Сматрамо да је најпрецизније гледиште оно које асиндетске реченице разматра одвојено од синдетских, те као критеријум класификације узима критеријум лексичкосемантичких односа међу клаузама (треће гледиште). Ипак, и код ове класификације постоје недоследности које се јављају као последица недостатка везника који би, са једне стране, одређено значење асиндетске реченице експлицирао, а са друге стране прецизирао односе између клауза – зависне или независне. Тако се подела безвезничких реченица заснива превенствено на семантици, бар када су имплицитно напореднослоџене реченице у питању, и не истичу се даље њихова битна својства, односно својства по којима се асиндетске реченице разликују од синдетских. Из тог разлога, како би се детаљније испитале особености и функције асиндетских реченица, сматрамо да би пажњу требало усмерити и ка изучавању стилогене функције асиндетских реченица (у књижевним делима), разматрању структурних и семантичких особености вишезначних асиндетских реченица у српском језику, изучавању њихове улоге у свакодневној комуникацији (разговорном стилу), те уочити разлике између асиндетских и синдетских реченица, како на структурном тако и на функционалном плану.

Литература

Белић 1950: Александар Белић, „О сложеним реченицама и сродним појавама”, *Наш језик*, књ. V, св. 7–8, св. 9–10, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954: 227–234, 297–305.

Вукић 2015: Маја Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, докторска дисертација, Пале: Филозофски факултет.

Вукић 2020: Маја Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Ниш: Филозофски факултет.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, „Конкуренција простих независних везника и везника с обавезним конкретизатором у српскоме језику", *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 75–96.

Ковачевић 2021: Милош Ковачевић, „Асиндетске реченице као језичко-стилска доминанта приповиједака Јована Радуловића", *Узданица*, год. XVIII, ванредни број, 53–74.

Кубурић Мацура 2019: Мијана Кубурић Мацура, „Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику", *Наш језик L/2*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 323–334.

Николић 2014: Марина Николић, *Категорија степена у српском језику. Сложена реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Пипер 2018: Предраг Пипер, „Опште одлике сложене реченице", *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 5–34 .

Пипер и др. 2022: Предраг Пипер, Иван Клајн, Рајна Драгићевић, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Станковић 1986: Богољуб Станковић, „Асиндетске реченица са условним и временским значењем у српскохрватском и руском језику", *Научни састанак слависта у Вукове дане 15/1*, Београд: 179–188.

Станковић 1987: Богољуб Станковић, „Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти", *Јужнословенски филолог XLIII*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 65–82.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Танасић 2015: Срето Танасић, „Асиндетске реченице с конкретизатором", *Јужнословенски филолог LXXI*, св. 3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 91–117.

Танасић 2018: Срето Танасић, „Асиндетске реченице", *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ.

Badurina 2018: Lada Badurina, „Asindetske strukture: Koordinacija, subordinacija i tekst", *Sarajevski filološki susreti 4, Zbornik radova*, knj. 1, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 24–38.

Badurina–Palašić 2019: Lada Badurina, Nikolina Palašić, „Asindetske subordinirane strukture", *Rasprave 45/2*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i slavoslovlje, 249–263.

Maretić 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Pranjković 1984: Ivo Pranjković, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Pranjković 2002: Ivo Pranjković, „Složene strukture bez veznika", *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 107–210.

Silić–Pranjković 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Ksenija A. Stamenković

ABOUT ASYNDETIC SENTENCES IN THE SERBIAN LANGUAGE

In this paper, we consider the position of asyndetic sentences in the system of complex sentences in the Serbian language, their peculiarities, and how they are observed and classified. Because there are no uniform criteria for defining and classifying asyndetic sentences, the paper aims to present different points of view, point out certain omissions, and recognize the fields in which this type of complex sentence should be further investigated. Using analytical, comparative, and descriptive methods, we singled out three approaches to the study of asyndetic sentences: 1. their consideration together with syndetic complex sentences - an approach that ignores the syntactic and semantic peculiarities of asyndetic sentences, and it is concluded that they, as a rule, have the same characteristics as conjunctive sentences; 2. distinguishing asyndetic sentences as the third group within the language category of complex sentences (syndetic coordination - syndetic subordination - asyndeticism), highlighting the features by which asyndetic sentences differ from syndetic ones: ambiguity, stylogenicity, different forms of predicates; 3. classification of asyndetic sentences into coordinated and subordinated ones, with the emphasis that relations of (in)dependence in non-conjunctive sentences are established in a different way than in conjunctive ones (criterion of lexical-semantic relations between clauses). As inconsistencies in the last categorization of asyndetic sentences, we singled out the following: the models of asyndetic sentences are reduced to the models that exist in syndetic sentences; the same asyndetic sentence model is classified into different categories in different papers; only simpler models of non-conjunctive sentences are analyzed (according to Kovačević 2021); nowhere is the structure, semantics and pragmatics of ambiguous asyndetic sentences considered. The mentioned inconsistencies arise due to the lack of a conjunction that would explain the specific meaning of the asyndetic sentence.

Keywords: Serbian language, complex sentences, asyndetic sentences, implicit coordination, implicit subordination

Радмила В. Костић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
ДАС страних филологија

Тамара Д. Арсић[2]
Универзитет у Приштини
Филозофски факултет
ДАС језика и књижевности

УДК 811.161.1'373.3:811.163.41'373.3
811.161.1'373.3=163.41
81'255

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ У РОМАНУ *ОЧЕВИ И ДЕЦА* И. С. ТУРГЕЊЕВА И ПРОБЛЕМ ЊИХОВОГ ПРЕВОДА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Предмет овог рада представља анализа фразеолошких јединица у роману *Очеви и деца* И.С. Тургењева и проблем њиховог превода на српски језик. Будући да фразеолошке јединице одсликавају културу и менталитет једног народа, њихово превођење често може бити изазов за преводиоце с обзиром на то да фразеологизми једног језика често немају еквивалентан превод у другом језику, те та чињеница додатно отежава превод фразеолошких јединица. Грађа је, осим оригинала на руском језику, ексцерпирана и из романа на српском језику, чији је преводилац Милош Московљевић. Наш задатак односио се на проналажење фразеолошких јединица у оригиналу, утврђивање методе њиховог превођења на српски језик и на проналажење најбољег преводилачког решења. У раду је примењен метод ексцерпције, анализе, али и метод компарације. Анализом корпуса дошли смо до закључка да су фразеолошке јединице у роману *Очеви и деца* на српски језик преведене не само фразеологизмима, већ и дословним преводом, парафразом и лексемом. Овај рад може расветлити проблематику превођења фразеолошких јединица, такође може допринети и њиховом превођењу, може бити значајан и у настави књижевности и фразеологије, али може битипослужити и као полазна тачка за даља истраживања на ову тему.

Кључне речи: фразеолошке јединице, превођење, српски језик, руски језик, И.С. Тургењев

1. Увод

Превод фразеологизама у књижевности заузима значајно место, а исто тако представља један од највећих подухвата приликом превођења. Фразеологизми су, како наводи Штрбац, „јединице сложене структуре чије су се

[1] r.kostic-20484@filfak.ni.ac.rs

[2] arsictamara58@gmail.com

саставнице, изгубивши статус самосталних лексема, ујединиле у нову целину развијајући потпуно нов семантички садржај.

Њихов настанак резултат је појмовне обраде информација из човековог непосредног окружења и искуства које из њега црпи, често у садејству са значајним цивилизацијским тековинама." (Штрбац 2018: 9)

Мршевић Радовић истиче да фразеологија представља један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света. Фразеологизми ће се, захваљујући својој релативно стабилној структури и значењу, целовитог иустаљеног лексичког састава, понашати попут пословица и изрека (Мршевић Радовић 2008: V, VI).

Рад се састоји од теоријског, али и од истраживачког дела. Ексцерпирана грађа подељена је према начину превода са руског на српски језик, анализиран је превод појединих примера, а такође је указано и на могућност проналажења другачијег преводилачког решења.

2. Проблем превода фразеолошких јединица

Будући да фразеолошке јединице једне језичке културе могу бити непознате и потпуно неразумљиве представницима друге, од изузетног је значаја њихово адекватно превођење. Према А. В. Куњину, оно што додатно отежава превођење фразеолошких јединица је то што „фразеолошке јединице попуњавају празнине у лексичком систему језика и често служе као једине ознаке за објекте, својства, процесе и ситуације" (Кунин 1966: 5)[3].

С. И. Влахов и С. П. Флорин разликују три врсте превода фразеолошких јединица:

1) ако је фразеолошка јединица изворног језика једнака фразеолошкој јединици циљног језика – преводи се њеним еквивалентом;
2) ако је фразеолошка јединица изворног језика приближно једнака фразеолошкој јединици циљног језика – преводи се њеним аналогом;
3) ако фразеолошка јединица изворног језика нема ни еквивалената ни аналога у циљном језику и не може се превести по редоследу речника – преноси се нефразеолошким средствима (Влахов, Флорин 1980: 183).

3. Подела фразеологизама према начину превођења

Два основна начина превођења фразеологизама су фразеолошки и нефразеолошки. Фразеолошки начин превођења је када се фразеолошка јединица језика оригинала преведе фразеолошком јединицом. У том случају

[3] Сав превод цитиране литературе са страног језика на српски дело је аутора.

реч је о фрезеолошким еквивалентима. Нефразеолошком начину превођења фразеолошких јединица прибегава се када изворни фразеологизам нема одговарајући еквивалент или аналог у језику превода. У том случају сваки преводилац користи методу која је најближа његовом начину превођења и може изабрати између дословног превода (калкирања), описног превода (слободни спој речи) или превода лексемом. Дослован превод или калкирање се толерише, за разлику од буквалног превода којим се искривљује смисао и садржај оригинала. Дешава се да преводилац фразеолошку јединицу потпуно изостави у језику превода и тада говоримо о нултом преводу. Постоји још један начин превођења, а то је када преводилац нефразеолошки материјал у оригиналу преведе фразеолошким средствима. У том случају реч је о преводним супституцима (Пејановић 2010: 161).

Различити аутори на различити начин класификују начине превођења феазеологизама, међутим, оно што им је заједничко је то што унутар свих подела постоје еквиваленти. Код неких аутора они могу бити апсолутни и релативни, код неких делимични, семантички и потпуни, а код неких се помињу аналози уместо семантичких еквивалената. Такође, код различитих аутора се разликује и начин превођења фразеолошких јединица нефразеолошким средствима. У оптицају су лексема, описни превод (парафразирање), калкирање (дослован превод), буквалан превод, компензација (преводни супституит).

Л. К. Латишев и А. Л. Семенов истичу следеће услове који морају бити испуњени ради остваривања еквивалентности у преводу:

1) изворни и преведени текстови морају имати релативно једнака комуникативна и функционална својства;
2) изворни и преведени текстови треба да буду што сличнији један другом у семантичком и структурном погледу;
3) између изворног и преведеног текста не би требало да постоје семантичко-структурална неслагања која нису дозвољена у преводу (Латышев–Семенов 2008: 57)

Н. Л. Шадрин је идентификовао четири начина превођења фразеолошких јединица: еквивалентом, аналогом, једноструктурним или вишеструктурним синонимом, лексичким преводом. Поред ових, он је истакао још четири начина а то су: контекстуалним аналогом (фразеолошким, лексико-фразеолошким), калкирањем, лексичком подударношћу и описом (Шадрин 1991: 34).

Узимајући у обзир различите класификације фразеолошке еквиваленције И. Чагаљ и М. Свиткова су издвојиле четири типа фразеолошке еквиваленције: потпуна (апсолутна), делимична (парцијална), само семантичка, нулта еквиваленција (Čagalj–Svitkova 2014: 34).

Павловић наводи и класификацију према М. Бакер, која од нефразеолошких начина истиче парафразу, дослован превод и компензацију (Pavlović 2009: 89).

4. Анализа корпуса

Приликом класификације наше грађе, користићемо класификацију фразеолошке еквиваленције И. Чагаљ и М. Свиткове. Што се тиче превођења нефразеолошким средствима, предложићемо класификацију која представља комбинацију класификација аутора Н.Л. Шадрина, А. Пејановић и М. Бакер.

Наш корпус биће класификован на следећи начин:

1. Еквиваленти (потпуни, делимични, семантички);
2. Парафразирање;
3. Дослован превод;
4. Превод лексемом;
5. Компензација.

4.1. Еквивалентни фразеологизми

На основу претходне класификације, еквиваленте смо поделили на потпуне, делимичне и семантичке. Превођење потпуним еквивалентом представља коришћење фразеологизма у циљном језику који у потпуности одговара фразеологизму из изворног језика и у структури и у значењу (Ivanetić 2002: 79).

Код делимичних еквивалената је разлика на плану израза. Значење фразеологизма је у потпуности исто, а структура се делимично разликује (Ivanetić 2002: 79).

Семантички еквиваленти представљају фразеологизме који се подударају у значењу, али је њихова структура у потпуности различита.

Од укупно 59 ексцерпираних фразеолошких јединица 25,42% преведено је потпуним еквивалентом. То су следећи фразеологизми:

1. [...] *вилять хвостом не стану* [...]
[...] *нећу увијати репом* [...]
2. [...] *останавливаясь как вкопанный* [...]
[...] *застајући као укопан* [...]
3. [...] *не мог попасть в прежнюю колею.*
[...] *није могао ући у стари колосек.*
4. *Его носили на руках* [...]
Носили су га на рукама [...]
5. *Зато мы теперь голодные как волки.*
Зато смо сад гладни као курјаци.
6. *Сердце Аркадия понемногу сжималось.*
Аркадију се срце полако стезало.
7. [...] *играл довольно значительную роль.*
[...] *играо је доста важну улогу.*
8. [...] *слишком глубоко внедрился в его душу.*
[...] *одвећ дубоко се била урезала у његову душу.*

9. [...] *исчез извида* [...]
[...] *изгубио се из вида* [...]
10.[...] *мерить обкновенным аршином* [...]
[...] *мерити обичним аршином* [...]
11. Один как перст, теперь, один.
Сам сам *као прст.*
12.Он едва стоял на ногах [...]
Једва је стајао на ногама [...]
13.Ты мне окончательно открыл глаза!
Ти си ми на крају крајева отворио очи.
14.[...] *она сидела в своей комнатке, как мышонок в норке.*
[...] *она је седела у својој собици као мишић у рупи.*
15.[...] *когда муж её находился еще в полной силе* [...]
[...] *у пуној снази* [...]

Делимичним еквивалентом преведено је 22,03% фразеологизама. Међу њима су следећи фразеологизми:

1. [...] *муж заговорилбыло с ней и махнул рукою.*
[...] *муж поче да говори с њом, па диже руке од ње.*
2. Но Катя отвечала ему односложно: она спряталась, ушла в себя.
Али му је Каћа одговарала једносложно: она се сакрила, повукла у себе.
3. Рафаэль гроша медного не стоит;
Рафаел не вреди ни пребијене паре;
4. Русскому человеку они даром не нужны.
Русу не требају ни за пару.
5. [...] *шагу ступит нельзя* [...]
[...] *не може се ни корака маћи* [...]
6. [...] *захочу ли я хоть на волос стеснять твою жизнь, твои привычки?*
[...] *зар бих ја и за длаку ометао твој живот, твоје навике?*
7. [...] *Аркадий весь вспыхнул и засверкал глазами.*
[...] *погледао испод ока.*
8. [...] *голову кружил женщинам.*
[...] *завртао је мозак женама.*
9. [...] *глотайте пилюлю.*
[...] *пилула је горка, мора се прогутати.*
10.[...] *влюбился в неё и предложил ей руку.*
[...] *заљуби се у њу и запроси њену руку.*
11. С Катей Аркадий был как дома [...]
С Каћом је Аркадије био као код куће [...]
12.[...] *но он в долгу не остался* [...]
[...] *али он није остао дужан* [...]

13.[...] *в руки заберет* [...]
[...] *узети у своје руке* [...]

Превод семантичким еквивалентом заузима 10,17% наше грађе. Ту спадају следеће фразеолошке јединице:

1. *Он теперь в тузы вышел и пишет мне* [...]
Он је сад испао крупна зверка и пише ми [...]
2. *В тихом омуте... ты знаешь!*
Испод мире... ти знаш!
3. *Ну, и видала же она виды.*
Али је и била на ситу и решету.
4. *Ведь таких людей, как они, в вашем большом свете днём с огнём не сыскать…*

Јер таквих људи као што су они у вашем отменом свету са свећом не можете наћи...

5. *На своём молоке обжгёся, на чужую воду дует.*
Парен кашу хлади.
6. [...] *он умел, однако, как говорится, задать пыли.*
[...] *ипак је умео, како се каже, задати прпу.*

Из наведених примера може се закључити да је највећи број фразеологизама преведен потпуним еквивалентима управо због сродности ова два језика.

4.2. Парафразирање

Парафразирање је описивање значења фразеологизма, што значи да у преводу недостаје фразеолошка јединица. Парафразирање се користи да изрази сличну мисао другим језичким средствима (Pavlović 2009: 91).

Из романа *Очеви и деца* ексцерпирани су следећи примери фразеолошких јединица који су преведени парафразирањем:

1. И *велика важность, тайный советник!*
Чудна ми чуда, тајни саветник!
2. *Сердце* его *забилось* [...]
Срце му поче брже куцати [...]
3. *Я не с этой точки зрения почитаю* [...]
Ја не сматрам с тога становишта [...]
4. [...] *а глаза его бегали по углам.*
[...] *а очи су му летеле по угловима.*
5. *„Вот когда всплыло”,- подумал он.*
„Гле, кад је избило” , помисли он.
6. *И ведь тоже думал: обломаю дел много, не умру* [...]
А мислио је: свршићу много послова, нећу умрети [...]

4.3. Дослован превод

Дослован превод је процес превођења фразема у којем се страни фразем преведе дословно на језик превода (Forko 2009: 97).

Код оваквог начина превођења фразеологизми губе стилску обојеност и првобитно значење, те из тог разлога преводиоци морају бити на опрезу и узети у обзир контекст у коме се фразеологизам употребљава. Примери оваквог начина превођења су следећи:

1. Очень нужно тащиться за пятьдесят верст киселя есть.
Баш ми треба да се ломатам педесет врста да једем кисељ.

У овом примеру можемо уочити проблем приликом превођења. Преводилац овде, очигледно, није препознао фразеолошку јединицу, која у изворном облику гласи *за семь верст киселя есть*, па је овај израз превео дословно. Ми бисмо овде понудили другачије преводилачко решење *баш ми треба да се ломатам ни због чега*.

2. Прошла через огонь и воду – говорили о ней; а известный губернский остряк обыкновенно прибавлял: *И через медные трубы*.

Прошла је кроз ватру и кроз воду, говорили су о њој; а један познати губернијски шаљивчина је обично додавао: *и кроз бакарне цеви.*

Наведени пример такође је карактеристичан. У руском језику фразеолошка јединица *пройти через огонь и воду и через медные трубы* означава особу која је много тога прошла у животу. У српском *ићи кроз ватру и воду* значи поднети, изузетно се жртвовати због некога или нечега. Док израз *проћи кроз бакарне цеви* фразеолошки речници не бележе као фразеолошку јединицу.

3. [...] *имени и отчества не имею чести знать* [...]
[...] *имена и презимена немам вам част знати* [...]
4. Катя подняла глаза кверху [...]
Каћа подиже очи увис [...]
5. [...] *а тут Аркадий... и эта божья коровка, Николай Петрович.*
[...] *па онда Аркадије.... И она бубамара, Николај Петрович.*

У петом примеру можемо уочити проблем приликом буквалног превода, те бисмо ми, као прихватљивије решење, уместо израза *бубамара*, предложили термин *неспособњаковић*.

6. [...] *а тоже потерся в свете – узнаю птицу по полету.*
[...] *ипак сам видео света – познајем птицу у лету.*

4.4. Превод лексемом

Превод лексемом представља превођење фразеолошке јединице једном речју. Овај процес може се користити приликом недостатка еквивалента у језику превода или услед економичности текста.

Из грађе смо ексцерпирали следеће фразеологизме који су преведени на овај начин:

1. *Если б я продолжал служить, тянуть эту глупую лямку, я бы теперь был генерал-адъютантом.*

Да сам остао у служби да глупо дириџим био бих сада генерал-ађутант.

2. *В переделе была, братец ты мой, нашего хлеба покушала*

Прекаљена је она, мој брајко, окусила је нашег хлеба.

3. *Из этой еще что вздумаешь, то и сделаешь; а та – тертый калач.*

Из те што намислиш то ћеш и начинити, аона је – префригана.

4. [...] *если не помогать отцу, то, по крайнеймере, показать вид, что он готов ему помочь.*

[...] *ако не да помаже оцу, да се бар прави да је готов да му помогне.*

5. [...] *честь имею кляняться.*

[...] *клањам се.*

6. *Нет, я еще долго на свете маячить буду.*

Ја ћу још дуго на свету кубурити.

4.5. Компензација

Компензацијом се надокнађује фразеологизам који је парафразиран или у потпуности изостављен (Pavlović 2009: 92).

Другим речима, компензација представља процес превођења нефразеолошког материјала фразеолошким средствима.

1. *Лицо Фенечки скользнуло перед ним, такое бледное ималенькое.*

Испред њега промаче Фењичкино лице.

2. *Дуняша даже всплакнула... но старичкам вздохнулось легко.*

Дуњаша је чак мало и плакала... а стари су почели лакше дисати.

3. *А потом первые робкие посещения, полуслова, полуулыбки, и недоумение, и грусть, и порывы, и, наконец, эта задыхающаяся радость* [...]

А затим – прве плашљиве посете, полуречи, полуосмеси, и сумње, и туга, и узбуђење, и најзад, оно губљење даха од радости [...]

4. *Особенно замечателен своими округленными контурами был* [...]

Нарочито је падао у очи својим заокругљеним контурама [...]

5. *Отец в шестьдесят лет хлопочет, толкует о „паллиативных" средствах, лечит людей.*

Отац у својих шездесет година лупа главу због којечега, говори о „па-

лијативним" средствима, лечи људе.

6. [...] *исподлобья взглянул* на брата.
[...] *испод ока погледа у брата.*
7. [...] *живем здесь, так сказать, на бивуаках* [...]
[...] *живимо за божјим леђима* [...]

5. Закључак

Из романа *Очеви и деца* ексцерпирано је укупно 59 фразеологизама, од чега еквиваленти чине 58% од којих су најбројнији потпуни еквиваленти 25%, превод лексемом 10% , парафразирање 10% , буквалан превод 10% и компензација 12%.

Анализирани корпус показао је да се фразеолошке јединице не морају преводити нужно еквивалентним фразеологизмом, иако је, због сродности ова два језика и сличне културолошке обојености највећи број фразеологизама у раду најчешће преведен еквивалентом – потпуним, делимичним или семантичким. Преводилац у циљу преношења поруке на најбољи начин може употребити парафразирање, компензацију, као и превод лексемом.

Цитирана литература

Влахов–Флорин 1980: Влахов, Сергей Иванов; Флорин, Сидер Петров. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения, 1980.

Ivanetić 2002: Ivanetić, Nada. „More u frazeologiji", *Fluminensia*. 14. (1.). 2002, Rijeka, 67-84.

Кунин 1996: Кунин, Александр Владимирович. *Курс фразеологии английского языка*. Москва: Высшая школа, 1996.

Латышев, Семенов 2003: Латышев, Лев Константинович; Семенов, Аркадий Львович. *Перевод: теория, практика и методика преподавания.* Москва: Academia, 2003.

Мршевић Радовић 2008: Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевности Србије, 2008.

Pavlović 2009: Pavlović, Nataša. *Uvod u teorije prevođenja*. Zagreb: Leykam International,2009.

Пејановић 2010: Пејановић, Ана. *Фразеологија Горског вијенца*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.

Forko 2009: Forko, Josipa. „Prevođenje frazema – Sizifov posao", *Hrvatistika,* 3. (3.). Osijek, 2009, 93-98.

Čagalj–Svítkova 2014: Čagalj, Ivana; Svítková, Milina. „Tipologija frazeološke ekvivalencije na primjeru hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom

sastavnicom", *Životinje u frazeološkom ruhu.* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014, 33-48.

Шадрин 1991: Шадрин, Наум Львович. *Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика*. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1991.11. Штрбац 2018: Штрбац, Гордана. *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији.* Нови Сад: Филозофски факултет, 2018.

Радмила В. Костич
Тамара Д. Арсич

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В РОМАНЕ *ОТЦЫ И ДЕТИ* И. С. ТУРГЕНЕВА И ПРОБЛЕМА ИХ ПЕРЕВОДА НА СЕРБСКИЙ ЯЗЫК

Предметом данной работы является анализ фразеологических единиц в романе *Отцы и дети* И.С. Тургенева и проблема их перевода на сербский язык. Имея в виду то, что фразеологические единицы отражают культуру и менталитет одного народа, их перевод часто может быть проблемой для переводчика, учитивая то что у фразеологизмов одного языка часто нет эквивалентного перевода в втором языке, так что это усложняет перевод фразеологических единиц. Материал, кроме оригинила на русском языке, взят из романа на сербском языке, переводчика Милоша Московлевича. Наша задача состоилась в поиске фразеологических единиц в оригинальном произведении, определении способа их перевода на сербский язык и поиске самого лучшего переводческого решения. В работе мы пользовались методами эксцерпции, анализа и компарации. Анализируя материал мы пришли к выводу что фразеологические единицы в романе *Отцы и дети* переведены на сербский язык не только фразеологизмами, но и калькированием, парафразой и лексемой. Данная работа может осветить проблему проблема перевода фразеологических единиц, а также может способствовать их переводу, иметь значение в преподавании литературы и фразеологии, но также может стать отправной точкой для дальнейших исследований по этой теме.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод, сербский язык, русский язык, И. С. Тургенев

Марија В. Шуњеварић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за немачки језик и књижевност

УДК 811.112.2’367.625.43:811.163.41’367.625.43
811.112.2’367.625.43=163.41
81’255

ПАРТИЦИПИ У НЕМАЧКОМ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРУ КАФКИНЕ ПРИПОВЕТКЕ *ПРЕОБРАЖАЈ*

Предмет истраживања представљају партиципи у немачком и њихови преводни еквиваленти у српском језику. Циљ рада јесте да се партиципи упореде у немачком и српском језику и да се утврди у којој мери се немачки партиципи подударају са српским. Ако се партиципи поклапају и по форми и по значењу, онда су формални кореспонденти, а ако се поклапају само по значењу, реч је о преводној еквиваленцији. У раду се полази од хипотезе да партиципи у немачком и српском језику у већини случајева нису подударни у облику и значењу. Истраживање је спроведено на корпусу који чине примери из приповетке *Преображај* Франца Кафке коришћењем квалитативне и квантитативне контрастивне анализе. Најпре су партиципи упоређени према формалним и семантичким критеријумима, а затим је утврђен број примера као и број и процентуални удео сваког еквивалента. Упоређивањем ова два језичка система стичемо увид у чињеницу да еквиваленти немачких партиципа у српском језику нису њихови кореспонденти будући да се значење може пренети на други језик и без идентичности у форми. Контрастивна анализа партиципа пружа увид у сличности и разлике између два језика па нас на тај начин упознаје и са приридом самих језика.

Кључне речи: партиципи, немачки језик, српски језик, кореспонденти, еквиваленти, *Преображај*, Франц Кафка

1. Увод

Рад се бави партиципима у немачком и њиховим преводним еквивалентима у српском језику. Циљ рада јесте да се они упореде у ова два језика и да се утврди у којој мери се немачки партиципи подударају са њиховим еквивалентима у српском језику. Да би се спровела контрастивна анализа неопходно је утврдити шта је то што се у два језика може поредити. Према првом приступу компарабилност се може установити само на основу семантичких критеријума па су самим тим компарабилне оне појаве које су еквивалентне, односно имају приближно исто значење, док су према другом

[1] marijasunjevaric9@gmail.com

приступу компарабилне оне појаве које се поклапају и по семантичким и по формалним критеријумима и представљају кореспонденте (уп. Ђорђевић 2004: 53). У оквиру контрастивне анализе испитује се да ли се може утврдити кореспонденција. Ако се не може утврдити, тада је реч о преводној еквиваленцији. Први приступ се заснива на појму еквиваленције. Уколико неке категорије језика А не постоје у преводу на језик Б, оне се не могу поредити па се компарабилност може утврдити на основу преводне еквиваленције. Тада је потребно одредити универзално обележје tertium comparationis, елемент према коме се поређење врши (уп. Ђорђевић 2004: 54). У овом раду се полази од значења партиципа које се остварује у језицима који се пореде. Будући да радња исказана партиципом I може бити истовремена и трајна, а партиципом II се може исказивати активно и пасивно значење, партиципи су анализирани према тим семантичким обележјима. Други приступ се односи на појам кореспонденције. Према овом приступу компарабилност се може утврдити налажењем везе између елемената језика А и одговарајућих елемената у језику Б, односно елемената који су и формално и значењски подударни у два језика. Формална сличност се успоставља када партиципи у два језика припадају истој врсти речи и имају исту синтаксичку фукцију (уп. Ђорђевић 2004: 58). Корпус рада чине примери из приповетке *Преображај* Франца Кафке. У књижевним делима партиципи су заступљени у великом броју, што омогућава поређење њихове структуре, значења и употребе у различитим језицима. Ова приповетка је погодна за анализу партиципа јер се они често користе за постизање сажетости израза и специфичног стила приповедања (уп. Набоков 1980: 255).

Партиципи су анализирани методама квантитативне и квалитативне контрастивне анализе. Контрастивна анализа двају језика је од изузетне важности јер се на тај начин упоређују два језичка система и откривају сличности и разлике међу њима. У анализи се полази од хипотезе да партиципи у немачком и српском језику у већини случајева нису подударни у облику и значењу.

Рад се састоји из два дела: теоријског и емпиријског. У теоријском делу рада се пружа увид у обележја и употребу партиципа у немачком и српском језику. У емпиријском делу су примери најпре упоређени са својим еквивалентима по формалним и семантичким критеријумима. У оквиру квантитативне анализе утврђен је број примера, њихов процентуални удео и заступљеност одређеног еквивалента у корпусу. Анализа партиципа пружа нам увид у то у којој мери су партиципи подударни са својим еквивалентима у српском језику. Контрастивна анализа партиципа од изузетног је значаја јер пружа увид у сличности и разлике које постоје у системима немачког и српског језика и упознаје нас са природом самих језика.

2. Досадашња истраживања

Ово поглавље пружа преглед досадашњих истраживања о партиципима у немачком и њиховим еквивалентима у српском језику. Посебно се истиче истраживање *Партиципи у немачком и српском језику* (Момчиловић 2010) које упоређује партиципе у ова два језика и анализира њихова морфолошка, синтаксичка и семантичка обележја. Такође, рад истражује различите начине превођења партиципа. Као еквиваленти немачких партиципа разматрају се глаголски прилози (садашњи и прошли), као и радни и трпни глаголски придеви. Ауторка у анализи указује на то да се партиципи у немачком на српски језик могу превести и придевом и релативном реченицом (Момчиловић 2010: 32–43).

Значајан допринос овој теми даје и рад *Проблем преводивости партиципа са немачког на српски језик* (Рецовић 2023). Циљ овог рада јесте да прикаже различите облике који се користе приликом превођења немачких партиципа на српски језик и испита могућа одступања у њиховим функцијама. Истраживање је спроведено на примерима из романа *Der Zauberberg* и његовог превода на српски језик. Аутор је дошао до закључка да се партицип I најчешће преводи глаголски прилогом садашњим, а партицип II радним глаголским придевом и трпним глаголским придевом. Утврђено је да се функције немачких партиципа у великој мери поклапају са функцијама њихових еквивалената у српском језику (Рецовић 2023: 92–93).

Још једно значајно истраживање представља рад *Партицип I у немачком језику и његови преводни еквиваленти у српском језику* (Ђорђевић 2020). Овај рад анализира партиципе у роману *Процес* Франца Кафке, ослањајући се на две верзије његовог превода на српски: превод Виде Печник (2004) и Зденке Бркић (1996). Циљ истраживања је да се утврди на који начин се партицип I може адекватно превести на српски језик. Ауторка долази до закључка да се партицип I може превести следећим језичким средствима: придевом, трпним глаголским придевом, прилогом, глаголским прилогом садашњим, глаголским прилогом прошлим, именицом/именичком фразом, предлошком фразом, зависном реченицом, независном реченицом и глаголом/глаголском фразом. Начин на који ће партицип I бити преведен на српски језик зависи од његове синтаксичке функције у реченици (Ђорђевић 2020: 19–72).

Овај рад комбинује оба приступа, бави се и формалним карактеристикама партиципа и њиховим преводним еквивалентима. Циљ је да се детаљно испита како се немачки партиципи преносе у српски језик, узимајући у обзир и формалне и семантичке аспекте, чиме се добија шира слика о функционалној еквиваленцији партиципа у овим језицима.

3. Партиципи у немачком језику

Партицип I у немачком језику се гради када се на инфинитив дода суфикс *-d* (*arbeitend*, *kommend*) (уп. Хелбиг–Буша 2001: 99). Може се градити од свих глагола. Изведени придев може имати атрибутивну (*eine lesende Dichterin*) и прилошку функцију (*Sie sitzt lesend im Bus*) (уп. Ајзенберг 2013: 247). Не може да се јави као допуна нити као део глаголског комплекса. Када се то деси, тада партицип потпуно прелази у придев (*Sein Blick ist steckend*). Када стоји уз глагол у личном глаголском облику, партицип је непроменљив (*Sie spricht zögernd*) (уп. Енгел Мразовић 1986: 66). Партицип I нема синтаксички субјекат, а логички субјекат је исказан субјектом глагола у личном глаголском облику. Партицип за себе везује допуне и са њима формира партиципску фразу (уп. Хелбиг–Буша 2001: 100). Партиципске фразе или конструкције представљају партиципе који су проширени најмање једном допуном или додатком и немају субјекат. Ове конструкције имају вредност реченице и могу преузети функцију атрибута или прилошке одредбе (уп. Лисичић-Хеџић 2019: 103). У примеру *Sie ermahnte ihm, an seine Ehrlichkeit appelierend* партицип *appelierend* са допуном *an seine Ehrlichkeit* чини партиципску фразу којом се описује начин на који је извршена радња. Када стоји уз именицу, партицип преузима обележја придева (ihr überzeugender Vortrag, ihre überzeugende Darstellung, ihr überzeugendes Argument) (уп. Хелбиг–Буша 2001: 100). Партицип I се може парафразирати релативном реченицом (eine Dichterin, die liest) што указује на то да има активно значење. Он задржава валентност глагола од кога је настао и може се комбиновати са допунама као у активној реченици. То значи да партицип за себе везује допуне глагола од кога је настао. У примеру *Man hörte spielende Kinder: Kinder spielten* (уп. Дуден 2016: 563) партицип *spielende* стоји уз објекат *Kinder* и задржава допуну глагола *spielen*. Партицип I се назива активним зато што је именица на коју се односи у функцији субјекта. Овим партиципом исказује се истовременост са свеобухватном радњом. Њиме може да се исказује садашњост, а може да буде одређен и прилогом за време. Партицип I има значење које је несвршено и односи се на субјекат (Eine lesende Dichterin / Eine Dichterin liest). Радња исказана глаголом је несвршена, она још увек траје (уп. Ајзенберг 2013: 247–248). Герундив се гради од партиципа I и партикуле *zu*. Он се за разлику од партиципа I јавља само у функцији атрибута. Гради се од транзитивних глагола и има модално-пасивно значење. Именица представља објекат главног глагола, док се модално значење може преформулисати конструкцијом *sein* + *zu* + инфинитив (*Man sprach von nicht zu übersehenden Konsequenzen: Die Konsequenzen waren nicht zu übersehen*) (уп. Дуден 2016: 563). Модално-пасивно значење може бити исказано и пасивом са модалним глаголима: *das zu lösende Problem: das Problem muss/kann gelöst werden* (уп. Срдић 2013: 62).

Партицип II у немачком језику се код правилних глагола гради додавањем префикса *ge-* на основу и суфикса *-t* код правилних глагола, односно

-en код неправилних глагола, при чему се код неправилних глагола јавља и аблаут (*gesprochen*). Префикс *ge-* изостаје код глагола са неодвојивим префиксом (*begangen*, *gefallen*), код глагола на *-ieren* (*diskutiert*, *studiert*) и код глагола са одвојивим и неодвојивим префиксом (*anerkannt*, *anvertraut*) (уп. Срдић 2013: 64). Код глагола са одвојивим префиксом префикс *ge-* се умеће између префикса и основе (*mitgegangen*) (уп. Енгел Мразовић 1986: 66–67). Партицип II има активно значење само у оквиру перфекта, док у свим осталим случајевима има пасивно значење (уп. Ајзенберг 2013: 346). Он се јавља као део сложених глаголских облика, у оквиру перфекта и пасива. Може имати и атрибутивну функцију и има углавном пасивно значење. Партицип II се у атрибутивној функцији јавља уз транзитивне глаголе (*das bestellte Essen*), рефлексивне глаголе (*ein erkältetes Kind*) и интранзитивне глаголе који граде перфекат са глаголом *sein* (*die untergegangene Sonne*). Партицип II се у атрибутивној функцији може проширити допунама и додацима. Ту спада и агенс који се јавља код пасивног партиципа II. Партицип II у атрибутивној функцији углавном настаје од глагола који може да пређе у придев. Партиципима се тада исказује стање које представља резултат и дешава се истовремено са радњом главног глагола (*Sie rollten ein gefülltes Fuss auf die Straße: Ein Fuss, das gefüllt war*). Партиципом II интранзитивних глагола исказује се радња која се десила пре друге радње (*Man redet von der gerade untergegangenen Sonne*) (уп. Дуден 2016: 565–566).

4. Партиципи у српском језику

У старословенском језику постојали су партиципи са идентичним карактеристикама као савремени немачки партиципи (уп. Стошић 2013: 820). Стошић (2013: 821) наводи да се већина партиципа формално изгубила у савременом српском језику. Партиципи су се користили у књижевном језику до деветнаестог века, али је након Вукове језичке реформе дошло до промене терминологије. У савременом српском језику као формални еквиваленти немачких партиципа постоје променљиви нелични глаголски облици (радни глаголски придев и трпни глаголски придев) и непроменљиви нелични глаголски облици (несвршени и свршени прилог) (уп. Пипер–Клајн 2014: 152). Само је трпни глаголски придев задржао своју придевску природу, док су остали облици прешли у прилоге (уп. Белић 1933: 196). Традиционално се несвршени прилог назива глаголски прилог садашњи, а свршени прилог глаголски прилог прошли (уп. Пипер–Клајн 2014: 161–162).

Глаголски прилог садашњи се гради само од несвршених глагола тако што се на треће лице множине дода наставак *-ћи*. Њиме се исказује истовременост двеју радњи у било ком времену (*Говори замуцкујући, говорио је замуцкујући, говориће замуцкујући*) и оријентисаност на вршиоца радње (уп. Пипер–Клајн 2014: 161). Он се у реченици јавља као додатак па се може

заменити зависном реченицом (*Видећи да је воз стао, упутио се брзо према излазу*) (уп. Енгел Мразовић 1986: 109). Може да има и условно значење: *Не знајући шта да одговори, он ће ћутати.* У функцији атрибута партицип презента се може користити само у значењу сталне особине: *владајућа класа*, *светлећи тањир*. Глаголски прилог прошли се гради од свршених глагола и неких несвршених глагола (уп. Пипер Клајн 2014: 161). На инфинитивну основу се додају наставци *-вши* када се завршава на вокал (*написавши*, *поздравивши*) и *-авши* када се завршава на консонант (*отресавши*) (уп. Енгел Мразовић 1986: 110). Глаголски прилог прошли има значење радње која се десила пре друге радње у прошлости (*Ушао је покуцавши три пута*), садашњости (*Улази покуцавши три пута*) и будућности (*Ући ће покуцавши три пута*). Њиме се може исказати и радња која се дешава истовремено са радњом предиката (*Седи ослонивши се лактовима о сто*) или после ње (*Изашла је залупивши вратима*). Поред временског значења може имати и узрочно значење (*Наслутивши превару, одбили смо сваки разговор са њима*) и допусно значење (*Не припремивши се за испит, ипак је отишао да полаже*) (Пипер–Клајн 2014: 162). Може се преформулисати временском (*Вративши се из војске, почео је студира /Када се вратио из војске почео је студирати*) и узрочном реченицом (*Осетивши опасност, крадљивац је нестао/Будући да је осетио опасност, крадљивац је нестао*) (уп. Енгел Мразовић 1986: 110).

Глаголски прилог прошли се не може јавити у функцији атрибута. Изузеци су *бивши* и *почивши* (уп. Енгел Мразовић 1986: 110–111).

Радни глаголски придев се може градити од свих глагола и добија наставке за род и број (*видео*, *видела*, *видело*). Служи за грађење више сложених глаголских облика:

1. Перфекат: *Он је читао*;
2. Плусквамперфекат: *Он је био читао;*
3. Потенцијал I: *Он би читао;*
4. Потенцијал II: *Он би био читао;*
5. Футур II: *Ако буде читао, знаће* (уп. Енгел Мразовић 1986: 111).

Радни глаголски придеви који су настали од непрелазних глагола могу се користити атрибутивно попут правих придева: *одрастао човек*, *ишчезли градови*, *учестале претње* (уп. Пипер –Клајн 2014: 152).

Трпни глаголски придев се гради од транзитивних глагола. На инфинитивну или презентску основу додају се наставци *-н*, *-ен*, *-вен* и *-т*, при чему се добијају облици мушког рода. На те наставке додају се наставци за род и број, за разлику од партиципа у немачком језику који не разликује род. Наставак *-н* се додаје када се инфинитивна основа завршава вокалом *а*, при чему се код неких може додати наставак *-т* (*читати–читан*, *писати–писан*, *продати–продат*, *дати–дат*) (уп. Мразовић Вукадиновић 1990: 109). Наставак *-ен* се додаје на инфинитивну основу:

1. Код глагола на *-сти* (*спасти–спасен*, *плести–плетен*);
2. Код глагола на *-ћи* (*пећи–печен*);
3. Код глагола на *-ити* (*убити–убијен*, *попити–попијен*);
4. Код глагола на *-ити* или *-ети* са презентом на *-им* (*уплашити–уплашен*, *тражити–тражен*).

Наставак *-вен* додаје се на инфинитивну основу:

1. Код глагола на *-ити* (*полити–поливен*, *умити–умивен*);
2. Глагола на *-ути* (*обути–обувен*, *изути–изувен*);
3. Глагола на *-ети* (*млети–млевен*, *оденути–одевен*).

Наставак *-т* се додаје на инфинитивну основу код глагола који се завршавају на *-нути* (*куцнути–куцнут*, *забринути–забринут*). Овај наставак се додаје и на глаголе чија се инфинитивна основа завршава на *-е*, *-у*, *-р*, *-а* (*почети–почет*, *дати–дат*, *утрти–утрт*) (уп. Пипер–Клајн 2014: 155).

Трпни глаголски придев се јавља као саставни део сложених глаголских облика (пасивних):

1. Инфинитив: *бити позван*;
2. Перфекат: *сам позван*;
3. Плусквамперфекат: *био сам позван*;
4. Футур I: *бићу позван*;
5. Футур II: *будући позван*;
6. Потенцијал: *био бих позван*;
7. Императив: *буди позван*;
8. Партицип презента: *будући позван*;
9. Партицип перфекта: *бивши позван*.

Он се са именицом слаже у роду и броју: *Ти си другарице, позвана.* Може бити исказан и погодбеним реченицама: *Искрено речено, она и није тако лепа* (уп. Мразовић Вукадиновић 1990: 111).

Трпни глаголски придев има значење стања и пасивно значење. Он гради партиципски пасив (*збуњени су*, *образована је*, *удата је*). Може се користити и атрибутивно (*збуњена девојка*, *заљубљени пар*, *мешано месо*), док у неким случајевима може потпуно да пређе у придев (*необразовани људи*, *чувени певач*, *дресирана животиња*) (уп. Пипер–Клајн 2014: 152).

5. Немачки партиципи као атрубути

Према Хелбиг–Буша (2001: 495) партицип I у фунцији атрибута може настати од:

1. Презента транзитивних или интранзитивних глагола: *das Mädchen liest – das lesende Mädchen*;

Код неких партиципа је могуће извођење преко реченице са копулатив-

ним глаголом *sein*: *Der Augenblick entscheidet – der Augenblick ist entscheidend – der entscheidende Augenblick*.

Када партиципи нису настали од глагола, тада је реч о придевима: *Die Hilfe ist dringend – die dringende Hilfe*.

Неки партиципи I могу имати и глаголски и придевски карактер у зависности од контекста: *das ganz reizende Kind* (придев) – *das den Hund reizende Kind* (глагол).

2. Од презента рефлексивних конструкција и рефлексивних глагола: *das Kind wäscht sich – das sich waschende Kind*;
3. Од комбинације модалног глагола и инфинитива пасива и комбинације *sein* + *zu* + инфинитив код транзитивних глагола у презенту: *die Leistung ist anzuerkennen*, *die Leistung kann anerkannt werden – die anzuerkennende Leistung*;

Према Хелбиг–Буша (2001: 496–497) атрибутивни партицип II настаје од:

1. перфекта пасива радње код транзитивних глагола: *Der Schüler ist gelobt worden – der gelobte Schüler*;
2. од перфекта пасива стања: *Das Fenster ist geöffnet – das geöffnete Fenster*;
3. од перфекта интранзитивних глагола: *Die Blume ist verblüht – die verblühte Blume*.

Код интранзитивних глагола без префикса којима се исказује промена места, партицип се може јавити у атрибутивној функцији само са прилошком допуном: *der nach Hause*/*sehr schnell gelaufene Junge*).

Интранзитивни глаголи који граде перфекат са *haben* не могу да граде атрибутивни партицип: *die geblühte Blume*.

4. од перфекта актива рефлексивних конструкција и рефлексивних глагола преко пасива стања: *Das Kind hat sich gewaschen, das Kind ist gewaschen – das gewaschene Kind*;

Глаголи који не граде пасив стања не могу да граде ни атрибутивни партицип: *Das Kind ist geschämt – das geschämte Kind*.

Неки партиципи II нису настали од глагола, већ је реч о партиципима придевског карактера: *Die beliebte Schauspielerin – die Schauspielerin ist beliebt*.

Неки партиципи II могу имати и глаголски и придевски карактер у зависности од контекста: *der im Basten geschickte Junge* (придев) – *der von der Mutter zum Nachbarn geschickte Junge* (глагол).

6. Еквиваленција и коресподенција

Контрастивна анализа представља поступак поређења два или више језика са циљем да се утврде сличности и разлике међу њима (уп. Ђорђевић 2004: 1). Језици се могу поредити само на основу семантичких критеријума

или се у обзир узимају и формални и семантички критеријуми. Еквиваленција подразумева утврђивање компарабилности на основу семантичких критеријума. Када се неке категорије језика А не јављају у преводу на језик Б, те категорије се не могу поредити па се успоставља преводна еквиваленција. Притом се полази од неког универзалног обележја, елемента према коме се поређење врши (уп. Ђорђевић 2004: 53–54). Са друге стране, кореспонденција подразумева везу између елемената језика А и елемената у систему језика Б. Ти елементи треба да буду подударни и по форми и по значењу да би били кореспонденти. Кореспонденти представљају конгруентне конструкције, односно оне конструкције које садрже сигнале исте врсте. У дубинској структури то су конструкције које имају исти број елемената који су поређани истим редом (уп. Ђорђевић 2004: 58–59). У овом раду се партиципи у немачком језику упоређују са њиховим еквивалентима у српском језику, при чему се узимају у обзир и формални и семантички критеријуми.

7. Анализа корпуса

У приповеци *Преображај* Франца Кафке идентификовани су примери партиципа I и II. У анализу је укључено 15 примера који су одабрани због њихове репрезентативности и специфичних карактеристика, док је укупно идентификовано 149 примера партиципа. Ова приповетка представља погодан корпус јер омогућава анализу формалних и семантичких обележја партиципа у немачком и њихово поређење са еквивалентима у српском језику. У емпиријском делу рада су партиципи најпре анализирани према њиховим формалним критеријума, утврђено је да ли међу њима постоји кореспонденција, а затим су анализирана и њихова семантичка обележја. Након тога је утврђен број примера који се јављају у корпусу, њихов процентуални удео, као и број и проценат заступљености сваког еквивалента или кореспондента.

7.1. Квалитативна анализа

Партицип I

У наставку ће бити представљени различити еквиваленти партиципа I у српском језику који се могу остварити кроз различите граматичке структуре. Партиципу I у немачком језику могу одговарати релативна реченица, глаголски прилог садашњи, придев, показна заменица, придевска фраза, предлошка фраза, временска реченица, прилошка фраза, објекатска реченица, прилог и конструкција сачињена од глагола моћи и инфинитива.

1) Релативна реченица

„Er versuchte es wohl hundertmal, schloβ die Augen, um die *zappelnden* Beine nicht sehen zu müssen, und lieβ erst ab, als er in der Seite einen noch nie

gefühlten, leichten, dumpfen Schmerz zu fühlen begann" (Кафка 2011: 2).

„Покушао је то ваљда стотину пута, затварао је очи да не гледа ножице *које су се копрцале*, и оканио се тога тек кад је у слабинама почео да осећа лак и туп бол, за какав никад дотле није знао" (Кафка 1978: 8).

Партицип I *zappelnd* стоји испред именице и има функцију атрибута, а његов еквивалент је релативна реченица са личним глаголским обликом (*су се копрцале*) која стоји иза именице у функцији атрибута. Будући да се разликује њихова позиција у реченици и да се не састоје од истог броја елемената (партицип од једног елемента, а релативна реченица од више), они нису формални кореспонденти већ преводни еквиваленти. У погледу значења релативном реченицом се исказује истовремена радња: *гледао је ножице које су се у том тренутку копрцале*. Између њих постоји једнакост значења будући да глагол *zappeln* у немачком значи *копрцати се*, а партиципом се исказује активно значење које се приписује именици *ножице* које је пренето и на српски језик [https://www.dwds.de/wb/zappeln]. На тај начин је значење једне компоненте пренето на српски језик већим бројем компоненти а не једним кореспондентом.

2) Глаголски прилог садашњи

„Und schon liefen die zwei Mädchen mit *rauschenden* Röcken durch das Vorzimmer- wie hatte sich die Schwester denn so schnell angezogen?- und rissen die Wohnungstüre auf" (Кафка 2011: 7/8).

„И већ су обе девојке, *шуштећи* сукњама, трчале кроз предсобље – та како ли се сестра брже-боље обукла? – и нагло отворише кућна врата" (Кафка 1978: 24).

Партицип I *rauschend* стоји испред именице у функцији атрибута и представља придев глаголског порекла [https://www.dwds.de/wb/rauschen], а његов еквивалент је глаголски прилог садашњи који је испред именице у неличном глаголском облику. Овде постоји неподударност у формалним обележјима јер не припадају истој врсти речи. Глаголским прилогом садашњим исказује се истовременост двеју радњи: *док су трчале кроз предсобље, шуштале су им сукње*. Њиме се скраћује временска реченица и указује на две истовремене радње у прошлости. Између партиципа I и глаголског прилога садашњег постоји подударност у значењу. Партицип је настао од глагола *rauschen* који значи *шушкати* и њиме се исказује истовременост радње и активно значење које се односи на именицу *сукње* [https://www.dwds.de/wb/rauschen].

3) Придев

„Ach Gott", dachte er, „was für einen *anstrengenden* Beruf habe ich gewählt!" (Кафка 2011: 2)

„Ах, боже", помисли он, „што сам ја изабрао *напорно* занимање!" (Кафка 1978: 8)

Придев *напорно* је кореспондент партиципа I *anstrengend* јер се подудара са њим и по формалним и по семантичким критеријумима. Партицип I на немачком језику стоји испред именице у функцији атрибута. Он је добио сва обележја придева (деклинацију, компарацију и функцију у реченици), а изгубио обележја конјугације. Реч је о партиципском придеву [https://www.dwds.de/wb/anstrengend]. Његов кореспондент је придев који стоји испред именице у функцији атрибута. Овим придевом се исказује трајна радња, а не радња која се дешава у неком тренутку. Он предочава особину тог занимања.

4) Показна заменица

„Während aber Gregor unmittelbar keine Neuigkeit erfahren konnte, erhorchte er manches aus den Nebenzimmern, und wo er nur einmal Stimmen hörte, lief er gleich zu der *betreffenden* Tür und drückte sich mit ganzem Leib an sie" (Кафка 2011: 14).

„Али, иако није могао да непосредно сазнаје новости, Грегор је понешто чуо из суседних соба, и чим би само начуо гласове однекуд, одмах би отрчао до *тих* врата и целим се телом приљубио уз њих" (Кафка 1978: 37).

У овом примеру еквивалент партиципа I *betreffend* је показна заменица *мај*. Они нису кореспонденти јер се разликују по формалним критеријумима. Партицип и његов еквивалент заузимају исту позицију у реченици, али не припадају истој врсти речи. У немачком је то придев који се користи атрибутивно, док је његов еквивалент у српском језику показна заменица [https://www.duden.de/rechtschreibung/betreffend_Adjektiv]. У погледу семантичких обележја овде постоји подударност. Партицип I има значење *дотичан*, настао је од глагола *betreffen*, који значи *тицати се*. То значење је пренето и на српски језик показном придевском заменицом *мај*, којом се упућује на неки одређени појам [https://www.duden.de/rechtschreibung/betreffend_Adjektiv].

5) Придевска фраза

„Die Bedienerin hatte vielleicht die Absicht, bei Zeit und Gelegenheit die Dinge wieder zu holen oder alle insgesamt mit einemmal hinauszuwerfen, tatsächlich aber blieben sie dort liegen, wohin sie durch den ersten Wurf gekommen waren, wenn nicht Gregor sich durch das Rumpelzeug wand und es in Bewegung brachte, zuerst gezwungen, weil kein sonstiger Platz zum Kriechen frei war, später aber mit *wachsendem* Vergnügen, obwohl er nach solchen Wanderungen, zum Streben müde und traurig, wieder stundenlang sich nicht rührte" (Кафка 2011: 25).

„Служавка је, можда, намеравала да којом погодном приликом изнесе ствари, или да их све скупа наједном избаци, али оне би свакако остале да леже онде где су први пут пале, да се Грегор није почео пробијати кроз старудију и померати је, најпре принуђен да то чини, јер није било другог места за пужење, а касније са *све већим* уживањем, иако се после таквих похода, смртно уморан и тужан, поново није мицао по читаве сате" (Кафка 1978: 66).

У овом примеру еквивалент немачког партиципа I је придевска фраза *све већи*. Они нису формални кореспонденти јер се еквивалент састоји од два елемента, а партицип од једног елемента. И партицип и његов еквивалент стоје испред именице и имају фунцију атрибута. У погледу семантичких обележја овде постоји подударност –партицип има значење *растући*, настао је од глагола *wachsen* што значи *расти* [https://www.dwds.de/wb/wachsen#1]. Овом фразом је исказано активно значење које се приписује субјекту па појам добија значење нечега што постаје све веће.

6) Временска реченица

„Der hellere Klang des endlich *zurückschnappenden* Schlosses erweckte Gregor förmlich" (Кафка 2011: 8).

„*Кад најзад откључана брава звонко шкљоцну*, то просто препороди Грегора" (Кафка 1978: 24).

И у овом примеру не постоји кореспонденција, односно партицип *zurückschnappenden* и његов еквивалент нису формално идентични. У немачком језику партицип I стоји испред именице у фунцкији атрибута, а у српском језику је еквивалент сачињен од временске реченице са личним глаголским обликом *шкљоцну* и радног глаголског придева *откључана*. Овде постоји подударност значења – глагол *zurückschnappen* значи шкљоцнути, а партиципом се исказује истовременост радње и активно значење које се приписује именици *брава*. Док је у немачком језику *Der hellere Klang des endlich zurückschnappenden Schlosses* именичка фраза у функцији субјекта, у српском језику је то временска реченица са радним глаголским придевом да би се исказала истовременост партиципа I са предикатом главне реченице, што се може утврдити следећом преформулацијом: *Грегор се препородио када је чуо шкљоцање браве приликом откључавања.*

7) Прилошка фраза

„Denn tatsächlich sah er von Tag zu Tag die auch nur ein wenig entfernten Dinge immer undeutlicher; das *gegenüberliegende* Krankenhaus, dessen nur allzu häufigen Anblick er früher verflucht hatte, bekam er überhaupt nicht mehr zu Gesicht, und wenn er nicht genau gewuβt hätte, daβ er in der stillen, aber völlig städtischen Charlottenstraβe wohnte, hätte er glauben können, von seinem Fenster aus in eine Einöde zu schauen, in welcher der graue Himmel und die graue Erde ununterscheidbar sich vereinigten" (Кафка 2011: 16).

„Јер он је, уистину, из дана у дан видео и незнатно удаљене ствари све нејасније; болницу *преко пута*, коју је раније проклињао због тога што је толико често вића, сад уопште није примећивао, и да није добро знао да станује у тихој, али по изгледу сасвим варошкој Шарлотиној улици, он би могао поверовати како са прозора гледа на неку пустињу, у којој се сиво небо и сива земља спајају до неразликовања" (Кафка 1978: 42).

Партицип I *gegenüberliegende* стоји између детерминатива и именице и има функцију атрибута. Реч је о глаголском придеву, док је то у српском језику прилошка фраза која стоји иза именице [https://de.wiktionary.org/wiki/gegen%C3%BCberliegend#gegen%C3%BCberliegend_(Deutsch)]. Самим тим прилошка фраза није кореспондент партиципа I јер не заузима исту позицију у реченици, не припада истој врсти речи и састоји се од два елемента. Значење је исто будући да партицип има значење нечега што се налази на супротној страни. На еквивалент се преноси и значење трајне радње којом се упућује на место где се налази болница.

8) Објекатска реченица

„Der Prokurist war ihm für einen Augenblick ganz aus dem Sinn gekommen; dagegen konnte er sich nicht versagen, im Anblick des *fließenden* Kaffees mehrmals mit den Kiefern ins Leere zu schnappen" (Кафка 2011: 13).

„Прокуристу је за тренутак сасвим сметнуо с ума; међутим, није се могао уздржати, видевши *како цури кафа*, да неколико пута не шкљоцне вилицама кроз ваздух" (Кафка 1978: 28).

У овом примеру еквивалент партиципа I *fließenden* је објекатска реченица *како цури кафа*. Она се не подудара са партиципом по формалним критеријумима јер се партицип налази испред именице у функцији атрибута, а објекатска реченица иза именице и има већи број елемената. Између њих постоји семантичка подударност, глагол *fließen* значи *цурити*, а партиципом се исказује активно значење које се односи на именицу *кафа* и истовременост са радњом главне реченице [https://www.dwds.de/wb/flie%C3%9Fen]. Објекатском реченицом се такође исказује истовременост радње са радњом главне реченице.

9) У делу се такође могу уочити и примери герундива који представља конструкцију у чији састав улази партицип I.

„Gregor erschrak, als er seine antwortende Stimme hörte, die wohl unverkennbar seine frühere war, in die sich aber, wie von unten her, ein nicht *zu unterdrückendes*, schmerzliches Piepsen mischte, das die Worte förmlich nur im ersten Augenblick in ihrer Deutlichkeit belieβ, um sie im Nachklang derart zu zerstören, daβ man nicht wuβte, ob man recht gehört hatte" (Кафка 2011: 3).

„Грегор се уплаши кад зачу глас којим је одговорио, глас који је, ван сумње, био његов пређашњи, али у који се, као однекуд одоздо, уплитало неко болно пискутање, *које се није могло сузбити* и које је речима остављало јасноћу, тако рећи, само у првом тренутку, а у одјеку их толико разарало да човек није знао да ли је добро чуо" (Кафка 1978: 10).

Герундив је конструкција сачињена од партиципа I и партикуле *zu* која се може јавити само у атрибутивној функцији (уп. Дуден 2016: 563). Еквивалент у српском језику је релативна реченица сачињена од модалног глагола и инфинитива. Герундив и његов еквивалент нису формално идентични јер ге-

рундив стоји испред именице, а релативна реченица иза именице и сачињена је од већег броја елемената. Значење је исто –герундивом се у овом примеру исказује могућност и има модално-пасивно значење које се на српски језик преноси глаголом *моћи* и инфинитивом.

Партицип II

У овом делу рада приказани су еквиваленти партиципа II у српском језику који укључују: трпни глаголски придев, релативну реченицу, придев, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли, именицу, прилошку фразу и глагол. У наставку су дати примери за сваки од ових еквивалената.

1) Трпни глаголски придев

„Er lag auf seinem panzerartig harten Rücken und sah, wenn er den Kopf ein wenig hob, seinen *gewölbten*, braunen, von bogenförmigen Verstreifungen *geteilten* Bauch, auf dessen Höhe sich die Bettdecke, zum gänzlichen Niedergleiten bereit, kaum noch erhalten konnte" (Кафка 2011: 2).

„Лежао је на леђима, орожалим попут оклопа, и видео је, кад би мало дигао главу, свој трбух, *засвођен* и мрк, *подељен* на отврдле лукове; наврх трбуха се једва још држао покривач, готов да сасвим склизне" (Кафка 1978: 7).

Трпни глаголски придеви *gewölbten*, *geteilten* нису формални кореспонденти партиципа II јер се не подударају у формалним обележјима, а подударају се у семантичким. У немачком језику оба партиципа стоје испред именице и имају фукцију атрибута, док у српском језику трпни глаголски придеви *засвођен* и *подељен* стоје иза именице у фунцији апозитива. Партиципи II у овом примеру имаju пасивно значење и њима се исказује стање. У српском језику трпни глаголски придеви такође имају пасивно значење којим се означава радња која се врши на некоме или нечему.

2) Релативна реченица

„Unter kleinen Erstickungsanfällen sah er mit etwas hervorgequollenen Augen zu, wie die nichtsahnende Schwester mit einem Besen nicht nur die Überbleibsel zusammenkehrte, sondern selbst sie *von Gregor* gar nicht *berührten* Speisen, als seien also auch diese nicht mehr zu gebrauchen, und wie sie alles hastig in einen Kübel schüttete, den sie mit einem Holzdeckel schloβ, worauf sie alles hinaustrug" (Кафка 2011: 14).

„Уз слабе нападе гушења посматрао је, помало избуљених очију, како сестра, која о свему томе није ништа слутила, скупља метлом не само остатке него чак и она јела *која Грегор уопште није дотакао*, као да ни она, значи, нису више за употребу, и како све то журно баца у кофу, коју је затворила дрвеним поклопцем, после чега је све изнела напоље" (Кафка 1978: 36).

У овом примеру је еквивалент партиципа II *berührten* релативна реченица. Партицип стоји испред именице у фунцији атрибута, а релативна

реченица стоји иза именице и састоји се од већег броја елемената. Самим тим они нису формални кореспонденти јер се не подударају у формалним обележјима. Овде постоји подударност у семантичким обележјима, глагол *berühren* значи *дотакнути* па је то значење пренето и на српски језик [https://www.dwds.de/wb/ber%C3%BChren]. Партицип II има пасивно значење, радња се врши над именицом *Speisen*, а вршилац радње је предлошка фраза *von Gregor*. Еквивалент у српском језику је релативна реченица која има активно значење, она ближе одређује именицу *јела*, *Грегор* је субјекат, а глагол је у личном глаголском облику. Пасив је овде преведен активом што представља адекватан превод.

3) Придев

„Und so hatte er damals mit ganz besonderem Feuer zu arbeiten angefangen und war fast über Nacht aus einem kleinen Kommnis ein Reisender geworden, der natürlich ganz andere Möglichkeiten des Geldverdienens hatte, und dessen Arbeitserfolge sich sofort in Form der Provision zu Bargeld verwandelten, das der *erstaunten* und *beglückten* Familie zu Hause auf den Tisch gelegt werden konnte" (Кафка 2011: 15).

„И стога је онда почео да ради са сасвим изузетним жаром, и готово преко ноћи је од малог трговачког помоћника постао путник, који је, наравно, имао сасвим друкчије могућности за зарађивање новца, и чији су се радни успеси одмах у облику провизије претварали у готов новац, који је било могуће код куће ставити на сто пред *зачуђену* и *срећну* породицу" (Кафка 1978: 39).

У немачком језику партиципи *erstaunten* [https://www.duden.de/rechtschreibung/erstaunt] и *beglückten* [https://www.korrekturen.de/flexion/adjektive/begl%C3%BCckt/] су у потпуности постали придеви – добили су обележја компарације, стоје испред именице и имају функцију атрибута. И у српском језику је реч о придевима који стоје испред именице и имају функцију атрибута па је овде реч о кореспонденцији, поклапању и по форми и по значењу. Придеви на немачком језику преведени су еквивалентним придевима на српском језику. Њима се исказује особина.

4) Глаголски прилог садашњи

„Der gleiche Mann, der müde im Bett vergraben lag, wenn früher Gregor zu einer Geschäftsreise ausgerückt war; der ihn an Abenden der Heimkehr im Schlafrock im Lehnstuhl empfangen hatte; gar nicht recht imstande war, aufzustehen, sondern zum Zeichen der Freude nur die Arme gehoben hatte, und der bei den seltenen gemeinsamen Spaziergängen an ein paar Sonntagen im Jahr und an den höchsten Feiertagen zwischen Gregor und der Mutter, die schon an und für sich langsam gingen, immer noch ein wenig langsamer, in seinen alten Mantel eingepackt, mit stets vorsichtig *aufgesetztem* Krückstock sich vorwärts arbeitete und, wenn er etwas sagen wollte, fast immer stillstand und seine Begleitung um sich versammelte?" (Кафка 2011: 21)

„Онај исти човек који је раније уморно лежао заривен у постељу кад би Грегор полазио на пословно путовање; који га је увече, кад се Грегор враћао, дочекивао у наслоњачи, увијен у домаћу хаљину; па уопште није био кадар да устане, него је у знак радости само дизао руке, и који је при ретким заједничким шетњама – неколико пута годишње недељом и о највећим празницима – ишао између Грегора и мајке, и то још мало спорије од њих, мада су и они већ сами по себи корачали споро, ишао уморан у стари огртач, покретао се вазда опрезно *набадајући* штапом, а када је хтео нешто да каже, готово увек застајкивао и окупљао око себе своју пратњу?" (Кафка 1978: 54/55).

У реченици на немачком језику партицип II се налази испред именице у функцији атрибута, а његов еквивалент на српском језику је глаголски прилог садашњи који стоји испред именице у неличном глаголском облику. Они нису подударни по форми, већ само по значењу. Партиципом је исказана радња која је истовремена са радњом главне реченице, док се глаголским прилогом садашњим такође исказује истовременост радње. Пасивно значење је преведено активним што представља алтернативни превод јер је аутор желео да истакне истовременост радње.

5) Глаголски прилог прошли

„Du, Gregor!" rief die Schwester mit *erhobener* Faust und eindringlichen Blicken (Кафка 2011: 20).

„Ох, Грегоре!" узвикну сестра *подигавши* песницу и продорно га гледајући (Кафка 1978: 51).

Партицип II стоји испред именице у функцији атрибута, а глаголски прилог прошли стоји испред именице у неличном глаголском облику. Овде не постоји формална идентичност јер не припадају истој врсти речи и немају исту функцију у реченици. Са друге стране, постоји семантичка идентичност, глагол *erheben* значи *подићи* [https://www.dwds.de/wb/erheben]. Партиципом је исказано пасивно значење које се односи на именицу *песница*. Његов еквивалент има активно значење које се приписује субјекту реченице *сестра*. Овим обликом се осим радње која се десила пре неке друге радње може исказати и истовременост радње и оријентисаност на вршиоца радње као што је овде случај.

6) Глагол

„Zuerst wollte er mit dem unteren Teil seines Körpers aus dem Bett hinauskommen, aber dieser untere Teil, den er übrigens noch nicht gesehen hatte und von dem er sich auch keine rechte Vorstellung machen konnte, erwies sich als zu schwer beweglich; es ging so langsam; und er schließlich, fast wild geworden, mit *gesammelter* Kraft, ohne Rücksicht sich vorwärtsstieß, hatte er die Richtung falsch gewählt, schlug an den unteren Bettpfosten heftig an, und der brennende Schmerz, den er empfand, belehrte ihn, daß gerade der untere Teil seines Körpers augenblicklich vielleicht der empfindlichste war" (Кафка 2011: 4).

„Најпре је покушао да се из постеље извуче доњим делом, али тај доњи део, који он, уосталом, још није видео и о коме још није могао имати јасну

представу, показао се као врло тешко покретљив; ишло је некако, али сасвим споро; и кад је најзад, готово побеснео, *прикупио* сву снагу и безобзирце се одбацио напред, показало се да је узео погрешан правац, јер се жестоко лупио о доњу креветску таблу, а оштар бол који је осетио научио га је да је управо доњи део његовог тела у овом часу можда најосетљивији" (Кафка 1978: 12).

Партицип II стоји испред именице као придев и има функцију атрибута. Његов еквивалент је глагол у личном глаголском облику који има функцију предиката. Они нису формални кореспонденти јер не припадају истој врсти речи и немају исту фунцију у реченици. Овде постоји подударност у значењу јер партицип *gesammelt* значи *прикупљен* и настао је од глагола *прикупити* [https://www.dwds.de/wb/sammeln]. Он има пасивно значење које је оријентисано на именицу *снага*, док је у српском језику реч о активном значењу.

5.2. Квантитативна анализа

У овој приповеци је идентификовано 149 партиципа као конституента именичке фразе. Установљено је 68 примера партиципа I што је 45,6% од укупног броја партиципа и 81 пример партиципа II што је 54,4% од укупног броја партиципа. Можемо уочити да је већи број партиципа II будући да је пасивно значење карактеристично за немачки језик.

Квантитативна анализа пружа увид у то у којој мери је који еквивалент заступљен у корпусу да би се стекао увид о преводној еквиваленцији између два језика. Код партиципа I је најзаступљенији придев као потпуни кореспондент (26 примера), а након тога релативна реченица (25 примера) која се поклапа само по семантичким критеријумима и указује на истовременост радње. Уочавамо 3 примера глаголског прилога садашњег и објекатске реченице (4,4%) којима се упућује на активно значење партиципа I. Остали еквиваленти су у малом броју заступљени у корпусу: моћи + инфинитив и показна заменица (2 примера), временска реченица, прилошка и предлошка фраза (1 пример).

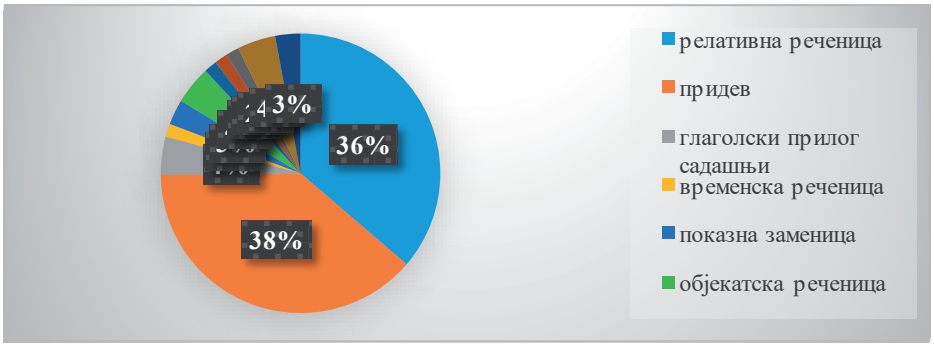

Графички приказ 1. Проценат заступљености еквиваленатa партиципа I у корпусу

И код партиципа II је придев најзаступљенији у корпусу (46 примера) као потпуни кореспондент, подударан и по формалним и по семантичким обележјима. Након тога следи трпни глаголски придев (13 примера) којим се преноси пасивно значење партиципа II. У корпусу се јавља 12 примера релативне реченице која представља алтернативни превод јер се преводи активом. У корпусу налазимо 3 примера именице као еквивалента партиципа II, док су преостали еквиваленти у малом броју заступљени у корпусу: глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли и глагол (2 примера), прилошка фраза (1 пример).

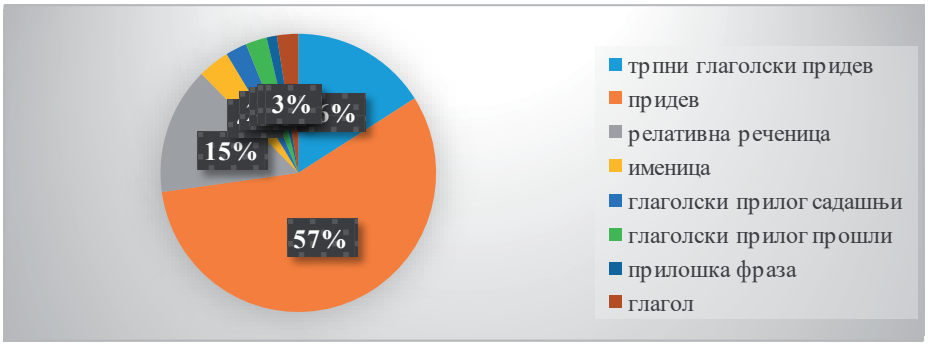

Графички приказ 2. Проценат заступљености еквивалената партиципа II у корпусу

6. Закључак

Анализа партиципа показала је да су у корпусу најзаступљенији придеви као потпуни кореспонденти партиципа I (38%) и партиципа II (57%). Придев је кореспондент партиципа јер се поклапа са њим и по формалним и по семантичким обележјима, док су остали преводни еквиваленти који нису формално идентични са њим. У српском језику постоји широк спектар начина којима се партиципи могу превести па се јавља велики број преводних еквивалената. У погледу семантичких обележја партиципа I, анализа пружа увид у чињеницу да је истовременост радње исказана релативном реченицом, глаголским прилогом садашњим, временском и објекатском реченицом. Трајна радња исказана је придевом, показном заменицом, прилошком фразом и придевском фразом. Герундив као конструкција са партиципом I има модално-пасивно значење. Његов еквивалент у српском језику је релативна реченица са пасивним значењем сачињена од модалног глагола и инфинитива. Њиме се исказује нешто што може или треба да се деси. Партицип II у већини случајева има пасивно значење осим када гради перфекат са глаголом *sein*. Пасивно значење исказано је трпним глаголским придевом који означава да неко или нешто трпи радњу. Код осталих еквивалената пасив је преведен активом што представља алтернативни превод:

релативна реченица, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли, општа заменица *сав*. Почетна хипотеза је потврђена будући да се партиципи углавном не подударају са својим еквивалентима и формално и семантички, што нам указује на чињеницу да није неопходно да постоји формална идентичност да би се пренело значење партиципа са једног на други језик. Резултати истраживања могу бити корисни у настави језика, посебно у учењу партиципа, јер разумевање разлика између немачког и српског партиципа помаже ученицима да правилно употребљавају и препознају партицип у оба језика. Такође, ови резултати могу помоћи наставницима да боље прилагоде објашњења и методе рада у складу са језичким специфичностима.

Литература

Ајзбенберг 2013: Eisenberg, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2013.

Алановић и др. 2014: Alanović, Milivoj, Annette, Đurović, Ulrich, Engel, Smilja, Srdić. Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil II: *Das Nomen und der nominale Bereich*. München: Otto Sagner Verlag, 2014.

Белић 1933: Belić, Aleksandar. *Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku*. Južnoslovenski filolog, 1933, 195–202.

Дуден 2016: Duden, *Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2016.

Ђорђевић 2004: Đorđević, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. šesto izdanje. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2004.

Ђорђевић 2020: Ђорђевић, Милица. *Партицип I у немачком и његови преводни еквиваленти у српском језику*. Мастер рад. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020.

Ђуровић 2011: Đurović, Annette. *Grundfragen der deutschen Syntax*. Belgrad: Philologische Fakultät, 2011.

Енгел 2009: Engel, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. 3.Auflage. Berlin: Erich Schmidt, 2009.

Енгел–Мразовић 1986: Engel, Ulrich. Pavica, Mrazović. *Kontrastive Grammatik deutsch-serbokroatisch*. München: Otto Sagner Verlag, 1986.

Лисичић-Хеџић 2019: Lisičić-Hedžić, Almina. „Particpske konstrukcije u njemačkom i bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku", Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici, XVII. Zenica, 2019, 100–116.

Момчиловић 2010: Момчиловић, Николета. *Партицип у немачком и српском језику*, 2010. [http://masteringermanistik.pbworks.com/w/page/20481871/Prihva%C4%87eni%20master-radovi]. 9. 2. 2025.

Мразовић–Вукадиновић 1990: Мразовић, Павица. Зора, Вукадиновић. *Граматика српскохрватског језика за странце*. Нови Сад: ИК Зорана Стојановића, 1990.

Набоков 1980: Набоков, Владимир. „Franz Kafka: The Metamorphosis". *In*: F. Bowers, *Lectures on Literature*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1980, 255–266.

Пипер–Клајн 2014: Пипер, Предраг, Иван, Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014.

Рецовић 2023: Рецовић, Елма. „Проблем преводивости партиципа са немачког на српски језик". Зборник радова Филозофског факултета, LIII (2), Нови Пазар, 2023, 81–95.

Срдић 2013: Srdić, Smilja. *Morphologie der deutschen Sprache*. 2., korrigierte, leicht veränderte Auflage, Beograd: Jasen, 2013.

Стошић 2013: Стошић, Јелена. „Лексикографска обрада партиципа у Речнику славеносрпског језика (пробеми, могућности и предлог решења)", Зборник Матице српске за књижевност и језик. LXI/3, Београд: Матица српска, 2019, 819–825.

Хелбиг–Буша 2001: Helbig, Gerhard. Joachim, Buscha. *Deutsche Grammatik. ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin: Langenscheidt, 2001.

Цифонун и др. 1997: Zifonun, Gisela, Ludger, Hoffman, Bruno, Strecker. *Grammatik der deutschen Sprache*. Band 3. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1997.

Извори

DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. [https://www.dwds.de/]. 9. 2. 2025.

Duden: Duden online. [https://www.duden.de/]. 9. 2. 2025.

Кафка 2011: Kafka, Franc. *Die Verwandlung*. [chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.digbib.org/Franz_Kafka_1883/ie_Verwandlung_.pdf]. 2. 2. 2025.

Кафка 1978: Kafka, Franc. *Preobražaj*. Beograd: Narodna knjiga.

KORREKTUREN. DE: Portal für Grammatik und Rechtschreibung. [https://www.korrekturen.de/]. 9. 2. 2025.

Wiktionary: Wiktionary, das freie Wörterbuch. [https://de.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Hauptseite]. 9. 2. 2025.

Marija Šunjevarić

PARTIZIPIEN IM DEUTSCHEN UND IHRE ÜBERSETZUNGSÄQUIVALENTE IM SERBISCHEN AM BEISPIEL VON KAFKAS ERZÄHLUNG *DIE VERWANDLUNG*

Der Gegenstand der Analyse in dieser Arbeit sind Partizipien im Deutschen und ihre Äquivalente im Serbischen. Das Ziel ist es, Partizipien im Deutschen und Serbischen zu vergleichen und festzustellen, inwieweit deutsche Partizipien mit ihren

Äquivalenten im Serbischen übereinstimmen. Wenn sie sowohl in der Form als auch in der Bedeutung übereinstimmen, sind sie formale Korrespodenten, und wenn sie nur in der Bedeutung übereinstimmen, handelt es sich um Übersetzungsäquivalenz. Diese Arbeit basiert auf der Hypothese, dass Partizipien im Deutschen und Serbischen in den meisten Fällen in Form und Bedeutung nicht übereinstimmen. Die Untersuchung wird anhand von Beispielen aus der Erzählung *Die Verwandlung* durchgeführt, die qualitativ und quantitativ analysiert werden. Zunächst werden Partizipien nach ihren formalen und semantischen Merkmalen verglichen und anschließend die Anzahl der Beispiele sowie die Anzahl und der prozentuale Anteil jedes Äquivalents ermittelt. Durch den Vergleich dieser Sprachsysteme gewinnt man den Einblick in die Tatsache, dass die Äquivalente der Partizipien im Serbischen nicht ihre Korrespodenten sind, da die Bedeutung auch ohne formale Identität auf eine andere Sprache übertragen werden kann. Kontrastive Analyse der Partizipien gibt den Einblick in die Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen den Sprachen und führt uns so in die Natur der Sprachen selbst ein.

Schlüsselwörter: Partizipien, deutsche Sprache, serbische Sprache, Korrespodenten, Äquivalente, *Die Verwandlung*, Franz Kafka

Милица В. Тимић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

УДК 811.163.41'342(498.5)
811.163.41'282.4(498.5)

АНАЛИЗА ГОВОРА СРПСКОГ ЈЕЗИКА БИЛИНГВАЛНОГ ГОВОРНИКА ИЗ БАНАТСКОГ НОВОГ СЕЛА (ФОНЕТСКИ СИСТЕМ)

У раду су представљени резултати истраживања фонетског система српског језика у идиолекту билингвалног говорника румунског порекла. Даје се опис фонетског инвентара, као и изговора фонема нашег информатора, у поређењу са инвентаром стандардног језика. Проучаване су следеће појаве: замена јата, вокално *р*, фонеме *х* и *ф*, сонанти *л* и *н*, као и замена гласова *ч* и *џ* гласовима *ћ* и *ђ*. Показује се да се фонетски систем у већој мери поклапа са стандарднојезичким. Замена јата је екавска, осим у случају икавизама карактеристичних за шумадијско-војвођански дијалекат (изузетак је пример *сиђалица*, добијен аналогијом према икавском облику глагола *сејати*). Такође је добро очувана вокалност гласа *р*, уз мали број примера у којима долази до његове девокализације (*карманашдла*). Последице међујезичке интерференције са румунским језиком се у фонетском систему највише показују на плану консонантизма: глас *х* се у неким лексемама чува, док се из неких губи (*хлашдно, ође*); гласови *л* и *н* се јављају у својим умекшаним варијантама (*л', н'*), али се неретко замењују и правим палаталима *љ* и *њ*; долази до доследне замене гласова *ч* и *џ* гласовима *ћ* и *ђ* (*Пашњево, ђашк*).

Кључне речи: *дијалектологија, српски језик*, *румунски језик*, *идиолекат*, *међујезичка интерференција.*

1. Увод

У овоме раду биће представљени резултати анализе идиолекта билингвалног говорника из Банатског Новог Села, чиме ће бити дат скромни допринос контактној лингвистици и дијалектологији. Истраживање је спроведено на основу шездесет и пет минута тонског записа, као и дванаест страница транскрибованог материјала. Сви примери наведени у раду су акцентовани у складу са начином на који их је информатор изговорио.

Очекујемо да се вокалски систем поклапа са инвентаром вокала у стандардном језику, као и то да је замена јата екавска, уз икавизме који су стандардни у шумадијско-војвођанском дијалекту.

[1] timicmilica@yahoo.co.uk

Претпостављамо да консонантски систем има више одступања – присуство фонеме *s*, карактеристичне за војвођанске говоре (најпре оне који су у контакту са румунским језиком); умекшавање сонаната *л* и *н*; али и присуство само једног реда алвеопалаталних африката, с обзиром на такво стање у румунском језику.

1.1. О информатору

На терен смо изашли крајем 2022. године, а информатор је била Ана Малајмаре, рођена 1946. године. Ана Малајмаре је румунског порекла, али је становник Банатског Новог Села од рођења, а тамо је и завршила седам разреда основне школе на румунском језику, при чему је имала српски језик као посебан предмет. Румунски језик јој је матерњи, али се, као билингвални говорник, свакодневно служи српским језиком у комуникацији са комшијама и осталим мештанима. Била је свесна чињенице да снимамо наш разговор, а у комуникацији која је снимању претходила, као и оној која му је уследила, успели смо да се уверимо у аутентичност њеног говора. Односно, информатор није покушавао да мења свој говор.

На почетку бисмо се осврнули на појам *билингвизам*. Кристал га дефинише као „способност" за говорење два језика (Кристал 1988: 56, 57). С обзиром на способност нашег говорника да се, поред матерњег румунског, свакодневно користи и српским језиком, верујемо да је сигурно дошло до одређеног утицаја и међујезичке интерференције, коју је потребно забележити и оставити као прилог контактној лингвистици.

1.2. О Банатском Новом Селу

Банатско Ново Село се налази у јужном делу Баната и припада Општини Панчево, од које је удаљено свега осамнаест километара. Са западне и северозападне стране Банатског Новог Села простире се река Тамиш, а са јужне Дунав. На северозападу допире до Алибунарске и Иланџанске депресије, а на истоку до подножја Вршачких планина и Белоцркванске котлине.

Важна је етничка слика овог места. Наиме, настанак овога села се непосредно везује за другу половину осамнаестога века и оснивање Банатске војне границе. Оно је основано према одлуци Ратног савета бечког двора на стратешки важном и магистралном путу: Панчево–Вршац–Темишвар, а Генерална команда се налазила управо у Темишвару. Због тога не чуди то да, према попису из 2011. године, Банатско Ново Село броји 6686 становника, при чему је 65% Срба, 30% Румуна и 5% Рома. Током своје историје, ово место је променило више назива, од којих је већина била на румунском језику: Neudorf, Ново Село, Satu Nou, Ujfalu, Reva–Ujfalu, Banat–Ujfalu и на крају, од 1922. године, носи назив Банатско Ново Село.

Говор Банатског Новог Села припада банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Познато је да говори западног Баната разликују

два говорна типа – тамишки и кикиндски. Према класификацији Асима Пеца, овај говор припада тамишком говорном типу, који се простире од тока Бегеја до границе смедеревско-вршачког дијалекта, што најпре чини на основу дистрибуције акцената. У вези са тим, наводи и да се одређене особине овог говора приближавају косовско-ресавским говорима у погледу дистрибуције силазних акцената ван првог слога (Пецо 1989: 89). Силазни акценти се, заиста, и код нашег информатора у појединим примерима јављају на унутрашњем слогу: *понеде̏л'ак*, *остаи̏рила*, *замрзи̏ваћ*, *ћетрдесе̏т*, *факу̏лтет* итд. Милорадовић наводи да се у војвођанским селима у близини румунске границе примећује процес ликвидације фонолошког тона, односно чињеница да се силазни акценти јављају тамо где бисмо очекивали узлазне (Милорадовић 2015: 272). Ивић наводи јаче скраћивање дужина као одлику банатских говора у односу на бачке (Ивић 1985: 78). То потврђује чињеница да је наш информатор изговорио дужину само у једном примеру: *ву̏ковā̀ц*. Ипак, у овоме раду се нисмо бавили акценатским одликама, те остављамо простор за неко наредно истраживање.

2. Вокализам

Вокалски систем информатора се у целини поклапа са стандардним језиком. Чини га пет вокала – *а, е, и, о, у*. Њихова дистрибуција је слободна и могу се наћи у различитим консонантским контекстима: *зна̀ш*, *ле̏по*, *по̀јилице*, *го̏тово*, *ку̏куруз*, *ву̏ковā̀ц* итд.

Ивић наводи да је банатски вокализам у тесној вези са општим приликама банатске интонације, а здруживање та два фактора назива „познатим специфичним чулним утиском" (Ивић 1949: 145).

2.1. Рефлекси јата

Познато је да је у банатским говорима основни рефлекс јата екавски, али и то да је у неким случајевима присутан икавски рефлекс. Када говоримо о екавском рефлексу, код информатора су забележени различити примери:

1) у именицама: *цре̏пом*, *де̏цом*, *де̏ца*, *вре̏ме*, *де̏да*, *сне̏г*, *мле̏ко*, *грех*, *не̏дел'а*[2], *понеде̏л'ак*, *Бе̏оград*;
2) у глаголима: *до̏нели*, *те̏о*, *те̏ла*, *те̏ли*[3], *ви̏дела*, *во̏лела*, *во̏лели*, *во̏леш*, *пе̏ва*, *пе̏вао*, *сме̏ла*, *се̏дим*, *се̏диш*, *се̏ди*, *нѐсе̏ду*, *се̏ју*;
3) у придевима: *ле̏по*, *ре̏тко*, *бе̏ла*, *бе̏ле*;
4) у броју: *две̏*;
5) у прилозима: *не̏дељом*, *ле̏ти*, *пе̏шке*, *о̏вде*, *не̏где*, *где̏*, *пре̏*, *по̏сле*;
6) у предлозима: *и̏спред*, *пре̏ко*.

[2] Апострофом су у раду обележени меко *л* и меко *н*.

[3] У питању је глагол *хтети*, в. т. 3.1.

Икавски рефлекс је забележен у знатно мањем броју примера, али тамо где је такав рефлекс и типичан за шумадијско-војвођански дијалекат:

1) у глаголима: *ћи̏сам*, *ћи̏си*, *ћи̏је*, *ћи̏смо*, *сѐдио*, *сѐдиле*, *оста̏рила*;
2) у придевима: *то̏плије*, *хладније*, *ра̀није*;
3) у заменицама: *ме̏ни*, *ми*, *ти*;
4) у именицама: *си̏јалицу*[4].

Икавски рефлекси се бележе у презенту одричног облика глагола *јесам* (код информатора: *ћи̏сам*, *ћи̏си*, *ћи̏је*, *ћи̏смо*[5]), у компаративу придева који се граде суфиксом -Ђ(ј)и, али и у дативу једнине личних заменица *мени, теби*, али и њиховим енклитичким облицима.

Када је реч о наставку за датив једнине личних заменица – *мени*, *ми*, *теби*, *ти*, као и у наставку *-и* у дативу и локативу једнине именица женског рода (у примерима попут *жени, газди*, при чему то не важи у придевској промени), Михај Радан сматра да се највероватније ради о икавској замени неакцентованог јата (Радан 2013: 446).

Занимљиво је да, према скици из литературе која приказује географски распоред *-е/-и* у облицима *мени*, *теби* итд., Банатско Ново Село припада зони у којој у дативу једнине доминира замена са *-е*, дакле *-мене*, *тебе* (Ивић и др. 1994: 233). Међутим, код нашег информатора забележени су примери искључиво са икавском заменом јата.

Показује се да у тамишкој зони доминира екавска замена јата и у предлозима *пред* и *преко* (Ивић и др. 1994: 233). Такво стање смо затекли и код нашег информатора. Тамишкој зони такође одговара екавска замена у примерима *веје*, *греје*, *смеје и сеје*, који код испитаног информатора нису посведочени. Ипак, посведочен је пример *си̏јалица*:

Прѐ си др̏жао ко̀њ, си во̀дила зна̀ш ви̏ше ко̀н'а. Два̀ на си̏јалицу, *ал си тре̏бала да и̏деш да др̏жиш и да и̏деш кад се ко̀сио жи̏то.*

Говорећи о замени јата, Радан помиње теорију Павла Ивића о изговору јата пре сеоба на истоку тзв. штокавске територије, чија вредност осцилира између *е* и *и*, што се да видети и у карашевским и галипољским говорима који су задржали стару вредност. Након сеоба је преовладала екавска замена, иако се и данас јављају облици икавске замене, као последица аналошког уопштавања *и* и гласовних асимилација.

„То значи да је и говор аутохтоног српског средњовековног банатског становништва припадао том архаичном дијалекатском типу, чији су остаци конзервисани у карашевским и, добрим делом, у банатским говорима, као и у галипољском, смедеревско-вршачким, призренско-тимочким, неким северносрбијанским и славонским говорима" (Радан 2013: 445).

[4] У питању је именица *сејалица*. Овај икавизам није типичан за шумадијско-војвођански дијалекат, али је највероватније настао аналогијом према глаголу *сејати* и његовој икавској варијанти.

[5] в. т. 3.5.

2.2. Вокално Р

Вокалност овога гласа је веома добро очувана, што се може приметити у следећим примерима посведоченим код информатора:

1) у именицама: *цр̏кве*, *вр̏ста*, *вр̏сте*, *дрв̑еће*, *зр̏но*, *У̀скрс*, *замрзи̏ваћ*, *пр̏сте*, *брзи̏ну*, *ше̏грт*;
2) у глаголима: *кр̀стили*, *у̀мрла*, *др̏жао*, *др̏жала*, *тр̏пали*, *не мр̏зи*, *шврљао*, *завр̏шило*, *дрхтила*;
3) у придевима: *у̀кршћен*, *ср̏пску*, *мр̏тва*, *цр̏на*;
4) у бројевима: *пр̏ви*, *пр̏вима*, *ћетрде̏сет*.

Тенденција да се слоговност овог гласа избегне јавља се у свега три примера: *карма̏дле*, *терпеза̏рија*, *терпиза̏ријски*.

3. Консонантизам

Инвентар консонантског система се не поклапа сасвим са стандарднојезичком нормом. Наиме, *ч* и *џ* доследно изостају, док се на њиховом месту јављају *ћ* и *ђ*. Осим тога, присутно је губљење гласа *х*, као и појава умекшаних *л* и *н*. Глас *s* није потврђен, иако бисмо га могли очекивати на овом ареалу.

3.1. Статус фонеме Х

Као што је и познато, на целом говорном простору српског језика глас *х* се факултативно чува. То, дакле, важи и за банатске говоре, а факултативност овога гласа је потврђена код информатора, с обзиром на то да се он чува у неким лексемама, а из неких се губи.

Очуваност гласа *х* у овом идиолекту:

1) у иницијалној позицији: *хулахо̑пке*, *хла̏дно*, *хла̏дније*, *хра̏нилице*;
2) у медијалној позицији: *дрхтила*, *у̀спеху*, *са̀храну*;
3) у финалној позицији: *у шре̏х*, *та̏мо код о̑њих*.

Губљење гласа *х* у овом идиолекту:

1) из иницијалне позиције: *њи̏је те̏о*, *о̑н је те̏о*, *о̑нда смо те̏ли*, *кад се̏ћеш ле̏ба*, *о̀ће*, *о̀ће да сла̏ви*, *а̀јд*;
2) из финалне позиције: *не̏ зна ни̏ко њу̑*, *кућа до њу̑*, *и сам и̏шла до мо̀ји*, *о̀дма сам*, *не би и̏шао ја̑*, *мр̏тва на ме̏сто би би̏ла*.

Занимљиво је поменути да се у материјалу више пута јавља назив празника *Духови* и да је факултативност овога гласа најбоље показана управо на том примеру. Наиме, информатор употребљава ову лексему и са гласом *х* и без овог гласа, те се тако јавља пример: *за Ду̀хове*; али и: *на Ду̀ове дру̏ги да̏н*.

Осим тога, код информатора је забележена супституција гласом *к* унутар имена *Христ(ос)*, те је потврђен следећи пример: *Бо̀лове као Кри̏сто сам и̏мала*. Када је оваква замена гласа *х* у питању, Радан констатује да се она најчешће врши у речима које су продрле из црквеног, школског и административног дискурса (Радан 2015: 181).

Важно је истаћи да у презенту глагола *хтети* глас *х* у овом идиолекту, али и на овом ареалу уопште, увек изостаје. То можемо оправдати чињеницом да се поменути глагол најчешће користи у помоћној функцији, те је редукован изговор управо тиме условљен (Ивић и др. 1994: 337).

3.2. Консонант *Ф*

Речи које садрже овај сугласник су обично позајмљенице, док се у словенским речима јавља искључиво на месту групе *хв-*, у корену *хвал-* (Ивић и др. 1994: 337). Код информатора је то потврђено у следећим примерима:

1) *Ево фа̏ла Бо̀гу шта̑ и̏мам два у̀нука;*
2) *Ја̑ сам ми̏слила да не̑ ми пу̏кне ра̀на, ал фа̏ла Бо̀гу њи̏шта;*
3) *...је ми̏слио да сам мр̏тва. Ал фа̏ла Бо̀гу њи̏сам*.

Овај глас је потврђен у многобројним позајмљеницама које информатор користи:

1) позајмљенице из немачког језика:
   - ајнфор: *Би̏ла кућа о̀на ста̏ра, још је̏дан а̀јнфор, још је̏дну со̀бу, сад две̑ со̀бе, три̑ со̀бе и а̀јнфор је би̏ла*;
   - кифла, крофна: *Све̑ ку̏вам, и пра̏вим и кола̀ће и о̀ве штру̏дле, ки̏фле, кро̀фне, то пра̏вим баш су̏пер кро̀фне*;
   - факултет: *И бѝо на факу̏лтет при̏мљен у Но̀ви Са̀д, за̏штита би̏л'а*;
   - фил: *Па̏зи где̑ је то̏пло и фи̏л трѐба да гле̏даш ка̀ко се ку̏ва*;
   - штоф: *И за Бо̀жић и̏сто: пр̀ви да̀н бе̏ле и др̀уги да̀н смо му̀шки што̀ф и о̀не ши̏та сам сли̏кана са о̀ну другар̏ицом*;
2) позајмљенице из турског језика:
   - кадифа: *За о̀вај У̀скрс пр̀ви да̀н бе̏ле смо и̏мали*, *бе̏ле смо ку̏пили*, *а др̀уги да̀н кади̏фу*, *и̏ма и са̀д о̀на кади̏фа зна̏ш о̀на што си̏ја о̀на*;
   - кафа: *Њи не̑ волем ви̏ше ка̏фу*, *ал и̏дем у дру̏штву да бу̏дем*;
   - кафана: *Не ти да се̏диш као у кафа̏ну*;
3) позајмљенице из француског језика:
   - фанфара: *И ле̏по је би̏ло, ту и̏спред до̀ма је био жо̀к, фанфа̏ра је сви̏рала и ми̑ смо и̏грали*;
   - шифоњер: *И пу̏не су би̏ле, пу̏но, пу̏но је би̏ло у шифоне̏ре*;
4) позајмљенице из енглеског језика:
   - фарма: *И та̏мо пе̏шке ода̏вде до та̏мо смо и̏шле, пре̑копу̏та од фа̏рме*;

5) позајмљенице из латинског језика:
   - фамилија: *И̏шла као де̏да Ки̏рцуљ, по̏сле зна̏ш се угоји̏ла и мо̏раш на фа̏милију да л'и̏ђиш*;

6) позајмљенице из грчког језика:
   - телефон: *Ја̂ не̏мам на мо̂ј теле̏фон и̏нтернет, а о̏ћи ви̏диш неће да ми ста̏ви*.

Посматрајући српске говоре у Румунији код Карашеваца, Радан истиче да је велика учесталост овога гласа у карашевским говорима највероватније узрокована снажним утицајем немачког и румунског језика, у којима је *ф* веома добро заступљен глас (Радан 2015: 169). Зато можемо претпоставити да је утицај матерњег језика нашег информатора на њен говор српског језика и у овом случају био од значаја. То што супституција гласа *ф* гласом *в* у потпуности изостаје, Ивић објашњава блиским контактом са румунским језиком, али и утицајем немачког и мађарског језика (Ивић 1994: 169).

3.3. Фонема *S*

Показује се да је инвентар на овом ареалу различит и на основу присуства гласа *s*, мада у веома ниским фреквенцијама, при чему не уноси нове диференцијалне особине (Ивић и др. 1994: 306). С тим у вези, код нашег информатора није забележен ниједан такав пример.

Бележи се слична ситуација и у српским говорима у Румунији. Наиме, консонантски систем у карашевским говорима броји исте фонеме које постоје и у српском књижевном језику. Ипак, у овим говорима се може пронаћи и глас *s,* који је на том подручју добро очуван, чак и високофреквентан (Радан 2015: 157). Судимац у свом проучавању пољадијских говора бележи да се ова фонема јавља само у речима румунског порекла (Судимац 2020: 289). С обзиром на то да наш информатор није користио румунску лексику (осим примера *жо̏к*), не можемо тврдити да информатор уопште нема овај глас у свом идиолекту.

3.4. *Ћ* и *Ђ* на месту *Ч* и *Џ*

На овом се ареалу, у широј околини Панчева, констатује разликовање двају редова алвеопалаталних африката. Тада се у литератури експлицитно наводи Банатско Ново Село као подручје на коме се ова појава јавља. Забележена је и ругалица која се могла чути приликом обилажења тих крајева, а која илуструје поменуту појаву: *Скочила мачка у џинџу па начинила ћитаво ђудо по Панчеву* (Ивић и др. 1994: 313). Ипак, треба напоменути да код нашег информатора није посреди неразликовање ових гласова, већ доследна замена *ч* и *џ* гласовима *ћ* и *ђ*. То закључујемо на основу чињенице да у нашем дијалекатском материјалу није посведочен ниједан пример с гласовима *ч* и *џ*, како у речима у којима би по правилу требало да се изговарају тако и у

речима у којима би ови гласови могли заменити *ћ* и *ђ* (нпр. **куча* м. *кућа*). Примери посведочени код информатора:

1) *Ћ* на месту *Ч*:

- у именицама: *ћоколашду*, *ћашс*, *кројаћица*, *новћашник*, *Пашњево*, *колашће*, *кошлаћ*, *ћошрба*, *ошбиђаји*, *рушак*, *на кашући лешгнем*, *Петковашћа*, *вошдим раћушна*, *ћишзмице*, *ћашрапе*, *ћишпке*, *гошсти су бишли из Ошвће*, *ћошвек*;
- у глаголима: *ћешкала, ћешкале, сашћувај, ћушвала, ћишстили, ћишстила, на њуˆвишће, пришћала, не пришћају, пришћаш, пришћао, пешћем, ћашстиш, кршћи, ћушју, сешћем, сешће, л’ишћиш;*
- у придевима: *другашчије, ошдлична,ћишсто, тршка ошна кошњићна, ћешшљане, душгаћке, ћишпкане;*
- у бројевима: *ћештри*, *ћештристо*;
- у заменицама: *шташзнашм од ћешга*;
- у прилозима: *рушћно*, *рушћном*[6]*, ушвеће*, *прешдвеће*.

2) *Ђ* на месту *Ј*:

Јавља се у свега два примера, у вези са именицом *џак*.

- *Кошлико сам рашдила и на ђашкове и у ашмбаре*;
- *И сташви са ђашк у храшнилицу*.

Несумњиво је у питању утицај румунског језика, с обзиром на то да његови банатски говори имају само један ред алвеопалаталних африката (Ивић и др. 1994: 315).

Гордана Драгин изједначавање ових гласова сматра *балканизмом*. Поред тога, балканизми карактеристични за ове говоре су и скраћивање дужина, тонска неутрализација, као и чување гласа *х* у позицијама у којим постоји у румунским говорима Баната (Драгин 2018: 149).

Када је реч о карашевским говорима, Радан посматра умекшаност ових гласова као резултат дугог контакта са румунским банатским говорима, али и њиховог утицаја на карашевске говоре: разлог је поново то што постоји само један ред алвеопалаталних африката (Радан 2015: 186).

Слична појава је уочена и у говору Белобрешке – изговор африката реда *ч* изједначава се са африкатама реда *ћ* (Милорадовић 2012: 575).

3.5. Сонант *Л*

Говорећи о гласу *л*, помињу се његова тврда и умекшана варијанта. Када је реч о тврдом *л*, Ивић и др. закључују да се оно изговара тврђе у односу на оно из књижевног језика, мада мање тврдо у односу на оно из руског (Ивић и др. 1994: 317). Код информатора то није уочено, осим у примерима у којима место *љ* изговара тврдо *л* (*дишмлено*, *стрплешње*), али је зато код ње присутно изразито меко *л*.

[6] Занимљив је пример *смо копали рућном* јер је информатор употребио прилог *ручно* као поименичен, аналогијом према осталим средствима, попут *са комбајом*.

У литератури се наводи да се *л'* најчешће сређе испред *и*, ређе испред *е*, а веома ретко испред консонаната (Ивић и др. 1994: 317). Ипак, најмање потврђених примера за *л'* бележимо код информатора управо тада: *л'ӣћиш*, *прӣјател'и*. Потврђена су три примера за *л'* испред *е*: *рȍдител'е*, *нèдел'е*, *кȏшул'е*.

Примери за меко *л'* испред вокала *а*, *о* и *у* су у овом идиолекту најчешћи:

- испред *о*: *нèдел'ом*, *пол'оприв̏редну*;
- испред *а: наӣбол'а*, *заӣштита биӣл'а*, *прӣл'ави*;
- испред *у: Л'у̏бица*, *Л'у̏бе*, *л'у̏тила*, *нèдел'у*, *л'у̏ди*, *не̏ки ко̄л'у пра̏се*, *зе̏мл'у*.

Ипак, да је умекшавање испред *и* најчешће, потврђује чињеница да информатор у том контексту најчешће изговара *љ*. Односно, долази до замене гласа *л* гласом *љ*: *пи̏саљи*, *бљиӣже*, *ве̏љике*, *ста̏виљи*.[7]

Михај Радан пише о промени гласа *л* у глас *љ* и у карашевским говорима, у домаћим речима, али и у позајмљеницама. Ту чињеницу објашњава као покушај прилагођавања позајмљеница особеностима карашевских говора на фонетском, морфолошком и творбеном плану. Тада наводи примере попут: *камиља*, *кљепав*, *шљибовица*, *пљоча* (Радан 2015: 165).

Занимљиво је и да глас *љ* из карашевских говора утиче на румунски језик, тако да сонант *л* из румунског књижевног језика може бити остварено као глас *љ*, за шта Радан наводи примере: *љингуар* од *linguar* или *гогљец* од *gogleaz* (Радан 2015: 166). Тај податак нам показује колико међујезичка интерференција функционише у оба смера.

3.6. Сонант *Н*

Као и у књижевном језику, глас *н* се испред *к* и *г* реализује као веларни назал, што је присутно у следећим примерима: *ù̄гранка*, *Цӣга̏нка*, *Ру̀мунка*, *та̏нке*, *ри̏нгишпил*, *шри̏нговане*.

Такође, када се нађе испред гласова *с*, *з* и *ш*, глас *н* се остварује без оралне оклузије: *ру̀мунска*, *ру̀мунски*, *ру̀мунске*, *машӣнсу*. Када се нађе пред гласом *ф*, долази до неутрализације опозиције између *н* и *м* (Ивић и др. 1994: 321). То је потврђено у следећим примерима: *фанфа̏ра*, *а̀јнфор*.

До умекшавања гласа долази испред вокала *а* (*го̀рн'а, ви̏ше ко̄н'а*) и *е* (*н'е̏га, код н'е̏, свӣн'е, си дрӣжала ко̄н'е*). Често, мада недоследно, када се нађе пред вокалом *и*, сонант *н* прелази у *њ*: *њи̏сам*, *њиӣси*, *њиӣје*, *њи̏су*, *њиӣшта*, *ко̀мшињица*, *ме̏њи*, *њи̏сам иӣмала њи два̏јес го̀дина*, *њи нè могу*, *о̄њи*, *комӯњисти*, *њи̏кад*, *о̄њих*, *њи̏коме*.[8]

До исте замене гласа *н* гласом *њ* долази и у карашевским говорима. Ипак, то се у поменутим говорима дешава у различитим вокалским контек-

[7] Изразита је разлика између умекшаног *л* (*л'*) и правог палатала *љ*.

[8] Изразита је разлика између умекшаног *н (н')* и правог палатала *њ*.

стима, а не искључиво пред вокалом *и*. Тако се могу чути: *чрњска*, *гњездо*, *расадњица* (Радан 2015: 168, 169).

4. Закључак

Након анализирања материјала закључујемо да се фонетски систем овог идиолекта у већој мери поклапа са инвентаром стандардног језика, при чему недостају африкате *ч* и *џ*. Рефлекс јата је примарно екавски, али се јављају и одређени икавизми (у одричном облику глагола *јесам*, компаративу придева са суфиксом *-Ђ(ј)и*, као и у дативу једнине личних заменица за прво и друго лице). Вокално *р* је веома добро очувано, уз ретке тенденције да се слоговност избегне.

Када је реч о инвентару консонаната проучаваног идиолекта, присутна су одступања у односу на стандардни језик, што можемо посматрати као последицу утицаја матерњег, румунског језика. То се посебно примећује када је реч о гласовима *ч* и *џ* који су доследно замењивани гласовима *ћ* и *ђ*, услед појаве да банатски румунски говори имају само један ред алвеопалаталних африката.

Глас *х* се факултативно користи – иако га налазимо у свим позицијама, уочавамо његово губљење из иницијалне и финалне позиције, док немамо потврде за губљење из медијалне позиције. Група *хв-* даје глас *ф*, који се осим на месту те групе јавља и у позајмљеницама. Сонант *л* се неретко јавља у својој умекшаној варијанти, али испред вокала *и* прелази и у глас *љ*, што се може приметити у примерима попут *бљиѯже*. Такође се у својој умекшаној варијанти јавља и глас *н*, мада у контексту испред вокала *и* прелази у глас *њ* (*њиѯам*). Иако смо је у овом говору могли очекивати, фонема *s* није потврђена.

Овим радом доносимо, надамо се, мали допринос анализи идиолекта билингвалног говорника румунског и српског језика, чија би даља испитивања донела нове податке о овој међујезичкој интерференцији. Сакупљени материјал нам отвара простор за даља истраживања овог идиолекта, посебно када је реч о морфологији и синтакси. То нам омогућава да даљим радом у потпуности опишемо овај идиолекат.

Цитирана литература

Драгин 2018: Драгин, Гордана. *О српским говорима у Румунији (особине, класификација и степен испитаности)*, Studia philological Universitatis Velikotarnovensis, 37/1. Велико Трново: Универзитет у Великом Трнову, 2018, 147–154.

Ивић 1949: Ивић, Павле. „О говорима Баната", *Јужнословенски филолог* XVIII/1–4, Београд, 1949, 141–156.

Ивић 1985: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод у штокавско наречје. Друго издање.* Нови Сад: Матица српска, 1985.

Ивић 1994: Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој*. *Књ. 1, Општа разматрања и штокавско наречје.* Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.

Ивић и др. 1994: Ивић Павле, Бошњаковић Жарко, Драгин Гордана. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта: Увод и фонетизам", *Српски дијалектолошки зборник* XL, Београд, 1994.

Кристал 1988: Kristal, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit

Милорадовић 2012: Милорадовић, Софија. „И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија)", *Проблеми словенске филологије* XV. Темишвар: 573–580.

Милорадовић 2015: Милорадовић, Софија. „Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процес", *Исходишта* 1, Ниш: Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу: 2015.

Пецо 1989: Peco, Asim. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.

Радан 2013: Радан, Михај. „Неке заједничке особине банатских и карашевских говора,њихово порекло и значај", *Годишњак за српски језик* XXVI/13. Ниш, 2013, 433–449.

Радан 2015: Радан, Михај. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас*. *Прилог проучавању српских говора у Румунији.* Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2015.

Судимац 2020: Судимац, Нина. „Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија)", *Исходишта* 6, Ниш: Савез Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Филозофски факултет Универзитета у Нишу: 2020.

http://www.pancevo.rs/lokalna-samouprava/naseljena-mesta/banatsko-novo-selo/?0=lat

http://www.bns.rs/ms/

Milica Timić

ANALYSIS OF THE SERBIAN SPEECH OF A BILINGUAL SPEAKER FROM THE VILLAGE OF BANATSKO NOVO SELO (PHONETIC SYSTEM)

This paper presents the results of a study on the phonetic system of the Serbian language in the idiolect of a bilingual speaker of Romanian origin. The phonetic inventory and the pronunciation of individual phonemes were analyzed in comparison with the standard language system. It is concluded

that the phonetic system of this idiolect largely coincides with the inventory of standard Serbian. The reflex of /ѣ/ is primarily ekavian, with certain ikavian forms, particularly in the negative form of the verb to be (*јесам*), in the comparative of adjectives with the suffix -ѣ(ј)и, and in the dative singular of first and second person personal pronouns. Vocalic /r/ is well preserved, with rare tendencies toward devocalization. In the consonant inventory, deviations from the standard language are observed, which can be interpreted as a result of the influence of the speaker's native Romanian. There is a consistent replacement of the sounds *ч* and *џ* (tʃ and dʒ) with *ћ* and *ђ* (tɕ and dʑ), reflecting the limited system of alveopalatal affricates in Banat Romanian. The sound *х* is used facultatively – although present in all positions, it sometimes disappears, while the cluster *хв-* (*hv-*)is realized as *ф* /f/, including in loanwords. The sonants *л* and *н* often appear in their palatalized variants, and before vowels they transition to *љ* /ʎ/ and *њ* /ɲ/ (e.g., *бљи̑же*, *њи̑сам*). This study contributes to the description of the phonetic system of a bilingual Romanian–Serbian idiolect, and the collected material provides a basis for further research, particularly in the areas of morphology, syntax, and cross-linguistic interference.
Keywords: dialectology, Serbian language, Romanian language, idiolect, cross-linguistic interference

Катарина С. Лазић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Департман за англистику

УДК 811.163.4’373.49
81’42:32

УПОТРЕБА ЕУФЕМИЗАМА У ГОЛООТОЧКОМ ДИСКУРСУ[2]

У раду ћемо се превасходно бавити употребом еуфемизама у голооточком дискурсу. Наиме, како еуфемизам представља „троп који настаје када се наместо правог израза за нешто непријатно и страшно употреби блажа реч[3]”, тако еуфемизми представљају готово опште место када је реч о голооточком дискурсу. Свакодневна психичка и физичка тортура којој су затвореници бивали изложени називана је „реедукацијом” или „преваспита(ва)њем”, насиље које су затвореници чинили једни другима „помагањем да се притвореник/друг врати на прави пут, Титу и партији”, строј кроз који су новопридошли затвореници морали да пролазе „топли зец”, док је врхунац свега представљао назив Голог отока, „Радилиште Мермер”. Аналитичко-синтетичком методом настојаћемо утврдити које су све то инстанце употребе еуфемизама у голооточком дискурсу (дискурсу бивших затвореника и повратника, као и дискурсу оних одговорних за настанак Голог отока), те на које се све начине злочини почињени над затвореницима на Голом отоку прећуткују, негирају, или пак, ублажавају.

Кључне речи: *дискурс, Голи оток, еуфемизам, политички дискурс, идеологија, негирање.*

1. Увод

Михас дискурс дефинише као „у општем смислу начин организовања људског искуства. Он ствара оквире значења препричавањем и интерпретацијом догађаја и ситуација” (Михас према: Гвозденовић 2016: 13). Међутим, Милс наводи да „дискурси нису тек ланци реченица, већ они чине низ исказа који имају значење, снагу и утицај у друштвеном контексту” (Милс према: Гвозденовић 2016: 13). Гвозденовић у свом дипломском раду *Моћ у језику* уводи дистинкцију између „јавног и политичког дискурса” (2016: 14). Тако, јавни дискурс се дефинише као „све језичке реализације којима

[1] katarina.lazic@filum.kg.ac.rs

[2] Рад је настао у оквиру конференције „Савремена филолошка проучавања младих истраживача III”, одржане 24. фебруара 2024. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

[3] http://m.staznaci.com/eufemizam приступљено: 4. 5. 2024. године.

се преносе поруке које су важне за неку конкретну друштвену заједницу" (Гвозденовић 2016: 14). За потребе нашег рада од значаја ће бити други тип дискурса, политички дискурс. Како Мориц наводи, „језик и политика су нераздвојни сапутници. Политичка активност не постоји без употребе језика" (2015: 82). У контексту политичког дискурса, врло често се јављају манипулација и идеологија: штавише, Мориц их у раду дефинише као „појмове с негативним предзнаком" (2015: 86). Вилсон наводи „да је манипулација чест појам у опису политичког дискурса, а изазива негативне асоцијације. Она је повезана са уверавањем, а циљ манипулације је често проблематичан јер се њоме политичари користе како би сакрили истину или лоше ствари које она доноси" (Вилсон према: Мориц 2015: 85). Гвозденовић у свом раду, у контексту политичког дискурса и манипулације, наводи „да је манипулација језиком, а самим тим и идејама, ставовима, емоцијама, циљевима, основа сваког политичког деловања од давнина" (2016: 22). Када говоримо о повезаности политичког дискурса и идеологије, Дијк наводи „да је политички дискурс вероватно највише обележен идеологијом од било које друге врсте дискурса" (Дијк према: Мориц: 2015: 86). Поповић наводи да је „појам идеологија први пут употребљен почетком 19. века у делима француских енциклопедиста" (2007: 61). Творац датог термина, француски филозоф Антоан Дести де Траси, идеологијом је назвао „науку о својим идејама које имају припадници неке заједнице. Будући да су идеолози (друштво око Дестија де Трасија) били Наполеонови политички противници, у Наполеоновом говору израз 'идеолози' попримио је увредљиве конотације" (Ивас 1988: 17). На тај начин, реч „идеологија" врло често је коришћена за обезвређивање и омаловажавање нечијег става.

Маркс идеологију дефинише као „сваки облик мишљења који скрива реалне односе у друштву" (Голић 2016: 13). Голић такође наводи да „идеолошка свест најчешће злоупотребљава сваку врсту сазнања да би поткрепила сопствене апстрактне ставове" (2016: 15). Стојановић наводи „да је идеологија по својој нарави искривљена свест о стварности и као таква може деловати самостално у усмеравању политичког понашања које се не мора поклапати с материјалним процесима у друштву" (Стојановић према: Гвозденовић 2016: 18). Консеквентно томе, и сама комунистичка идеологија о којој ће у раду бити речи може се, у зависности од начина њеног остварења, первертирати и изокренути у своју противност у обрачуну са стварним или умишљеним политичким противницима.

2. Еуфемизми у контексту политичког дискурса

Гвозденовић еуфемизме дефинише као „све изразе за којима се посеже у комуникацији када треба заменити непожељне и ситуацији непримерене и неодговарајуће речи које директно упућују на референта те имају конвенцио-

нално неугодне асоцијације" (2016: 30). Гвозденовић истовремено еуфемизме убраја у једну од стратегија „језичке манипулације" (2016: 30), којом се припадници различитих политичких странака/идеологија често служе. Милица Вуковић, у својој *Анализи политичког дискурса*, еуфемизме дефинише на следећи начин: „За разлику од обележених речи које уносе додатно значење у пропозицију, еуфемизми треба да сакрију, тј. одузму неку компоненту значења. Сврха њихове употребе јесте да ублаже непријатну реалност, како се не би изазвало асоцирање на негативне садржаје у вези с поменутом речју" (2014: 235). Мориц у свом раду истиче „употребу еуфемизама у политичком дискурсу ради замагљивања стварности" (2015: 120). Истовремено, као супротност еуфемизму често се наводи дисфемизам, који се дефинише као „именовање табуираног предмета често драстично и ружно" (Пасини 2015: 19). У оквиру политичког дискурса, наводимо следеће примере еуфемизама: *рат против терора* (енг. *war on terror*), који представља општеприхваћени еуфемизам за стварни рат с једном земљом, *затворско злостављање* (енг. *prison abuse*) које представља замену за реч *мучење,* или пак *Нато интервенција,* која ублажава јачи, али и реалнији термин, *бомбардовање* (Вуковић 2024: 235). Алан и Бариц еуфемизме и дисфемизме називају „кључним чиниоцима у стварању и очувању друштвеног склада" (Мориц 2015: 122).

Употреба еуфемизама у дискурсу логора (и о логору) свакако не представља новину: из историје нам је познат израз „Arbeit Macht Frei[4]" (срп. „Рад ослобађа") који се налазио на улазима многих нацистичких концентрационих логора, или пак „Jedem das Seine" (срп. „Сваком своје") који се налазио на улазу у Бухенвалд, концентрационом логору чија је улога била „да и визуелно нагласи демаркациону линију коју су СС трупе повукле између нациста као 'владајуће расе' и оних који су им 'потчињени'[5]." Михас наводи да „у когнитивним оквирима, еуфемизме користимо када ствари желимо именовати без призивања њихове менталне слике, јер они не обликују потпуно слике у уму, нити у потпуности дефинишу догађај или предмет, а без тога је ограничено разумевање израза или исказа" (Мориц 2015: 124). Сходно томе, наведени еуфемистички изрази, лишени свог историјског контекста, у условима слушаоца не изазивају никакве менталне слике, или бар не оне које би се тицале концентрационих логора (као ни називи самих логора, Аушвиц и Бухенвалд), као што је то случај и са еуфемистичким изразом за Голи оток, „Радилиште Мермер". Превишић такође наводи да се о интернираним ибеовцима „на разним партијским форумима тих година, и не нужно само највишим, говорило да су на *друштвено корисном раду*, *административно кажњени* или само *на раду*" (Превишић 2019: 197). Штавише, дати назив

[4] https://www.merriam-webster.com/dictionary/Arbeit%20macht%20frei приступљено: 4. 5. 2024. године.

[5] https://www.buchenwald.de/en/geschichte/themen/dossiers/jedem-das-seine приступљено: 4. 5. 2024. године.

„Радилиште Мермер", или пак „Хавајн" (видети Превишић 2019: 21), ироничан је: наиме, поред чињенице да су, под плаштом привидног преваспита(ва)ња, логораши бивали приморани на тежак физички рад, треба истаћи и то да су захваљујући производима од камена (мермера) који је извожен са отока, високи функционери УДБЕ остварили енорман лични профит (видети Превишић 2019: 371−377). Сходно наведеним чињеницама Голи оток, место стравичног мучења и страдања великог броја људи, јесте био „Радилиште Мермер" на неки начин, барем када су високи функционери УДБЕ у питању.

Варен истиче следеће феномене (односно друштвено прихваћене табуе) за које се често користе еуфемистички изрази: „смрт, злочин, непопуларне политичке и војне чињенице, злоупотреба дрога, телесни и душевни поремећаји, неугодне телесне излучевине, секс" (Градечак-Ердељић 2005: 187). Сходно томе, злочини почињени над затвореницима на Голом отоку у циљу њиховог „политичког преодгоја" настоје се прикрити под плаштом „друштвено-корисног рада" који се обављао у оквиру „Радилишта Мермер". Голооточки дискурс био је подвргнут константној манипулацији и својеврсном „изопачењу", што је у великој мери постигнуто употребом еуфемизама за злочине почињене на отоку. Самим тим, неопходно је инсистирати на прецизности говора, демистификацији еуфемистичких термина употребљених у голооточком дискурсу како би се тзв. „аутсајдери", људи који нису имали то искуство, упознали са стварном ситуацијом на отоку.

3. Историјски контекст Голог отока

Година 1948. јесте она која ће за оснивање Голог отока бити пресудна, која означава коначан прекид између политика Тита и Стаљина, а самим тим и коренште промене у Југославији које ће са собом донети и један вид колективне параноје. Све што ће уследити заправо почиње септембра 1947. године, оснивањем Информационог бироа комунистичких партија на територији Пољске. ИБ[6] су чиниле комунистичке партије следећих земаља: СССР-а, Југославије, Мађарске, Чехословачке, Пољске, Румуније, Француске, Италије и Бугарске, а његово оснивање дошло је као одговор на повезивање западноевропских земаља на челу са Сједињеним Америчким Државама чиме отпочиње Хладни рат између ова два блока. Међутим, након оснивања бројних совјетско-југословенских мешовитих друштава чији је циљ био да се поспеши економска сарадња ове две земље, долази до постепеног распламсавања сукоба, будући да су дата друштва врло често водила политику супротну привредним и политичким интересима Југославије. Догађај који је довео до отвореног непријатељства СССР-а и Југославије јесте одбијање Централног комитета Комунистичке партије Југославије да пошаље своје

[6] У даљем тексту користићемо се наведеном скраћеницом за Информациони биро.

делегате у Букурешт на саветовање у јуну 1948. године (будући да њени ставови и интереси не би били прихваћени), као и сама резолуција састанка. Истовремено, на све начине и свим средствима врши се пропаганда усмерена против Југославије и ради на њеном економском слабљењу. Такође, настоји се да се социјалистичко уређење Југославије изнутра ослаби, путем шпијунске активности присталица ИБ-а. У таквој атмосфери долази до масовних хапшења осумњичених политичких неистомишљеника и њиховог слања на Голи оток и Свети Гргур. Разрачунавања КПЈ са правим и лажно оптуженим политичким неистомишљеницима неће се зауставити све до 1955. године, доласком Никите Хрушчова у Београд и потписивањем „Београдске декларације" (видети Кнежевић према: Исаковић 1982: 343−350). Све до тада затвори попут Голог отока и Светог Гргура били су сурова и свакодневна реалност становника Југославије.

4. Еуфемизми у голооточком дискурсу

Тоталитарни системи често настоје да анулирају злочине почињене над бившим логорашима (као и њихову трауму) будући да су толико уверени у исправност своје „мисије" да и злочине почињене над тим појединцима посматрају као начин да ти појединци идеолошки „оздраве": самим тим не говоримо о трауматизовању, већ о „излечењу". Давор Бегановић у својој дисертацији *О културалном памћењу у делу Данила Киша* наводи следеће:

> „Тајновитост тоталитарних владара, њихова жудња за прикривањем самога постојања логора онај је обележавајући фактор који се може открити и у нацизму и у стаљинизму. Циљ им је, пре свега, избећи говор о логору, прећуткивањем њиховог постојања убедити спољни свет у илузорност саме идеје о постојању таквих институција које би могло бацити моралну љагу на чисте идеолошке циљеве који се крију иза њиховог формирања" (2005: 168).

На тај начин логори се претварају у неку врсту „казнено-поправних домова" где су насиље и убијање само неке од ствари које иду „у рок службе". Мартин Превишић у својој студији *Голи оток, историја: Титов логор кроз архиве УДБЕ и исказе сведока* наводи следећи податак: „Југословенски комунисти, боље речено они који су смишљали методе у логору, голооточки рад схватали су као преодгојни поступак и методу искупљења, како је то на шестом Конгресу КПЈ/СКЈ[7] одржаном у Загребу 1952. у свом реферату истакао Александар Ранковић, кључни човек апарата државне безбедности" (2023: 355). Народни херој и генерал УДБЕ, човек у великој мери заслужан за настанак Голог отока, Јово Капичић, још је експлицитнији у негирању злочина почињених над логорашима: „Каква тортура? Затвореници су се међусобно сукобљавали, тукли, подметали, шпијунирали... Понижавали су једни друге

[7] Савез комуниста Југославије.

и зато не желе о томе да говоре. (...) Нико од УДБЕ није убијао нити мучио затворенике" (Превишић 2023: 242). Наведена тврдња Јове Капичића јесте делимично тачна, што потврђују сведочења готово свих бивших затвореника, међутим неупитна остаје следећа чињеница: сукобљавања, туче, подметања и шпијунирање које су голооточани (наводно) чинили једни другима били су окестрирани од стране иследника и представника УДБЕ[8].

Неки од еуфемизама употребљених у голооточком дискурсу јесу „шпалир" или „топли зец". Изрази су се користили за два реда затвореника кроз које су новопридошли затвореници морали да прођу, трпећи притом невероватно физичко насиље, пљување и вређање, а што је представљало неку врсту „ватреног крштења". Приликом тих пролазака кроз шпалир који би се наставили и током каснијег боравка, затвореници би губили око, кичма би им бивала сломљена, делови тела, или би у најбољем случају пролазили само са модрицама и подливима. Како Превишић у својој студији наводи, „*шпалир* (алтернативних назива *строј, шиба* и *топли зец*) у колективном је сећању голооточана забележен као најпотреснији догађај проживљен у логору на Голом отоку, толико снажно да је постао његов синоним[9]" (2023: 211). Превишић такође наводи „да је шпалир био (тек) наговештај тешког живота који ће уследити на Голом отоку" (2023: 221). Ситуација би била знатно гора по затворенике уколико би се налазили „у бојкоту", тј. стању колективне омразе, где би свако имао право да их злоставља, пљује, вређа, док они не би имали апсолутно никаквог права – њихово једино право било би да раде дванаест сати без одмора[10]. Превишић наводи „да је бирократски речник Удбиних досијеа и докумената пун еуфемизама", те се тако поред бојкота издваја и „диференцијација по политичким критеријумима" што заправо „подразумева тешко насиље као њену темељну методу" (2023: 31). Еуфемистички изрази попут наведених служили су дискурсу УДБЕ ради прикривања нехуманог третмана политичких затвореника на Голом отоку.

Осим бојкота, постојао је и час „критике" (израз који се односио на потказивање и критиковање туђих грехова, често измишљених) и „самокритике" (када би се појединац осврнуо на сопствене неподопштине, праве или измишљене). Критика и самокритика су врло често укључивале и физичко насиље: у првом случају бисте га ви наносили, а у другом трпели. Према Превишићу, „од кажњеника који је износио свој став (самокритика) уобичајено се није очекивало ништа друго осим напада на самог себе те признања подршке Резолуцији Информбироа, па је *изношење става* имало одлике религиозног покајања и признавања греха" (2023: 317). Даље, на отоку

[8] Управа државне безбедности.

[9] Погледати у прилозима опис „шпалира", „шибе", „топлог зеца" у одломку из романа Антонија Исаковића *Трен 2: Казивања Чеперку*.

[10] Погледати у прилозима како Мартин Превишић описује бојкот у својој студији *Голи оток, историја: Титов логор кроз архиве УДБЕ и исказе сведока.*

је коришћен и израз „двомоторац" који је означавао повратнике на Голи оток. Како Превишић наводи, „на посебном удару УДБЕ били су повратници на Голи оток, тзв. *двомоторци.* (...) Двомоторци су били изложени најтежем притиску на Голом отоку и третирани су као најжешћи непријатељи, па је њихово изношење става предвидљиво завршавало насиљем" (2023: 320). „Петрова рупа[11]", „Радилиште 101 (Р-101)" или „Манастир[12]" било је озлоглашено место где су смештани утицајни и значајни политички затвореници (тзв. „куфераши[13]") који су трпели, ако је то уопште могуће, чак и већу тортуру од осталих затвореника на отоку. Изолација политичких затвореника у Петрову рупу имала је за циљ разбијање кохезије међу затвореницима и њихово „сламање", будући да су се иследници бојали њиховог потенцијалног утицаја на друге, „обичне" затворенике[14].

На отоку се константно инсистирало на подели на „банду" (израз који представља дисфемизам) и „бригаду" (израз који представља еуфемизам): банди су припадали они затвореници који још нису „ревидирали" своје политичке ставове, они који се још нису „опрали" од својих политичких грехова, док су у бригади или „колективу" били они који су подлегли притиску и одакле су власти добијале свежи „контигент" будућих провокатора и потказивача. Мишел Фуко (Michel Foucault) у својој студији *Надзирати и кажњавати: Настанак затвора* (енг. *Discipline and punish: The birth of the prison*) наводи следеће: „Свака власт која настоји остварити појединачну контролу то постиже двојако: бинарном опозицијом или 'етикетирањем[15]' (луд/нормалан, опасан/безопасан, нормалан/абнормалан); или принудним распоређивањем, или диференцијалном расподелом (ко је; где мора бити; како да се карактерише; како да се препозна, итд.)[16]" (Фуко 1995: 199). На тај начин власт оцртава јасну границу између оних који су још увек у немилости и оних који су „аванзовали" у логорашкој хијерархији.

[11] Названа по Петру Комненићу, послератном председнику Скупштине Црне Горе (видети Превишић 2023: 452).

[12] Како Превишић наводи, овај „логор у логору" био је намењен „изолацији најтврђих високопозиционираних ибеоваца, толико темељито да је међу неким логорашима добио надимак Манастир" (Превишић 2023: 431).

[13] „*Куфераши,* тј. дугогодишњи функционери Коминтерне и становници СССР-а, названи су тако јер су у Земљу Октобра отишли и из ње се вратили само с кофером" (Превишић 2023: 434).

[14] Погледати у прилозима како Мартин Превишић описује психичку тортуру којој су затвореници Петрове рупе бивали изложени.

[15] Алт. назив „жигосање".

[16] Сви преводи у раду са енглеског на српски дело су ауторке рада. Ориг. „Generally speaking, all the authorities exercising individual control function according to a double mode; that of binary division and branding (mad/sane; dangerous/harmless; normal/abnormal);and that of coercive assignment, of differential distribution (who he is; where he must be; how he is to be characterized; how he is to be recognized, etc.)" (Foucalt 1995: 199).

Мартин Превишић у својој студији наводи „да је вербални комунистички остракизам био прилично суров, те су колективно стереотипизирани као петоколонаши, саботери, издајице, каријеристи, фракционаши, штеточине, политички неизграђени људи, па чак и гестаповски шпијуни" (2023: 71). Даље, Превишић наводи да је понижење коме су информбироовци бивали изложени достизало свој врхунац на самом Голом отоку „где су прозвани *бандом,* што је у јавном речнику и до данас остало синоним за политички и друштвено безвредну особу" (2023: 71). Рене Жирар (Rene Girard) у својој студији *Стари пут грешника* (енг. *The Scapegoat*) наводи следеће: „Систем се састоји у томе да се оцрњавањем жртвеног јарца заједница ослободи сваке кривице. Да би се он учврстио, треба ојачати веровање у то митско црнило. Најуспешније је, нема сумње, прописно признање самог кривца" (1989: 140). Признање једног информбироовца (у коме се одрицао својих старих политичких уверења и одлучио на повратак Титу и Партији[17]) био је начин да напредује у логорашкој хијерархији (што је значило бољу храну, бољу снабдевеност водом[18], физички мање захтевне послове, итд.), или му је омогућавало излаз на слободу. Изнуђивањем признања управници логора (односно Комунистичка партија) желели су постићи апсолутно јединство (тзв. „начело норме"), како у Партији тако и у држави. Како Мишел Фуко наводи:

> „Нормализација (утврђивање мерила) подразумева хомогеност; али појединца истовремено индивидуализира тако што омогућује премеравање јазова, утврђивање нивоа и специјалности као и чињење разлика корисним међусобно их уклапајући. Лако је разумети како начело норме функционише у оквиру система који се заснива на формалној једнакости, јер је у оквиру хомогеног система оно мерило, норма као таква уводи, као резултат премеравања, све нијансе појединачних разлика[19]" (Фуко 1995: 184).

Штавише, већ наведено „жигосање" информбироваца називом „банда" (као супротност термину са позитивном конотацијом „бригада") имало је за циљ успостављање и наглашавање њихове „другости", односно њиховог одступања од норме. Рене Жирар наводи да „добро подмазани жртвени систем[20] изазива представу неког апсолутно 'савршеног' света, пошто ауто-

[17] Комунистичка партија.

[18] Један од највећих проблема затвореника на Голом отоку била је константна жеђ и оскудица воде.

[19] Ориг. „In a sense, the power of normalization imposes homogeneity; but it individualizes by making it possible to measure gaps, to determine levels, to fix specialities and to render the differences useful by fitting them one to another. It is easy to understand how the power of the norm functions within a system of formal equality, since within a homogeneity that is the rule, the norm introduces, as a useful imperative and as a result of measurement, all the shading of individual differences" (Foucalt 1995: 184).

[20] Наведени цитат може се применити и на тоталитарне системе, будући да се Жирар у свом делу у великој мери бави њима.

матски обезбеђује искључивање свега што се сматра несавршеним и што се чини несавршеним, недостојним постојања, свега што подлеже насилном искључивању" (1989: 154). Информбироовци су стога представљали одступање од норме, односно идеалног представника Комунистичке партије, те је стога повучена демаркациона линија која је стварала две одвојене групе, односно „ми" (који заступамо исправна политичка начела) и „они" (који су застранили и који морају бити „преодгојени"). Наведеном демаркацијом постиже се двоструки учинак: мобилизација маса за борбу против „политичких непријатеља", као и учвршћивање јединства КПЈ, а самим тим и СФРЈ[21]. Такође, важно је нагласити да се изнуђивање признања од информбироваца настојало приказати апсолутно вољним чином од стране партијских званичника, односно да су информбироовци вољно признавали своје грешке, често глорификујући Тита и Комунистичку партију у датим „признањима". Како Рене Жирар наводи:

> „Потребно је да побеђени добровољно признају свој грех. Потребно је признање кривице које не изгледа изнуђено само насиљем. Захтева се да проклети благослове проклетство које их погађа. Не тражи се од њих да опросте, најмање се то тражи, јер би то значило да прогањање није неизоставно непогрешиво. Од њих се тражи одушевљена сагласност са одлуком која их поништава" (1989: 146).

Издвојићемо још неке од употреби еуфемизама. Једна од њих се свакако односи на сам статус кажњеника, те Превишић у својој студији наводи сведочење некадашњег голооточана Ивана Есиха: „(...) Наглашавали су да нисмо *осуђени* и да касније не говоримо да смо *осуђени*, већ *кажњени*" (2023: 152). Следећи еуфемизам јесте „денунцијација" или „запажање" односно, простим језиком речено, међусобна опањкавања затвореника на Голом отоку (иако је оно често укључивало и оптуживање оних на слободи), врло често и за сасвим минорне ствари: „денунцијације су биле пут до посла, жене, позиције и, најважније, до слободе. Стварно, Удбине методе рушиле су другарску солидарност и поставиле систем (у истрази и на Голом отоку) где се само беспоговорна сарадња с тајном полицијом рачунала као исправан став" (Превишић 2023: 128). Превишић такође истиче следеће еуфемизме у голооточком дискурсу (и дискурсу о Голом отоку): „Титова *борба за сваког човека*, која је подразумевала њихово појединачно сламање, и двогодишња помоћ Партије на пустом отоку, и *пружање чврсте руке,* најчешће у строју[22]" (2023: 350). Тортура којом су се иследници користили приликом испитивања затвореника еуфемистички је названа „шпанско пливање", иако у реалности она није била ни приближно тако бенигна као што је звучала:

[21] Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

[22] „Шиби", „топлом зецу" или „шпалиру".

> „Везивање затвореника који су потом окренути наглавачке те су с крпом преко главе поливани водом или им је вода уливана у нос како би се постигао ефекат гушења и панике, на Голом отоку звало се *шпанско пливање,* док се слична варијанта примењивала у Абу Граибу и Гвантанаму и звала се *симулација дављења*" (Превишић 2023: 546).

„Босанци" је представљао еуфемистички назив (иако су они уистину били пореклом из Босне) за групу заточеника плански инфилтрираних на Голи оток како би разбили дотад чврсту солидарност голооточана и која је између осталог одговорна за увођење физичког насиља које се до тада није примењивало над затвореницима на Голом отоку (видети Превишић 2023: 304−316). Еуфемизми „оштрији режим" и „заузети непомирљив став", према Превишићу „бирократским речником, на Голом отоку значило је уништити га (затвореника) психички и физички" (2023: 314). „Записник", односно „карактеристика" представљао је још један од еуфемистичких израза у голооточком дискурсу:

> „Документ у коме је ухапшеник навео или измислио своја ибеовска дела као и сараднике те Стаљинове симпатизере звао се 'записник' те је представљао капитулацију ибеовца пред Удбом. 'Записник' је био удбашка победа над сломљеним ухапшеником, који би га пратио на Голи оток. Ово је био кључни документ у *политичком преодгоју* особе, који је тек онда када би био надопуњен новим именима у логору ('допуна записника') омогућавао повратак на слободу" (Прешевић 2023: 123).

Упркос томе што у уму слушаоца реч „карактеристика" не призива никакву одређену менталну слику, за кажњенике (оне који ће издржавати казну на Голом отоку) она је и те како била од значаја. Наиме, према Превишићу:

> „'Карактеристика' је имала тежину пресуде јер, процес кажњавања односно суђења био је посве формалан и предодређен. Кажњавало се на основи закључка истражитеља. У 'карактеристици' би истражитељ сумирао закључке истраге те дао своје мишљење (врло често негативно) о политичкој оријентацији особе" (2023: 142).

Сходно томе карактеристика је, упркос томе што неупућенима у голооточки дискурс звучи прилично бенигно, представљала кључни документ (са важношћу пресуде) који је кажњенике пратио на Голи оток и од кога је зависио њихов положај и третман на отоку. Мишел Фуко у свом раду истиче значај тзв. „константне регистрације[23]" затвореника чиме се формирао корпус знања о датом појединцу:

> „Када би нови затвореник стигао, администрација Волнат Стрита добијала би извештај о његовом злочину, околностима у којима је почињен, као и кратак преглед испитивања окривљеног, белешке о његовом понашању пре и након изрицања казне: неопходни елементи у одлучивању 'које кораке ваља пре-

[23] Вођење неке врсте записника о затворенику, пре и током његовог боравка у затвору.

> дузети како би се уништиле његове старе навике'. И током читавог његовог издржавања казне биће надгледан. (...) Ово знање о појединцима које се непрекидно увећава омогућава њихову поделу не превасходно на основу њихових злочина, већ на основу њихових нарави које би се откриле. На тај начин, затвор се претвара у једну врсту институције у којој је посматрање непрекидно и која омогућава расподелу различитих порока или слабости[24]" (1995: 125−126).

Данило Киш, када је о дискурсу реч, приликом интервјуисања Еве Нахир Панић и Жени Лебл, двеју бивших логорашица Голог отока и Светог Гргура, инсистира на прецизности говора, о чему Бегановић у својој дисертацији говори, истичући свеприсутну диференцијацију затвореника/ца:

> „У чему се састоји Кишово инсистирање на прецизности одговора? Пре свега, он жели размотрити терминолошке проблеме који би могли настати између 'становница логора', упућених у жаргон који је тамо говорен и гледалаца којима нијансе тога жаргона остају прикривене. Говор логораша/ица одређен је и тренутком његовог историјског настанка у којем је компонента која би се могла назвати бирократско-идеолошком била апсолутна доминанта. Употреба речи у суженом идеолошко-бирократском свету своди се на њихово етикетско пришивање уз појединце или колективе, те се тако иза маске привидног разјашњавања, разоткрива процес потпуне дехуманизације осуђених на ношење тих етикета" (2005: 181).

Сходно наведеном, Киш инсистира на демистификацији голооточког дискурса, на његовој већој транспарентности која је употребом еуфемизама у великој мери угрожена. Зарад решења датог проблема можемо се сложити са „схватањем појма комуникације Џорџа Орвела и његовим налогом да се *значењу допусти да одабере реч*" (Гвозденовић 2016: 8): на тај начин може се постићи већа транспарентност језика и избећи потенцијална језичка манипулација.

5. Закључак

Рад се превасходно бавио употребом еуфемизама у голооточком дискурсу. Будући да еуфемизми настају када се уместо правог израза за неки непријатан садржај употреби блажи, то се еуфемизми неретко користе у голооточком дискурсу како би се голооточка стварност на неки начин „замаглила", учинила

[24] Ориг. "When the new prisoner arrived, the Walnut Street administration received a report concerning his crime, the circumstances in which it was committed, a summary of the examinations of the defendant, notes on his behaviour before and after sentence: indispensable elements if one wished to 'decide what steps will have to be taken to destroy his old habits'. And throughout his detention he would be observed. (…) This ever-growing knowledge of the individuals made it possible to divide them up in the prison not so much according to their crimes as according to the dispositions that they revealed. The prison became a sort of permanent observatory that made it possible to distribute the varieties of vice or weakness" (Foucalt 1995: 125−126).

мање транспарентном. Аналитичко-синтетичком методом настојало се утврдити (и издвојити) инстанце употребе еуфемизама у датом дискурсу, чиме се злочини почињени над затвореницима прећуткују, негирају или ублажавају.

У уводном поглављу дата је дефиниција самог дискурса, као и његовог подтипа политичког дискурса, а показало се каква је спрега између идеологије и манипулације у контексту политичког дискурса. Даље, у раду смо се бавили употребом еуфемизама у контексту политичког дискурса генерално, где се еуфемизам истиче као једна од техника језичке манипулације којом се припадници различитих политичких странака/идеологија често служе. Говорено је такође о историјском контексту Голог отока, те сада о већ фамозној 1948. години која је означавала раскол у политикама Тита и Стаљина и истовремено велике промене за становнике Југославије.

У раду су издвојени неки од најпроминентнијих примера употребе еуфемизама у голооточком дискурсу као што су шпалир (шиба, топли зец), бојкот, реедукација, преваспита(ва)ње, Радилиште Мермер, критика, самокритика, двомоторац, карактеристика, банда, бригада, борба за сваког човека, пружање чврсте руке, Петрова рупа, Босанци, денунцијација, итд. Дат је осврт на сваки од наведених примера, његово значење, указујући притом на несразмеру њиховог основног значења у односу на то шта су наведени термини у голооточком дискурсу представљали, у чему је и сврха еуфемизама.

Нека од будућих истраживања могла би се бавити голооточким дискурсом у његовој целости (не само када су еуфемизми у питању) у контексту успостављања односа моћи: наиме, на које је начине кроз дискурс успостављена неједнакост у односима моћи на релацији иследник (односно на ширем плану Комунистичка партија и Тито), затвореници, за шта се као дела од истраживачког значаја издвајају Фукоова студија *Надзирати и кажњавати* и *Стари пут грешника* Ренеа Жирара који су коришћени у овом раду.

Литература

Beganović 2005: Beganović, Davor. *O kulturalnom pamćenju u djelu Danila Kiša*. Odlomci preuzeti iz disertacije autora.

Вуковић 2014: Вуковић, Милица. „Анализа политичког дискурса", у: *Анализа дискурса: Теорије и методе*. Подгорица: Институт за језике, стр. 213−247.

Gvozdenović 2016: Gvozdenović, Tijana. *Moć u jeziku.* Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strosmajera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2016.

Gradečak-Erdeljić 2005: Gradečak-Erdeljić, Tanja. „Metonimija kao izlaz – eufemizmi u jeziku politike", u: *Jezik u društvenoj interakciji*. Zagreb: Rijeka: Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku (HDPL), 2005.

Golić 2016: Golić, Tanja. *Marksovo razumevanje ideologije*. Originalni naučni rad. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2016.

Žirar 1989: Žirar, Rene. *Stari put grešnika.* Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1989.

Ivas 1988: Ivas, Ivan. *Ideologija u govoru.* Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988.

Исаковић 1982: Исаковић, Антоније. *Трен 2: Казивања Чеперку*. Београд: Просвета, 1982.

Moritz 2015: Moritz, Ivana. *Kognitivna analiza eufemizama u političkom diskursu na engleskom jeziku*. Doktorski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strosmajera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2015.

Pasini 2015: Pasini, Dinka. „Eufemizam i disfemizam lice su i naličje iste medalje", u: *Hrvatski jezik (Zagreb)*, vol. 2, no. 1, str. 1−5.

Previšić 2023: Previšić, Martin. *Goli otok, istorija: Titov logor kroz arhive UDBE i iskaze svedoka*. 2. izd. Beograd: Vukotić media, 2023 (Novi Sad: Art Print Media).

Popović 2007: Popović, Mirjana. *Politička terminologija*. Mostar: Fakultet humanističkih znanosti, 2007.

Foucalt 1995: Foucault, Michel. *Discipline and punish: The Birth of the Prison.* Second Vintage Books Edition, 1995.

Katarina S. Lazić

THE USE OF EPHEMISMS IN THE DISCOURSE OF GOLI OTOK

The paper has explored the use of euphemisms in the discourse of Goli otok. Namely, since euphemism represents a trope which is employed when a harsh expression is substituted for a milder one, euphemisms are common when it comes to the discourse of Goli otok. Physical and mental torture the prisoners were subjected to on a daily basis was called "re-education", violence that the prisoners inflicted upon each other "helping the prisoner/comrade return on the right track, to Tito and the Party", a row of prisoners through which the newcomers were forced to walk "warm rabbit", while the camp itself was called "Work site Marble". Through the analytic-synthetic method we have endeavoured to single out all the instances of euphemisms in the discourse of Goli otok (the discourse of the former prisoners, as well as the discourse of those responsible for the establishment of Goli otok), along with the ways the crimes committed against the former prisoners of Goli otok were being hushed up, negated, or, mitigated.

Key words: *discourse, Goli otok, euphemism, political discourse, ideology, negation*.

Прилози

1. Опис „шпалира", „шибе" или „топлог зеца" у роману *Трен 2: Казивања Чеперку*:

„Не зна се ко је на Каменом острву измислио шибу. Ко ју је увео и од ње створио ритуал. Она је ту од памтивека, као и камен, као и ми, и иследници наши, који су увек удаљени кад се на острву изводи неки рад. Опет понављам: не ваља ни последњи да прођеш кроз шибу. Иследници се тада приближе и на видику је свачији рад у људском сокаку. Успевам: улазим трећи, за мном се припрема Жути Човек. Шакама сам покрио очи, увлачим главу у рамена, скупљам се у мравоједа. И јурнем. Запахне те кисео зној, да те смути врелина, различите су кошчате песнице, а ниједна не промаши. Препознајеш муку задовољства, јекћу мушки, а ми као да смо њихове женке. Бесан сам, пролазим кроз прљаву сторуку-стоногу. Упао сам у амбис – утробу страшне животиње; жилаве смрдљиви мишићи, хоће да те исецкају и у говно претворе. Посрнем, па опет потрчим, јеби се, чувам слепо око. Одједном кресну три ситне звезде у глави, онда многе. Пукла звездана ноћ, у устима крв, трзам се: да ме зуби не удаве? Развукла се аркада, на челу израстао жабљи трбух, и на јабучици десног образа. Пао сам и ничега се више не плашим, у врелом кориту сам ошурен и одран. Ударац неке ноге ме подигао. Где сам, на пола шибе, ко зна? Пробијам се напред, могу, још могу. Чувам очи, а шта има и да гледају" (Исаковић 1982: 67).

2. Опис бојкота у студији Мартина Превишића *Голи оток, историја: Титов логор кроз архиве УДБЕ и исказе сведока:*

„Пре свега бојкотовани кажњеници имали су другачију одећу како би се физички разликовали од других кажњеника. Осим вида остракизма, другачија одећа била је сигнал другим кажњеницима да слободно могу премлаћивати кажњеника. Бојкотовани су носили црвене тканине (траке), према којима су добили надимак 'генерали'; завезане траке на стражњици, што им је наденуло надимак 'репоње' (јер су имали *репове*, нису све рекли у истрази што знају); црне кошуље као симбол фашизма (бојкотовани *двомоторци*[25]); или су носили блузе (мундире) наопачке. Надаље, нису смели ни с ким разговарати и увек су морали ићи погнуте главе. Бојкотовани су у ужем смислу називани и банда, мада је то био генерално назив за ибеовце у логору, а врло често нису имали право да дочекују нове логораше у строју. При изношењу става у павиљону били су смештени у ћошку павиљона, понекад окренути према зиду, те су, за разлику од осталих кажњеника, морали да стоје. Нису добијали дневно следовање цигарета нити су имали право на додатак храни. Пола од предвиђеног времена за спавање, тј. четири сата, бојкотовани су

[25] Повратници на Голи оток.

морали *пожарчити* или *чувати киблу*. Будући да је ноћу било забрањено одлазити у тоалет, испред сваког павиљона била би постављена кибла у коју би кажњеници павиљона вршили нужду. Задатак бојкотованих био је чување те кибле (пожарчење), па би тако четири сата били нагнути главом над киблу пуну фекалија. То је била прилика да кажњеници, намерно или не, додатно понижавају бојкотоване" (Превишић 2023: 323−324).

3. Опис психичке тортуре затвореника Петрове рупе у Превишићевој студији *Голи оток, историја: Титов логор кроз архиве УДБЕ и исказе сведока*:

„Логораши Петрове рупе углавном нису имали право на слање писама породицама, сигурно до 1952. Као и у осталим радилиштима писма су строго цензурисана. У Петровој рупи све је било теже него на остатку Голог отока, па су писма имала још важнију улогу у сламању логораша. Испоставило се да је УДБА нека писма сама писала, некада и фризирајући садржај, а у неким случајевима и потенцирајући за логораше тешку истину. Независно од аутентичности, у неким писмима породица, родитељи или жени затворених ибеоваца одрицали су се својих чланова породице, деце или мужева, па су се ти тешки текстови читали јавно пред свим осталим логорашима. Понижење је било велико. Једном приликом логораш је примио писмо од жене где му шаље слику с новим љубавником (који је, поред свега, још и удбаш), позирајући на цветној ливади. Питање је ко је послао ту слику, жена или удбаш, али, како је то нагласио Божо Љумовић, *таква писма су највише разарала душу и срце код затворених комуниста*" (Превишић 2023: 458).

Katarina J. Bujkov[1]
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Doktorske akademske studije (DAS)
Modul: jezik

Nataša M. Agbaba[2]
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Doktorske akademske studije (DAS)
Modul: jezik

UDK 811.111'366.58:811.163.41'366.58
811.111'243-057.875

ANALIZA GREŠAKA STUDENATA U UPOTREBI GLAGOLSKIH VREMENA I DRUGIH GLAGOLSKIH STRUKTURA ENGLESKOG JEZIKA

Ovaj rad se bavi ispitivanjem uspešnosti usvajanja glagolskih struktura engleskog jezika sa ciljem da se utvrdi koja gramatička područja vezana za glagolske strukture predstavljaju najveći problem studentima druge godine Engleskog jezika. Istraživanje se bazira na teorijskom okviru koji pruža oblast kontrastivne analize – analiza grešaka, jer nam ona pruža više podataka o uzrocima načinjenih grešaka i procesu učenja stranog jezika u odnosu na kontrastivnu analizu koja se zasnivala na ideji da je osnovni uzrok grešaka interferencija i da se greške mogu predvideti i eliminisati. Analiza korpusa koja je izvršena za potrebe ovog rada obuhvatila je analizu testova studenata u okviru predmeta Jezičke strukture u kontrastu. Testovi su koncipirani tako da se od studenata očekuje da složenije rečenice prevedu na engleski jezik upotrebom korespondentne ili ekvivalentne strukture engleskog jezika. Analiza obuhvata 45 primera sa najvećim brojem grešaka i zasniva se na definisanju greške, klasifikaciji najčešćih grešaka i problematičnih struktura, kao i na utvrđivanju mogućeg uzroka greške.

Ključne reči: *kontrastivna analiza, analiza grešaka, međujezik, jezičke strukture u kontrastu, glagolska vremena.*

1. Uvod

Studenti tokom učenja stranog jezika imaju više poteškoća sa usvajanjem nekih gramatičkih struktura nego sa usvajanjem drugih. Ove poteškoće mogu biti rezultat raznih faktora, ali se češće javljaju u onim slučajevima kada se struktura

[1] katarina.bujkov@gmail.com

[2] orl.natasa@gmail.com

ciljnog jezika potpuno razlikuje od strukture maternjeg jezika (Brown, 2000:209). U teoriji, uspešno savladavanje stranog jezika je moguće ukoliko učenici, pošto su razumeli materiju koja im je ispredavana, redovno vežbaju kako bi se postigla retencija naučenog. Ipak, budući da studenti Engleskog jezika na univerzitetskom nivou imaju ozbiljnih poteškoća u usvajanju onih glagolskih vremena i struktura koje nemaju formalnih korespondenata u srpskom jeziku, jasno je da podučavanje stranog jezika u Srbiji nije pronašlo adekvatan metod da se ovaj problem prevaziđe.

Razlozi za prethodno navedene neuspehe u savladavanju određenih gramatičkih struktura se najčešće pripisuju korišćenju neadekvatnih metoda u podučavanju jezika ili nedostatku motivacije samih studenata (Gardner, R.C. 2001.). Neki studenti su podučavani na tradicionalan način, dok su drugi podučavani nekom od modernih metoda. Određeni broj studenata je imao viši stepen motivacije i uspeli su da uspešnije savladaju jezik od drugih. S jedne strane smatra se da studenti koji upisuju smer Engleski jezik poseduju dovoljno jezičkog znanja, jer su položili prijemni ispit za fakultet dok se sa druge strane, pretpostavlja da imaju izraženu i veću motivaciju za učenje jezika, jer su se opredelili da studiraju engleski jezik na univerzitetskom nivou. Međutim, određeni broj studenata na drugoj godini studija pokazuje loše rezultate na pismenom ispitu koji se odnosi na upotrebu glagolskih vremena i glagolskih struktura koje nemaju formalnih korespondenata u srpskom jeziku.

Svrha ovog istraživanja jeste da se otkrije koja su to glagolska vremena i koje su glagolske strukture koje zadaju najviše poteškoća u učenju engleskog jezika studenata druge godine Engleskog jezika. Cilj istraživanja je da se utvrde problematična područja unutar sistema glagolskih vremena i glagolskih struktura da bi se identifikovali tipovi i učestalost grešaka koju studenti prave.

Osnovno polazište ovog istraživanja glasi: usvajanje glagolskih vremena i glagolskih struktura engleskog jezika koje nemaju formalne korespondente u srpskom jeziku predstavlja poteškoću studentima engleskog jezika za razliku od drugih struktura koje su korespondentne strukturama srpskog jezika.

Cilj ovog istraživanja glasi: studenti anglistike imaju najviše problema sa usvajanjem sledećih gramatičkih oblasti: perfekatskih vremena u engleskom jeziku[3], slaganjem vremena u engleskom jeziku[4], upotrebom strukture sa kauzalnim glagolom have[5], sa redom reči u određenim tipovima rečenica kao na primer: inverzijom posle negativnog priloga i redom reči u indirektnom govoru kao i sa upotrebom određenih konstrukcija koje iskazuju buduće radnje.

Istraživanje pokazuje da više od 50% studenata koji su učestvovali u istraživanju imaju ozbiljne poteškoće u usvajanju struktura koje smo naveli u hipotezi. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da postoji potreba da se poboljšaju metode

[3] The present perfect Simple and Continuous, The Past Perfect Simple and Continuous, The Future Perfect Simple and Continuous

[4] The sequence of tenses

[5] The causative have structure

i tehnike podučavanja engleskog jezika, posebno u onim oblastima i nastavnim jedinicama koje se odnose na gramatičke jedinice navedene u hipotezi, a sve sa ciljem da se postignu bolji rezultati studenata u učenju engleskog jezika.

2. Teorijski okvir

U ovom delu rada daćemo kratak teorijski pregled kontrastivne analize i teorije analize grešaka koja nam je poslužila kao teorijski osnov za samo istraživanje.

Kontrastivna lingvistika se bavi sistematskim naučnim postupcima kojima se otkrivaju sličnosti i razlike između dva (ili više) jezika predstavljaju metode kontrastivne lingvistike, i to u tri oblasti kontrastivnih proučavanja: kontrastivnoj analizi, teoriji prevođenja i analizi grešaka (Fisiak, 1981: 1).

Kontrastivna analiza je jedan od najrazvijenijih postupaka u okviru kontrastivne lingvistike kojim se do eksplicitnih sličnosti i razlika između dva ili više jezika dolazi sistematskim poređenjem opisa tih jezika, odnosno postupak u kome se jedan jezik, jezik A, proučava kroz prizmu drugog jezika, jezika B, ili se jezici porede na osnovu nekog zajedničkog obeležja (Đorđević, 2004: 2−3).

Kontrastivna analiza je lingvistički metod koji se zasniva na kontrastivnoj hipotezi. Robert Lado definiše osnovnu ideju kontrastivne hipoteze u svojoj knjizi *Linguistics across cultures (Lingvistika kroz kulture)* iz 1957. godine. U predgovoru knjige, Lado navodi da „sadržaj ove knjige počiva na pretpostavki da možemo predvideti i opisati obrasce koji će uzrokovati poteškoće u učenju, i one koji neće uzrokovati poteškoće, sistemskim upoređivanjem jezika i kulture koji se uči s maternjim jezikom i kulturom učenika”[6] (1957: Predgovor). Lado smatra da su učeniku tokom učenja jezika neki oblici u jeziku lakši za usvajanje, a drugi su mu veoma teški. Oni oblici u jeziku koji su slični sa učenikovim maternjim jezikom će mu biti lakši za usvajanje, dok će svi oni oblici koji se razlikuju učeniku biti teški za usvajanje (1957: 2).

Kontrastivna hipoteza se zasniva na biheviorističkoj teoriji učenja. Po toj teoriji pretpostavlja se da tokom učenja jezika dolazi do transfera između maternjeg i stranog jezika[7]. Korder definiše transfer kao „prenošenje navika iz maternjeg jezika u strani jezik”[8] (Corder, 1971: 158), dok Elis opisuje transfer kao proces u kome „stare navike ometaju učenje novih navika”[9] (Ellis, 2007: 16). Lado navodi da pojedinci nastoje da prenesu oblike i značenja iz maternjeg u strani jezik

[6] The plan of this book rests on the assumption that we can predict and describe the patterns that will cause difficulty in learning, and those that will not cause difficulty, by comparing systematically the language and culture to be learned with the native language and culture of the student (prev.autora)

[7] U daljem tekstu maternji jezik ćemo obeležavati L1 (first language), a strani jezik L2 (second language)

[8] “carrying over the habits of his mother-tongue into the second language” (prev.autora)

[9] “old habits get in the way of learning new habits” (prev.autora)

i kulturu. Ovo se dešava kada pojedinci pokušavaju da govore strani jezik, kao i kad pokušavaju da razumeju značenja u stranom jeziku. Dalje, on primećuje da studenti nastoje da prenesu gramatičke strukture iz L1 u L2, poput reda reči u rečenici, modifikacije, obrasce broja, roda i padeža (Lado, 1957: 58). Kontrastivna hipoteza je imala za cilj ne samo da otkrije i predvidi poteškoće u učenju upoređivanjem maternjeg i stranog jezika (Fisiak,1981: 1), već i da poveća efikasnost u podučavanju i testiranju jezika (Saville−Troike, 2006: 34).

Kliford Prator je napravio skalu prema sličnostima i razlikama jezičkih oblika u maternjem i stranom jeziku koji se kontrastiraju. Ova skala se može primeniti i na gramatičkom i na fonološkom nivou jezika. (Brown, 2000: 209). Prator identifikuje šest nivoa (tabela 1) poređanih od onih situacija koje ne predstavljaju poteškoće pri usvajanju novih oblika do situacija koje su problem pri usvajanju L2.

Tabela 1. Nivoi težine pri usvajanju L2

Nulti nivo	Nema razlike među jezicima kada su jezički elementi u pitanju
Prvi nivo	Dva jezička elementa iz L1 se zamenjuju samo jednim elementom u L2
Drugi nivo	Jezički element koji postoji u L1, ne postoji u L2
Treći nivo	Jezički element koji postoji u L1 ima drugačiji oblik ili upotrebu u L2
Četvrti nivo	Jezički element u L2 ne postoji u L1 i učenik mora da nauči taj novi element
Peti nivo	Jedan jezički oblik iz L1 zamenjen je sa dva jezička oblika u L2

Jedna od osnovnih pretpostavki kontrastivne hipoteze jeste da greške kod usvajanja L2 nastaju usled interferencije između sistema L1 i sistema L2. Ova pretpostavka naziva se jaka verzija kontrastivne analize (Ellis, 2007: 24). Druga verzija kontrastivne analize poznata kao slabija verzija pretpostavlja da nisu sve greške rezultat interferencije, već da treba uzeti u obzir i uzrast učenika, usvajanje drugog ili trećeg stranog jezika, razliku između formalnog i neformalnog učenja jezika i dr. (Gast, 2013: 2). Iz ove verzije kontrastivne hipoteze razvila se i analiza grešaka kao posebna disciplina u okviru kontrastivne lingvistike koja se bavi proučavanjem i klasifikacijom tipova grešaka koje učenici prave prilikom učenja jezika (Pilipović, 2010: 107).

U ovom delu rada osvrnućemo se na definiciju greške, proces analize grešaka, i na tipove grešaka.

Potrebno je, na početku, napraviti distinkciju između termina greška (*eng. error*) i omaška (*eng. mistake*). Prema Elisu, omaške su slučajni, povremeni lapsusi u upotrebi jezika, a dešavaju se povremeno i učenik može samostalno da ih ispravi, jer je upoznat sa pravilima jezičkog sistema koje uči (2007: 17). S druge strane, Lenon definiše grešku kao jezičku formu ili kombinaciju formi koju u istom kontekstu i pod sličnim uslovima produkcije maternji govornik ne bi upotrebio (Lennon, 1991: 180). Greške se uglavnom javljaju tokom samog učenja stranog jezika i događaju se zbog međujezika i one odražavaju učenikovo trenutno znanje i predstavljaju njegovu jezičku kompetenciju. Stoga, greške predstavljaju

jaz u učenikovom znanju jezika, jer on nije dovoljno upoznat sa pravilima jezičkog sistema, pa se za razliku od omaške, greške ne mogu samostalno ispraviti (James, 1998: 83). Braun kaže da ukoliko učenik sistematski koristi isti pogrešan oblik onda se to smatra greškom, a ne omaškom, a ukoliko samo povremeno koristi pogrešan oblik, onda može da se govori o omaški. Može se zaključiti da omaške nisu sistemskog karaktera, a greške jesu i postoji opasnost da se fosilizuju (Brown, 2000: 218).

Savil−Troik opisuje proceduru u analizi grešaka kroz nekoliko koraka: sakupljanje uzoraka jezika učenika; identifikovanje grešaka u uzorku; opisivanje grešaka kroz nivoe (fonološki, ortografski, morfološki, gramatički, sintaksički, leksički) kao i opšte lingvističke greške (pomoćni glagoli, pasivne i negativne konstrukcije); objašnjenje grešaka radi usvajanja L2 i otkrivanja izvora grešaka. (Saville-Troike, 2006: 39−40).

Kada govorimo o tipovima grešaka, u literaturi postoji nekoliko klasifikacija. Prema Korderu greške možemo podeliti na otvorene i skrivene (Corder, 1971: 167). Elis smatra da postoje značajnije greške, globalne, kao i manje značajne, lokalne (2008: 20). Lenon uvodi termine domen greške (*eng. error domain*) i obim greške (*eng. error extent*). U primeru *a scissors* domen je fraza, a obim je neodređeni član (Ellis, 2007: 191).

Zaključak je da postoji više uzroka grešaka, a analiza grešaka kao novija disciplina primenjene lingvistike pruža više podataka o njihovim uzrocima i procesu učenja stranog jezika, za razliku od prvobitne verzije kontrastivne analize koja se zasnivala na ideji da je osnovni uzrok grešaka interferencija i da se greške mogu predvideti i eliminisati.

3. Istraživanje

U ovom delu rada predstavićemo korpus i učesnike istraživanja, metodologiju istraživanja i analizu dobijenih rezultata.

3.1 Korpus i učesnici

Korpus za ovo istraživanje sastoji se od grešaka koje su preuzete iz jednog kolokvijuma i dva ispita koje su polagali studenti druge godine Engleskog jezika na fakultetu „Dr Lazar Vrkatić" u Novom Sadu. Ovo istraživanje je rađeno na uzorku od 104 primera (dodatak). Svi primeri su uzeti iz 24 različite rečenice koje potiču iz 3 testa (prvi i drugi test su kolokvijumi, a treći test je završni ispit). Prvi test uključuje 9 rečenica sa 43 primera[10] i njega su uradila 39 studenata. Drugi test se sastoji od 10 rečenica sa 49 primera i njega je uradilo 29 studenata. Treći test se sastoji od 11 rečenica sa 43 primera koje je uradilo 11 studenata. Studenti čiji su testovi uključeni u ovo istraživanje učili su engleski jezik minimum deset godina. Takođe, smatramo da su motivisani za učenje engleskog jezika, jer su odabrali

[10] Pod pojmom primer podrazumevamo glagolsko vreme ili drugu glagolsku strukturu

da ga studiraju, prethodno su položili prijemni ispit kao i ispite na prvoj i drugoj godini studija iz gramatike engleskog jezika (Gardner, R.C. 2004; Dörnyei, Z. & Ushioda, 2013). Svaki od primera je posebno analiziran.

Osnovni cilj ovih testova koji su uključeni u korpus jeste da se proveri znanje studenata o ekvivalenciji srpskih i engleskih glagolskih struktura. Zadatak je bio da prevedu rečenice sa srpskog jezika na engleski koristeći korespondentne strukture koje imaju istu formu, isto značenje i istu distribuciju ili strukturu koja je značenjski ekvivalentna ukoliko korespondentne strukture ne postoje ili ne prenose nameravano značenje.

3.2. Metodologija istraživanja

Greške smo razvrstali u tri kategorije: greške u upotrebi, greške u obliku i ostale greške.

Pod greškama u upotrebi smo smatrali sve one greške gde su studenti pogrešno koristili određeno glagolsko vreme ili određenu strukturu kao na primer greškom u upotrebi smatra se kada je student u primerima gde je bilo potrebno upotrebiti *the Present Perfect Tense* upotrebio *the Past Simple Tense* ili je upotrebio *the Future Simple Tense* umesto strukture sa *going to.* Sve greške koje su napravljene i u upotrebi i u obliku klasifikovali smo u ovu grupu jer je naglasak ove kategorizacije na značenjskoj i gramatičkoj ekvivalenciji.

U kategoriju greške u obliku svrstali smo sve one primere u kojima je student upotrebio ekvivalentno glagolsko vreme ili glagolsku strukturu, ali je pogrešio ili u slaganju subjekta i predikata (student je u 3. licu jednine *the Present Perfect Tense* umesto *has gone* upotrebio *have gone*), u obliku nepravilnog glagola (student koristi ili oblik za prosto prošlo vreme umesto prošlog participa, ili koristi ortografski sličan oblik prošlog paricipa dva različita glagola worn – warn), u pravopisu (tryed umesto tried ili workt umesto worked) ili u redu reči (u neupravnom govoru npr. „I don't know why is he still here" umesto „I don't know why he is here").

Pošto se u radovima pojavljuju i greške koje nismo klasifikovali u ove dve grupe, kao što je na primer upotrebljena neadekvatna leksema ili nedostaje prevod reči, sve takve greške smo svrstali u treću grupu pod nazivom ostale greške.

3.3. Rezultati i diskusija

U ovom delu rada predstavićemo rezultate istraživanja. Navešćemo koje su gramatičke oblasti koje su problematične studentima za usvajanje i diskutovaćemo koji su mogući uzroci pravljenja greški za svaku jedinicu koja je predstavljala poteškoću za studente[11] koristeći Pratorovu hijerarhiju nivoa težine pri usvajanju L2 (Brown, 2000: 209). Na kraju ćemo predstaviti najproblematičnije glagolske jedinice prema frekvenciji grešaka.

[11] U određivanju mogućih uzroka za greške uzeće se u obzir samo interlingualni i intralingualni uzroci zato što se studenti koji su učestvovsli u ovom istraživanju razlikuju po godištu, prethodnom obrazovanju, društvenom sloju itd.

3.3.1. Opšti rezultati

U ovom istraživanju analizirano je 104 primera od kojih je u 45 slučajeva stopa greške jednaka ili veća od 50%. Takve greške nazivamo visoko frekventnim greškama i one se javljaju u 43% slučajeva.

Drugim rečima, studenti Engleskog jezika su u proseku pokazali 57% tačnih odgovora na kolokvijumu i na završnom ispitu iz predmeta Jezičke strukture u kontrastu na drugoj godini studija.

Ovi rezultati jasno pokazuju da postoje ozbiljni problemi koji se odnose na usvajanje određenih glagolskih vremena i struktura i na fakultetskom nivou.

3.3.2. Distribucija tipova grešaka u korpusu

Najfrekventnije atestirane greške bile su sadržane u dve ili sve tri vrste. Od 104 analizirana primera u 89% primera pronađene su greške u upotrebi; u 35% slučajeva pronađene su greške u formi (slaganje subjekta i predikata, forma nepravilnog glagola, u strukturi, u ortografiji ili u redu reči); u 50% slučajeva studenti su pravili greške u drugim segmentima (odabir pogrešne lekseme, nedostatak prevoda reči ili fraze).

3.3.3. Distribucija tipova grešaka u primerima sa visokofrekventnim greškama

Većina grešaka je napravljena u upotrebi glagolskih vremena i glagolskih struktura. Veoma iznenađujuće je da je u skoro tri četvrtine primera sa visokofrekventnim greškama – u 32 primera (71%) - stopa grešaka u upotrebi je jednaka ili veća od 50%. Veoma frekventne greške se javljaju u istoj vrsti primera: u upotrebi strukture sa kauzativom (*causative have structure*), u upotrebi pluskvamperfekta (*the Past Perfect Tense*), u slučajevima gde je obavezno slaganje vremena (*the sequence of tenses*) u redu reči u indirektnim pitanjima (*the word order of an indirect question*) itd. Ovakvi rezultati pokazuju da postoje određene gramatičke strukture koje zadaju više poteškoća studentima od drugih.

3.3.4. Glagolska vremena i glagolske strukture u korpusu

Analiza korpusa pokazuje da se visokofrekventne greške prvenstveno javljaju u upotrebi glagolskih vremena i glagolskih struktura koje iskazuju budućnost (62%), a zatim i u upotrebi prošlih vremena (55%).

a) Glagolska vremena i strukture za izražavanje budućnosti

Analizom korpusa utvrđeno je da je studentima najviše poteškoća zadavala upotreba sledećih glagolsklih vremena i struktura koje se koriste za iskazivanje budućnosti u engleskom jeziku: buduće prošlo vreme (*the Future Perfect tense*), buduće prošlo trajno vreme (*the Future Perfect Continuous Tense*), struktura *would+infinitiv*, prezentski oblik strukture *be going to* i prošli oblik strukture be going to.

Umesto glagolskih vremena i glagolskih struktura koje je trebalo upotrebiti za iskazivanje budućnosti u engleskom jeziku, najčešće je korišćeno prosto budu-

će vreme (*the Future Simple Tense*). U onim primerima u kojima se od studenata zahtevalo da upotrebe *the Future Perfect Tense* ili *the Future Perfect Continuous Tense*, studenti nisu prepoznali perfektni aspekt radnje u budućnosti. U primerima gde je trebalo da upotrebe strukturu *would+infinitiv* ili prošli oblik *be going to*, studenti nisu primenili pravila o slaganju vremena. U slučajevima gde je trebalo upotrebiti strukturu *be going to* u prezentu, studenti nisu iskazali nameru vršioca radnje. U svim slučajevima, studenti su pogrešno odabrali *the Future Simple Tense*. Studentima koji su učestvovali u istraživanju maternji jezik je srpski. Sistem budućih vremena u srpskom i engleskom jeziku se razlikuje, u srpskom jeziku postoje samo dva buduća vremena (Futur I i Futur II), ali se za iskazivanje budućih radnji koristi samo Futur I, dok se Futur II koristi samo u vremenskim adverbijalnim rečenicama i kondicionalnim rečenicama (Piper, P. & Klajn, I. 2013.).

Postoji nekoliko mogućih razloga za ove visokofrekventne greške u kategoriji budućih vremena. Sa stanovišta analize grešaka, moguć je i interlingvalni i intralingvalni transfer. Moguće je da studenti prenose upotrebu buduće forme koja u sebi sadrži modalni glagol iz srpskog u engleski jezik ili da generalizuju upotrebu *will future* i proširuju je na neadekvatne situacije. U svojim odgovorima, studenti nisu obraćali pažnju na neke aspekte radnje, na vreme vršenja radnje, na rezultat radnje ili na intenciju vršioca radnje.

Po Pratorovoj skali nivoa (Brown, 2000: 209), ovi slučajevi pripadaju najvišem, petom nivou gde za jedan izraz u L1 postoje minimum dva ekvivalenta u L2.

Zaključak je da su *the Future Perfect Tense*, *the Future Perfect Continuous Tense*, sadašnji oblik strukture *be going to* i prošli oblik strukture *be going to* strukture koje studentima zadaju najviše poteškoća zato što korespondentne strukture ne postoje u srpskom jeziku i studenti moraju da usvoje nove načine za iskazivanje budućnosti u engleskom jeziku.

b) Prošla vremena

U kategoriji prošlih vremena najviše problema je bilo u upotrebi sledećih vremena i struktura: *the Future Perfect Tense, the Future Perfect Continuous Tense*[12]*, the Perfect Participle, the Past Perfect Tense, the Past Perfect Continuous Tense, the Present Perfect Tense.*

U 23 primera, od 45 primera u kojima je bilo neophodno da se upotrebi neko prošlo vreme – učenici su napravili visokofrekventne greške u više od polovine primera (55%). Razlozi za visokofrekventne greške u upotrebi prošlih vremena mogu biti dvojaki. S jedne strane, prema Pratorovoj skali nivoa (Brown, 2000: 209), ovakve greške ukazuju na četvrti nivo tj. da jezički element u L2 ne postoji u L1 i da učenik mora da nauči taj novi element. S druge strane, razlog za greške je što za jedan izraz u L1 postoje minimum dva ekvivalenta u L2 (peti nivo po Pratorovoj skali nivoa). Kada govorimo o interlingvalnom i interlingvalnom transferu, može se smatrati da su ovakve greške posledica prekomerne generalizacije. U primeri-

[12] The Future Perfect Tense i the Future Perfect Continuous Tense su uključene i u kategoriju vremena/struktura koja izražavaju budućnost i u kategoriju prošlih vremena zbog dvostrukih karakteristika ovih vremena

ma u kojima je bilo potrebno upotrebiti *the Past Perfect Tense, the Past Perfect Continuous Tense ili the Present Perfect Tense,* studenti su koristili *the Past Simple Tense.* Studenti su mogli da pretpostave da je ovo vreme neka vrsta „opšteg" vremena koji se koristi za iskazivanje prošlih radnji. Kao što je navedeno i ranije, ovakav ishod smo imali i kod upotrebe vremena za iskazivanje budućih radnji gde su studenti koristili *the Future Simple Tense* za iskazivanje budućih radnji.

3.3.5. Ostale glagolske strukture

Ostale gramatičke strukture koje su ispitivane u testovima su: upotreba *causative have* strukture, red reči u određenim strukturama (pitanja u zavisnim klauzama, indirektna pitanja, red reči posle negativnog priloga na početku rečenice), slaganje vremena u indirektnim pitanjima i u *if* rečenicama, glagolske strukture, upotreba pasivnih konstrukcija.

Studenti su najviše problema imali sa upotrebom *causative have* strukture (100%), sa redom reči (85%) i sa slaganjem vremena (73%). Najverovatniji uzrok za ovako visoku frekvenciju greške u upotrebi *causative have* strukture može biti to što jezički element u L2 ne postoji u L1 i učenik mora da nauči taj novi element (četvrti nivo Pratorove skale nivoa). U srpskom jeziku nema strukture koja izražava da neko drugi radi nešto za vršioca radnje. *Causative have* struktura je potpuno nova struktura za studente kojima je maternji jezik srpski.

Jedan od razloga za veliki broj grešaka koji se odnosi na red reči jeste zbog uticaja srpskog jezika. U srpskom jeziku red reči se ne menja u pitanjima u zavisnim klauzama, u indirektnim pitanjima ili posle negativnog priloga, te možemo smatrati da su ovakve greške interlingvalne prirode gde postoji očigledan transfer iz L1 u L2. Drugi razlog za ovako visoku učestalost grešaka u upotrebi pogrešnog reda reči može takođe biti to što red reči kakav je u L2 ne postoji u L1 i učenik mora da nauči taj novi red reči da bi mogao da ga primeni u L2 (četvrti nivo Pratorove skale nivoa).

Frekventne greške su napravljene i u slaganju vremena u rečenicama na engleskom jeziku. U srpskom jeziku ne postoji slaganje vremena i studentima su potrebne intenzivne vežbe da usvoje pravila o slaganju vremena. Po Pratorovoj skali nivoa (Brown, 2000: 209) ovakve greške bi takođe mogle biti rezultat toga što slaganje vremena ne postoji u L1 tako da studenti moraju primeniti nova pravila na L2.

3.3.6. Gramatičke jedinice koje uzrokuju najfrekventnije greške

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da postoje dve grupe gramatičkih jedinica u kojima su studenti najviše grešili. Prva grupa obuhvata upotrebu glagolskih vremena i glagolskih struktura, a druga grupa obuhvata ostale tipove gramatičkih jedinica. U celom korpusu, vrlo učestale su greške u sledećim kategorijama: u upotrebi glagolskih vremena i struktura koje iskazuju buduće vreme, u upotrebi prošlih vremena, u upotrebi sadašnjeg participa, u upotrebi *causative have* strukture, u redu reči i u slaganju vremena.

Tabela 2. Najfrekventnije greške u glagolskim vremenima i glagolskim strukturama i drugim gramatičkim jedinicama

Vremena/strukture i druge gramatičke jedinice	Broj testiranih primera	% grešaka ≥ 50%
Causative have strukutra	5	100%
Red reči	13	85%
Slaganje vremena	26	73%
Vremena i strukture za iskazivanje budućih radnji	13	62%
Prošla vremena	42	55%

Zajedničko svim kategorijama koje su navedene u tabeli 2 jeste to da nijedna od navedenih struktura nema korespondentnu strukturu u srpskom jeziku sa kojom deli sličnosti u formi, upotrebi ili distribuciji. Iz prethodno navedenog se može zaključiti da je glavni razlog ovih veoma frekventnih grešaka uticaj L1 (u ovom slučaju srpskog jezika), mada se ne mogu isključiti ostali razlozi, kao što je na primer preterana generalizacija. Studenti su ili koristili vreme za koje su smatrali da je generalno vreme za iskazivanje radnje u svim datim slučajevima (npr. studenti su koristili *the Future Simple Tense* umesto drugih načina za iskazivanje budućnosti), te nisu uspevali da naprave razliku između različitih upotreba određenog vremena ili nisu znali kako da upotrebe određenu strukturu ili kako da primene određeno pravilo na L2. Uzimajući u obzir sve rezultate do kojih smo došli, možemo zaključiti da su studenti imali najviše problema sa glagolskim vremenima i glagolskim strukturama koje nemaju korespondentne strukture u L1.

4. Zaključak

Cilj ovog istraživanja je bio da utvrdi koja glagolska vremena i koje glagolske strukture zadaju najviše problema u usvajanju L2 studentima engleskog jezika.

Analizirajući greške koje su napravljene na testovima koji su uključeni u ovo istraživanje i sumirajući rezultate, mogu se izvući sledeći zaključci: najproblematičnije gramatičke oblasti su upotreba glagolskih struktura i vremena koje izražavaju buduće radnje, upotreba prošlih vremena, upotreba sadašnjeg participa, *causative have* struktura, red reči i slaganje vremena. Osim sadašnjeg participa, sve ostale strukture koje smo ovde naveli nemaju formalnog korespondenta u srpskom jeziku.

Rezultati do kojih smo došli u analizi korpusa su potvrdili osnovno polazište ovog istraživanja koje glasi: usvajanje glagolskih vremena i glagolskih struktura engleskog jezika koje nemaju formalne korespondente u srpskom jeziku predstavlja poteškoću studentima engleskog jezika za razliku od drugih struktura koje su

korespondentne strukturama srpskog jezika.

Takođe smo potvrdili i cilj ovog istraživanja koji glasi: studenti engleskog jezika imaju najviše problema sa usvajanjem sledećih gramatičkih oblasti: perfekatskih vremena u engleskom jeziku, slaganjem vremena u engleskom jeziku, upotrebom strukture sa kauzalnim glagolom, sa redom reči u određenim tipovima rečenica kao na primer: inverzijom posle negativnog priloga i redom reči u indirektnom govoru kao i sa upotrebom određenih konstrukcija koje iskazuju buduće radnje.

U vezi sa teorijama kontrastivne analize i analize grešaka koje smo predstavili u ovom radu, može se zaključiti da velika učestalost grešaka nastaje zbog više faktora koji pripadaju intralingvalnoj kategoriji, kao što su prekomerna generalizacija, nepoznavanje ograničenja pravila itd., ali takođe nastaju i zbog interferencije maternjeg jezika, kao što se tvrdilo u jakoj verziji kontrastivne analize da greške nastaju usled interferencije maternjeg jezika. Iako treba napomenuti da je jaka verzija kontrastivne analize pogrešno pretpostavljala da je jedini uzrok grešaka interferencija maternjeg jezika i verovanje da se greške mogu predvideti sistematskom kontrastivnom analizom dva jezika, pa se samim tim može sprečiti njihovo nastajanje, ipak nije greška u pretpostavki da se upoređivanjem dva jezička sistema može ukazati na one oblasti koje stvaraju najviše poteškoća u učenju.

Ovo istraživanje pokazuje da bi, kako studenti, tako i nastavnici, trebalo više da se fokusiraju na upotrebu onih glagolskih vremena i struktura koje su se u ovom istraživanju pokazale kao najteže za usvajanje. Upotreba ovih gramatičkih jedinica bi trebalo redovno da se vežba i na univerzitetskom nivou.

Bilo bi korisno da se glagolska vremena i glagolske strukture koje studentima predstavljaju teškoću vežbaju u kombinaciji sa onim vremenima i strukturama kojima studenti pokušavaju da zamene problematična vremena i strukture da bi im se omogućilo da jasno vide razliku u upotrebi ovih kategorija. Takođe bi se mogla povezati upotreba određene strukture sa kulturom izvornih govornika, na taj način bi studenti povezali određenu strukturu sa realnim životnim situacijama.

Literatura

Brown 2000: Brown, H. Douglas. *Principles of Language Learning and Teaching*. (4th ed.). New York: Longman, 2000.

Corder 1971: Corder, S. Pit. Idiosyncratic Dialects and Error Analysis. In J.C. Richards (Ed.), *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition*. London: Longman, 1971, 158−172.

Dörnyei & Ushioda 2013: Dörnyei, Zoltán & Ushioda, Ema. *Teaching and Researching: Motivation.* (2nd Ed.). Routledge, 2013.

Đorđević 2004: Đorđević, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004.

Ellis 2007: Ellis, Rod. *Second Language Acquisition*. London: Oxford University Press, 2007.

Fisiak 1981: Fisiak, Jacek. *Contrastive Analysis and the Language Teacher*. Oxford: The Pergamon Institute of English, 1981.

Gardner 2001: Gardner, C. Robert. Integrative Motivation and Second Language Acquisition. In Z. Dörnyei & R. Schmidt (Eds), *Motivation and Second Language Acqusition.* Honolulu: Publishing Company, Ltd. 2001.

Gardner 2004: Gardner, C. Robert. Attitude/Motivation Test Battery: *International AMTB Research Project*. Canada. The University of Western Ontario, 2004.

Gast 2013: Gast, Volker. Contrastive Analysis. In M. Byram, & A. Hu, (Eds.), *The Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. London: Routledge, 2013, 153−158.

James 1998: James, Karl. *Error in Language Learning and Use*. London: Longman, 1998.

Lado 1957: Lado, Robert. *Linguistics across Cultures*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1957.

Lennon 1991: Lennon, Paul. Error: some problems of definition and identification, in *Applied Linguistics, 12 (2)*. 1991,180−195.

Pilipović 2003: Pilipović, Vesna. *The Basics of English Language teaching*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije Dr Lazar Vrkatić, 2003.

Piper & Klajn 2013: Piper, P. & Klajn, I. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica Srpska, 2013.

Saville–Troike 2006: Saville–Troike, Muriel. Introducing Second Language Acquisition. New York: Cambridge University Press, 2006.

Selinker 1972: Selinker, Larry. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching,10,* 1972, 209−241.

Dodatak

Korpus za istraživanje: lista rečenica

1. (1) Primetila je da (2) je ljudi čudno gledaju.(3) Obula je različite cipele.
2. (4) Sedim ovde i čekam muža već pola sata. Kad (5) je nazvao, rekao je da (6) će doći za deset minuta. Ne znam zašto ga još (7) nema.
3. Ako (8) budeš išla na poštu, (9) hoćeš li mi, molim te, poslati ovo pismo? Ja sam juče (10) zaboravila da ga pošaljem.
4. Još (11) nisi uradila domaći, a (12) gledaš TV već sat vremena. Odmah (13) da si ga ugasila. Ako (14) ne završiš domaći do večere, (15) nema više televizije ove nedelje!
5. Ne znam da plešem jer nikad (16) nisam učila, ali (17) našla sam u novinama reklamu za jednu školu plesa i (18) upisaću kurs salse od septembra.
6. (19) Nismo još završili projekat. (20) Radimo na njemu već 2 meseca, ali ekonomska politika se stalno (21) menja, tako da i mi moramo stalno da menjamo našu

strategiju. Ako (22) ne bude novih većih promena, verovatno (23) ćemo završiti projekat do sledeće godine.

7. (24) Mislila sam da (25) je on već radio u marketingu jer mi (26) je to rekla osoba koja ga (27) je preporučila, ali (28) ispostavilo se da (29) nije. (30) Izgubili smo sve klijente koje (31) je on kontaktirao. Ne znam da li (32) je direktor već čuo za sve to ali i ako (33) jeste, (34) da li će ga prebaciti na drugo radno mesto.
8. (35) Nisi mi rekla da (36) je održan sastanak prošle nedelje i kada će (37) se raspisati konkurs.
9. − Ovo ti je treći put da (38) kasniš ove nedelje!

− Izvinjavam se, (39) krečim stan i trenutno (40) sam smeštena kod mame, a autobus (41) je jutros bio otkazan zbog snega. (42) Čekala sam ga pola sata i onda (43) uzela taksi!

10. (44) Odoh napolje. (45) Nisam izlazila već dva dana i mislim da (46) će mi prijati svež vazduh.
11. (47) Javili su mi se kao da me jedva (48) poznaju i uopšte su (49) se čudno ponašali. Mislim da (50) su se svađali neposredno pre izlaska.
12. (51) Javila mi je da (52) je otputovala za Španiju. Kad (53) smo se upoznale, ona (54) je studirala španski, pa (55) je i tada često odlazila tamo.
13. Ne znam da kuvam jer nikad nisam učila – (56) je uvek kuvala, a od kad (57) sam se odselila od nje, (58) ručam po restoranima. (59) Našla sam u novinama neke dobre recepte, pa (60) ću probati da učim da kuvam jer (61) su cene u restoranima porasle poslednjih meseci.
14. (62) Priča se da je Ana (63) izvršila niz operacija i da (64) se zato tako prolepšala. (65) Smanjila je nos, (66) uvećala usta, (67) promenila boju kose. Pre neki dan me je Marija pitala ko (68) je ta žena s plavim kovrdžama, a (69) radile su zajedno godinu dana pre nego što (70) je Ana našla bolji posao. (71) Nije je jednostavno prepoznala.
15. (72) Zaboravivši ključeve, morao sam da zazvonim kod gazdarice i zamolim je da mi otvori vrata. Tek kad (73) sam ušao u stan, (74) otkrio sam da (75) su mi ključevi u novčaniku. Sledeće jutro, gazdarica me je pitala (76) da li sam prethodne noći bio pijan.
16. Tek kad (77) je počeo film, (78) shvatila sam da (79) sam ga već ranije gledala, ali sa drugim glumcima. Tačno sam znala šta (80) će se desiti na kraju i ko (81) je ubio bogatog dedu, tako da mi je bilo dosadno.
17. (82) Pošto nisam imao kartu, nisam mogao da idem na izložbu. (83) Nisu mogli ni moji prijatelji.
18. (84) Otvorivši sopstvenu firmu, on se prilično obogatio, kao i mnogi drugi. Nigde na svetu (85) nema toliko bogatih pojedinaca kao u ovoj siromašnoj zemlji.

19. – Da li je Petar pohvalio tvoj novi auto?

    - Ne! Samo je pitao koliko (86) sam ga platio i koliko (87) je star.

20. (88) Nakon što su oprane, jagode (89) se pakuju i transportuju na pijace.

21. U avgustu (90) će biti pet godina kako smo ovde, a pretpostavljam da (91) ćemo i tada raditi bez dozvole.
22. Marija stalno (92) postavlja neka glupa pitanja i (93) daje neumesne komentare! Prošli put mi je rekla da (94) sam se ugojila i pitala (95) da li planiram da držim dijetu, zašto (96) se farbam u plavo, koliko dugo (97) nisam imala momka i zašto (98) sam raskinula sa prethodnim.
23. – Koliko dugo me (99) čekaš?
    − Desetak minuta.
    − Zvala sam te kad (100) sam videla da (101) ću kasniti, ali (102) se javila tvoja sestra i rekla mi da (103) si zaboravila mobilni.
24. Do svoje osamnaeste godine, on (104) je osvojio već dvanaest medalja na međunarodnim takmičenjima.

Невена Н. Манић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УДК 81’322.4
811.163.41’373.72:811.111’373.72

ПРЕГЛЕД ПРЕВОДНИХ РЕШЕЊА МАШИНСКОГ И ЉУДСКИХ ПРЕВОДИЛАЦА: АНАЛИЗА ОДАБРАНИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА ИЗ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА ХРАНЕ

Брзи напредак информационих технологија последњих деценија убрзао је трансформативне промене у бројним доменима, укључујући лингвистику и комуникационе науке. Једна од најважнијих манифестација овог напретка је појава система машинског превођења (енгл. *Machine Translation Systems – MT*), који имају далекосежне импликације за лингвисте, преводиоце, глобалне компаније и друге привредне чиниоце. Овај прегледни рад тежи да истакне кључнуману коју машинско превођење не успева да превазиђе, а која се осликвала у немогућности преноса значења идиоматских израза, односно фразеологизама из обилатог колоквијалног дискурса. Са намером да допринесе олакшању међукултурне комуникације, рад покушава да упути истраживаче из домена компјутерских и информационих наука који аспекат машинског превођења захтева највише пажње, а то је управо семантичка компонента у обради природног језика. У раду ће бити изложени резултати истраживања извршеног у јануару 2023. године путем онлајн-упитника (*Google Forms*), сачињеног од 7 питања а који је обухватио 86 испитаника. Циљ упитника било је прикупљање преводних решења за специфичну групу идиоматских израза на српском језику: фразеологизми из семантичког поља хране. Наиме, као плодотворно тло за преводилачке опаске, компаративна анализа људског и машинског превода фразеологизама потврдила је прелиминарну теорију да машински преводилац неће понудити довољно прецизна, креативна или доследна решења, као што су то испитаници учинили, већ потпуно неприхватљива преводна решења.

Кључне речи: машински превод, фразеологизми, идиоматски изрази, семантичко поље хране, комуникација

1. Увод

Обрада и пренос културне компоненте значења одређеног израза неретко је најтеже преводива компонента језика. Једна од најбогатијих манифестација језичке експресије јесу фразеологизми, који представљају устаљене идиоматске изразе чије значење често надилази збир значења појединачних речи. Ове језичке конструкције су дубоко укорењене у културне и

[1] manic.nevena@gmail.com

когнитивне обрасце заједнице и представљају значајан изазов за превођење, посебно у контексту машинског превођења (енгл. *Machine Translation – MT*).

У овом раду анализирају се преводна решења која нуде људски и машински преводиоци за седам одабраних фразеологизама из семантичког поља хране, с циљем да се утврди степен прецизности и адекватности превода. Предмет овог рада јесте анализа квалитета наведених преводних решења уз посебан фокус на потешкоће са којима би се машински систем суочио у концептуализацији идиоматских израза који се односе на храну у српском језику. Циљ истраживања је да се утврди у којој мери машински преводиоци, конкретно у овом раду Google Translate, могу да генеришу адекватне преводе ових израза, као и да се анализирају преводи које су контрастивано пружили људски преводиоци, зарад идентификовања потенцијалних разлика и изазова у обради фразеологизама. У оквиру овог истраживања биће пружен један скуп потенцијалних одговора на следећа питања: у којој мери машински преводиоци могу да произведу прецизне и културно одговарајуће преводе одређених српских фразеологизама из семантичког поља хране; какве су разлике између преводних решења која нуде људски и машински преводиоци; који су најчешћи проблеми са којима се сусреће машинско превођење фразеологизама и како их је могуће превазићи? Истраживање је спроведено путем дигиталног упитника у коме су учесници, говорници српског језика, понудили своја преводна решења за одабране фразеологизме. Поред тога, анализирани су преводи истих израза добијени путем система Google Translate. Компаративном анализом ових резултата идентификовани су главни недостаци машинског превођења и предности људског превода у обради фразеолошких јединица. Рад је организован у девет делова. Након уводног поглавља, у другом делу се разматра значај машинских система и теоријски оквир машинског превођења, потом дефиниција и категоризација фразеологизама. Наредни део пружа осврт на постојеће моделе обраде природног језика. Затим је представљен детаљан приказ методологије истраживања и анализа прикупљених података. У завршном делу рада биће понуђена дискусија о налазима истраживања, на основу кључних закључака, као и предлози за унапређење квалитета машинског превођења фразеологизама.

2. Важност машинског превођења

Машинско превођење (енгл. *Machine Translation – MT*) незаменљиво је средство у промовисању језичке инклузивности (Piergentili et al, 2023). Преводећи различите језике у разумљиве и флуидне изразе, МТ постиже ефекат демократизације, чиме неретко успева да превазиђе чак и традиционално непремостивве лингвистичке поделе. Овакво дејствовање једног машинског алата има значајне импликације да дигитални садржај учини доступнијим најширој глобалној публици, чиме превазилази језичке баријере које су до

сада ометале међукултурне интеракције (Evans et al., 2016). Развој машинских преводилаца ваљаног перформанса охрабрује појединце да приступе информацијама на својим матерњим језицима, што посредно повећава еманципацију, демократизацију и инклузију свих друштвених слојева у друштвено-политичком животу, те ствара шире поље за пружање квалитетних, непристрасних и вишејезичних информација. Једна од најконкретнијих врста језичких израза која утиче на природност, разумљивост и флуентност говора јесу фразеологизми, често базирани на умрежавању посебних концептуалних домена и културолошких фактора које чак ни врсни познаваоци одређеног језика не могу увек да препознају, самим тим ни преведу (Tedeschi et al., 2022). Стога машинско превођење, укорењено у софистицираним алгоритмима и архитектури неуронских мрежа, служи као катализатор за смислени међујезички дијалог, те као посредник изискује унос валидних језичких података (енгл. *language input*) које би могао да упари прилажући квалитетне преводне еквиваленте.

Појава неуронског машинског превођења (енгл. *Neural Machine Translation*), које је у великој мери превазишло конвенционално статистичко превођење, почиње да побољшава капацитет МТ система у идентификовању нијанси, идиоматских израза и културолошких суптилности својствених једном језику (Stahlberg, 2020). Машински систем превођења који је обрађен у овом раду јесте Google Translate, у својој побољшаној верзији која подразумева уграђивање неуронске мреже у софтвер (енгл. *Google's Neural Machine Translation – GNMT*). Наиме, GNMT користи дубоку неуронску мрежу са осам слојева у енкодеру и декодеру, као и механизам пажње за побољшање тачности превода. Главни проблем, међутим, не посустаје. И даље је неизбежна изразита рачунска сложеност, проблем превођења нискофреквентних („ретких") речи и недовољна компактност. Како би убрзали превођење, аутори користе нископрецизну аритметику током инференције (Wu et al., 2016). За боље руковање ретким речима, систем дели речи на мање сегменте (енгл. *wordpieces*), што омогућава бољи баланс између флексибилности знакова и ефикасности рада са целим речима, али не и целовити пренос фразеолошког значења. Према скорашњим наводима, у поређењу са претходним фразним системом, GNMT смањује грешке у преводу за 60% и постиже квалитет ближи људским преводиоцима (Ibid). Међутим, испоставља се да то још увек није довољно квалитетан учинак.

Нужно је признати да ефикасност машинског превођења наилази на отпор у виду још увек непревазиђених преводилачких изазова. Варијације у језичким структурама, идиоматским изразима и културним конотацијама представљају огромне препреке за постизање савршене тачности превода (Anastasiou 2010: 66). Налик присутности дијалеката на интеренту, који су недовољно заступљени у дигиталном простору, постоји мало ресурса за развој квалитетног превода наизглед непреводивих језичких компонентни, попут фразеологизама (Blodgett et al., 2016). Поврх тога, етичка разматрања

која се односе на приватност података, одржавање пристрасности и очување језичког наслеђа, иако традиционално занемарена, такође захтевају пажљиво испитивање и посредно утичу на прецизност превода (Kenny et al., 2020). Како се алгоритми машинског превођења развијају, решавање поменутих изазова све више захтева мултидисциплинарни приступ који обухвата лингвистику, рачунарство, антропологију, али и етику.

3. Дефиниција фразеологизама

Машинско превођење фразеологизама неизбежно се суочава са изазовима, будући да и сама фразеологија није уоквирила прецизну дефиницију, категоријалне особине и дисциплинарну одвојеност од лексикологије. Пре свега, неопходно је јасно разумети структуру и функцију фразеологизама како би се увиделе потешкоће са којима се и људски преводиоци сусрећу приликом тумачења, а самим тим и машински преводиоци.

Системско дефинисање фразеолошке јединице у југословенској лингвистици започело је седамдесетих година прошлог века, где можемо пронаћи да су фразеологизми дефинисани као значењске јединице језика које се у говору користе у фиксном облику и садрже најмање две аутосемантичке речи, од којих једна мора указивати на семантичку трансформацију (Matešić 1982a). Фразеолози су сагласни да фразеологизми морају бити устаљени изрази са чврстом структуром и значењем које није једноставан збир значења њихових делова (Nikolić 1975: 7–8, Matešić 1982a: VI). Ипак, постоји неслагање у погледу броја и врсте речи које могу чинити фразеологизам, као и питања да ли реченице могу спадати у ову категорију. Рајна Драгићевић (2009), ослањајући се на савремене лингвистичке токове, посебно когнитивну лингвистику, истиче да не постоји јединствена дефиниција, већ да фразеологизми могу бити типични примери или мање уобичајени облици који се разликују по семантичкој стабилности, варијантности, експресивности и фреквентности. Граница између слободних синтагми и фразеологизама није увек јасна, те контекст игра кључну улогу у одређивању њиховог статуса.

Као културно утемељени лингвистички конструкти, фразеологизми обухватају нијансирана значења и друштвене конотације које се често опиру директној преводној еквиваленцији. Да би скуп речи чинио фразеологизам, мора да испуњава следећа три захтева. Фразеологизам мора бити устаљен. Оно што га чини устаљеним јесте то што речи које варирају углавном припадају истој семантичкој групи, али управо њихова устаљеност омогућавања нарушавање исте ради постизања стилског ефекта (Nikić 2020: 30). Затим, фразеологизам мора имати сложену структуру, што значи да мора бити састављен од најмање две речи. С друге стране, иако малобројни, поједини идиоматски изрази могу имати мање од две речи, задржавајући своју експресивност (Nikolić 1975: 12). Напослетку, фразеологизам мора имати једин-

ствено значење. У складу са тим, семантичко померање је његова основна категоријална особина.

Две основне поделе фразеологизама које су важне за потребе овог истраживања јесу подела према саставу (Nikolić 1975) и подела према значењу (Vulović 2015), које ћемо користити у својим поједностављеним категоризацијама.

Према саставу, односно типу структуре, фразеологизми могу бити:

а) предлошко-падежне конструкције: *(радити) испод жита, (купити) испод тезге*;

б) синтагме: *Ахилова пета, (урадити) од а до ш, алфа и омега, немати длаке на језику*;

в) зависне реченице (клаузе): *кад на врби роди грожђе, где је Бог рекао лаку ноћ*;

г) реченице са независном структуром: *заиграће мечка и пред њиховим вратима*.

Према значењу, фразеологизми су:

1. глобални (постоји узајамна зависност међу пунозначним речима који их чине – *сатерати у мишју рупу*, *Богу иза леђа*, *очитати лекцију*) и
2. компонентни (само једна компонента је носилац фразеолошког значења – *обећавати златна брда и долине*, *не вреди ни пребијене паре*).

4. Различити приступи и савремени изазови у машинском превођењу фразеологизама

Последњих година, истраживачки напори били су усмерени на решавање питања превођења фразеологизама из превасходно техничке перспективе, радећи на побољшању софтвера који је одговоран за генерисање превода. Тренутни пејзаж машинског превођења прати три основне парадигме:

Архитектура неуронских мрежа и контекстуалног учитавања. Савремени МТ модели, посебно они који користе архитектуре неуронских мрежа, све више уграђују контекстуалне референце како би боље ухватили семантичке и прагматичне димензије фразеологизама. Механизми уграђивања, као што је БЕРТ (енгл. *Bidirectional Encoder Representations from Transformers*), показали су потенцијал да се разумеју контекстуалне нијансе, чиме се побољшава превод фразеолошких израза (Devlin et al., 2018). Неуронско машинско превођење превазишло је статистички модел који је био у употреби неколико деценија пре креирања дубоких дигиталних неуронских мрежа.

Вишејезични корпуси и трансферно учење. Коришћење вишејезичних корпуса и стратегија трансферног учења појављује се као обећавајућа техника

која се базира на великој количини података и могућности што прецизнијег интерјезичког укрштања. Претходна обука (тренирање софтвера) о вишејезичним подацима може омогућити моделима да схвате полисемичну природу фразеологизама на различитим језицима, доприносећи прецизнијим преводима. Овај приступ побољшава међујезичку генерализацију и помаже у разумевању идиоматских варијација (Vu−Dredze, 2019). Вишејезични корпуси су најбољи извор пасивног прикупљања граматичких правила у различитим језицима и тренирању МТ система да та правила поштују (енгл. *Rule-Based Machine Translation*).

Хибридни приступи. Интегрисање метода заснованих на правилима и статистичких метода са неуронским моделима нуди хибридизовани приступ за решавање идиоматских израза. Спајањем знања заснованог на правилима са могућностима неуронских мрежа вођених података, ови модели показују побољшане перформансе у руковању идиоматским нијансама (Kreutzer et al., 2020).

Превођење фразеологизама конотира низ изазова: често одступају од дословног тумачења, подразумевајући фигуративне нијансе које захтевају дубоко разумевање културних и језичких контекста, што је компликација лако појачана урођеном разноликошћу сваке појединачне конструкције. Културна осетљивост додатно раслојава сложеност превода, јер су фразеологизми блиски испреплетеним етничким, религиозним и другим друштвеним конотацијама, од којих неке могу бити осетљиве или увредљиве. Очување ових суптилности током превођења захтева културну експертизу и прилагодљивост МТ система. Важно је нагласити да ради превазилажења вишесложних изазова са којима се софтверски инжењери суочавају приликом дизајнирања МТ система, нужно је ангажовати консултанте у таквом процесу, при чему би стручни колега лингвиста могао да помогне у лоцирању и третирању спорних преводних решења. Међутим, развој робусних МТ модела прилагођених фразеолошким изразима наилази и на проблеме друге природе, као што су оскудица података и/или разноликост података, што спречава формирање усаглашених преводних решења, доводећи до добијања различитог превода приликом сваког новог упита. Да би се обезбедила ефикасност, такви модели захтевају обимне и разноврсне ревизије путем уноса позамашних количина података, чиме се систем „храни" статистички најприближнијим решењима. Прибављање довољног обима висококвалитетних података остаје упоран изазов у овом динамичном домену, нарочито за локалне језике чији садржај није у довољној мери присутан у дигиталном простору да би се на основу истог извели меродавни преводни узорци.

5. Предмет и методологија истраживања

Примарни циљ овог истраживачког подухвата било је покретање првог у низу испитивања сложеног поља фразеологизама, дајући лексиколошки фокус искључиво на одабране изразе који су релевантни за семтантичко

поље хране. Истраживање је мотивисано тежњом да се разоткрије замршена динамика која лежи у основи процеса интерпретације и превођења ових језичких конструката, са становишта когнитивне психологије, лексикологије, студија превођења и граматичке анализе. Да би се постигао задати академски циљ, коришћен је упитник, који се састоји од одабраног скупа од седам фразеологизама контекстуализованих у примерним реченицама. Учесници су имали задатак да обезбеде преводе на енглески за одабране изразе на српском језику, обраћајући пажњу, кроз такав задатак, на међујезички трансфер значења. Применом методологије онлајн-анкетирања, коришћен је изузетно пријемчив образац Google Forms, у складу са савременим истраживачким праксама.

Издвајајући потенцијалне испитанике из дигиталног пространства преводилачке свите, прикупљена је група од 86 испитаника и мушког и женског пола (при чему је доминантни пол био женски, са 71 од 86 испитаника), који потичу из различитих крајева Србије, Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе, што је било закључено на основу напомена које су самостално спорадично стављали у упитник. Нису узети у обзир узраст, ниво знања енглеског или занимање. Испитаници су издвојени из виртуелних група посвећених превођењу на дигиталној платформи *Facebook*, чиме је обезбеђен унапред учитан, макар делимични, сензибилитет према суптилности превода и културолошким замршеностима својственим фразеологизмима (чланство у тим групама добија се на основу одобрења администраторске групе након што се попуни упитник за приступ групи на тему преводилачког ангажмана осигураника појединца, чиме је донеклена компетенција преводилаца који су учествовали и на овом истраживању). Учесници нису нужно професионални преводиоци, или бивши, односно тренутни студентни различитих филолошких факултета. Значајно је напоменути да укључивање акредитованих или сертификованих лингвиста, односно преводилаца није било обавезно, јер је дизајн истраживања био заснован на претпоставци да појединци који представљају самосвесну процену о познавању матерњег и страног језика, могу адекватно да примене своју језичку компетенцију за учешће у анкети, будући да свака особа са просечним менталним способностима има урођени когнитивни апарат задужен за разлучивање пренесног значења од дословног (Miller–Johnson 1976; Lakoff 1987; Nayak–Gibbs 1990) што је аспект који и даље измиче схватању чак и најнапреднијих алгоритама за обраду природног језика (енгл. *NLP – Natural Language Processing*). Сходно томе, примарна хипотеза наведеног истраживања базира се на здраворазумној чињеници да људски преводиоци, без обзира на ниво стручности, имају већу когнитивну моћ препознавања најпрецизнијег значења одређеног израза, за разлику од машинског преводиоца, који нема могућност диференцирања примарног од секундарних значења израза, бивајући плод вештачког усвајања знања.

Примењена методологија подразумевала је спровођење студија у две различите, умрежене фазе. Првим фазом представљен је рад софтвера Гугле

преводиоца за генерисање прелиминарних превода за унапред дефинисан компендијум фразеологизама из семантичког поља хране. Ови машински генерисани преводи су пописани, анотирани и упоређени са накнадно супротстављеним преводима које су понудили испитаници. Следећа фаза обухватила је дистрибуцију онлајн-анкете људским преводиоцима. Уследила је динамична фаза у којој је ангажовано 86 испитаника, а која је кулминирала сакупљањем драгоценог пејзажа преводних решења, чије заслуге припадају искључиво учесницима у истраживању, чиме су завршила место у фразеолошким речницима.

Хипотеза која је подстакла ово емпиријско истраживање постулирала је веровање да ће људски преводиоци, обдарени урођеним лингвистичким сензибилитетом и културном оштроумношћу, увек понудити преводе супериорног квалитета у односу на резултате које генерише Гугл преводилац. Као што је напоменуто, претпоставка је нераскидиво повезана са основним принципом да људска когнитивна спретност, која олакшава разумевање конотативних супстрата, превазилази садашње границе ограничене ефикасности савремених НЛП алата. Истраживање је спроведено у временском оквиру од четири дана током јануара 2023. године. Иако учесницима није било изричито тражено да се изјасне о свом националном пореклу, наговештаји њиховог порекла повремено су се манифестовали кроз регионалне лингвистичке одлике попут употребе ијекавице, или контекстуална објашњења (нпр. „Овај израз нема код нас у Босни"), обогаћујући тако корпус шароликим спектром културних нијанси.

6. Анализа података

У наставку су понуђени резултати добијени генерисањем превода седам фразеолошких израза путем Гугл преводиоца, насупрот преводима које су израдили испитаници. Пре свега, прва табела приказује списак фразеологизама који су изабрани по принципу формирања израза користећи речи из семантичког поља хране, затим су понуђена преводна решења машинског преводиоца, након чега ће уследити таксативна подела преводних решења испитаника према статистичкој учесталости решења. Списак је начињен на основу самосталног ауторског лицитирања најпригоднијих израза за истраживање.

1.	То је просто као пасуљ.
2.	Упала му је секира у мед.
3.	Не вреди плакати над просутим млеком.
4.	Ишла је трбухом за крухом.
5.	Одличан је у томе да запржи некоме чорбу.
6.	Све је то њихово масло.
7.	Поправка нас је коштала као Светог Петра кајгана.

Оно што повезује све наведене изразе јесте семантичко поље хране, при чему у сржи сваког израза стоји једна реч чије је примарно значење тип хране: просто као пасуљ – *пасуљ*, секира у мед – *мед*, плакати над просутим млеком – *млеко*, трбухом за крухом – *крух*, запржити некоме чорбу – *чорба*, бити нечије масло – *масло*, коштати као Светог Петра кајгана – *кајгана*. Реченице које су понуђене као примери како би се ови изрази контекстуализовали ради лакшег генерисања превода, у потпуности су ауторско дело и настали су сопственим нахођењем, као и тежњом за поједностављење израза како би се, наново, олакшао преводилачки процес. Према претходно наведеној типологији фразеологизама, искоришћени изрази могу се груписати на следећи начин:

а) према саставу: четири фразеологизма представљају синтагме (1, 4, 6, 7), док три фразеологизма представљају независне реченице (2, 3, 5);
б) према значењу: три фразеологизма имају компонентно значење (1, 6, 7), а четири фразеологизма имају глобално значење (2, 3, 4, 5).

Проблему превођења фразеологизама приступа се са становишта интерлингвалних контрастивних проучавања. Питање које се поставља у контексту контрастивне анализе јесте: шта је то што се може супротставити или упоредити између два језика? Одговор имплицира проблем компарабилности. Компарабилност се утврђује на различите начине, а један од приступа, који је од значаја за овај рад, подразумева утврђивање компарабилности на основу семантичких критеријума. У овом случају, појаве у језицима се сматрају компарабилним ако су значењски еквивалентне или бар приближно једнаке (Đorđević 1987). У наставку следи приказ управо тих семантичких одударања у машинском трагању за преводном еквиваленцијом.

7. Резултати машинског преводиоца

Пре свега, набројана су преводна решења Гугл преводиоца. Дати енглески преводи српских фразеологизама показују случајеве делимично или потпуно погрешног, дословног превода који резултира неприродним и лингвистичким незграпним решењима. Неподударност лежи у неуспеху да се обухвати фигуративно значење учитано у српским изразима, чиме су добијени преводи семантички и културно неусклађени.

1.	It’s easy as beans.
2.	The ax fell into his honey.
3.	It’s not worth crying over spilled milk.
4.	She went with her belly for bread.
5.	He excels at scalding someone’s soup.
6.	It’s all their butter.
7.	The repair cost us like St. Peter scrambled eggs.

Кратком лингвистичком анализом која следи, приказана је свака специфична грешка у преводу.

1. То је просто као пасуљ : It's easy as beans.
   Енглески превод „It's easy as beans" не успева да пренесе намеравано значење једноставности и лакоће који су конотирани у српском изразу. Фразеологизам „просто као пасуљ" односи се на задатак или ситуацију која је непосредна и проста. Реч пасуљ служи као метафора за једноставност.
2. Упала му је секира у мед : The ax fell into his honey.
   Енглески превод „The ax fell into his honey" не обухвата метафоричку сликовитост изворног српског израза, јер не призива конкретну концептуалну метафору у уму говорника енглеског језика, будући да се спајањем концептуалних домена *ax*, *fall* и *honey* не добија нови концептуални домен, чија би ментална слика требало је да има специфично значење у енглеском језику. „The ax fell into his honey" означава неочекивано повољан развој догађаја појединца. Слика секире која пада у мед преноси идеју да нешто негативно (секира) постаје корисно (мед).
3. Не вреди плакати над просутим млеком : It's not worth crying over spilled milk.
   Наведени енглески превод „It's not worth crying over spilled milk" добро кореспондира са изворним српским изразом. У овом случају нема језичких нетачности, а смисао неоплакивања мањих недаћа адекватно је пренет. Ово је једини фразеологизам који је Гугл преводилац превео потпуно тачно. Разлог лежи у самом корену израза који је енглеског, а не српског порекла, и који је српска језичка традиција заправо преузела из енглеског језика. Добијени резултат произашао је као неочекивано изненађење, које није предвиђено прелиминарним хипотезама, а које се показало као корисна смерница за будуће истраживачке подухвате, указујући на чињеницу да се мора узети у обзир и етимолошко и историјско порекло фразеологизма, а не само његова структура.
4. Ишла је трбухом за крухом : She went with her belly for bread.
   У енглеском преводу „She went with her belly for bread" недостаје идиоматичност српског значења. „Ишла је трбухом за крухом" фигуративно означава особу која тражи ухлебљење, односно могућност материјалног пријемчивијег живота на другој локацији. Дословни превод негира фразеолошку суштину.
5. Одличан је у томе да запржи некоме чорбу : He excels at scalding someone's soup.
   Превод на енглески „He excels at scalding someone's soup" не обухвата идиоматско значење српског израза. „Одличан је у томе да запржи некоме чорбу" означава да је човек вешт да други изазива

невоље. Метафора „запржити чорбу" губи се у дословном преводу.

6. Све је то њихово масло : It's all their butter.
   Као и у претходним примерима, енглески превод „It's all their butter" преноси дословно значење, али му недостаје фигуративни смисао српског фразеологизма. „Све је то њихово масло" односи се на ситуације у којима су појединци одговорни за своје поступке или исходе. Метафора „масло" (путер) која означава власништво или одговорност није тачно пренесена, јер реч путер не асоцира говорника енглеског језика ни на какву невољу или одговорност.
7. Поправка нас је коштала као Светог Петра кајгана : The repair cost us like St. Peter scrambled eggs.
   Енглески превод „The repair cost us like St. Peter scrambled eggs" не успева да дочара идиоматичност српског израза. Српски фразеологизам означава да је нешто било прескупо. Дословни превод изоставља културне и идиоматске нијансе које указују на ваљано схватање овог израза – гнев Светог Петра због крађе кајгане[2]. Израз води порекло из грчког језика, у коме је целе легенде предочена у другачијем светлу, па чак и са другачијим светом (Свети Ђорђе).

8. Резултати људских преводилаца

Лепота људског капацитета да преведе фразеологизме које машине не могу, сведочанство је о дубини и сложености људског језика и културе. Образац који се примећује у свим машинским генерисаним преводима прати јединствену грешку: дословни пренос примарног семантичког значења сваке појединачне речи у датом изразу. Аутоматски системи за превођење, иако показују изузетне кораке у последње време, остају омеђени алгоритамским ограничењима која обухватају разумевање језичких структура на површинском нивоу. Ови системи могу ефикасно да се баве синтаксичком подударношћу, али ипак посустају када се суоче са семантичким и прагматичким слојевима који леже у основи језичког израза, односно немају капацитет апстраховања целине спрам њених градивних делова. Управо да би се таква грешка избегла и да би се пренебрегао проблем губљења значења у нагомилавању дословних преводних еквивалената по принципу реч по реч, у потрази за подеснијим преводима, спроведеном анкетом биће изнесени умногоме ква-

[2] Наиме, по легенди један дечак је направио кајгану Светом Петру и однео му је у цркву да га почасти. У цркву су затим дошла четири трговца, да се помоле, и тамо су угледали кајгану, а пошто су били гладни решили су да је поједу. Светог Петра је разљутило то што су ови трговци појели кајгану коју је мали дечак наменио њему, па је искористио своје светачке моћи и учио да трговци не могу да изађу из храма све док не приложе по један велики златник. Кад су трговци приложили златнике и напокон изашли из храма рекли су: „Свети Ђорђе, много ти је скупа кајгана" (Šipka, 2010).

литетнија и културолошки усаглашенија решења за понуду фразеологизме, како следи у наставку:

Фразеологизам	1. То је просто као пасуљ.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*It's as easy as shelling peas.*	2
	It's as simple as ABC / that / 2+2.	4
	It's easy peasy.	28
	It's a piece of cake.	52

Фразеологизам	2. Упала му је секира у мед.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*His stars aligned.*	1
	He was born with a silver spoon.	2
	Fortune smiled on him.	4
	He hit the jackpot / lottery / bingo.	35
	He got lucky / It was a stroke of luck / He struck it very lucky / Lucky bastard.	44

Фразеологизам	3. Не вреди плакати над просутим млеком.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*Youth is a blander, Manhood a struggle, Old age a regret.*	1
	What's done is done.	3
	It's pointless to cry over a train that passed.	4
	No need / purpose crying over a done deed.	30
	No need to cry over spilled milk.	48

Фразеологизам	4. Ишла је трбухом за крухом.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*Bills won't pay themselves.*	1
	Hunger was her guide.	1
	She followed her guts.	1
	She took her herd to greener fields.	1
	She was thinking with her stomach.	1
	She kept trying to bring home the bacon.	1
	She tried to make a living.	1
	She went for the greener pasture.	1
	She went to seek her fortune. / She was seeking out her fortune.	35
	She left in search of a better life. / She had to look for a better life. / She left in pursuit of a better life.	42

Фразеологизам	5. Одличан је у томе да некоме запржи чорбу.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*He's good at making someone's life: miserable; hard; a nightmare; a living hell.*	27
	He's good at: spicing up someone's life; stirring up someone's life; screwing someone's life.	21
	He's good at: setting people up for trouble; setting someone up; putting someone on the spot; working bad things for someone; getting even with someone.	23
	He's good at making: trouble; things hard; things worse.	12
	He is excellent at being: sheep and wolf; mischievous.	1

Фразеологизам	6. Све је то њихово масло.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*It's all them.*	6
	It's all their: fault, doing, idea, work, plan, business, job.	56
	They are: to blame.	13
	They are behind it.	11

Фразеологизам	7. Поправка нас је коштала као Светог Петра кајгана.	**Број испитаника (Σ86)**
Преводи	*The repair cost us a (bloody) fortune.*	17
	The repair cost us a lot.	15
	The repair cost us arm and a leg / an eye.	14
	The repair was as expensive as hell.	12
	The repair was as expensive as a kilo of truffles.	7
	We paid through the nose.	12
	The repair cost us like France train fiasco.	2
	We had to sell our kidneys to fix this.	7

9. Закључак

Приказани резултати у потпуности потврђују наведену хипотезу о оскудним капацитетима машинских преводилаца да понуде квалитетне преводне еквиваленте задатих фразеологизама. Као изразити лексички изазови, фразеологизми изискују стручност и познавање читавог културолошког миљеа који је учитан при сваком изразу, а за који МТ системи још увек нису

развили довољно напредне вештине. Људски преводиоци и даље остају незаменљиво средство при превођењу нијансираних и фигуративних значења, док МТ системи захтевају богаћење већим корпусним подацима и репрезентативнијим примерима употребе фразеологизама и њихових преводних еквивалената од стране професионалаца. Остаје тежња да се у настојећем периоду побољша софтверски рад МТ система и оснажи механизам прикупљања меродавних података за унапређивање квалитета превода, што подразумева шири мултидисциплинарни приступ тематици, као и истанчану сарадњу него само лингвиста и преводиоца, већ и рачунарских инжењера и софтверских дизајнера. На овај начин, вештачка интелигенција добија неопходан простор за унапређење људских делатности, остављајући широк маневар за доминацију људске креативности и когнитивне супремације.

Цитирана литература

ANASTASIOU 2010: Anastasiou, Dimitra. *Idiom treatment experiments in machine translation*. Cambridge Scholars Publishing, 2010.

BLODGETT 2016: Blodgett, S. L., Green, L., O'Connor, B. *Demographic dialectal variation in social media: A case study of African-American English*. arXiv preprint arXiv:1608.08868.

DRAGIĆEVIĆ 2009: Rajna Dragićević, O problemima identifikacije frazeologizama, Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen, 1, Tübingen, 35–44.

ĐORĐEVIĆ 1987: Đorđević, R. Uvod u kontrastiranje jezika. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

JACOB 2018: Devlin, Jacob, et al. *Bert: Bidirectional encoder representations from transformers*. arXiv preprint arXiv:1810.04805, 2018.

JAMES 2016: Evans, James & Aceves, Pedro. *Machine translation: Mining text for social theory*. Annual review of sociology 42: 21-50, 2016.

JOHNSON-LAIRD 2013: Johnson-Laird, Philip N. *Human and machine thinking*. Psychology Press, 2013.

KENNY 2020: Kenny, Dorothy, Joss, Moorkens, & Félix, Do Carmo. *Fair MT: Towards ethical, sustainable machine translation*. Translation Spaces 9.1: 1–11, 2020.

KREUTZER 2020: Kreutzer, J., Uresova, Z., & Porada, M. *Exploring Hybrid Rule-Based and Neural Models for Idiom Translation.* In Proceedings of the 15th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics (EACL), 2020.

LAKOFF 1987: Lakoff, George. *Women, fire, and dangerous things*. University of Chicago Press, Chicago, 1987.

MATEŠIĆ 1982: Matešić, Josip. Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb: Školska knjiga.

NAYAK 1990: Nayak, Nandini P., & Raymond W., Gibbs. *Conceptual knowledge in the interpretation of idioms*. Journal of experimental psychology: general 119.3: 315, 1990.

NIKIĆ 2020: Никић, Б. В. *Фразеологизми у лектири за основну школу* (Doctoral dissertation, University of Belgrade, Serbia.

NIKOLIĆ 1975: Берислав Николић, Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику, Наш језик, XXI/1–2, Институт за српскохрватски језик, Београд, 7–13.

PIERGENTILI 2023: Piergentili, Andrea, et al. *Gender neutralization for an inclusive machine translation: from theoretical foundations to open challenges*. arXiv preprint arXiv:2301.10075, 2023.

STAHLBERG 2020: Stahlberg, Felix. *Neural machine translation: A review.* Journal of Artificial Intelligence Research 69: 343–418, 2020.

STANOJČIĆ, POPOVIĆ 2012: Stanojčić, Živojin, & Popović, Ljubomir. *Gramatika srpskog jezika: za gimnazije i srednje škole*. Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

ŠIPKA 1998: Шипка, Милан. *Зашто се каже?*. Народна библиотека Србије.

TEDESCHI 2022: Tedeschi, Simone, Federico Martelli, & Roberto Navigli. *ID10M: Idiom identification in 10 languages*. Findings of the Association for Computational Linguistics: NAACL, 2022.

VULOVIĆ 2015: Вуловић, Н. *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

WU 2016: Wu, Y., Schuster, M., Chen, Z., Le, Q. V., Norouzi, M., Macherey, W., Dean, J. *Google's neural machine translation system: Bridging the gap between human and machine translation*. arXiv preprint arXiv:1609.08144.

WU 2019: Wu, Shijie, Mark Dredze. *Beto, bentz, becas: The surprising cross-lingual effectiveness of BERT*. arXiv preprint arXiv:1904.09077, 2019.

Nevena N. Manic

OVERVIEW OF MACHINE AND HUMAN TRANSLATORS' TRANSLATION SOLUTIONS: ANALYSIS OF PHRASEOLOGISMS FROM THE SEMANTIC FIELD OF FOOD

The rapid advancement of information technology in recent decades has accelerated transformative changes across numerous domains, including linguistics and communication sciences. One of the most significant manifestations of this progress is the emergence of Machine Translation Systems (MT), which have far-reaching implications for linguists, translators, global companies, and other economic actors. This review paper aims to highlight a key flaw that machine translation fails to overcome, namely its inability to convey the meaning of idiomatic expressions, or phraseological units, from rich colloquial discourse. With the intention of

contributing to the facilitation of intercultural communication, the paper attempts to guide researchers from the fields of computer and information sciences to the aspect of machine translation that requires the most attention: the semantic component in natural language processing. The paper will present the results of research conducted in January 2023 through an online questionnaire (Google Forms) consisting of 7 questions, which surveyed 86 participants. The aim of the questionnaire was to collect translation solutions for a specific group of idiomatic expressions in Serbian: phraseological units from the semantic field of food. As fertile ground for translation comments, a comparative analysis of human and machine translations of phraseological units confirmed the preliminary theory that the machine translator will not offer sufficiently precise, creative, or consistent solutions as the participants did, but rather completely unacceptable translations.

Keywords: machine translation, phraseologisms, communication, idiomatic expressions, semantic field of food

Арсеније М. Сретковић[1]
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

УДК 821.163.41.09-1:398

СТИЛСКА СРЕДСТВА У ФУНКЦИЈИ ОСЛИКАВАЊА У ГОРАНСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА[2]

У овом раду разматрају се стилска средства којима се остварује сликовитост у горанским народним песмама. Први наш циљ је да са стилистичког аспекта, применом дескриптивно-аналитичке методе осветлимо најзначајнија стилска средства која доприносе остваривању сликовитости. Други циљ овога рада јесте афирмација и представљање културног блага садржаног у књизи изузетне културолошке вредности и јединствене по садржају *Горанске народне песме* Харуна Хасанија. Стилистичка анализа горанских народних песама показала је да су алегорија и хипотипоза најфреквентнија стилска средства којима се остварује ефекат сликовитости у горанским народним песмама.

Кључне речи: *фолклор, усмена традиција, горанске народне песме, стилистика, стил, алегорија, хипотипоза.*

1. Увод

Горани су културна заједница богате традиције настањена у области Гора на Шар-планини. С обзиром на то да је Гора брдско-планинski крај (Младеновић 2001: 35), Горани (или Горанци) су се махом бавили сточарством (Лутовац 1955: 11), а нешто мање бавили су се земљорадњом (Лутовац 1955: 11). Истраживачи Горе и њеног становништва приметили су да се Горани издвајају као посебна етничка група у свом окружењу. Ево и речи Милована Радовановића: „Горанска етничка група се по свом културном и етнопсихичком ентитету битно разликује од свих осталих муслиманских популација у земљама претходне Југославије" (Радовановић 2017: 144). Са друге стране, Драгослав Антонијевић бавећи се етничким идентитетом Горана истиче следеће: „У етничком наслеђу Горанаца сучељавају се и преклапају неколики културни слојеви; старобалкански, словенски (српски), оријентални и други, који дају особено духовно и материјално обележје Горанцима, чиме се они и разликују од култура ближих и даљих суседа" (Антонијевић 2017: 466). И Радовановић (2017) и Антонијевић

[1] arsenije.sretkovic@filum.kg.ac.rs

[2] Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198.)

(2017) истакли су особеност Горана. Оно што је за ову прилику значајно јесте чињеница да је горанска култура врло богата, те да се то можда најбоље препознаје и у духовном стваралаштву овога народа. У литератури о Горанима (Лутовац 1955; Хасани 1987) је већ примећено да Горани имају развијен духовни живот, те да имају богато народно стваралаштво. Са тим у вези, Лутовац пише: „Духовни живот Горана је доста развијен, што се види из њихових умотворина: језика, песме, приповетке, веза и одела" (Лутовац 1955: 53). Народне песме су врло битан сегмент тог културног богатства Горана и оне су „израз живота саме области: најчешће се у њима опева растанак приликом одласка на печалбу и борба сточара са армијама" (Лутовац 1955: 54). Но, треба истаћи да горанске песме нису само печалбарске и песме о борбама, већ су ту, како показује Хасани (1987), и родољубиве, и љубавне, и шаљиве, и свадбарске и бројне друге врсте песама.

Колико нам је познато, до сада, у стилистичкој литератури нема радова о стилистичким одликама горанских народних песама. Међутим, постоји значајна студија о говору шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001), затим постоје и друга истраживања Горе и њених становника (Лутовац 1955; Антонијевић 2017; Радовановић 2017 и др.) и оно што је најзначајније, постоји осврт на стилистичке одлике горанских песама (Хасани 1987). Харун Хасани је у предговору своје књиге истакао три важна запажања о горанским песмама. Прво и најважније за ову прилику, Хасани примећује да су „сликовитост и емоционалност основни елементи горанске народне песме" (Хасани 1987: 9), друго, да „народни певач стваралачки користи сва традиционална стилска изражајна средства: епитет, компарацију, метафору, хиперболу, персонификацију, симболику, алегорију и др." (Хасани 1987: 9), и треће, да је горанска народна поезија „строго реалистичка, везана за време, место, људе, мотиве и догађаје у Гори. Ређе изван ње." (Хасани 1987: 9). Хасани је први приметио да се горанске песме одликују сликовитошћу и емоционалношћу, те да се у њима налазе стилске фигуре, притом помињући као једну од њих алегорију.

Предмет овога рада јесу стилска средства која доприносе сликовитости горанских народних песама. За стилистичку анализу изабрали смо *Горанске народне песме* које је приредио Харун Хасани у издању издавачке куће Јединство 1987. године. Наш циљ је да најпре евидентирамо и ексцерпирамо примере најфреквентнијих стилских средстава, те да након тога укажемо на њихове стилистичке особености, на њихову језичку конструкцију и да укажемо на њихов допринос сликовитости песама. Претпостављамо да су алегорија и хипотипоза значајна стилска средства која доприносе сликовитости песама, те да се у анализираним песмама може пронаћи довољан број њихових примера. Рад се састоји од двеју обимнијих целина, од којих је прва посвећена алегорији, а друга хипотипози. Метафора се у раду помиње само успутно као сегмент једне од двеју стилских фигура.

2. Алегорија

Харун Хасани (1987), сакупљач горанских народних песама, поменимо још једанпут, запазио је да се горанске народне песме одликују сликовитошћу. У књижевноуметничком тексту и уопште, у говору, сликовитост се остварује употребом стилских средстава која се одликују изразитом сликовитошћу. Једно од таквих средстава је алегорија, стилска фигура којом се ,,писци служе или зато да би неку мисао изложили што приступачније у облику конкретне слике (нпр. у баснама, у којима се описују ствари или животиње као жива и разумна бића са људским особинама) или зато да би под скривеном сликом алегорије изврглi подсмеху друштвене мане (алегорична сатира)" (Живковић 2014: 70). Алегорија настаје ,,када се метафора осамостали и продужи проширујући се на целу слику или на неку радњу" (Живковић 2014: 70). Друкчије речено, алегорија се остварује када се метафора прошири (Ковачевић 2015: 31), а сама метафора сматра се најлепшом и најфреквентнијом стилском фигуром (Ковачевић 2015: 17). Семантика израза исказаног у виду алегорије ,,podrazumeva da se celokupno značenje teksta i svih njegovih delova odnosi ne na onaj niz pojava ili ideja koje se u tekstu eksplicitno pominju, već na potpuno drugi simultani niz događaja ili ideja koje se u tekstu uopšte ne pominju" (Поповић 2007: 28). Специфичност ове стилске фигуре огледа се у томе што она увек ,,upućuje na tačno određeno neizrečeno značenje" (Поповић 2007: 28). У горанским народним песмама срећу се управо ове стилске фигуре. Ево и првог примера:

1) Темна ми м'гла панала,
с'нце не грије ка шо гријало,
земна шо сом сакала,
му је него не ме дадоа (Хасани 1987: 133)

Контекст показује да је семантика стихова душевна бол, односно да је првим двама стиховима указано на животну промену: јунакиња више није срећна јер су дошли лоши дани њеног живота. Интересантно је да су и у једном и у другом стиху употребљене лексеме у вези са природом: *магла и сунце*. Но, ово није једини пример алегорије са лексемама из природе у свом саставу. Унеколико сличан стих другом стиху прве алегорије среће се унутар наредног примера.

Тешка времина пројдоа,
Ново те с'нце огрија,
Нов џенет за тебе се створи,
Ој, Горо, Горо, зелена (Хасани 1987: 169)

Пример показује да су лексеме *сунце* и *џенет* позитивне конотације. Другим речима, ова алегорија грађена је употребом једне лексеме из природе (сунце) и употребом реминисценције на исламску вероисповест (џенет:

рај). Оно што је добро представљено је као појављивање сунца и као улазак у џенет, а улазак у џенет је оно чему тежи сваки муслиман. Оваква селекција лексема показује да говорник вреднује оно најбоље: џенет. За разлику од претходног примера, у којем је исказана туга алегоријом, у овом примеру исказана је нада у „боље сутра", а лексема *џенет* је баш то место којем се верник нада.

Алегорија је честа појава у фолклору (Поповић 2007), али то не значи да свака алегорија има исту стилску вредност. Њена висока могућност изражавања најбоље се открива у конкретним примерима. Друкчије речено, за алегорију као и за друге стилске фигуре постоји јасно утврђен принцип изграђивања, међутим, маштовитост и даровитост њених стваралаца најбоље се показују у конкретним алегоријама, у начину њихове градње, у избору лексема, у опсегу и сл. Једна од стилски најуспешнијих и уједно једна од најтужнијих алегорија има семантику смрти. Ево и примера:

1) Млад Есат ту се оженив
црна му земна – млајнеста,
беле облаци – барјаци,
ситне камене – сватои! (Хасани 1987: 209)

Ова алегорија, како пример показује, преко описивања свадбе саопштава о смрти младог човека, са једне стране. Са друге стране, њена експресивност почива и на контрастирању двеју лексема: лексеме *млад* и лексеме *смрт*. Експресивности такође доприноси и изневеравање очекивања да се млад човек ожени. Уместо женидбе са младом девојком, јунак о којем се говори је преминуо. На језичком плану ове алегорије приметно је да се она састоји од неколико метафора и то копулативних, што додатно појачава експресивност. Уколико их реконструишемо видећемо да је експресивност постигнута и изостављањем помоћног глагола (црна му земна (је) млајнеста/ беле облаци (су) барјаци/ситне камене (су) сватои).

Алегорија се показује нарочито фреквентном у свадбарским горанским народним песмама. Наредна три примера то најбоље показују. Специфичност ових алегорија огледа се у позитивном значењу које оне имају у контексту. Ево и примера:

1) Во јена башта растет два фидана,
Црвен карафил и тембен тандафиљ,
Пристала Ајрија и пристав Емин-аго,
Ка сте се нашле једен за другого. (Хасани 1987: 216)

2) Летај, летај, јеребице, да прелеташ,
Па да панеш дворој јунакове,
Да страдујеш свекра и свекрва
а најпојчи младого јунака (Хасани 1987: 219)

3) Ће ти дојде дивји орец,
ће ти кљука светне пиће,
светне пиће, светне већи,
ће ти мрси светне тељој,
ће ти ћине срмене пекље,
да му дадеш тетоске јабуке! (Хасани 1987: 222)

Прва од издвојених алегорија у свом саставу садржи фитониме, а фитоними су послужили народном певачу да представи младожењу и младу. Фитонимима се певач служи када жели да укаже на визуелну лепоту. Специфичност овога примера јесте чињеница да се алегорија појављује у првим двама стиховима, те да се њено разрешење појављује већ у наредном стиху (*Пристала Ајрија и пристав Емин-аго*). И док се у првом примеру појављују фитоними, у другом и трећем примеру појављују се зооними. Иако су ова три примера слична по тематици, међу њима постоји једна битна разлика, а она се огледа у позицији казивача. Први казивач је прилично неутралан и саопштава са дистанциране позиције са изразитим дивљењем. Код друге и код треће алегорије наратор се директно обраћа младој у другом лицу једнине, што сведочи о непостојању дистанце између наратора и младе. Врхунац блискости достиже се у трећој алегорији када наратор младој саопштава о будућем интимном односу младожење и ње.

3. Хипотипоза

Три стилске фигуре, метафора, алегорија и хипотипоза, сличне су по сликовитости која је њихова иманентна карактеристика, док су са друге стране међусобно јасно диференциране. По обиму најмања је метафора, док је, с обзиром на опсег, алегорија већа. Алегорија за свој језички израз захтева најмање реченицу (Ковачевић 2015: 31), а са друге стране, може захватити цело дело (нпр. *Луча микрокозма* Петра II Петровића Његоша). За разлику од ње, хипотипоза[3] такође за своју реализацију захтева најмање реченицу, али никада се не подудара са песмом у целини (Ковачевић 1998). Хипотипозу[4] и алегорију диференцира још једна црта: алегорија у свом саставу нема неметафоричких речи, док хипотипоза не мора садржати метафоричку реч уопште (Ковачевић 2015: 31). Хипотипоза се одређује у стилистичкој литератури као опис (Ковачевић 1998). У литератури (Килибарда 1976) се уместо термина хипотипоза среће лексема „опис", док се у појединим текстовима

[3] Више о хипотипози в. Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Хипотипоза у малим пјесмама Његошевим*, у: М. Ковачевић, Стилске фигуре и књижевни текст.

[4] За хипотипозу се у теорији књижевности среће и термин *песничка слика* (ШУТИЋ 1978). Међутим, за разлику од термина песничка слика који није баш прецизно одређен, стилистички термин *хипотипоза* је егзактно дефинисан (КОВАЧЕВИЋ 1998).

може наћи термин „песничка слика". Њена позиција у тексту није унапред одређена, већ се као и остале стилске фигуре хипотипоза може појавити у било којој позицији текста. Међутим, сам појам описа подразумева и избор елемента који је предмет дескрипције, па то показује којим појавама песник/народни певач поклања највише пажње. Оно чему песник придаје највише значаја представља и важну стилску одлику његовог језика. Хипотипоза, између осталог, будући да даје доста простора креативности народног певача и да свака од хипотипоза има себи својствену језичку конструкцију, врло је интересантна за истраживање. Метафора, алегорија и хипотипоза најчешће су конститутивни делови књижевних дела. Студиозним читањем горанских народних песама пронашли смо прилично велики број примера хипотипозе. Међу њима, среће се ефикција, односно визуелни опис (Ковачевић 1998: 77). Ево и примера ексцерпираних из горанских песама:

А бре, Севдо, гледанице,
Ја ти голем мерак имам;
А шчо имаш бело лице,
Бело лице за гледање;
а шчо имаш алтан чело,
алтан чело за дукати. (51) [5]

У овом примеру хипотипозе разрађен је традиционални мотив народне поезије: мотив младе девојке. Специфичност овога примера је у томе што је испеван у првом лицу једнине, што унутар текста садржи понављања (како на лексичком плану, тако и на синтаксичком) и што је главно осећање које прожима ове стихове одушевљеност лепотом. У оквиру ове хипотипозе појављује се епианафора (*А шчо имаш <u>бело лице</u>,/ <u>Бело лице</u> за гледање;*). И у другим горанским песмама могу се срести хипотипозе. Ево другог примера ефикције:

Бећарче, тенко и високо,
не ме гледај што сом ја сирото,
не ме гледај што сам боса, гологлава,
ток'ме какво бело лице имам,
пусто било, пусто останало,
кога нема бећар да го љуби. (52)

За разлику од претходног примера ефикције, у овом примеру девојку не описује друга особа, већ она саму себе описује, упућујући младог момка да гледа у њено лице. Евидентно је да горански народни певач пажњу поклања фацијалном делу, јер се и у првом и у другом примеру саопштава о лицу. И у овом примеру срећу се понављања, са тим да су она овде анафорска (*не ме гледај што сам ја сирото, не ме гледај што сам боса, гологлава, ток'ме какво бело лице имам*). Да се пажња поклања фацијалном делу, показује и следећи ексцерпирани пример:

[5] Сви стихови у раду преузети су из књиге Харуна Хасанија (1987).

Гледаниче, слези во дворои,
Да ти вињим твује бело лице,
Бело лице мало нашарено,
Нашарено са скопска бела вода,
Скопска бела вода, тетоско белило,
Тетоско белило, градско црвенило! (51)

Осим што потврђује нашу тврдњу да је фацијални део често предмет описивања, овај пример сведочи о репетицији епитета *бели* и значају овога епитета у анализираним песмама. Тако се осим репетиције, у овој ефикцији појављује фигура етимологика. Она се манифестује у стиху: *Скопска бела вода, тетоско белило*. Стилистички је интересантан и трећи стих ове песме, у којем се епитети срећу у финалној позицији синтагме (*Бело лице мало нашарено*).

Како смо већ поменули, Харун Хасани је уочио да се горанске народне песме одликују и емоционалношћу. И емоционалност као и сликовитост у књижевном тексту бива изражена стилским средством. Једно од таквих средстава, ако не и најважније, јесте патопеја, тј. опис психолошких стања (Ковачевић 1998: 77). О важној позицији ове хипотипозе унутар дискурса анализираних песама, најбоље сведочи високофреквентност ове стилске појаве у анализираним песмама. Наводимо неколико изабраних примера[6]:

1)
Ори севдо, севдалино,
Не ли ти се нажаљује,
Сом легинам, сам станујем,
На пов ноћ се разбудујем,
Лево, десно разгледујем,
Да не има кој до мене,
Да не има кој при мене. (74)

2)
ори севдо, севдалино,
не ли ти се нажаљује,
цев ноћ горим туар дрва,
јопе ти сом незагријан;
на ноћ јадем кило шећер,
јопе ти сом необлажен. (74)

3)
Дај да пијем, нане, да се опијем
јадоите, нане, да ге забројм. (79)

[6] За ову прилику издвојили смо само неколико примера, што значи да постоји могућност да се у песмама пронађе још примера ове врсте хипозипозе.

4)
Темна ми м'гла панала,
с'нце не грије ка шо гријало,
земина шо сом сакала,
мује за него не ме дадоа.
Године се насипале, леле,
Сви ми прашујет шо чекам. (133)

5)
Врснице ми се измужија,
зар младост да ми повене,
кога бећари лудујет за мене. (133)

6)
Врати ми се, мила мати,
да ми поможеш,
да ми поможеш, мила мати,
да попорастем,
да попорастем, мила мати,
да се омужим. (134)

7)
Сви работаме со стра во срце,
да ли ће нјдеме шо сме остајле,
бабета и мајка, браћа и сестре,
деца и жена и цела родбина. (17)

Како ексцерпирани примери показују, различита су емоционална стања која се осликавају патопејом. У првом и другом примеру исказана је самоћа, у трећем примеру то је туга, у четвртом и петом примеру очај, у шестом примеру то је жал за умрлом мајком, док се у седмом примеру изражава стрепња за породицу и родбину осталу у домовини. Једна црта заједничка је свим издвојеним патопејама, а то је казивање у првом лицу једнине, па је и тон ових песама личан.

Према нашем мишљењу и осећају за „лепо" у књижевности, стилистички најуспелије хипотипозе у анализираном корпусу су дијатипозе, односно опис пејзажа (Ковачевић 1998: 77). Ова тврдња делом је заснована на чињеници да Шар-планина представља једну од најлепших планина на Балкану, те да су горанске песме везане за ову планину. Неминовно је да се у горанским песмама описују њени предели. Ево и два примера дијатипозе:

Ливаће се зазелениле,
Удрило цвеће шарено, леле, (38)

Земна се напроменила,
со свуа трава зелена,
со свује цвеће шарено.

Пилиће се распуале,
на тија дрва големе,
и дрва се промениле,
со свује гранке зелене. (157)

Обе дијатипозе састоје се од низа констатација (*Ливаће се зазелениле/ Земна се напроменила/Пилиће се распуале*). Лексика је сходно тематици везана за природни рурални амбијент (*земна, пилиће, ливаће*...). Ево још два примера ове сликовите стилске појаве:

Од мора дуна ветарче, леле,
Скршило гранче маслинче,
Моми га пана на лице, (85)

Огријало с'нце од високо,
Та порастов невен до колена,
Во невенот овчарско ведриче
Во ведриче овчарске кавали,
Со кавали и овчарско шупељче,
Во шупељче книгиче пишано, (101)

Ређе од дијатипозе појављује се топографија, врста хипотипозе која подразумева опис неког локалитета (Ковачевић 1998: 77). Врло су „живе" слике топоса које смо евидентирали у корпусу. Ево и примера:

Солунско поље суша кажујет,
Трава изгорела, земна испуцала,
Пра се дига, облаци се прајет, дадо.
Сви овчари овце бројет,
Дома ће идујет. (38)
Дуна тече долу равно поље,
во пољето зелена рудина,
на рудина зелена јабука,
под јабука шарена постеља,
на постеља бећар и девојка. (56)

Није тешко приметити да се у првој топографији среће и један пример прагматографије, врсте хипотипозе код које се описује радња или акција човекова (Ковачевић 1998: 77). Са једне стране, овај пример прагматографије представља део топографије, односно преплиће се са топографијом. Са друге стране пак, он може стајати самостално јер саопштава о акцији човековој. Другу топографију одликује четворострука репетиција лексема (*Дуна тече долу равно поље,/во пољето зелена рудина,/на рудина зелена јабука,/ под јабука шарена постеља,/ на постеља бећар и девојка*). Друкчије речено, одликује је појава епианафоре, која доприноси остваривању кохезије текста. Супротно нашим очекивања, у горанским народним песмама, према нашем

виђењу, топографија је врло ретка. Горанска народна песма везана је за Гору исто онолико колико и за традицију и културу њеног становништва, међутим, у анализираном корпусу ретки су помени топоса, а самим тим ретке су и појаве топографије.

Ни прагматографија није честа у горанским песмама, али је фреквентнија од топографије. Битно је да ни она није страна горанским народним песмама, што показују њени примери у корпусу. Хипотипозе, како смо показали у претходним примерима, често у своју структуру укључују и друге стилске поступке. Најбољи показетељ томе јесу примери прагматографије. Ево и текста:

Налбатинче младо коња кује,
Коња кује – коњ му подигрује. (63)
Станала рано зејнепа,
Станала уште пред саба,
Измела равне дворои,
Испекла вруће лебои,
Напраила плитке опенке,
Трнала куртета да тражи. (161).

У првој прагматографији појављују се лексичка понављања, док је у другој приметна појава полисиндета. Експресивности ове хипотипозе доприносе и епитети који се налазе унутар песме (*равне, вруће, плитке*...).

До сада смо ексцерпирали пет типова хипотипозе у анализираном корпусу и то: ефикцију, патопеју, дијатипозу, топографију и прагматографију. Свака од ових хипотипоза у корпусу се појављује најмање два пута. Но, овде се не исцрпљују могућности проналажења хипотипозе, јер смо детаљним читањем евидентирали још две врсте хипотипоза: ејкон и етопеју. Ејкон подразумева опис предмета (Ковачевић 1998: 77), а етопеја подразумева опис обичаја (Ковачевић 1998: 77). Ексцерпиране етопеје махом се односе на свадбарске обичаје. Ево и примера:

Се собрале китени сватои,
ће идујет село млајнестино,
ће зимаје дејка бегојица,
пристала млајнеста на белого коња. (193)

Полека одите, сватои,
неје готова манеста,
манеста ви попорасла,
фермеле не ги бидује,
ће слеземе бргу во Призрен,
фермеле да ги прекројме,
манеста да ни распристале. (220)

Оба наведена примера будући да описују обичаје подводе се под етопеју. Међутим, међу њима постоји важна разлика. Разликују се позиције приповедања којима се остварују издвојене етопеје. Друкчије речено, у првом примеру наратор је дистанциран од догађаја о којем казује. У другом примеру, наратор заузима позицију „саветника", па цела хипотипоза има призвук императивности. Друга разлика међу њима је начин казивања. Док се у првом примеру само акција описује, у другом примеру се пажња поклања одевним детаљима.

Ејкон је врло редак у горанским народним песмама. Један од најсликовитијих ејкона смо ипак успели да пронађемо. Његов предмет је сеоска чесма. И он је, као и све претходне варијанте хипотипозе, прожет руралним духом. Обојен је и дозом субјективности, што се види у употреби присвојне заменице (*наше*). Наводимо га у целости:

Во наше село чешма шарена,
Течеше, џанам, јечеше,
На чешма вода сипеа,
Дејке алишта переа. (115)

Овом последњом хипотипозичком сликом исцрпели смо све могућности проналажења хипотипозе у горанским народним песмама, бар када је реч о врстама хипотипоза. Другим речима, у горанским народним песмама евидентирали смо све типове хипотипозичких слика. Ексцерпирали смо само онолико примера колико нам је потребно да докажемо појаве варијација хипотипозе у анализираном корпусу и да утврдимо значај хипотипозе за сликовитост горанских народних песама. Када се узме у обзир да се поред хипотипозе, у горанским песмама срећу и метафора и алегорија, онда је једно сигурно: ова три тропа представљају важну стилску карактеристику горанских народних песама.

Закључак

Анализа горанских народних песама показала је да сликовитости разматраних песама доприносе у највећој мери алегорија и хипотипоза, при чему се хипотипоза реализује у свим својим видовима. Емоционалност о којој је најпре говорио Харун Хасани, остварује се подврстом хипотипозе тзв. патопејом или, друкчије речено, описима психолошких стања. На основу анализираног броја примера примећује се да је хипотипоза фреквентнија од алегорије, али се такође примећује да се не одликују сви типови хипотипозе истом фреквентношћу. Најфреквентнији тип хипотипозе јесте патопеја (опис психолошких стања), док се на другом месту среће ефикција (опис визуелног аспекта човека), са тим да се најчешће пажња усмерава на фацијални део. Будући да су горанске народне песме везане за Гору, очекива-

ло се да ће се у песмама високом фреквентношћу одликовати топографија: врста хипотипозе (опис локалитета). Међутим, спроведена анализа показала је да се топографија појављује врло ретко у анализираним примерима. По фреквентности, може се рећи да је хипотипоза најфреквентније стилско средство у анализираним песмама, те сходно томе и најзначајније стилско срдство којим се остварују сликовитост и емоционалност.

Извор

Хасани 1987: Хасани, Харун. *Горанске народне песме*. Приштина: Јединство, 1987.

Коришћена литература

Антонијевић 2017: Антонијевић, Драгослав. „Етнички идентитет Горанаца", Сиринић, Средска, Гора и Опоље: насеља, порекло становништва, обичаји. Београд, 2017.

Живковић 2014: Живковић, Драгиша. *Теорија књижевности са теоријом писмености*. Пожега: Епоха, 2014.

Лутовац 1955: Лутовац, Милисав. *Гора и Опоље: антропогеографска испитивања*. Београд : Српска академија наука, 1955.

Килибарда 1976: Килибарда, Новак. *Легенда и поезија: огледи о народној епици*. Београд: Рад, 1976.

Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош. *Стилске фигуре и књижевни текст*. Београд: Требник, 1998.

Ковачевић 2015: Ковачевић, Милош. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд: Јасен, 2015.

Младеновић 2001: Младеновић, Радивоје. *Говор шарпланинске жупе Гора*. Београд: САНУ: Институт за српски језик САНУ, 2001.

Радовановић 2017: Радовановић, Милован. „Антропогеографске и етнодемографске особености шарпланинских жупа Горе, Опоља и Средске", Сиринић, Средска, Гора и Опоље : насеља, порекло становништва, обичаји. Београд, 2017.

Поповић 2007: Поповић, Тања. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art, 2007.

Хасани 1987: Хасани, Харун. *Горанске народне песме*. Приштина: Јединство, 1987.

Шутић 1978: Шутић, Милосав. *Песничка слика (зборник радова)*. Београд: Нолит, 1978.

Арсений Среткович

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА В ФУНКЦИИ ИЗОБРАЖЕНИЯ В ГОРАНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

В данной статье рассматриваются стилистические средства, используемые для достижения живописности в горанских народных песнях. Наша первая цель — осветить наиболее значимые стилистические средства, способствующие реализации живописности со стилистической стороны, используя описательно-аналитический метод. Вторая цель данной работы – утверждение и презентация культурного достояния, содержащегося в книге исключительной культурной ценности и уникальных по содержанию *Горанских народных песен* Харуна Хасани. Стилистический анализ горанских народных песен показал что аллегория и гипотипоз являются наиболее частыми стилистическими приемами, достигающими образного эффекта в горанских народных песнях.

Ключевые слова: *фольклор, устная традиция, горанские народные песни, стилистика, стиль, аллегория, гипотипоз.*

Марија Г. Живковић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику
Основне академске студије србистике

УДК 821.111.03-31 Орвел Џ.
821.111‘255.4=163.41
811.163.41‘373.43

ТВОРБЕНЕ И СЕМАНТИЧКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ СЛОЖЕНИХ ИМЕНИЧКИХ НЕОЛОГИЗАМА У ДВАМА ПРЕВОДИМА РОМАНА „1984” ЏОРЏА ОРВЕЛА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Предмет рада је анализа преводилачких решења у виду сложених именичких неологизама у роману „1984” Џорџа Орвела из творбеног и семантичког аспекта. Циљ је да утврдимо који творбени процеси и модели су најпродуктивнији када су у питању преводи сложених именичких неологизама у роману „1984”. У раду разматрамо преводилачка решења именичких неологизама у преводима из 1984. и 2022. године. Анализирамо творбене процесе у преводима именичких неологизама насталих композицијом (нпр. *telescreen–телеекран*, *oldspeak–староговор*, *crimeface–злолик*) и сложено-суфиксалном творбом (нпр. *speakwrite–кажипис*, *goodthinker–добромислилац*, *versificator–стихоклеп*) и представљамо процентуалну заступљеност творбених модела на основу којих су настали приликом превођења, притом се ослањајући на издање романа из 2022. године, а затим поредимо преводилачка решења у издањима романа из 2022. и 1984. године, узимајући индивидуално-ауторска решења у оригиналу (нпр. *speakwrite–диктограф*/*кажипис*; *versificator–версификатор*/*стихоклеп*; *crimestop–злоустављање*/*злостој*) као полазиште контрастивне анализе. На основу анализе ексцерпиране грађе закључујемо да је већина ексцерпираних примера настала композицијом, а да су најпродуктивнији творбени модели они у којима придев чини први део основе именичке сложенице. Након контрастивне анализе двају превода овога романа долазимо до закључка да су преводилачка решења у новијем издању романа „1984” више у духу српског језика од решења у издању из 1984. године када су у питању опозиције примера као што су *диктограф–кажипис* и *версификатор–стихоклеп*, али и када је у питању мање фреквентна употреба суфикса *-тељ* у сложено-суфиксалном типу творбе именичких сложеница.

Кључне речи: српски језик, превођење, творба речи, семантика, неологизми

[1] m.zivkovic-17227@filfak.ni.ac.rs

1. Увод

Дистопијски роман „1984" Џорџа Орвела је, према мишљењу шире читалачке публике, оцењен као један од најзначајнијих романа двадесетог века. Поред врло провокативне тематике засноване на критици опресивних аутократских режима, оно што је свакако карактеристично за овај роман јесте његов језички аспект – односно употреба *новоговора*. Једна од основних карактеристика овог дистопијског језика јесте врло фреквентна употреба неологизама, а може се рећи да та тенденција није заобишла ни преводе овога романа на српски језик. У настојању да што детаљније дочарају фиктивни свет књижевног дела, преводиоци са српских простора довијали су се на разне начине како да преведу индивидуално-ауторске неологизме из оригинала, а да у српском језику носе исту експресивну вредност. Ти су неологизми нарочито интересантни не само из аспекта њихове семантике већ и из аспекта творбених процеса којима су настали.

У овом истраживању бавићемо се творбеним и семантичким аспектима преводилачких решења индивидуално-ауторских именичких неологизама у двама преводима романа „1984" на српски језик. Приликом творбене анализе осврћемо се на преводе индивидуално-ауторских именичких неологизама насталих композицијом и сложено-суфиксалном творбом, док ће семантичком анализом бити обухваћено значење ових лексема у роману, али ћемо такође указати на синтаксичку и семантичку корелацију између творбених форманата у оквиру ових сложених именица.

Као основу творбене и семантичке анализе узимамо издање овог романа из 2022. године које је за издавачку кућу *Лагуна* превео Горан Скробоња, а затим упоређујемо преводилачка решења у овом издању са решењима која је дао Влада Стојиљковић у издању из 1984. године *Београдског издавачко-графичког завода.* На крају истраживања ћемо представити процентуалну заступљеност творбених модела на основу којих су анализирани индивидуално-ауторски неологизми настали, али ћемо такође и указати на основне тенденције које су се јавиле у разликама двају превода.

Основне хипотезе од којих полазимо у овом истраживању јесу да ће се композиција показати као заступљенији творбени процес, док ће се творбени модел у коме ће придев бити први творбени формант показати најпродуктивнијим, као и да ће новији превод романа из 2022. године бити усклађенији са духом савременог српског језика од старијег из 1984.

Структура рада је следећа: након уводног дела указаћемо на теоријске основе које ће бити полазишта творбено-семантичке анализе, а затим ћемо у наредном одељку указати на основне карактеристике ексцерпираних примера. Такође, у трећем одељку рада ћемо творбено и семантички анализирати издвојене сложене именице. Анализирани примери ће бити класификовани на основу творбеног процеса којим су настали на именице настале композицијом и именице настале сложено-суфиксалном творбом. Четврти одељак

чини дискусија, док ћемо обједињене закључке са указаним могућностима за даља истраживања изложити у петом одељку рада.

2. Теоријске основе

Када су у питању досадашња истраживања о неологизмима као категорији речи, мора се напоменути да су они увек недовољно истражена сфера лексикологије. Иван Клајн (2022: 313−314) под термином *неологизам* обухвата различите фазе процеса прихватања нових речи – то могу бити оне речи које су први пут написане или изговорене, или речи које су заживеле у стандардном језику. Клајн (2022: 314) такође наводи и да је већина неологизама у раној фази употребе прошла кроз статус индивиуализама, у оквиру којих постоји подела на потенцијалне и оказионалне лексеме.

Ђорђе Оташевић и Биљана Сикимић (1992: 67) истраживали су лексичке творевине које се јављају повремено, чије је значење строго условљено контекстом, имају номинативно-експресивну вредност и од узуалне лексике разликују се пре свега творбеним специфичностима. Таква дефиниција у потпуности описује лексички фонд *Речника новоговора.* Термином *индивидуално-ауторски неологизми* (Шаљеховска 1982: 173, наведено према Ђорђу Оташевићу и Биљани Сикимић) у даљем тексту биће означени именички неологизми у овом роману који су обухваћени творбено-семантичком анализом.

Када је у питању семантички аспект *новоговора* Орвелове „1984”, Милан Живковић (2011: 56−71) се осврће пре свега на значењски слој лексичких јединица у *Речнику новоговора*, али такође истражује и пропагандну улогу лингвистичког феномена као што је овај дистопијски језик.

У српском језику сложене именице настају спајањем двеју основа на које се може додати и суфикс, а у том случају као крајњи резултат творбеног процеса добија се сложено-суфиксална изведеница (Клајн 2022: 304), међутим, Клајн (2002: 22) додаје и то да постоје случајеви у којима први творбени формант може бити и пун облик речи: *времеплов*, *стонога*, *вишеспратница* итд. Када говоримо о овом случају, важно је истаћи и статус срастања као творбеног процеса. Сраслице су оне врсте сложеница које се од истих саставних делова, у истом облику и истом поретку могу јавити и као синтагме − *Ђурђевдан*, *Београд* итд. (Клајн 2002: 28) Уколико у оквиру сложенице долази до спајања основа, као везивна спона између творбених форманата може се јавити спојни вокал, односно интерфикс. У српском језику улогу интерфикса могу имати вокали *о* и *е*, а постоје и аутори који говоре и о постојању нултог спојног вокала (ø) (Клајн 2022: 25).

Према међусобној синтаксичкој корелацији између творбених форманата, сложенице се могу поделити на координативне и субординативне. Клајн (2002: 33–36) наводи да су субординативне сложенице оне у којима је

однос творбених форманата неравноправан, ма какве природе био (*Београд*, *главобоља*, *добродошлица*). Код оваквог типа сложеница један творбени формант је надређен у односу на други, а то се огледа и у њиховој семантици – лексему *Београд* можемо дефинисати као синтагму *бео град*, у којој је придев као зависни члан подређен именици, која је управни члан синтагме. Са друге стране, у оквиру координативних сложеница творбени форманти учествују равноправно у укупном значењу сложенице (*југоисток*, *данионоћ*). Уколико разложимо ове лексеме, као резултат добијамо координативне синтагме *југ и исток*, односно *дан и ноћ*.

Када је у питању семантичка подела на основу корелације структуре сложеница и њиховог значења, успоставља се подела сложеница на ендоцентричне и егзоцентричне. У ендоцентричним сложеницама сваки од творбених форманата уноси једнаки део значења (*глувонем*), док значење егзоцентричне сложенице није изражено ни првим ни другим делом засебно, већ се реконструише на основу њиховог споја (*вукодлак*) (Клајн 2002: 36–39). С обзиром на то да Клајн (2002: 37) такође истиче да је корелација између структуре сложеница и њеног значења у великом броју случајева исувише слаба, он даје и додатно појашњење: ако композита има исту функцију као њен централни део, онда је ендоцентрична: *пароброд* јесте врста брода, међутим, ако говоримо о примеру *црвенперка*, у питању није никаква *перка*, већ врста рибе, што имплицира да је ово егзоцентрична сложеница.

3. Анализа ексцерпираних сложених именичких неологизама

Грађу чини 16 сложених именичких индивидуално-ауторских неологизама који се јављају као преводилачка решења Горана Скробоње. Анализирани индивидуално-ауторски именички неологизми настали су композицијом и сложено-суфиксалном творбом, па је по овом принципу извршена и њихова класификација, узимајући у обзир и врсту речи која се у овим сложеницама јавља као први творбени формант. Анализирани су следећи индивидуално-ауторски сложени именички неологизми: *двомисао, добромислилац*, *злолик*, *зломисао*, *зломислилац*, *злостој*, *кажипис*, *новоговор*, *паткоговор*, *самживот*, *стармисао*, *стармислилац*, *староговор*, *стихоклеп*, *телеекран* и *телеемисије*. Ових 16 анализираних сложених именица представљају укупан број сложених именичких индивидуално-ауторских неологизама у роману (изузимајући *Речник новоговора*).

3.1. Сложене именице настале композицијом

Прву групу ексцерпираних примера чине сложене именице са придевом у првом делу, које обухватају највећи део грађе. Примери *самживот*

(*ownlife*) и *стармислилац* (*oldthinker*) настали су срастањем по творбеном моделу П + И[2]. Лексема *самживот*[3] означава склоност према самоћи, односно живот испуњен индивидуализмом и ексцентричношћу. *Стармислилац* је особа чије су идеје биле формиране у доба пре ступања партије на власт. Деловање језичке економије, које је једно од најважнијих принципа на којима је заснован *новоговор* потврђено је у обема лексемама, а оно се огледа у искоришћавању што мање језичких средстава за потребе комуникације. На примеру ових двеју сложених именица потврђује се та тенденција у настанку неологизама у *новоговору* – тиме што су настале чистим срастањем, без употребе додатних творбених форманата. Пре свега, лексема *стармислилац* настала је спајањем неодређеног вида придева *стар* и именице *мислилац* без спојног вокала, што у пракси није окарактерисано као нарочито продуктивни творбени модел. Лексема *самживот* такође је настала срастањем придева *сам* са именицом *живот*. Максимално редуковање лексичког фонда у *новоговору* управо се огледа на овим двема сложеницама. Према семантичкој корелацији између творбених форманата обе сложенице можемо окарактерисати као субординативне, а према вези између структуре сложенице и њеног значења, сложенице су ендоцентричне. У издању из 1984. године уместо ових примера јављају се решења *својеживот* и *старомислитељ*.

Наилазимо на шест примера творених по овом творбеном моделу са спојним вокалом (По^{с} + И): *стармисао* (*oldthink*), *староговор* (*oldspeak*), *новоговор* (*newspeak*), *злолик* (*facecrime*), *зломисао* (*thoughtcrime*) и *злостој* (*crimestop*). *Стармисао* је именичка сложеница којом се именује начин размишљања људи који нису у стању да прате нове политичке токове које форсира партија. У овој лексеми се јавља и такозвани нулти спојни вокал. *Староговор* је у роману заправо стандардни енглески језик којим се говорило пре ступања партије на власт, док је *новоговор* званични, вештачки створен језик који испуњава потребе енглеског социјализма. *Злолик* је неприкладан израз на лицу којим се одаје сумња у лојалност партији, док *зломисао* означава било какву мисао усмерену против идеолошких принципа партије и представља највећи злочин. *Злостој* јесте способност да се лице нагло заустави пред сваком погрешном мисли. Све наведене сложенице могу се сврстати у субординативне, док су према семантичкој корелацији између творбених форманата ендоцентричне. У старијем издању овог романа употребљена су идентична преводилачка решења, осим када су у питању примери *злолик*, *злостој* и *стармисао* – Влада Стојиљковић употребљава сложенице *злоизраз*, *злоустављање* и *старомисао*.

[2] Ознаке творбених модела дате су по узору на творбене моделе које наводи Клајн (2002).

[3] Семантички аспект свих ексцерпираних сложених именичких неологизама сагледан је из угла тумачења наведених сложеница у издању романа из 2022. године у преводу Горана Скробоње.

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Творбени модел
ownlife	*својеживот*	*самживот*	П + И
oldthinker	*старомислитељ*	*стармислилац*	П + И
oldthink	*старомисао*	*стармисао*	По^{с} + И
oldspeak	*староговор*	*староговор*	По^{с} + И
newspeak	*новоговор*	*новоговор*	По^{с} + И
facecrime	*злоизраз*	*злолик*	По^{с} + И
thoughtcrime	*зломисао*	*зломисао*	По^{с} + И
crimestop	*злоустављање*	*злостој*	По^{с} + И

Табела 1. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали композицијом са придевом у првом делу

Међу сложеним именицама насталим композицијом са именицом у првом делу у ексцерпираној грађи наилазимо само на један пример: *паткоговор* (*duckspeak*) или *пачје квакање*. У издању романа из 2022. године ова реч се дефинише као несвесно створена бука налик на пачје квакање која има два противречна значења: уколико се примени на противника – у питању је увреда, уколико се примени на истомишљеника – у питању је похвала. Ова сложеница грађена је по творбеном моделу Ио^{с} + И, дакле, као везивна морфема јавља се спојни вокал. С обзиром на то да први творбени формант одређује други, у питању је субординативна сложеница – ендоцентрична према корелацији њене структуре и семантике. У преводу из 1984. године нисмо наишли на еквивалентан пример, али се у истом контексту употребљава глагол *паткоговорити*.

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Творбени модел
duckspeak	/	*паткоговор*	Ио^{с} + И

Табела 2. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали композицијом са именицом у првом делу

Када су у питању сложенице са бројем у првом делу, међу ексцерпираним именицама наилазимо на један пример: *двомисао* (*doublethink*). То је способност да субјекат прихвати два сукобљена веровања не укључујући здраворазумско размишљање. Ова сложеница настала је по творбеном моделу Ко^{с} + И. Сложеница је субординативна (основа броја *два* која се јавља као први творбени формант одређује именицу која чини другу компоненту) и ендоцентрична (централни део, односно именица, одређује семантику целе сложенице). У издању романа из 1984. употребљено је исто преводилачко решење.

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Творбени модел
doublethink	*двомисао*	*двомисао*	Ко^{с} + И

Табела 3. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали композицијом са бројем у првом делу

Наредну групу анализираних примера чине сложени именички неологизми чији је први творбени формант радиксоид. Радиксоиде Клајн (2022: 319) описује као непроменљиве детерминаторе који имају предметно значење. Када је у питању овакав творбени модел сложеница наилазимо на два примера у роману: *телеекран* (*telescreen*) и *телеемисије* (*tele-programmes*). Телеекраном се именује уређај на коме се емитују телеемисије одобрене од стране партије, али телеекран такође служи и за шпијунирање грађана. Обе ове именице настале су додавањем радиксоида на пун облик именице, субординативне су и ендоцентричне. У преводу Владе Стојиљковића употребљен је пример *телекран*, док је за пример *телеемисије* употребљена описна конструкција.

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Творбени модел
telescreen	*телекран*	*телеекран*	радиксоид + И
tele-programmes	/	*телеемисије*	радиксоид + И

Табела 4. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали композицијом са радиксоидом као препозитивном компонентом

3.2. Сложене именице настале сложено-суфиксалном творбом

Као сложене именице настале сложено-суфиксалном творбом са прилогом у првом делу међу анализираним сложеницама јављају се именице: *зломислилац* (*thought-criminal*) и *добромислилац* (*goodthinker*). Зломислилац је особа која не подржава партијске идеје, а добромислилац је антоним претходном примеру. Применом семантичко-творбене парафразе, ове две сложенице интерпретирамо као *онај који мисли зло* и *онај који мисли добро*, те на основу тога закључујемо да су ове две сложенице настале по моделу прилог + Го + *-лац*. Обе лексеме су субординативне – у обема прилог, који је прва компонента сложенице, одређује начин размишљања субјеката које именују; и ендоцентричне – укупна семантика обеју сложеница једнака је споју засебних значења њених творбених форманата. У преводу Владе Стојиљковића наилазимо на решења: *зломислитељ* и *добромислен* – дакле, у старијем издању не наилазимо на еквивалентни облик именице *добромислилац*.

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Твробени модел
thought-criminal	*зломислитељ*	*зломислилац*	прилог + Го + *-лац*
good-thinker	/	*добромислилац*	прилог + Го + *-лац*

Табела 5. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали сложено-суфиксалном творбом са прилогом у првом делу

Као сложена именица са нултим суфиксом, чија је прва творбена компонента именица, појављује се сложеница *стихоклеп* (*versificator*). Овом именицом назива се машина која служи за састављање стихова. Настала је

по творбеном моделу Ио^{с} + Го + ø, при чему се творбени формант који чини глаголска основа односи на редуковану основу глагола *клепати* (у значењу *састављати с муком*). Сложеница је субординативна према синтаксичкој корелацији између њених творбених форманата. Иако је, због творбених специфичности којима је ова сложеница настала, корелација између њене структуре и њеног значења слаба, може се дефинисати као егзоцентрична јер се њено значење дефинитивно не назире из значења њених компоненти. У старијем издању уместо овог решења појављује се лексема *версификатор*.

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Творбени модел
versificator	*версификатор*	*стихоклеп*	Ио^{с} + Го + ø.

Табела 5. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали сложено-суфиксалном творбом са именицом у првом делу

Међу ексцерпираним сложеницама чија је прва творбена компонента глагол наилазимо на један пример и то је *кажипис* (*speakwrite*). Кажипис је машина којом се на папиру исписује оно што се у њен микрофон диктира. Ова сложеница настала је по моделу Г + Го + ø, дакле, као везивна морфема јавља се нулти спојни вокал; први творбени формант чини 2. л. јд. императива глагола *казати*, а други редукована основа глагола *писати* на коју се надовезује нулти суфикс. Субординативна је и егзоцентрична. У старијем издању наилазимо на решење *диктограф.*

Оригинал	Издање из 1984.	Издање из 2022.	Творбени модел
speakwrite	*диктограф*	*кажипис*	Г + Го + ø

Табела 5. Сложени индивидуално-ауторски именички неологизми настали сложено-суфиксалном творбом са глаголом у првом делу

С обзиром на први творбени формант ове именичке сложенице коју чини глагол у 2. л. јд. императива, потпуно је основана претпоставка да је у питању императивна сложеница. Међутим, Иван Клајн (2002: 85) истиче да постоје две врсте императивних сложеница: једну групу чине сложенице које се састоје од прелазног глагола и именице у функцији објекта, а другу групу чине сложенице које се састоје од непрелазних глагола и именице као субјекта. С обзиром на то да сложеница *кажипис* према врсти речи којој припада њена друга творбена компонента не подлеже овим тумачењима, њен статус у овом погледу није сасвим јасан.

4. Дискусија

На почетку дискусије истичемо разноврсност творбених поступака приликом превођења сложених индивидуално-ауторских именичких неологизама са енглеског на српски језик. Истакнувши творбене и семантичке

специфичности ових сложеница, преко анализе творбених поступака долазимо до закључка да сама разноврсност и неуобичајеност грађења ових именица доприноси њиховој експресивној вредности у контексту романа.

Највећи број анализираних примера настао је слагањем, те се оно, посматрајући ову групу сложеница, показало као продуктивнији творбени процес од сложено-суфиксалне творбе. Међу сложеним именицама насталим слагањем, највише је оних код којих се као први творбени формант појављује придев, док је у другом делу именица. Када су у питању сложени именички индивидуално-ауторски неологизми настали сложено-суфиксалном творбом, у половини анализираних примера из ове групе као прва творбена компонента јавља се прилог. Такође, важно је напоменути и чињеницу да велики број ових сложеница садржи спојни вокал.

Када је у питању поређење двају превода ових сложених именичких неологизама, потребно је указати на извесне разлике. У сложеним именицама у преводу Горана Скробоње наилазимо на већу заступљеност суфикса *-лац* (*стармислилац, добромислилац, зломислилац*), док за еквиваленте ових сложеница Влада Стојиљковић употребљава решења са суфиксом *-тељ*. Такође, разлика између преводилачких решења Горана Скробоње и Владе Стојиљковића јасно се огледа и у паровима сложеница као што су *диктограф*/*кажипис* и *версификатор*/*стихоклеп*.

5. Закључак

Творбено-семантичком анализом и поређењем преводилачких решења сложених индивидуално-ауторских именичких неологизама насталих композицијом и сложено-суфиксалном творбом у преводима романа „1984" Џорџа Орвела на српски језик указано је на многе специфичности када су овакве лексеме у питању. Анализа творбених процеса показала је да је највећи део ексцерпиране грађе настало композицијом – чак 75%, док преосталих 25% примера чине сложенице настале сложено-суфиксалном творбом. Као најпродуктивнији творбени модел у оквиру сложених именичких неологизама насталих слагањем издваја се модел у коме се као први творбени формант јавља придев, и то у 67% анализираних примера. Овим двема чињеницима потврђене су хипотезе изнете у уводном делу о фрекветности слагања као заступљенијег творбеног процеса и о честој употреби придева као прве творбене компоненте. Укупно је девет сложеница у којима се као везивна морфема јавља спојни вокал (рачунајући и једну сложеницу са нултим спојним вокалом), што је 56% анализиране грађе, а такође се издвајају и две сложенице настале срастањем (12,5% од укупног броја анализираних примера).

Када је у питању поређење преводилачких решења Горана Скробоње и Владе Стојиљковића, указано је на пар тенденција на основу којих се ови

преводи разликују. Пре свега, када су у питању преводни еквиваленти типа *добромислилац*/*добромислитељ* и сл. уочена је употреба суфикса *-лац* у преводу Горана Скробоње, а са друге стране, Влада Стојиљковић фреквентније употребљава суфикс *-тељ*. Иван Клајн (2022: 250–251) наводи да постоје именице које се у српском језику граде искључиво са суфиксом *-тељ*, али и да овај суфикс постаје све мање продуктиван, те и да се чешће употребљава у апстрактнијим контекстима. Такође, Горан Скробоња употребљава домаће творбене форманте приликом превођења ових индивидуално-ауторских неологизама, док Влада Стојиљковић у својим преводима ређе примењује тај поступак. У складу са овим двема тезама можемо закључити да су преводи сложених индивидуално-ауторских именичких неологизама Горана Скробоње више у духу српског језика од превода Владе Стојиљковића. Ипак, узимајући у обзир ограничења у погледу броја анализираних примера, а притом и чињеницу да је у роману заступљен много већи број неологизама који припадају другим морфолошким категоријама, овај закључак је отворен за даљу анализу и дискусију. С обзиром на богатство лексичког фонда *Речника новоговора* и необичност творбених поступака којима настају индивидуално-ауторски неологизми који прожимају целокупно дело, овом анализом отворен је само део истраживачких проблема који се тичу творбено-семантичких и преводилачких специфичности лексема у преводима овог романа.

Цитирана литература

Бјелаковић 2012: Бјелаковић, Исидора. „Именичке сложенице у предстандардној фази развоја српског језика (географска терминологија)”, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима,* Филолошки факултет, Београд, 2012, 469–484.

Брборић 2012: Брборић, Вељко. „Творба речи и правопис − писање сложених детерминативних формација са првом страном компонентом”, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима,* Филолошки факултет, Београд, 2012, 485–497.

Драгићевић 2019: Драгићевић, Рајна. „Прелазни карактер префиксоида у савременом српском језику”, *Наш језик*: Институт за српски језик САНУ, Београд, 2019, 109–116.

Живковић, 2011: Живковић, Милан. „Орвелов новоговор: између литерарне дистопије и стварности”, *Цивитас*, бр. 3: Факултет за правне и пословне студије *Др Лазар Вркатић*, Нови Сад, 2011, 56–71.

Клајн, 2002: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*, Први део: *Слагање и префиксација (Прилози граматици српског језика I)*. Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 2002.

Клајн–Пипер 2022: Клајн, Иван и Пипер, Предраг. *Нормативна граматика српског језика*: Матица српска, Нови Сад, 2022.

Марojевић 2012: Марojевић, Радмило. „Српски и словенски нулти суфикс”, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима,* Филолошки факултет, Београд, 2012, 638–651.

Матијашевић 2012: Матијашевић, Јелка. „Типови међујезичких еквивалената (на материјалу руских и српских именичких деминутива)”, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима,* Филолошки факултет, Београд, 2012, 653–661.

Милановић 2012: Милановић, Александар. „Стилски аспект творбе тзв. императивних сложеница у српској романтичарској поезији”, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Филолошки факултет, Београд, 2012, 663–673.

Оташевић 1992: Оташевић, Ђорђе и Сикимић, Биљана. „Творба оказионализама у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог,* XLVIII: Институт за српски језик САНУ, Београд, 1992, 67–78.

Ратковић, 2010: Ратковић, Драгана. „Речи са нултим интерфиксом”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик,* 58/3: Матица српска, Нови Сад, 2010, 611–619.

Đorđević, 1987: Đorđević, Radmila. *Uvod u konrastiranje jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987.

Matek–Šumiga, 2023: Ljubica Matek, Jelena Pataki Šumiga. „The (ab)use of language in twentieth century British dystopias”, *Jezik, književnost, moć*: Filozofski fakultet Niš, Niš, 2023, 359–371.

Извори

Орвел, *1984*: Превео и протумачио Горан Скробоња: Лагуна, Београд, 2022.

Орвел, 1984: Превео и протумачио Влада Стојиљковић: Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1984.

Marija G. Živković

FORMATION AND SEMANTIC SPECIFICITY OF COMPOUND NOUN NEOLOGISMS IN TWO SERBIAN TRANSLATIONS OF GEORGE ORWELL'S NOVEL "1984"

Summary

The subject of this study is the analysis of translational solutions regarding compound noun neologisms in George Orwell's novel "1984" from both morphological and semantic perspectives. The aim is to determine which morphological processes and models are most productive when translating compound noun neologisms within "1984". The paper examines translational solutions of compound noun neologisms in translations from 1984. and 2022. It analyzes morphological processes in translations of compound noun neologisms formed through compounding (e.g.

telescreen–telekran, oldspeak–starogovor, crimeface–zlolik) and complex-suffixation (e.g. speakwrite–kažipis, goodthinker–dobromislilac, versificator–stihoklep), presenting the percentage distribution of morphological models based on translations from 2022, then compares translational solutions in editions from 2022 and 1984, taking individual-authorial choices in the original (e.g., speakwrite − diktograf/kažipis; versificator–versifikator/stihoklep; crimestop–zloustavljanje/zlostoj) as the basis for contrastive analysis. Based on the analysis of excerpted material, it is concluded that the majority of examples analyzed are formed through compounding, with the most productive morphological models featuring adjectives as the initial components of compound nouns. Following a contrastive analysis of two translations of this novel, it is concluded that translational solutions in the newer edition of "1984" are more aligned with the Serbian language compared to solutions in the 1984. edition, particularly in instances such as diktograf –kažipis and versifikator–stihoklep, as well as in the less frequent use of the derivational suffix -*telj* in complex-suffixation noun formation.

Keywords: Serbian language, translation, word formation, semantics, neologisms

Аница М. Радосављевић[1]
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

УДК 821.163.41.09-3 Секулић И.

БЕОГРАД У ЗАПИСУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

У раду анализирамо запис Исидоре Секулић о главном граду, штампан у књизи *Записи* из 1941. године. Пратећи мисли наше истакнуте књижевнице, видећемо како у историјско-културном контексту књижевности ауторка пише о Београду, граду на чију судбину често утичу историјске, односно геополитичке прилике једног времена. У ишчитавању записа трагали смо за симболичним сликама града, проучавајући архитектонику приказаног урбаног простора у периоду мира и током окупације у Првом светском рату, као и то на који начин феномен рата уноси промене у живот престонице. Анализом наведеног записа желимо доћи до закључка да је једина константа на коју се са сигурношћу може рачунати заправо град који упркос невољама наставља да живи као једина непромењена структура.

Кључне речи: *Исидора Секулић, „Записи", Београд, град, престоница, историја.*

Не може се град сакрити кад на гори стоји.
Еванђеље по Матеју

Још од првог књижевног помињања имена Београда у *Житију Светог Климента Охридског* архиепископа Теофилакта са краја X века[2], па све до данашњих писаних трагова, Београд је био и остао чувени топос и у књижевности и у уметности, који се упоредо са српском историјом развијао „као релевантан књижевни топос, увек у улози носиоца идеја и порука: националних, политичких, личних, универзалних" (Милић 2022: 71).

О Београду као о граду о коме нико никада није могао рећи све, јер „све нам то још нико није казао" (Скерлић 2009: 205)[3] писао је Јован Скерлић, сматрајући овај град неухватљивом сликом, којој ни највећи уметници

[1] anica.radosavljevic@pr.ac.rs

[2] Према: *Житија Светих* за јул (27. јул) архимандрита Јустина (Јустин интернет), састављеном углавном према *Житију Св. Климента* од Теофилакта Охридског и делима Св. Климента.

[3] Скерлић у тексту *Београдска деца*, у *Књизи о Матавуљу,* пише да је „Београд у хаотичном стању распадања, Београд где се сукобило неколико векова, неколико народности, неколико раса, неколико цивилизација, Београд пометен, избијен из колосека, безбојан" (Скерлић 2009: 205).

нису успели прићи на прави начин и којима је он остао велика загонетна мисија. Оваквим ставом Скерлић је отворио низ питања о значају, вредности и судбини овог великог града, о коме су даровити појединци писали са великом пажњом и обдареношћу, све у циљу разоткривања његовог потпуног и правог идентитета. Помињући идентитет града, полазимо од мишљења Иване Спасић и Вере Бацковић (Spasić–Backović 2017: 16) које су понудиле радну дефиницију идентитета града, који се према њиховом мишљењу дефинише као скуп јединствених особина и обележја који обезбеђује трајну препознатљивост једном граду у поређењу с другим градовима по којима се он од њих разликује и признаје као посебан.[4] Полазећи од овакве тврдње, налазимо у неким делима наших књижевника да је град често „био у функцији наративног оквира или позорнице на којој се одвијају драме јунака, његових становника, а, нешто ређе, Београд је постајао јунак у делу, односно тематска окосница на којој дело почива" (Стевановић 2022: 649). Град је самим тим, као остварен и доживљен простор, био и остао чест мотив у књижевним делима. Градови постају, промишља Небојша Лазић, „привилеговане тачке у простору у којима се на једном месту налазе сабране вештине и технике нужне да се суштински мења поредак природе који је она наметнула човеку немоћном да јој се супротстави" (Лазић 2016: 25). Стога је књижевни конструкт града у тесној спрези са ауторовим доживљајем града. Ернест Касирер (Kasirer 2006: 497) наводи како „izgradnja estetskih prostora nije nikako pasivna 'reprodukcija' sveta, već predstavlja novi odnos kojim se pokazuje kako se čovek odnosi prema svetu".

Исидора Секулић је, попут многих наших писаца, написала веома значајне и вредне записе о српској престоници, штампане у оквиру збирке *Записи* из 1941. године. Такође, Београд је окосница и многих њених прозних текстова у књигама *Кроника паланачког гробља* и *Сапутници*. Настојећи да представи слику главног града, стварајући запис *Београд*, уједно и први у поменутој збирци, ауторка приказује не само географску и демографску слику српске престонице него иде корак даље у оживљавању свега што овај град чини јединственим и непоновљивим. Идентитет овог мегалополиса Секулићева посматра кроз нивое времена, прошлости и садашњости, у периодима мира и рата, у коме се човек „traži u bogatstvu građanskog života sa svime što njemu pripada: dom, prijateljstvo, susedstvo, zajednice kulta, svetkovine, pokop mrtvih, blagostanje, zdravlje" (Riter 1997: 349).

Хроника о граду једне биографанке подељена је на три целине под називима: *Поводом једне изложбе, Поводом окупације 1915–1918, Монографија о Београду*, документаризована је стварност престонице кроз сегмент откривања њеног смисла, одговарајући на питања њеног живота, духа и

[4] Поменуте ауторке примећују да „ovako shvaćen identitet grada ima najmanje dve komponente: unutrašnju, koja predstavlja identitet grada u užem smislu reči i odnosi se na samopercepciju, predstavu, doživljaj samih njegovih stanovnika. Spoljašnja komponenta podrazumeva percepciju spolja, sliku grada koja se stvara u očima drugih" (Spasić–Backović 2017: 16–17).

идентитета.[5] Представа града у запису прожима се са искуствима живота осликаног у непрекидном кретању – градском, просторном кретању, али и у кретању сопственим мислима, осећањима и успоменама. Ако је град као универзални ентитет својеврсно писмо/свет ознака (уп. Барт 2016: 232), читање града-дискурса зависи од понуђене књижевне перцепције, а затим и од читаоца који успоставља „ритам значења" (Барт 2016: 229) и рашчитава слику града у неком делу.

Први део *Записа,* под називом *Поводом једне изложбе*, доноси нам причу о изложби београдских уметника, у којем ауторка пише о надахнућу које је уметницима долазило од самог града. „Крај и град су пуни магичних енергија и они живе у речнику песника, у митовима музичара, у боји и цртежу сликара" (Секулић 1941: 11). Дакле, Београд постаје објект фокализације који својом снагом и енергијом прожима биће оног кога инспирише. О архитектури српске престонице пише врло сликовито и живо, а управо ови описи имају важну и дубоку симболику. Ауторка настоји да њима покаже несагледиву инспиративну слику Београда, који је задатак и инспирација талентованим појединцима који у њему траже потврду свог умећа. Већ у првим редовима представља слику града, његове улице, урбане зоне, само срце града.

> „Београд се види углас, сив и тврд. [...] Зидови кућа београдских ретко су кад водоравни при тлу и једнако високи; или се нагло скраћују или расту, и некад је скоро гротескно како кућа тек утекне у земљу или искочи из ње. [...] Улични басамаци између два теренска плочишта увек су окомити и подсећају на манастирска стубишта. [...] Из капије једне отмене куће у Улици краља Милана почиње уличица катакомбично тиха и хладовита, уска и сва од басамака и платформи, и води вас ниско доле, пред једна масивна дрвена врата која излазе у Босанску улицу" (Секулић 1941: 12).

Београд је за ауторку завичај, простор личног града, који као такав поседује посебну вредност.[6] Слободан Владушић у делу *Црњански, Мегалополис* указује на субјективизацију слике града у модерној култури. У исто вре-

[5] У напоменама на крају књиге *Записи* стоји да је први запис, „Поводом једне изложбе", објављен као „Белешка о Београду" у *Српском књижевном гласнику* 1935. (XLV, 6, стр. 441–447), а други, под називом „Поводом окупације 1915", у листу *Време* 1926. (бр. 6–8 јан.). Оба текста прештампана су у књизи *Записи* (1941) готово без измена. Трећи, „Монографија о Београду", из 1940, иако писан као приказ издања београдског Института, надовезује се на претходне текстове и допуњује ауторкину пројекцију „духовног лика Београда" (Секулић 1941: 532).

[6] На такву субјективну вредност једног града указује у студији *Свето и профано* Мирча Елијаде: „Postoje povlašćeni delovi prostora kvalitativno različiti od ostalih: pejzaž rodnog mesta, predeo gde je doživljena prva ljubav, ulica ili neki deo prvoga stranog grada koji smo posetili u mladosti. Sva ta mesta čuvaju, čak i za čoveka najiskrenije nereligioznog neko posebno, 'jedinstveno' svojstvo: to su 'sveta mesta' njegovog privatnog Univerzuma; kao da je to nereligiozno biće doživelo otkrovenje neke druge stvarnosti…" (Elijade 2003: 77–78).

ме, дакле, постоји безброј могућности читања слике града, односно знакова који чине његов идентитет:

> „У мери већој него икад раније, контуре велеграда постају обриси преломљени кроз субјективност јунака који град перципира. Град у модерној књижевности постаје низ знакова који указују на нешто друго; око њих се сада стварају кругови асоцијација. [...] Уместо 'објективног' града сада се појављује субјективна жеља за једним спиритуалним градом, који би могао бити назван и дом, а који се пружа иза видљивог града" (Владушић 2011: 25).

С тим у вези, слика реалног простора трансформише се даром наше књижевнице, која град, иако реалистички приказује, уметнички моделује и модификује. Да би тај процес био успешан, посматрач мора да буде свестан како просторног доживљаја и своје позиционираности у њему, који се остварује у „дијалошком додиру са архитектонском материјалношћу и заузимањем вредносног става у разумевању тог односа" (Раичевић–Стевановић 2020: 21), тако и нематеријалношћу архитектуре коју Башлар означава као доживљај простора (уп. Башлар 1969). Доживљај простора, према Башлару, процес је локализације сећања, састављеног из предела нашег интимног живота (Bašlar 1969: 35). „Простор у хиљадама својих алвеола чува компримовано време" (исто), па је на посматрачу да га „откључа" у складу са својим сензибилитетом, да га пренесе језиком и да од њега створи наратив који је изнова подложан различитом тумачењу. Стога, простор града, нарочито онај хуманизовани, према мишљењу Небојше Лазића, може бити „људским активностима умногоме измењен у односу на хомоген физички простор" (Лазић 2016: 23).

Простор престонице у запису дочаран је величанственим призорима града, о којима ауторка пише из позиције смене дана и ноћи. „Јутро над Београдом, а нарочито вече над Београдом, помогнуто сутоном далеких равница преко Саве – то су позорја која се развијају по два сата, развијају се драмски и мистички, у хоризонтима, покретима, бојама и поднебесним знацима" (Секулић 1941: 14). Фридрих Ниче сматрао је да трг у граду постаје место потпуно друге врсте у модерном добу, односно да је трг лоша алтернатива усамљености јер „gde prestaje usamljenost, tu počinje trg" (Nietzsche 1999: 65). Исидора Секулић, пак, сматра да је „трг плоча ограничена и умирена, а ту не може да дође до израза карактер Београда" (Секулић 1941: 13). Негативна концептуализација града Београда односи се и на његову географску изложеност, која као таква може бити његова највећа опасност, несрећа, која није својствена свим градовима. „Изложен је и по томе што се ничим не може заштитити" (Секулић 1941: 15). Таква изложеност повезана је и са његовим географским одредницама које чине овај град „чвором" на светском путу. Ауторка промишља како „политичка, историјска судбина Београда није никада била лака", јер се град увек налазио на ветрометини важних историјских кретања. Та његова судбина имплицирана је жељом многих окупатора да га

освоје и господаре њиме.

Вредни и лепи описи београдских улица, којима Секулићева даје многобројне епитете, персонификовани су и представљени као стварна бића, указујући при томе на њихову многобројност и међусобну разноликост. Београд има оних „широких, издужених, кратких, кривих, неравних, витких" улица, које својом силином вуку човека у њихово језгро. „Нелагодност шетње" београдским улицама, које се „љуте што их газите, и ако стално не пазите, подбију вам стопало да вас чак у мозгу заболи", оставља неизбрисив утисак на све оне који њима ходају. Поред улица, становници овог града изложени су јаким ветровима, којима се Београд штити од своје изложености. „Кошава је страховит ветар по снази, хладноћи и трајању" (Секулић 1941: 16). Ово природно обележје Београда, његов ветар, представља симбол неуништиве животворности духа, трајности и снаге упркос свему. Снага његовог штита показује да је град тешко савладати, како споља тако и изнутра. На крају првог дела записа Исидора Секулић сумира утиске о сликарству Ел Грека, који је, сликајући Толедо, насликао визионарску слику града и тако постао узор и инспирација будућим сликарима Београда.

> „Таква је и космичка визија Београда, визија пуна магичних лепота и моћи. Ако неко једаред буде насликао такав Београд, вест о том догађају у нашој уметности вредела би можда и једног маратонског гласила" (Секулић 1941: 19).

Такав снажан и величанствени град пун потенцијала постаје предмет жеље многих окупатора у Првом светском рату, о чему Исидора Секулић пише у другом делу *Записа,* под називом *Поводом окупације 1915–1918*. Позиција посматрача учинила је да књижевница уметнички дочара снажан и деструктиван утицај рата на живот и изглед српске престонице, јер „тема рата никада није само политички и идеолошки феномен, већ егзистенцијални и етички" (Радосављевић 2022: 68). Рат је у људској свести „разорна, сатанска сила која дезинтегрише телесне, душевне моћи човека, сводећи га на ниво животињства" (Вучковић 2000: 36), пише Радован Вучковић, док Исидора Секулић, желећи да укаже на страховиту природу ове деструктивне силе, о рату говори као о сили која је донела „помрачење сунца" граду, нагонећи на њега тешку и туробну таму. „Тама се упила у сваку честицу светила. Као огромна црна звезда пловио нам је Београд над главама неколико година" (Секулић 1941: 20). Са друге стране, читалац кроз ово дело може да се приближи ауторкиној личности, јер оно заправо представља њен доживљај Београда и атмосфере која влада у њему у периодима пре, за време и после рата. Рат почиње да мења све, поредак града, а истовремено он имплицира и трагедију појединаца, чији живот постаје паклена борба за пуку егзистенцију. „Ипак, људи долазе и одлазе, брзају ситним корацима као мишеви који су украли грумичак хране" (Секулић 1941: 20). Попут најхрабријег јунака, Београд не допушта окупатору да ужива у тријумфу победе, у светлости његовог сјаја, јер остварени тријумф бива покварен осветољубивом тамом.

„Помрачило се сунце над тим комадом земље, па је тријумф био таман. Велика црна звезда бацила је своју велику сенку на све" (Секулић 1941: 20).

Иако је Велики рат завршен, његове се последице осећају свуда, односно, пустош рата видљив је у сваком кутку града. Пролазећи његовим пределима, ауторка затиче призоре у којима се манифестују ратне трауме, приметне како на колективном, односно националном плану, тако и на личном, људском плану. Рат оставља дубоки траг, мења физичку и духовну слику престонице. Овде, дакле, није реч само о последицама опустошеног Београда, већ и о рату који се јавио као експлозија једне катастрофе.

> „Кад један народ буде прегажен и смрвљен, настане нешто као преисторијско доба. Анонимне гомиле тетурају, муче се, бедне без иједне мисли. Свуд хаос; моћи будућег живота још аморфне, скривене. [...] У хаосу је било пуно зрелих свиња и свилена брашна. [...] Зима 1916. је била страховито хладна" (Секулић 1941: 20).

Увек ће бити рушилачких нагона, ратова, људи склоних деструкцији и скрнављењу, али ће исто тако постојати и они који ће стварати и подизати порушено. Иако су све вредности биле разорене, тежња ка обнови града никада није умрла у људима који желе да се Београд попут феникса уздигне из згаришта старог света. Самим тим, не само да је требало поново физички обновити град него и повратити његов идентитет, просто речено, вратити му живот, јер као што Ранко Радовић примећује „urbane forme ne određuju njihovi izgledi, nego njihovi životni sadržaji" (Radović 1995: 47).

> „У пролеће, видесмо, обрађује се опет земља, сади се по баштама. Раскрчују људи рат. На много места се зелени, али су многа места и сува, црна и пуста. [...] Београдска околина не заборавља. Све раздерано. У трњаку пуно жица. [...] Али не играју се деца. Туђа деца не излазе сама, наша немају ни псето ни играчку. Пси су престрављени. [...] Сунце нас разгрејава. Буди чежњу за лепотом и срећом" (Секулић 1941: 21).

Београд ноћу дели судбину својих становника, којима су дани тешки, а ноћи још теже, мртве и хладне. Дакле, он постаје уточиште свима који знају да тренутни мир не значи и потпуну слободу, јер „сутра ће можда наићи авеоплан који није објављен и настаће пуцњава и трк војника. У инертном животу тупи све" (Секулић 1941: 22). Осећања неизвесности и страха доминирају у приказаним сценама. Персонификованим сликама кошаве, ауторка још једном у запису велича ветровит београдски штит, који једини без последица може да се буни и пркоси свему на путу ка остварењу слободе. Нараторка констатује да једино кошава сме да „урла, обара што дохвати, тресе окупацију. [...] Излази месец. Дрхти као да се боји и он да ће га ветар откинути" (Секулић 1941: 22).

Насупрот паду у таму, у рат, Београд не престаје да импресионира, уздиже се у недохватне висине, у царство неба. Ова релација чини да Београд постаје објект који се може удахнути као молитва, може му се прићи и може

се замислити као Бог. Београд, за нараторку, постаје снажан и делотворан симбол трајања, духовности, који своју постојаност потврђује успињањем у највеће висине, божанске. Тако се ауторкин Београд, са лицем и телом, полако одваја од тла, спреман да се коначно успне у небеса.

> „И као што се у молитви види Бог персонификован, тако ми видимо Београд. Видимо му груди, руке, чело. Видимо га забринута и добра, као Бога што видимо. И зовемо га и молимо. А кад нам се сукобе очи, Београд, као Бог, сакрива крупне капље зноја на свом челу" (Секулић 1941: 23).

На крају другог дела *Записа* Исидора свемоћни град назива оазом отаџбине, оном црном звездом која је у рату достигла свој зенит. Ово је логичан след јер пут до вечног града непоколебљиво води према сунцу и звездама, тако ће га, што им је ближи, њихови светлосни зраци интензивније преплавити. У том маниру, попут Црњанског у *Ламенту*, Београд окупан светлошћу трепери и „кад овде звезде гасну".

> „Црна звезда је у зениту. Плови у облацима, који се вију око ње као скути. У тим скутима, као у Божјем крилу земни шар, шар Србије. [...] Отаџбина је ипак била овде, под црном звездом; а емиграција је била само провинција отаџбине" (Секулић 1941: 23).

Трећи део *Записа*, под називом *Монографија о Београду (издање београдског института)*, доноси нам причу о књизи српске престонице, која на три стотине страница говори о историји Београда. Радећи на монографији, наши истакнути мислиоци, песници и уметници створили су књигу „просто и простодушно писану, пуну чињеница, идеја, докумената, који су чиста суштина историјска и национална" (Секулић 1941: 26). Борећи се са ратовима, ултиматумима, анексијама, Београд је одолео и победио, ослањајући се кроз историју пре свега на сопствене напоре и жртве. Позивајући се на Милана Ракића и Симу Пандуровића, српске песнике, Исидора Секулић промишља о тајни и трајању града:

> „Је ли могао Београд искреније и информативније проговорити кроз своју децу: бити без позе, без ранга, без изузетности – то је тајна овога града који неодољиво вуче, и задржава, и у душу се увлачи људима свих положаја, крви, вера и језика. Ведро и обично биће је Београд, докле год му је добро. А добро му је иако се двадесет година гуши и цепа по трамвајима" (Секулић 1941: 24).

Велики значај и похвалу ауторка признаје београдским кафанама, које су душа овог града, најверније сведоци свих промена у друштву. Доминантни уметнички топос који дефинише хронотоп града јесу градске кафане, у којима су вођене и жестоке националне и историјске дискусије. Кафана кроз векове постаје срце и душа Београда и пркоси зубу времена.

> „Јер те кафанице у којима се не прекида севдалинка имају сву ону носталгичну атмосферу која у извесним часовима стоји у природи, у пејзажу родне земље и села, на све стране. Ту и Београђанин и Београд пролазе кроз емоције

> најбољих квалитета. [...] У тим кафаницама су странци чули и лекцију из метафизике нашег народа" (Секулић 1941: 25).

Највећу заслугу Београд, али и Србија дугују српском сељаку, борцу и војнику, који државу као суштину носи дубоко у себи.[7] Док се ослањамо на мишљење Слободана Наумовића, који је писао да сељак „може да послужи као класни, али и као национални симбол" (Наумовић 1995: 115), у следећем издвојеном пасусу показујемо да је и Исидора Секулић истакла значај сељака, који се кроз векове показао као најважнији економски темељ државе.

> „Тај сељак је чудесно биће. Он је пре свега у складу са космосом, који не пита и не брине много за лична уживања човекова. Сељак је, стога, друштвено и индивидуално једноставнији, строжи, идеалнији. Зато што је у сродству са космосом, сељак осећа [...] да увек има више принципа него колико их је у примени, и да зато увек има излаза, поштеног и правилног" (Секулић 1941: 27).

Исидора Секулић још једном на крају записа наглашава важност *Монографије* и одаје јој признање, јер је српска и југословенска књига о величанственом граду, ремек-дело српско. Пратећи хронологију записа *Београд*, видели смо како је српска књижевница успела да градски простор постави у функцију грађења модерне идеје националног идентитета. Креирајући повест о животу српске престонице, ауторка одаје признање њеној духовној снази која траје и опстаје вековима. Слика српске престонице у запису Исидоре Секулић доследно је приказала живот између Истока и Запада, између модерног и традиционалног, у спрези рата и мира. Београд је ауторкин главни јунак, онај жар који је многе надахнуо, узбудио, одушевио и изазвао. У том смислу, јунак у борби са временом и његовим приликама и неприликама наставља да живи као једина непромењена структура.

Цитирана литература

Аристотел 1975: Aristotel. *Politika*. Beograd: BIGZ, 1975.

Барт 2016: Барт, Ролан. *Семиологија и урбанизам*. *Липар*, год. 17, бр. 61 (2016). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, 227–234.

Башлар 1969: Bašlar, Gaston. *Poetika prostora*. Beograd: Kultura, 1969.

Владушић 2011: Владушић, Слободан. *Црњански, мегалополис*. Београд: Службени гласник, 2011.

Елијаде 2003: Elijade, Mirča. *Sveto i profano*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.

[7] Јован Скерлић, попут Исидоре Секулић, пише Владимир Ћоровић, даје слику српског сељака у пуном напону снаге, слику на којој је одећа симбол националног парадокса – материјалне беде којој пркоси духовна величина: „И скамењена Европа је са запрепашћењем видела чудо: како пред шумадијским сељаком, у опанку и суром сукненом оделу, бежи у дивљем топоту и од страха избезумљена турска војска од које је некада свет дрхтао и која ужива глас једене од најхрабријих и најопаснијих војски што данас постоје" (Ћоровић 2020: 72–73).

Јустин: Јустин, архимандрит (Поповић). *Житија светих за јул*. https:// svetosavlje.org/zitija-svetih-8. 12. 4. 2024.

Касирер 2006: Cassirer,Mythischer, Ernst. ästhetischer und theoretischer Raum, in: J. Dünne/S. Günzel (Hg.), *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2006, S. 485–499.

Лазић 2016: Лазић, Небојша. *Време и простор у Златном руну Бориславa Пекића.* Београд: Универзитет у Београду: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић", 2016.

Милић 2022: Милић, Јелена. *Више од града: Београд у српској реалистичкој прози*. *Роман и град: 50 година Романа о Лондону, 100 година Уликса (ур.)* Драган Бошковић, Часлав Николић. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Крагујевац. *Српски језик, књижевност, уметност.* Зборник радова са XVI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2021), 2022.

Наумовић 1995: Наумовић, Слободан. *Српско село и сељак: између националног и страначког симбола. Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLIV Bulletin of the Ethnographical Institute SASA, vol XLIV. Београд, 1995.

Ниче 1988: Nietzsche, Friedrich Wilhelm. *Nachgelassene Fragmente 1884–1885*. Kritische Studienausga- be in 15 Einzelbänden, KSA3, Berlin: Walter de Gruyter, 1988.

Радовић 1995: Radović, Ranko. *Vrt ili kavez*. Novi Sad: Prometej, 1995.

Радосављевић 2022: Радосављевић, Аница. Ибикина кућа љубави и патње (један поглед на приповетку „Ибикина кућа" Александра Тишме. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* LII (2) 2022. Косовска Митровица, 2022, 63–76.

Раичевић–Стевановић 2020: Raičević, Andrea. Stevanović, Vldimir. Poetika prostora Gastona Bašlara: inverzni sanovnik za tumačenje mišljenja građenjem, *Arhitektura i urbanizam*: *časopis za prostorno planiranj*e, *urbanizam i arhitekturu*, br. 51, str. 20–32. Beograd: Institut za arhetekturu i urbanizam Srbije,1994.

Ритер 1997: Ritter, Jean. *Metaphysik und Politik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.

Секулић 1941: Секулић, Исидора. *Записи*. Београд: Млада Србија, 1941.

Скерлић 2009: Скерлић, Јован. *Београдска деца*. *Књига о Матавуљу*. Београд: Завод за уџбенике, Загреб: Српско културно друштво, Просвјета, 2009.

Спасић–Бацковић 2017: Spasić Ivana, Backović Vera. *Gradovi u potrazi za identitetom*. Beograd: Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja, 2017.

Стевановић 2022: Стевановић, Кристина. „Два романа о једном Београду". *Роман и град: 50 година Романа о Лондону, 100 година Уликса.* Драган Бошковић, Часлав Николић (ур). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Крагујевац. *Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова са XVI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2021), 2022.

Тејлор 2008: Tejlor Čarls. *Izvori sopstva: stvaranje modernog identiteta*. Prev. S. Mojsić. Novi Sad: Akademska knjiga, 2008.

Ћоровић 2020: Ћоровић, Владимир. *Велика Србија.* Београд: Portalibris: ЦЕТ, 2020.

Anica M. Radosavljević

BELGRADE IN THE RECORDS OF ISIDORA SEKULIĆ

In this scholarly inquiry, we delve into Isidora Sekulić's depiction of Belgrade as documented in her writings, particularly focusing on her account published in the 1941 book records. Through a lens informed by the esteemed author's literary and cultural milieu, we aim to explore Sekulić's portrayal of Belgrade—a city whose narrative is often intricately woven with the historical and geopolitical tapestry of its time. Examining Sekulić's narrative, we meticulously scrutinize the symbolic imagery she employs to portray the city, meticulously dissecting the architectural landscape of Belgrade during times of both peace and the tumultuous occupation of the First World War. Additionally, we interrogate how the phenomenon of war catalyzes transformations in the societal fabric of the capital.Through our analysis of Sekulić's account, the objective is to underscore the resilience of the city itself as the only enduring constant amidst the vicissitudes of history—a steadfast entity that perseveres despite the adversities it faces.

Keywords: *Isidora Sekulić, records, Belgrade, city, capital, history.*

Сара Р. Јекић[1]
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

УДК 821.163.4.09-251 Ветрановић М.

КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ ПОРТРЕТ МАВРА ВЕТРАНОВИЋА
(кроз посланице и побожне драме)

У раду се разматрају побожне драме и личност Мавра Ветрановића – главног представника хришћанске ренесансе у Дубровнику – из угла других дубровачких стваралаца (П. Хекторовић, М. Држић, Н. Наљешковић и М. Б. Бабулиновић) и знаменитих истраживача и историчара књижевности. На основу репрезентативних текстова, односно посланица, али и друге адекватне литературе, компаративном анализом и упоредно-истраживачким поступком, указаћемо на дилеме, сличности и разлике у доношењу резултата и закључака, виђењу и књижевно-историјском позиционирању Мавра Ветрановића, али и на међусобне утицаје између тадашњих дубровачких савременика који су остали трајно забележени кроз примере посланица као потврде неких од најлепших примера пријатељства. Као опат, теолог, астролог и песник, кроз чије се књижевно прегнуће, употпуњено историјским и политичким детаљима, може пратити хронологија свакодневних дешавања у животима Дубровчана, Мавро Ветрановић истакнута је личност дубровачке књижевности, који је у целини својим животом обележио шеснаести век и побожној драми као врсти дао завршни облик и својства којима се она потпуно одвојила од традиције приказања.

Кључне речи: Мавро Ветрановић, посланице, побожне драме, портрет, књижевна историја, дубровачка књижевност, ренесанса.

1. Увод

Мавро (крштено име Никола) Ветрановић Чавчић[2] (1482–1576) истакнути је писац дубровачке ренесансне књижевности, који је у целини својим животом, плодотворним и разноврсним радом обележио шеснаести

[1] sara.jekic@pr.ac.rs

[2] У старијој литератури често се употребљава и споредно презиме – Чавчић. Нпр. Казначић објашњава укратко порекло породице Ветрановић: „Porodica Vetranića, koja se iz Kotora preseli u Dubrovnik, god. 940 bi primljena megju vlasteoske porodice; ali godine 1348 kad ono kuga strahovito bješnjaše, Vetranići, da bi se uklonili od pogibe, pobjegoše iz grada, protiv osobitoj zabrani velikoga vijeća, te izgubiše vlasteostvo i sva njegova prava, ostavši samo u pučanskome redu. Kako i mnoge dubrovačke porodice, osobito vlasteoske, tako i Vetranića, prosti narod obično nazivaše slovenskijem nadimkom 'Čavčića'" (Kaznačić 1872: I).

век. То је био век који је наговештавао многе промене и у коме су стварали други аутори од водећег значаја, те је Ветрановић био савременик и сведок разних догађања о којима ће полемисати кроз своје стваралаштво. Рођен је у грађанској породици, школован у Дубровнику, где је захваљујући својим професорима имао прилику да се упути у теолошку материју, стекне општа хуманистичка, као и непосредна књижевна знања. О његовом животу располажемо скромним детаљима све до тренутка када је ступио у бенедиктински ред као двадесетпетогодишњак. Претпоставља се да је завете положио у бенедиктинском манастиру Свете Марије на Локруму 21. јануара 1509. године, а познато је да је као бенедиктински калуђер, који је готово седам деценија провео у овоме реду, боравио у више дубровачких манастира, на Мљету, на Светом Андрији[3] (на коме је био приор), на Локруму, и најдуже, у Светом Јакову на Вишњици. Из тог периода наслућује се и Ветрановићева бунтовничка природа, из неколико догодовштина које су успут поменуте.[4]

Књижевним радом почео се бавити у раној младости и у њему је пропратио најважније сегменте дубровачког живота свога времена. Иако монах, Ветрановић је најбољи представник хришћанске ренесансе, кроз чији се књижевни рад може пратити хронологија дешавања из свакодневног живота Дубровчана употпуњена историјским и политичким детаљима[5]**.** Књижевни рад започео је љубавним и покладним песмама и световним драмама, а наставио религиозном, рефлексивно-религиозном, сатиричном и пригодном поезијом и побожним драмама (Бојовић 1994: 19). Сва та дела садржала су у себи разне видове реалног доживљаја човека и времена у којем је песник стварао. Ветрановић је писац импозантног стваралачког опуса, чији већи део, нажалост, остаје несачуван[6] али довољан да потврди изречено јер корпус његових дела садржи око четрдесет хиљада стихова, тачније око сто тридесет и две песме од којих је пет маскерата, осам драмских састава и недовршен спев *Пелегрин*. Ипак, за значајне податке о постојању и других Ветрановићевих дела поред оних познатих јавности, имамо

[3] Више детаља о Ветрановићевом боравку у бенедиктинском самостану на острву Св. Андрије потражити у: Appendini 1803: Appendini, Franjo Marija. *Notizie istorico-critiche sulle antichita storia e letteratura de' Ragusei*, sv. II, Ragusa, 1803, 42 и Kaznačić 1872: Kaznačić, Ivo Antun. „Mavro Vetranović", *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, *SPH IV*. Zagreb: JAZU, 1872, I–IV.

[4] Видети више у: Vodnik 1913: Vodnik, Branko. *Povijest hrvatske književnosti: od humanizma do potkraj XVIII stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913, 144–155.

[5] О овој теми 2012. године на Филолошком факултету у Београду одбрањена је докторска дисертација под називом *Књижевно дело Мавра Ветрановића и његово доба* аутора Миливоја Спасића. Видети више: https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6437/bdef:Content/download. Приступљено 1. 10. 2023.

[6] Ветрановићево књижевно дело није сачувано у целини. На чињеницу да је постојао већи број фолио свезака његових песама указао је В. Јагић (*Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, Zagreb, 1871, SPH, III). Каснијим проналаском извесног броја песама (Колендић) овај податак је потврђен; несумњиво је да је изгубљена и његова љубавна лирика коју су помињали и сам аутор и други песници.

захвалити другим ауторовим списима или списима Ветрановићевих савременика, који нас о томе обавештавају, а о којима ће више речи бити у даљем раду.

Мавро Ветрановић опробао је таленат у сва три књижевна рода, и иако је тешко пратити хронологију настанка његових дела, по мишљењу Фалишевац, Немеца и Новаковића, Ветрановићево књижевно стваралаштво могло би се поделити на три раздобља: Прво раздобље (1527–1530) – у коме преовлађује митолошка и љубавна тематика; друго (1530–1549/59) – које је обележено тематизацијом субјективног доживљаја света, приказивањем овоземаљске муке и патње, филозофије боли, окренутости питањима живота и смрти, рефлексији, те усмерености Богу и Божјој љубави и треће и последње раздобље (1549–1550) – обележено темама пролазности и тематизирањем односа човека и природе (Fališevac, Nemec, Novaković 2000: 753–756). Уочљиво је да је за све наведене фазе религиозна тематика представљала нит која их је повезивала и учвршћивала пишчеве уметничке и животне ставове. Намена таквих текстова била је да корисно утичу на читалачку публику, постављајући питања и нудећи могуће одговоре, одвраћајући их од пролазног, грешног, суровог, а указујући на нематеријално и вечно, где се очитавају крајње хришћанске тежње и жеља за Царством небеским. Поред књижевности којом се непрестано бавио, био је посвећен математици, теологији и астрологији[7]. Умро је у Светом Јакову („на дан Светога Мавра опата"), где је и сахрањен. Његову смрт је опевало неколико савремених и потоњих песника[8] (М. Бунић Бабулиновић, Д. Пир, Н. Наљешковић), у чијим је стиховима слављен као опат, теолог, астролог и „спјевалац изврсни". Познавање класичне, латинске и италијанске књижевности, као и инкорпорирање њихових елемената у разноврсно ауторско штиво, довољно говоре о Ветрановићу и оправдавају његову „титулу" једног од најплоднијих дубровачких књижевника. То потврђују и речи Јелчића који тврди да „o njegovu razvijenom književnom životu i ugledu među književnicima njegova doba svjedoče poslanice koje je upućivao drugima, ali još više one upućivane njemu, i to ne samo dubrovačkih nego i književnika iz drugih sredina" (Jelčić 2004: 57–58).

2. Књижевни портрет Мавра Ветрановића

Богат духовни и књижевно продуктивни век Мавра Ветрановића као да засењује скромне податке из његовог приватног живота, али он га ипак у доброј мери допуњује. Управо захваљујући тексту као документу о ствара-

[7] Видети: DADIĆ 1988: Dadić, Žarko. „Mavro Vetranović i Nikola Nalješković kao prirodoslovci", *Mogućnosti* 1, 2, 1988, 171–179, и: ĐORĐEVIĆ 2017: Đorđević, Bojan. „Kosmologija i eshatologija – sunce i mesec u poeziji Mavra Vetranovića", II *SoleLuna presso gli slavi meridionali*. Edicioni dell'Orso, 2017, 193–200.

[8] Казначић поред наведених, наводи и песнике Митра Бунића и Јакова Флавија, о којима немамо прецизнијих података. Видети: KAZNAČIĆ 1872: Kaznačić, Ivo Antun. „Mavro Vetranović", *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, *SPH IV*. Zagreb: JAZU, 1872, IV.

оцу, али и другим текстовима дубровачких аутора који су му своја дела посвећивали за живота и поводом смрти, помажу нам да Ветрановићев живот, попут калеидоскопа, назремо све више као целину. У томе је важну функцију имао један жанр из средњовековног наслеђа који је био распрострањен како у латинској тако и у византијској традицији, а опстајао је и у доба ренесансе – реч је о посланици.

> „U renesansi ovaj žanr se širi i na druge evropske književnosti (npr. Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* koje je napisano u formi poslanice). Poslanica doživljava procvat u XVII i XVIII veku u skoro svim evropskim delima klasicizma (u Francuskoj N. Boalo, u Engleskoj A. Pop, u Nemačkoj Gotšed, u Rusiji Lomonsov). Često u doba prosvetiteljstva (Volter, Viland) i romantizma (Šiler, Gete), poslanica krajem XVIII veka izlazi iz mode" (Popović 2010: 554).

То је био један од начина на који су писци желели да оставе трајно сведочанство о правом пријатељству и свим лепим странама које је оно собом доносило. Читајући тако посланице које су упућене Мавру Ветрановићу, а које су писали Петар Хекторовић[9] (1487–1572), Никола Наљешковић[10] (1510–1587), Дидак Пир (1517–1599) и Михо Буниħ Бабулиновић[11] (1551–1617) можемо наслутити књижевни али и Ветрановићев духовни портрет. Све наведене ауторе повезује Дубровник као родно место (осим Дидака Пира, који у њему умире, и Петра Хекторовића, Хваранина, који у њему проводи године свог живота и стиче вечна познанства), али и високо образовање, познавање класичних језика, италијански утицај, стваралачки допринос, а понекад и сличне животне среће и несреће. Дубровник је био град који су сви обилато приказивали и описивали у својим делима, те су она драгоцена за дубровачку културну историју друге половине XVI века).

Ветрановић и Хекторовић су ближи годином рођења, али то не значи да је постојао генерацијски јаз када су у питању остали аутори. Старији ствараоци, у овом случају Ветрановић и Хекторовић, постајали су узор и инспирација млађим дубровачким „колегама", који су од њих могли учити и књижевно стасавати, настављајући са дотадашњом књижевном традицијом, али истовремено је и богатећи новим садржајима и на нове начине. О рела-

[9] О Николи Наљешковићу, који се неформално може сматрати Ветрановићевим наследником у дубровачкој књижевности, видети више у: RAČKI 1873: Rački, Franjo. „Nikola Stjepka Nalješković", *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića, SPH V*. Zagreb: JAZU, 1873, IV–IX; BOGIŠIĆ 1971: Bogišić, Rafo. *Nikola Nalješkoviċ*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971. и ĐORĐEVIĆ 2005: Đorđević, Bojan. *Nikola Nalješkoviċ: dubrovački pisac XVI veka*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2005.

[10] О биографији Петра Хекторовића и разним аспектима његовог књижевног рада и утицајима, потражити више у: *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*. (1970). Zagreb: Časopis Kritika.

[11] О Дидаку Пиру, чије је право име Исаиа Коен, рођеном Португалцу и хуманисти и Михи Буниħу Бабулиновићу дубровачком песнику, видети више на: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 10. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10181>.

ција Ветрановић–Држић[12] и Ветрановић–Наљешковић[13], већ је говорено у науци, јер о њиховом пријатељству и књижевним делима која их повезују и имамо највише података. Тако о првој релацији сазнајемо од Салзман-Челан:

> „Marin Držić započinje svoj književni uspon u vrijeme kada Vetranović već uživa slavu velikog pjesnika, zato je i razumljivo da je budući komediograf, započinjao svoje književno stvaranje u sjeni svoga čuvenoga suvremenika. On ne traži izlaza u katolicizmu i moraliziranju poput Vetranovića, on protestira u ime demokracije i postaje buntovnik. Njegova je pobuna tragedija i oporuka jednoga fantasta i velikog komediografa renesansnog vremena" (Salezman-Čelan 1980/81: 339).

Богишић је другу релацију приказао на више нивоа и као закључак навео да Мавра Ветрановића и Николу Наљешковића повезује то што су обојица истакла своју припадност петраркизму, повезаност уз властиту земљу, свој доживљај природе, покладну тематику, указала на друштвене односе и проговорила о питањима живота и смрти (Bogišić 1988: 8). Марин Држић није написао засебну посланицу упућену Ветрановићу, али га индиректно помиње, хвалећи његов стваралачки дар у посланици под називом *Свитлому и вридному властелину Сабу Никулинову*, бранећи се због неправедних оптужби да је плагијатор, јер је наводно присвојио пасторалу *Тирена*[14]. Држић у том делу посланице каже следеће:

> „U pjesan taj stavi: sve Držić što poje,/ toj Čavčić ne pravi, istina ni to je./ Vridne časti svoje dosta je Čavčiću,/ bolji dio od koje zač će dat Držiću?/ Može se, rjeti ću, darovat zlatan pas,/ razumni plemiću, ma nigdar vridna čas;/ razumnu sva je slas blaženstva od svita/ meu ljudmi častan glas; toga se svak hita./ Čavčića nu pita, što će rit na ovoj?/ Časti se svak čita svojome, riet će toj." (Držić 1875: 18)

Видимо из наведеног да он не оспорава Ветрановићев таленат, али и да га уједно цени као часног човека, и да се нада да неће поверовати тим ружним гласинама, што се касније показало као тачно, јер је једна од Ветрановићевих најважнијих посланица управо била она коју је испевао у његову одбрану под називом *Пјесанца Марину Држићу*.

Наљешковић највише дела посвећује Мавру Ветрановићу, чак три посланице, сличног назива (*Gospodinu d. Mavru Čavčiću*; *Gospodinu ocu d. Mavru Čavčiću* и *Gospodinu d. Mavru Čavčiću*[b]) и једну надгробницу (*Nadgrobnica d. Mavru Veteranu opatu teologu, astrologu i spievaocu izvrsnomu, koji preminu na*

[12] Видети: SALZMANN-ČELAN 1980/81: Salzmann-Čelan, Marija. „Marin Držić i Mavro Vetranović (O nekim rukopisima *Posvetilišta Abramova*)", *Filologija,* 10, 1980/81, 339–352.

[13] Видети: BOGIŠIĆ 1988: Bogišić, Rafo. „Nikola Nalješković i Mavro Vetranović", *Dani hvarskog kazališta*, sv. 14, Split: Književni krug, 1988, 5–15.

[14] О питању ауторства Држићевог дела писао је посебно, у својој докторској дисертацији, 1908. године Petar Kolendić, *Mavro Vetranovićs und Marin Držićs Gedichte, Lösung der Autorschaftsfrage betreffend die Gedichte beider Dichter.* Тим проблемом бавио се и BOGIŠIĆ 1970: Bogišić, Rafo. „Marin Držić i Mavro Vetranović. Još jednom o aferi oko Držićeve *Tirene*", *Croatica*, 1970, I, 1, стр. 71−87.

dan svetoga Mavra opata na 15 gjenara 1576, Nikola Stjepka Nalješkovića složi). Сами наслови поменутих дела говоре какву врсту односа је Наљешковић гајио према Ветрановићу, коме се у сваком тренутку обраћао са много уважавања и искрених емоција, те тако назначене посланице започиње готово истом формулацијом речи: „Zdrav oče poštovan veomi u bogu!" (Nalješković 1873: 299); „Molim te, oče moj u bogu pošteni" (Nalješković 1873: 307); „U bogu oče moj dum Mavre pošteni" (Nalješković 1873: 326). Он користи прилику да се кроз њих пожали на старост, тугу која га мори због егзистенцијалних преиспитивања, затим да саопшти изненађење поводом открића једног Ветрановићевог дела[15], али све су те личне исповести секундарног значаја, јер у први план ипак ставља Ветрановићеву личност и његове недостижне врлине, које је немогуће побројати:

> „Ovo ti jadovan ni pisat' ne mogu,/ a neg li u inom učinit' zadosti/ z dobrotom jedinom od vaše kriposti,/ koja je tolika, u našem da vieku/ nie joj prilika ni joj će bit' vieku" (Nalješković 1873: 299); „Nu o čem ja velim, pokli mi nie moć'/ ovomu što želim nikako vrha doć'?/ Za č nigdar izrieti ni doseć' ne bih ja/ mogao pameti, kripostju koja t' sja;/ ne tebi samomu ni tvojoj družini,/ ni rodu još tvomu er tu čas učini" (Nalješković 1873: 300). „Nu doseć' do nebes, kako si oče ti,/ ne more moja svies, ni na dio doć' treti" (Nalješković 1873: 300).

Осим сличног почетка и завршетка, нит која повезује три посланице јесте интимни, често елегичан, исповедни тон али и молитвени карактер, јер се наслућују елементи искатељских и молитава захвалница: „nu još vas ovi grad i svu mu državu/ postavi oče sad u vječnu ti slavu" (Nalješković 1873: 300); „Za toj te ja molju da moliš boga ti/ eda mi nevolju i tuge prikrati" (Nalješković 1873: 300); „Za toj te sad molju razgovor da mi daš/ u ovu nevolju, kad način uzimaš./ Družbu tuj pozdravi, koji me znaju; daj,/ toj ve mi opravi i s bogom ostavaj" (Nalješković 1873: 301); „Što hoću, oče moj, nu se sam ti stavi,/ biljeg mi kad godi učini da imam,/ kad ti se prigodi, po njemu neka znam/ jesam li u tvojoj milosti, ku želim/ veće neg život moj, pravo ti ja velim" (Nalješković 1873: 326–327). Сазнајемо да је Ветрановићев ум блистав попут сунца, да је његово језичко умеће ненадмашно и да је славан и вољен као мало ко други, што поново потврђује својом *Надгробницом*, јер дум Мавар и „raj i boga uživa" (Nalješković 1873: 343), а његова слава траје до Судњега часа, док је душа неуништива, баш како и прокламује хришћанско учење. Овим се потврђује мишљење Рачког, који наводи следеће: „Za mladosti Nikole tri su pjesnika bila na glasu: Mavro Vetranić Čavčić, Nikola Jera Dimitrović i Hektorović Petar, koje je on visoko cienio kano pjesnički triumvirat svoje dobe" (Rački 1873: VI).

И Петар Хекторовић који се у Дубровнику највише дружио са другом двојицом наведеног тријумвирата, од сачуваних дела, која међу првима чине посланице, једну упућује Ветрановићу под називом *Otcu i gospodinu hvale*

[15] „a ti znaš od kakve meni je milosti/ vidjeti djelo tvje i smišljat' kreposti,/ ke okom vidjeti ni rukom ja tegnut'/ ni mojom pameti ne mogu dosegnut'" (NALJEŠKOVIĆ 1873: 307).

i časti vele dostojnomu dom Mavru kalujeru, Dubrovčaninu, Petre Hektorović Hvaranin piše ovo. Аутор оставља податак и када је и где написана: „Starom Hvaru prvi dan miseca luja šestoga godišća od spasen'ja našega nakon tisuća pet sat i petdeset" (Hektorović 1874: 69). У појединим детаљима у Хекторовићевој и Наљешковићевој посланици налазимо сличности, те је врло могуће да је Наљешковић као млађи посегнуо за старијим узором. За Хекторовића је Ветрановић „службеник Бога небескога", јер за његову славу је свако чуо, а посебно Дубровник у коме је оставио вечни траг. И овде се осећа елегичан интимно-исповедни тон: „Kriposti velika, kojom je procvala/ grada Dubrovnika uteha ne mala,/ ne vim ja, ka je stvar uzrok, ni ča mi je,/ da sam kako mornar, koji plav razbije;/ koji se razbivši, kad na kraj izskoči,/ i sve izgubivši, grozne suze toči" (Hektorović 1874: 65), док код Наљешковића имамо слично поређење: „Od vaše krjeposti kad se ja spomenu,/ cić ljute žalosti jadovno uzvenu;/ jak cvitja kad stoje bez sunče svjetlosti,/ tako ja bez tvoje prislavne krjeposti" (Nalješković 1873: 300). Слична је и пријатељска љубав о којој обојица говоре: „ljubav me tva mini srčeno i medno./ Na svem zahvaljuju, ter ti se pridaju,/ da svi, ki to čuju, za tvoga me znaju." (Hektorović 1874: 69); „Cić toga pokli znaš, oče moj pošteni,/ da vazda pribivaš srid srca u meni,/ i kad znaš da platu viek ljubav ne prosi/ u srebru i zlatu, ko vas sviet zanosi,/ nego li u takoj u istoj ljubavi" (Nalješković 1873: 326–327).

Михо Бунић Бабулиновић песник је у чијим песмама Рачки препознаје „njeko nasljedovanje M. Vetranića" (Rački 1880: VII). И Бунић је био савременик Марина Држића и Николе Наљешковића, али и пријатељ Мавра Ветрановића његових последњих година живота, те му посвећује песму у облику дијалогизираног епитафа, под називом *U smrt M. Vetranića od M. Bunića*, чију смрт оплакују музе „jere su izgubile spievaoca vriedna tač" (Bunić 1880: 257). Наведени одломци репрезентативни су утолико да докажу како су посланице дале неке од најлепших примера правог пријатељства у књижевности уопште, а у нашем случају потврду више налазимо у Ветрановићевим одговорима у истом свечаном стилу, у виду посланица или надгробница исписаних са узајамним поштовањем и љубављу, а које је посветио Петру Хекторовићу и Марину Држићу, али и многим другим познатим и непознатим лицима[16].

3. Ветрановићеве побожне драме

Мавро Ветрановић је писац који је разноврсном књижевним стваралаштвом, те тако и драмама, успео да прикаже богату палету животне стварности, водећи се уверењем многих песника да им дела тиме утолико више

[16] *Пјесанца Марину Држићу у помоћ*, *На приминутје Марина Држића, Дубровчанина, тужба*, *Племенитому и вриједному господину Петру Хекторовићу*, *Властеоству хварскому*, *Осмртница Мару Лили*, *У приминутје госпоће Циве дружевнице господина Саба Менчетића*, *властелина дубровачкога*, *У смрт дразијех пријатеља* и др.

вреде уколико су веродостојнија у описивању свакодневице (Đamić 1980/81: 281). Оквир Ветрановићевог књижевног корпуса постепено је утврђиван; од драмским дела сачувано је тачно осам драма, пет побожних (*Ускрснутје Исукрстово*, *Сузана чиста*, *Од порода Језусова*, *Како братја продаше Јосефа* и *Посветилиште Абрамово*), састављених према причама из Старог и Новог завета и три световне (*Орфео*, *Историја од Дијане*, *Ловац и вила*), од којих су неке имале и по више верзија. Комбол чак истиче да се Ветранович „može po svoj prilici smatrati začetnikom pastirske drame u dubrovačkoj književnosti" (Kombol 1945: 111), али Швелец томе не придаје превелики значај сматрајући да је „utjecaj Vetranovićev na razvoj naše svjetovne drame relativno malen" (Švelec 1976: 14).

Историчари књижевности говорећи о Ветрановићу, истичу да је он пре свега, значајан дубровачки песник, пратећи његов стваралачки пут и одајући признање његовим прекретничким корацима у епохи којој је припадао. Међутим, неусаглашености и многе недоумице у књижевној историји отпочињу са погледом и оценом његових драмских остварења. Први од проблема са којима су се сусрели, представљало је разграничавање драмског опуса са јасном дистинкцијом на црквена приказања и црквену драму. Водник о њима говори следеће:

> „Vetranić se ističe i kao dramatik, a drame, za koje znamo, da zacijelo njemu pripadaju, sve su crkvena prikazanja, ali ona se znatno odvajaju od pučkih hvarskih, i primorskih, pisanih glagolicom: oblik je dotjeraniji, jezik bogatiji, mjesto osmerca zapremio je dvanaesterac a i kompozicija nije tako primitivna" (Vodnik 1913: 154).

Видимо да сва његова драмска дела означава истим термином – „црквена приказања", а већ смо у првом поглављу назначили јасну разлику између ова два важна појма. Фанцев Ветрановића сматра јединог по имену познатог представника црквених приказања XVI столећа: „On sam obogatio ih je s ova četiri rada: Komedijom od uskrsnutja Isukrstova, Posvetilištem Abramovim, Suzanom čistom i ranije Držiću pripisivanim Prikazanjem od poroda Jezusova" (Fancev 1932: 163–164), наводећи их само четири, а међу њима и *Посветилиште Абрамово*, које је једино о коме се може говорити као о правој драми. Разматрајући Ветрановићеву побожну поезију, у којој хвали богатство симбола и тема, а замера неколико „немилих стилских својстава", где посебно истиче развученост и претерану плачљивост, са чијом оценом је сагласан и Водник (Vodnik 1913: 154), Комбол користи прилику да у њене оквире унесе и три приказања: *Ускрснутје Исукрстово*, *Сузану чисту* и *Посветилиште Абрамово*, додајући да су „inače i njegova prikazanja, odgovarajući talijanskim reprezentacijama, više ilustracije i dialogizirani pobožni tekstovi nego prave drame" (Kombol 1945: 110–111), наизглед груба ознака, коју ће ублажити детаљнијом анализом *Посветилишта Абрамовог*. Поповић у свом *Прегледу српске књижевности*, говорећи о побожној драми, која се у Дубровнику јавља релативно касно, истиче Ветрановићев књижевни рад као најза-

служнији у том домену, а наводи три његове побожне драме: *Ускрснутје Исукрстово*, *Посветилиште Абрамово* и *Сузану чисту*, помињући и четврту драму од једног чина (*Од порода Језусова*), која је дуго била приписивана Марину Држићу (Поповић 1999: 104–105). Позитиван преокрет у свеобухватном сагледавању Ветрановићевих побожних драма чини Злата Бојовић:

> „Хронолошки, нова врста се појавила крајем четврте деценије XVI века са низом побожних драма Мавра Ветрановића, које су од почетка биле поетички потпуно дефинисане и изграђене: писане у духу хришћанске ренесансе – побожна тематика пренета у модерну драмску форму – представљале су сасвим нов правац у овој врсти стварања" (Бојовић 2014: 108).

Говорећи о оцени и успелости Ветрановићевих драмским остварења изнета су такође различита мишљења. Армин Павић у својој *Хисторији дубровачке драме* из 1871. године поглавље о најстаријој дубровачкој драми, управо отвара нашим аутором, тачније његовим црквеним приказањем *Ускрснућем Исукрстовим*, истичући следеће:

> „I ovo prikazanje čuva još uviek kao i sve ostale crkvene drame osobitosti nevjerovatne kompozicije, svrhu naučnu a ne ljepotu; čuva kao i ostala hvarska prikazanja posvema praznu dikiciju; ipak je prema hvarskim nešto punija, i čini mi se prema hvarskim u razmierju, kao djelo čovjeka u djetinskoj dobi umjetnosti, prema djelu kojega djeteta. Ima ga 1000 dvanaesteraca s dvostrukim srokom, koje mjerilo ostaje za dugo jedino u dubrovačkoj drami" (Pavić 1871: 29).

Осврнувши се на ову Павићеву констатацију Медини сматра да је ово приказање успелије у односу на хварско, као и:

> „da se vidi, kako je D. Mavar znao stvar ograničiti, pa po tom i dramu učiniti jedinstvenijom, dosta je pokazati na dalmatinsko prikazanje: Isus oslobodi sv. oce iz limba, koje je podijeljeno u tri dijela: naše prikazanje odgovara samo trećemu dijelu. A u spomenutom hvarskom prikazanju : Uskrsnutje I s u s o v o, ispripovijedano je samo u prvom činu, što se ovdje pripovijeda u cijeloj drami" (Medini 1902: 277).

Водник га успутно оцењује као Ветрановићево „najslabije prikazanje" (Vodnik 1913: 154), а са њима је сагласна и нешто познија критика овог дела која долази из Периловог пера:

> „Vetranovićeva drama Uskrsnutje Isukrstovo ima mnogo zajedničkih točaka s hvarskim Prikazanjem kako Isus oslobodi svete oce iz limba. Jednostavno u svojoj dramskoj i stihovnoj gradnji ovo djelo nam predstavlja još neiskusnog pisca. Vetranović je u tom djelu daleko od poznavanja scenskih sredstava, kojima će ovladati tek u Posvetilištu Abramovom" (Perillo 1978: 53).

Оцена Злате Бојовић поново се прелива позитивним бојама:

> „Ускрснутје Исукрстово је по драмској статичности било блиско народним сказањима. Но ауторска концепција, која је подразумевала интервенције у познатој фабули, множина личности и богатство прича које су оне са собом

> доносиле (Ева, Давид и др.) учинили су да и у овој драми позната фабула буде на нов начин занимљива" (Бојовић 2014: 127–128).

Слична запажања у вези са *Ускрснућем Исукрстовим* прате и следеће Ветрановићево дело – *Сузану чисту*, у којој Павићу смета употреба италијанских речи: „Nekoliko talijanskih rieči nalazi se i u drugih njegovih spisih. U ostalom vriedi za ovo njegovo prikazanje ono isto što i kod Isukrstova uskrsnuća rekosmo" (Pavić 1871: 30). За Мединија је „druga drama Vetranićeva, stvar zgodnija, pa je zato i prikazanje bolje uspjelo" (Medini 1902: 277), док Водник ову драму истиче као „највреднију" (Vodnik 1913: 154). Драмом је сматра, пре свега, јер у њој налази елементе који говоре да је врло вероватно била намењена сценском извођењу. Набрајајући *Сузану чисту* као последњу Ветрановићеву драму, Перило посебно хвали његов избор из библијских мотива, али и поуку драме у целини:

> „izbor je ovaj put sretan, jer je priča o kleveti na štetu nevine Suzane kao stvorena da dirne gledaoca. Vetranović, osim toga, proširuje radnju uvođenjem u treći čin djela pravog i istinitog procesa vođenog po proceduri onoga doba. U ovom se prikazanju, više nego u prethodnim, ističe didaktično autorovo nastojanje, u kome se nameće teza (zloupotreba moćnih će biti kažnjena) i duhovno oblikovanje publike" (Perillo 1878: 53–54).

Са овим запажањем сродно је и мишљење Бојовић:

> „У Сузани чистој је још више побожну драму одвојио од традиције приказања. Алегорична библијска прича о победи врлине (морално чиста Сузана; праведни Данијел), која је била угрожена људском слабошћу (блудни, похотни и лажљиви свештеници) заснована је на драматичним ситуацијама (ухођење, суђење, сведочење и др.). Дочаравајући их на сцени, Ветрановић је подражавао реалне ситуације до танчина, чак и судски процес расправе према устаљеним правилима дубровачког суда. У погледу форме, то је било зрелије дело од претходних, организовано према неким од основних правила класичне поетике: имало је пролог, било је подељено на чинове и на сцене" (Бојовић 2014: 127–128).

Најусаглашенији утисак историје књижевности јесте у погледу Ветрановићевог најзрелијег и најкомпактнијег дела – побожне драме, у правом смислу те речи – *Посветилишта Абрамовог*. Армин Павић говорећи о овој драми не пропушта да похвали красоту Ветрановићевог језика, лакоћу и тачност његове версификације:

> „Posvetilište Abramovo ističe se daleko iznad svih dosadanjih prikazanja svojom vriednošću. Tu nije pjesniku ostala jedina briga, da povjest svetoga pisma na prosto dialogiše, nego se oko čina posvetilišta liepo redaju izraženi karakteri prezabrinute ljubeće majke Sare, ponizna, mirna, poslušna sluge božjega Abrama, za tiem liepe slike kućnoga života, i primjeri šale pastira i družinčadi. Glavna tendencija dakako ostaje i tu još uviek nauka, kako boga treba bud u čem slušati, ali nam je ipak pjesnik, može biti i nehotice, tako znamenito istaknuo bol majke, nad odlaskom

> Izakovim u noći, da pred ovom slikom zaboravljamo na nenaravni zahtjev i riešenje Izakove smrti" (PAVIĆ 1871: 31).

Ово су само нека од Павићевих размишљања, на која се касније надовезују и Медини (Medini 1902: 280) и Водник:

> „najviše lijepih pjesničkih mjesta ima za Vetranića najznačajnije prikazanje Posvetilište Abramovo u pet čina. Oko njega pjesnik je najviše radio […] Kao osnova bijaše mu ovdje talijanska R a p p r e s e n t a z i o n e di Abramo ed Isac od Fea Balcaria, ali kako se udaljio od izvornika, najbolji je dokaz, što talijansko prikazanje ima 520 stihova (65 ottava rima), a Vetranićevo 2636; sam opis rajske gore, na koju uzlazi Abraham, da žrtvuje svoga sina, a koja ima alegorijsko značenje, ocrtana je u 940 dvanaesteraca" (Vodnik 1913: 154).

Једну од врло важних новина у њој – поступак психологизације јунака, примећује Швелец истичући неколико сцена „koje predstavljaju sasvim svjetovnu, profanu preokupaciju i u kojima već nalazimo naznačenu motivaciju postupaka pojedinih likova" (Švelec 1976: 14). Перило и Бојовић истичу Ветрановићев таленат и прегнуће, јер обоје сматрају да је као писац први препознао потребу прилагођавања текста новим захтевима публике (Perillo 1978: 52), као и да је побожној драми као врсти дао завршни облик и својства којима се она потпуно одвојила од традиције сказања и приказања (Бојовић 2014: 129).

4. Закључак

Осим у позитивним анализама овог дела, историја књижевности често је сагласна и у замеркама; Павићева, Комболова и Мединијева се односе на отегнуту декламацију (коју помиње и Водник ублажавајући је објашњењем) без одличних мисли и песничких фраза, затим на опис Рајске горе, који је у већини примера код других критичара хваљен као место од изузетног значаја и лепоте, а коју Павић сматра досадним делом за читање (Pavić 1871: 31–33). Ветрановићеву „развученост" и предуг опис поменуте горе Медини опрашта у корист мајсторски психолошки изведеног дела одлично смишљене експозиције, али зато као додатну слабост истиче неуспело приказивање Сарине радости: „Slabo je uspjelo pjesniku prikazati radost Sarinu; dapače je i ne prikazuje, već prelazi preko toga skoro mučke" (Medini 1902: 284–285). Психолошко нијансирање истичу и Перило и Бојовић. У кратким цртама речено, замерке су следеће: развученост, плачљивост, сувише уочљива дидактичност, песничке фразе, предуги описи природе који успоравају радњу драме; од позитивних елемената истичу се: добар избор теме, компактност, брига о пажљивом грађењу и конструкцији дела, психолошко уобличавање ликова, лепота језика, владање версификацијом, познавање народне традиције, смисао за дескрипцију, и иако видљив узор, изнад свега – призната оригинал-

ност дела. Ветрановић, поштован и за време свог живота, што је ретка срећа уметника, а слављен и након овоземаљске смрти, оставио је дубок траг, осим у памћењу својих цењених пријатеља, и у историјама књижевности и научној критици.

Цитирана литература

Appedini 1803: Appendini, Franjo Marija. *Notizie istorico-critiche sulle antichita storia e letteratura de' Ragusei*, sv. II, Ragusa, 1803.

Bogišić 1970: Bogišić, Rafo. „Marin Držić i Mavro Vetranović. Još jednom o aferi oko Držićeve *Tirene*", *Croatica*, 1970, I, 1, 71−87.

Bogišić 1971: Bogišić, Rafo. *Nikola Nalješković*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.

Bogišić 1988: Bogišić, Rafo. „Nikola Nalješković i Mavro Vetranović", *Dani hvarskog kazališta*, sv. 14, Split: Književni krug, 1988, 5–15.

Bunić Babulinović 1880: Bunić Babulinović, Miho. „Pjesme Miha Bunića Babulinova Maroja i Oracia Mažibradića Marina Burešića", *SPH XI*. Zagreb: JAZU, 1880.

Dadić 1988: Dadić, Žarko. „Mavro Vetranović i Nikola Nalješković kao prirodoslovci", *Mogućnosti* 1, 2, 1988, 171–179.

Držić 1875: Držić, Marin. „Djela Marina Držića", *SPH VII*. Zagreb: JAZU, 1875.

Đamić 1980/81: Đamić, Antun. „Priroda i neke zgode iz svakodnevnog života u djelu Mavra Vetranovića", *Filologija,* 10, 1980/81, 281–290.

Đorđević 2005: Đorđević, Bojan. *Nikola Nalješković: dubrovački pisac XVI veka*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2005.

Đorđević 2017: Đorđević, Bojan. „Kosmologija i eshatologija – sunce i mesec u poeziji Mavra Vetranovića", II *SoleLuna presso gli slavi meridionali*. Edicioni dell'Orso, 2017, 193–200.

Fališevac, Nemec, Novaković 2000: Fališevac, Dunja, Nemec, Krešimir i Novaković, Darko. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

Fancev 1932: Fancev, Franjo. „Hrvatska crkvena prikazanja", *Narodna starina*, XI, 1932, 143–167.

Hektorović 1874: Hektorović, Petar. „Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića", *SPH VI*. Zagreb: JAZU, 1874.

Jelčić 2004: Jelčić, Dubravko. *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2004, 57–58.

Kaznačić 1872: Kaznačić, Ivo Antun. „Mavro Vetranović", *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, *SPH IV*. Zagreb: JAZU, 1872, I–IV.

Kombol 1945: Kombol, Mihovil. *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1945.

Medini 1902: Medini, Milorad. *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. Zagreb: Matica hrvatska, 1902.

Nalješković 1873: Nalješković, Nikola. „Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića", *SPH V*. Zagreb: JAZU, 1873.

Pavić 1871: Pavić, Armin. *Historija dubrovačke drame*. Zagreb: JAZU, 1871.

Perillo 1978: Perillo, Francesco Saverio. *Hrvatska crkvena prikazanja*. Split: Čakavski sabor, 1978.

Popović 2010: Popović, Tanja. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos art, 2010.

Rački 1873: Rački, Franjo. „Nikola Stjepka Nalješković", *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, *SPH V*. Zagreb: JAZU, 1873, IV–IX.

Rački 1880: Rački, Franjo. „Miho Bunić Babulinov", *Pjesme Miha Bunića Babulinova Maroja i Oracia Mažibradića Marina Burešića, SPH XI*. Zagreb: JAZU, 1880, V–IX.

Salzmann-Čelan 1980/81: Salzmann-Čelan, Marija. „Marin Držić i Mavro Vetranović (O nekim rukopisima *Posvetilišta Abramova*)", *Filologija,* 10, 1980/81, 339–352.

Švelec 1976: Švelec, Franjo. „Hrvatska renesansna drama", *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, vol. 3, no. 1, 1976, 5–22.

Vodnik 1913: Vodnik, Branko. *Povijest hrvatske književnosti: od humanizma do potkraj XVIII stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913, 144–155.

Бојовић 1994: Бојовић, Злата. „Предговор: Мавро Ветрановић", *Мавро Ветрановић, Поезија и драме*. Београд: Просвета, 1994.

Бојовић 2014: Бојовић, Злата. *Историја дубровачке књижевности*. Београд: СКЗ, 2014.

Поповић 1999: Поповић, Павле. *Преглед српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Спасић 2012: Спасић, Миливоје. *Књижевно дело Мавра Ветрановића и његово доба: докторска дисертација*. Београд: Филолошки факултет, 2012. Преузето са: https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:6437/bdef:Content/download.

Sara R. Jekić

LITERARY-HISTORICAL PORTRAIT OF MAVR VETRANOVIĆ
(through epistles and devotional plays)

The paper examines pious plays and the personality of Mavro Vetranović - the main representative of the Christian Renaissance in Dubrovnik - from the point of view of other Dubrovnik creators (P. Hektorović, M. Držić, N. Nalješković and M. B. Babulinović) and famous researchers and historians of literature. On the basis of representative texts, i.e. epistles, but also other adequate literature, through comparative analysis and a comparative-research procedure, we will point out dilemmas, similarities and differences in reaching results and conclusions, seeing

and literary-historical positioning of Mavro Vetranović - but also on the mutual influences between Dubrovnik's contemporaries at the time, which remained permanently recorded through examples of epistles as confirmation of some of the most beautiful examples of friendship. As an abbot, theologian, astrologer and poet, through whose literary work, complete with historical and political details, the chronology of everyday events in the lives of the people of Dubrovnik can be traced, Mavro Vetranović is a prominent figure of Dubrovnik literature, who marked the sixteenth century with his life and pious drama as a whole as a type gave the final form and properties that completely separated it from the tradition of display.

Keywords: Mavro Vetranović, epistles, pious plays, portrait, literary history, Dubrovnik literature, Renaissance.

Дуња Н. Соколовић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 371.3::821
028.3:373.34

РЕЦЕПЦИЈА КЛАСИКА ИЗ ДОПУНСКЕ ЛЕКТИРЕ ЗА ПЕТИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ – МЕТОДОЛОШКО-МЕТОДИЧКИ АСПЕКТ

Циљ рада је испитивање и утврђивање мере присутности канонских и савремених дела у допунској лектири петог разреда, анализирање добијених података о ставовима наставника и ученика о допунској лектири, те коначно закључивање о њеној (не)ефикасности и месту за побољшање селекције дела за допунску лектиру овог разреда. Теоријски оквир који се базира на савременим методичким истраживањима о рецепцији лектире код ученика основношколског узраста употпуњен је анкетом у којој је учествовало педесет наставника Српског језика и књижевности и педесет ученика петог разреда на територији Србије.

Кључне речи: *допунска лектира, савремена књижевност, канонска књижевност, рецепција, настава књижевности.*

1. Увод

Рецепција класика у допунској лектири за пети разред основне школе биће сагледана кроз почетно савремено теоријско гледиште читања класика, након чега ћемо однос канона и дела савремене књижевности сагледати кроз стање обавезне и допунске лектире за пети разред основне школе, са тежиштем на допунској лектири – утврдићемо време и разлог њеног увођења у програм за Српски језик и књижевност за пети разред, имајући у виду Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања из 2018. године. За потребе истраживања применићемо метод двеју посебно креираних анкета чији су испитаници наставници Српског језика и књижевности који предају ученицима петог разреда (број испитаника: 50) и ученици петог разреда (број испитаника: 50).

Циљ рада је утврђивање мере присутности канонских и савремених дела у допунској лектири петог разреда, анализирање добијених података о ставовима наставника и ученика о допунској лектири, испитивање и утврђивање статуса рецепције ученика када је реч о канонским односно савреме-

[1] d.sokolovic-16070@filfak.ni.ac.rs

ним делима, те коначно закључивање о њеној (не)ефикасности и месту за побољшање селекције дела за допунску лектиру овог разреда.

2. Савремено читање класика

Тумачење рецепције класика захтева пре свега ваљано разумевање појма класика, односно канона и одговор на питање „шта је књижевни канон и зашто нам је потребан?" (Јерков 2022: 15). Међутим, уколико бисмо желели одговор на то питање, морали бисмо да изложимо „генезу књижевности и све најважније промене у историји књижевности, размотрити све епохе, правце и жанрове, напокон одредити статус ремек-дела светске и националне књижевности у времену њихове ране рецепције и кроз све векове који следе" (Јерков 2022: 15, 16), што је веома тежак и исцрпан посао. Поставља се и питање да ли је могуће у правој мери спознати канон, како бисмо му дали право одређење, с обзиром на то да се канон у немалом броју случајева одређује апстрактно, као „нека врста општег закона, мерила које одређује место, значај и однос свих највреднијих […] и најважнијих […] књижевних дела" (Јерков 2022: 16). О томе да је пут дела до класика трновит, говори и познат есеј Томаса Стерна Елиота (1945) у којем класик одређује као дело које се мора појавити у зрелој цивилизацији, зрелом језику и зрелој књижевности, те мора бити продукт зрелог духа (Елиот 1945: 10); односно мора поседовати зрелост манира, зрелост језика, савршенство стила (Елиот 1945: 16, 17), као и универзалност (Елиот 1945: 18). Александар Јерков у студији „Канон српске књижевности: кратак увод, перихореза" (2022) одустаје од самог прегледа дела која чине канон, с обзиром на то да га је немогуће изложити (имала би размере „борхесовских енциклопедија") (Јерков 2022: 16), те даје његов једноставнији опис, који ћемо у раду искористити за његову почетну дефиницију: „Књижевни канон је збир највреднијих књижевних дела, дакле нека врста повезане целине која није у сваком погледу јединствена и никада није коначна целина, али није ни пуки скуп (гомила), то је 'збир' којем се све време нешто додаје, нешто одузима" (2022: 16), којој можемо прикључити и следећа одређења у којима се канон сматра „историјском вредносном квалификацијом књижевних дела" (Јерков 2022: 18) или „антологијом свих антологија" (Јерков 2022: 18).

Став да канон није пуки скуп дела потврђује се и у „Декларацији о канону српске књижевности"[2] (ур. Сувајџић 2022: 1–3): „Канон, међутим, није тек прост скуп тих књига, него целина њихових интерпретативно осмишљених међуодноса, која се током времена мења, пратећи развој књижевности, науке о књижевности и културе уопште." (ур. Сувајџић 2022: 1).

[2] Декларација је донета на Другој интеркатедарској србистичкој конференцији у Тршићу, 2021. године.

Канон се, дакле, посматра као динамична, отворена и променљива целина (ЈЕРКОВ 2022: 16), али и као стабилна – „јер се не може мењати произвољним одлукама или да би се удовољило потребама тренутка" (ур. Сувајџић 2022: 1). Канон се може схватити двоструко, односно може обухватити један књижевни жанр или епоху, али је најчешће везан за књижевност једне националне заједнице, чије се вредности и слабости пројектују у њему и настоје да се превазиђу (Јерков 2022: 16, 19).

У промишљању о канону појављују се и различита питања која позиционирају класике између принуде и избора – једно од њих је и „како се врши избор дела за читанке?". *Речник књижевних термина* класик одређује као ауторитативан списак или избор, „spisak pisaca ili djelâ koji su priznati kao uzorni" (РКТ 1986: 311). Управо појам принуде, али и избора који се нашао у одређењу канона добро је полазиште за наставак нашег истраживања класика у контексту наставе.

3. Књижевни канон у обавезној и допунској лектири

Школска лектира у највећем проценту садржи канонска дела националне и светске књижевности, те је јасно зашто дискусија о канону започиње од лектире: преко лектире канон директно утиче на образовни систем, односно сваког ђака (Јерков 2022: 18) (Мркаљ 2022: 126). Она, међутим, може бити шире схваћена од појма класика, јер садржи и научнопопуларне и информативне (Мркаљ 2022: 126), али и савремене текстове, како стоји у образложењу Правилника о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања из 2018. године. Увођење дела савремених писаца у корпус обавезне лектире резултат је захтева Министарства просвете за чије спровођење је био задужен Завод за унапређивање образовања и васпитања у Републици Србији (Мркаљ 2022: 121) који стоји под бројем 4 и гласи: „Унети дела савремене књижевности која деца воле да читају (без обзира на њихову естетску вредност), да би се подстакло читање код ученика" (Мркаљ 2022: 121), чиме се имплицира да класична дела стварају отпор код ученика, јер сваки наметнути списак дела ограничава слободу избора и код ученика изазива одређен отпор (Ristanović 2007: 20). Проблем са отпором према лектири је постојао дуг временски период пре нових наставних програма, што доказују радови на ову тему из 2007. године (в. Вукчевић 2007): Лидија Вукчевић запажа да је „настава лектире све више ученицима и студентима својеврсна присила или чак тортура, а све мање радост читања, ишчитавања, разумијевања, тумачења" (2007: 51). Корина Јеркин [Corinna Jerkin], позивајући се на бројне методичаре и проучаваоце књижевности (Павличића, Грдића, Родића и др.) запажа да је лектира „problem unutar našega obrazovnoga sustava, problem učenicima koji često ne(rado) čitaju lektirna djela" због отпора који имају према њој: она им је „dosadna, nezanimljiva, mrska, najčešće

zbog nepodudarnosti tematike djela i njihovih interesa" (Jerkin 2012: 114), те исказује да је грешка наметати ученицима класична дела за лектиру (Jerkin 2012: 114). У вези са овим ставом треба поменути и рад Снежане Божић и Јелене Јовановић „Однос књижевног канона и дела популарне културе у настави" (2022), у којем ауторке предлажу методички смер обрнут од онога који је устаљен у учионици – наиме, „кретање од дела популарне културе до остварења које припада књижевном канону" (Божић, Јовановић 2022: 309). Решења која предлажу увођењем савремених књижевних дела имају у виду то да књижевни текстови треба да буду разумљиви ученицима и блиски њиховом животу изван школе, те је сада питање естетског формирања од другостепеног значаја (Вукчевић 2007: 52) (Божић, Јовановић 2022, према Илић 2016).

Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања из 2018. године уводи савремена књижевна остварења у обавезни део лектире (*Аги и Ему* Игора Коларова), избор из савремене поезије за децу (која укључује и ауторе Владимира Андрића, Дејана Алексића, Драгомира Ђорђевића), ауторску бајку *Зеленбабини дарови* у одломцима као избор за ауторску бајку, поред Гроздане Олујић), дакле однос канонске према савременој лектири је 6 : 2,5 (са напоменом да је ауторска бајка Иване Нешић само половично предлог савременог дела). Осим избора у домаћој лектири који наставник има када је реч о одабиру савремене поезије и ауторске бајке, наставнику се нуди и избор у оквиру допунске лектире, са чијег списка може изабрати три дела, који допушта „већу креативност у достизању исхода"[3], те избор између књижевних дела савремених писаца:

> „Уз доминантан корпус текстова канонских писаца којим се утиче на формирање естетског укуса ученика, изграђује и богата свест о природи националне књижевности (и вредностима класика светске књижевности), али и културном и националном идентитету, у избору лектире и допунском избору дата је могућност *наставницима* да одаберу и известан број књижевних дела савремених писаца, чиме се ученици упознају са репрезентативним примерима савремене књижевности и у прилици су да критички самеравају поетику њихових дела са канонским вредностима."[4] [подв. Д. С.]

Овакво образложење допунског избора лектире наводи нас на закључак да дела унутар овог корпуса у потпуности или у највећем проценту припадају савременој књижевности, међутим однос између канонских и савремених дела овде је 5 : 7 – дела канонских писаца су следећа: „Песмо моја" Ј. Ј. Змаја (из *Ђулића*), *Велико двориште* (избор) / *Мале бајке* (избор) Стевана

[3] Видети: Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања: https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=39629e1d-f299-4641-896c-22822d565c3a [20. 2. 2024].

[4] Исто.

Раичковића, „Десетица" Ивана Цанкара, *Приче из старине* Густава Шваба, *Лажа и паралажа* (одломак о Месечевој краљици) Ј. С. Поповића или *Сирано де Бержерак* (одломак о путу на месец) Едмона Ростана (са напоменом да се бира између дела Јована Стерије Поповића и Едмона Ростана), док су дела савремене књижевности следећа: *Хобит* (одломци) Џона Р. Р. Толкина, *Господар лопова* (одломак) Корније Функе, *Тајна жутог балона* Никол Лезије, *Путовање у путопис* (одломак) Виде Огњеновић, *Приче из главе* (избор, осим приче „Позориште") Владиславе Војновић, *Музика тражи уши* (избор) или *Кога се тиче како живе приче* (избор) Дејана Алексића, *Ујудурме и звркче из античке Грчке* (избор) Љубивоја Ршумовића. Примећујемо да се у оквиру класичних дела допунске лектире чак три дела обрађују у целости („Десетица" Ивана Цанкара, *Приче из старине* Густава Шваба и „Песмо моја" Ј. Ј. Змаја), док се понуђена савремена дела раде само у одломцима и избору приповедака или прича, што није равноправно са канонским текстовима, те није у складу са начелом интегралности текста (Jerkin 2012: 124).

Требало би да напоменемо да следећа дела треба само условно подвести под категорију канонско, тј. савремено дело: *Хобит* Џона Р. Р. Толкина се, иако настало 1937. године, уједно подводи под дело популарне културе (Божић, Јовановић 2022: 317) и класика за децу и младе[5] (Вилсон Вајс 2017: 122). Дакле, савремена дела су читана у савременом тренутку због актуелности/пријемчивости теме и њене обраде, односно стила којим су писане. На исти начин, Љубивоја Ршумовића можемо данас сагледати као већ канонског писца за децу и младе на основу његовог обимног стваралачког опуса[6] и рецепције његовог дела која „превазилази оквире књижевног и прераста у својеврсни 'феномен Ршум'" (ур. Опачић 2023: 11), али се дела Ршумовића подводе и под дела популарне културе, због њихове изузетне блискости и пријемчивости савременом младом реципијенту. То нарочито важи за дело овог аутора присутно у допунској лектири – *Ујудурме и звркче из античке Грчке* (2010), које спаја стару митску причу са животом савременог човека, „преобликујући озбиљну митску причу у помало шаљив и савременом читаоцу близак наратив" (Божић, Јовановић 2022: 318). На исти начин, иако је изашло 1965. године, дело Никол Лезије подведено је под категорију савременог дела због припадности популарној култури и пријемчиве приче о десетогодишњој девојчици Доминик.

Осим проблема око ингегралности текста, проблем који се такође појављује јесте што се у Правилнику о плану наставе и учења за пети и шести разред из 2018. године не даје слобода ученицима да изаберу допун-

[5] На веб-сајту Амазона, америчке онлајн књижаре, наилазимо на издање *Хобита* под називом: *The Hobbit: The Classic Bestselling Fantasy Novel*, где се Хобит одређује као класик и бестселер у исто време.

[6] Подразумева осамдесетак самосталних и коауторских књига, више стотина изабраних дела, превода и антологија, око хиљаду емисија на радију и телевизији итд.

ски избор текстова, већ само наставнику („дата је могућност *наставницима* да одаберу и известан број књижевних дела савремених писаца" [подв. Д. С.])[7], иако је нешто касније поменуто да избор дела треба да буде усклађен са „могућностима, потребама и *интересовањима* конкретног ђачког колектива"[8] [подв. Д. С.]. Управо важност ослушкивања ученичких интереса и вођење њиховим одабиром могло би да буде добро полазиште за подстицање њихове активности и ангажованости на часовима обраде допунске лектире, али и за неговање начела индивидуалности у настави књижевности (Jerkin 2012: 121). Могућност да ученици врше избор лектире може довести до тога да се на часу обрађује више савремених, а мање канонских дела, па тако могу радити укупно пет уместо два савремена дела; или пак уколико су им канонска дела погоднија, може се десити да наставник изабере више савремених уместо канонских дела из допунске лектире, што ће њиховој ангажованости ићи на штету. Спознавши значај који одабир наставника или ученика може имати када је реч о допунској лектири, одлучили смо да спроведемо емпиријско истраживање које ће нам приказати актуелну ситуацију у вези са мишљењем наставника и ученика поводом канонских и савремених дела која се налазе у корпусу лектире.

4. Спровођење анкете и резултати

За потребе истраживања смо применили метод двеју посебно креираних анкета за две групе испитаника – за наставнике и ученике. Број испитаника сваке групе је био 50 и анкете су биле различите форме: наставници Српског језика и књижевности који предају ученицима петог разреда широм Србије[9] су попуњавали упитник у електронској форми (Гугл упитник), док су ученици петог разреда попуњавали штампани упитник, у Основној школи „Вожд Карађорђе" у Нишу. Резултати обеју анкета анализирани су преко платформе Гугл упитника[10].

Хипотеза од које полазимо јесте да наставници из корпуса допунске лектире радије бирају дела савремене књижевности због пријемчивости ученика и „одмора од канона", као и то да наставници у договору са ученицима бирају допунску лектиру. Питања у оквиру анкете за наставнике су претежно била затвореног типа на која се одговарало уз помоћ Ликертове скале ставо-

[7] Видети: Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања: https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=39629e1d-f299-4641-896c-22822d565c3a [20. 2. 2024].

[8] Исто.

[9] Нека од места су Београд, Футог, Кикинда, Нови Сад, Велика Плана, Љиг, Прибој, Шабац итд.

[10] В. сајт: https://www.google.com/intl/sr_rs/forms/about/

ва („уопште се не слажем”, „не слажем се”, „немам мишљење”, „слажем се”, „потпуно се слажем”) или означавања једног или више одговора са којим се слажу, док су питања анкете за ученике петог разреда била затвореног и отвореног типа у односу 5 : 2 (захтевало се да образложе два своја одговора која су претходно означили бирајући једну опцију).

Анкета за наставнике се састојала од питања која су имала за циљ да утврде њихове ставове поводом селекције дела за допунску лектиру за пети разред, конкретније о мери присутности канонских наспрам савремених дела, али и да испитају на који начин и на основу којих критеријума наставници бирају дела из допунске лектире. Наставници су одговарали на питања која испитују у којој мери су ученици активни на часовима обраде канонског наспрам савременог дела из допунске лектире, те су на крају имали отворени тип факултативног питања у коме се тражило да изнесу своје мишљење о допунској лектири за пети разред основне школе.

Резултати су показали да су наставници у највећој мери осредње задовољни избором дела за допунску лектиру, изабравши средину Ликертове скале (50%). На питање да ли сматрају да су дела савремене књижевности у довољној мери присутна у допунској лектири за пети разред, 60% наставника је одговорило са „не”, што ће бити од значаја за каснију анализу резултата. На питање у којој мери ученици утичу на одабир допунске лектире, највећи број наставника је одговорио „У осредњој мери” (34%), па затим „Нимало не утичу на одабир” (30%) и на трећем месту „У малој мери утичу на одабир” (24%). За незнатан преостали проценат наставника важи да ученици у великој или у највећој мери утичу на одабир дела (12%). Потоња питања односе се на начин/разлог селекције допунске лектире код ученика и наставника, те смо сазнали да, уколико ученици бирају допунску лектиру, у највећем броју случајева то врше након што их наставник упозна са сижеом дела, користећи додатну мотивацију (44,7%), на другом месту наставници их укратко упознају са сижеом дела без додатне мотивације (27,7%) и на трећем се ученици сами информишу о делима и доносе одлуку (10,6%). Што се тиче разлога селекције одређених дела из изборне лектире код наставника, 44% наставника допунску лектиру одабира у зависности од пријемчивости ученика, 38% наставника одређена дела бира само према њиховој доступности у библиотеци и на трећем месту, 8% наставника бира допунску лектиру према личним интересовањима. Следеће питање нудило је више избора, а наставници су имали задатак да селектују три дела из допунске лектире која би у најчешћем броју случајева одабрали или одабирају. Резултате ћемо приказати у виду табеле:

Назив дела и аутор:	Канонско или савремено дело:	Проценат:
1. Иван Цанкар: *Десетица*	К.	80%
2. Вида Огњеновић: *Путовање у путопис*	С.	48%
3. Џон Р. Р. Толкин: *Хобит* (одломци)	С.	44%
4. Љубивоје Ршумовић: *Ујудурме и зврчке из античке Грчке* (избор)	С.	42%
5. Ј. Ј. Змај: „Песмо моја" (из *Ђулића*)	К.	34%
6. Густав Шваб: *Приче из старине*	К.	26%
7. Дејан Алексић: Музика тражи уши (избор) / Кога се тиче како живе приче (избор)	С.	22%
8. Стеван Раичковић *Велико двориште* (избор) / *Мале бајке* (избор)	К.	20%
9. Владислава Војновић: *Приче из главе* (избор, осим приче „Позориште")	С.	12%
10. Никол Лезије: *Тајна жутог балона*	К.	10%
11. Корнелија Функе: *Господар лопова* (одломак); дело завичајног аутора[11]	С. / К.	6%
12. Јован Стерија Поповић: Лажа и паралажа (одломак о Месечевој краљици) и Едмон Ростан: *Сирано де Бержер*ак (одломак о путу на Месец)	К.	2%

Графички приказ 1. *Приказ одабира допунске лектире у процентима*

На питање у којој мери ученици показују активност на часу када се обрађује допунска лектира, највећи број наставника (54%) одговорио је да су тада веома активни, односно 96% наставника је истакло да су ученици од умерено активни до најјактивнији, међутим, 68% наставника изјаснило се да ученици не показују већу активност на часовима обраде допунске лектире у односу на часове обраде обавезне лектире, односно да нема доследног правила. Следеће питање било је фокусирано на допунску лектиру и гласило је: „У којој мери ученици показују активност на часу када се обрађује допунска лектира из савремене књижевности, у односу на обраду допунске лектире канонског дела / класика?", на шта је чак 62% наставника одговорило да нема доследног правила, 30% наставника сматра да су ученици активнији на часовима обраде савременог дела из допунске лектире, а док свега 8% наставника запажа да су активнији на часовима обраде савременог дела (в. Прилог 1).

С обзиром на то да се указао проблем недоступности лектира у библиотеци, наставницима смо поставили и додатно питање које се тиче њиховог опредељења за лектиру коју би ученици могли у највећем броју да читају у електронском формату. Мишљења су овде била у великој мери подељења,

[11] Као завичајне ауторе наставници су наводили Горана Николова, Хермину Златановић, Татјану Ђурић итд.

па ниједна вредност на Ликтеровој скали није добила испод 10% гласова (48% наставника никада или скоро никада не одабира допунску лектиру у електронском издању, док 28% посто њих увек или скоро увек то чине), али највећи број наставника (34%) одговорио је да се скоро никада не опредељује за ову опцију (в. Прилог 1), што су образложили тиме да дуго читање утиче на вид, дуго се замарају, није исти утисак имати текст на екрану пред собом и имати књигу у рукама, те нису за то из здравствених разлога – пошто је већина ученика свакако у великој мери изложена екранима. Мишљења наставника који су одабрали опцију опредељивања за електронску допунску лектиру базирана су на томе да им је само важно да прочитају (али не и како), да би радије да ученици читају у папирном издању, али боље читати електронску лектиру него уопште не читати, те да је то у складу са развојем технологије.

Резултати анкете чији су испитаници били ученици петог разреда показали су да 86% њих није упознато са концептом допунске лектире, док они који јесу углавном радије читају допунску лектиру (42%), док су као разлоге за свој одговор наводили да су краће и занимљивије. На питање како би најрадије желели да са осталим друговима у одељењу изаберу допунску лектиру, 48% петака одговорило је да би најрадије желели да их наставник/наставница упозна са радњом у делу, након чега би донели заједничку одлуку, 42% петака би радије да сами истраже о чему се ради у сваком од понуђених дела, након чега би заједнички одлучили, односно само 10% петака је одговорило да не би волели сами да бирају, већ би ту улогу радије доделили наставнику/наставници.

4.1. Дискусија

Почетна хипотеза нашег истраживања (хипотеза да већина наставника бира савремена дела из допунске лектире) испоставила се као тачна, с обзиром на то да су две од три допунске лектире које се најчешће бирају управо дела савремене (популарне) књижевности. Међутим, лектира која се најчешће обрађује на часовима књижевности из корпуса допунске лектире је *Десетица* Ивана Цанкара, сада већ класичног писца словеначке књижевности. С обзиром на остале резултате, претпостављамо да је ово дело толико често бирано због пријемчивости ученика (44%) и/или због доступности у библиотеци (36%) односно у читанкама, с обзиром на то да је већ дуги низ година ово дело саставни део програма за Српски језик и књижевност за пети (односно шести) разред основне школе (Михајловић 2013: 354). Класици као што су *Лажа и паралажа* Јована Стерије Поповића или *Сирано де Бержерак* Едмона Ростана остају на самом зачељу по проценту одабира. Дело Змаја и Шваба су пето и шесто по учесталости одабира, након дела Виде Огњеновић, Толкина и Ршумовића; с друге стране, три или четири класика долазе испред неких савремених дела, као што су дела Корнелије Функе, Владиславе Војновић и Дејана Алексића. Уколико одузмемо прва три

најучесталија дела допунске лектире, у остатку табеле доминира хетерогеност резултата.

Што се ученичког одабира и рецепције допунске лектире тиче, закључујемо да већина наставника никад или скоро никад не практикује избор допунске лектире од стране ученика (54%), иако би 90% ученика петог разреда желело да учествује у њеном одабиру, те тиме наша друга хипотеза није потврђена. Сматрамо да би било пожељно да ученици буду упознати са избором који нуди допунска лектира, као и са информацијом доступности лектира у библиотеци, тако да би осим података о сижеу сваке књиге требало да имају и информацију о томе да ли би књигу могли да позајме из библиотеке или би морали да читају електронско издање. Након основног информисања, ученици би требало да гласају за одређену лектиру (односно углавном за три) након чега би она која добије највећи број гласова била изабрана. Сматрамо да би се повећањем ангажованости у одабиру лектире повећала и активност ученика на часу, што би допринело већој радости читања, квалитетнијој обради допунске лектире на наставном часу књижевности[12], а смањила осећај „ограничења" и „присиле" када је реч о читању лектире (Vukčević 2007: 52). Наравно, обавеза сваке школе је да обезбеди ученицима обавезну/домаћу и допунску лектиру (38% наставника лектиру одабира само према фактору доступности у библиотеци), односно ученици петог разреда не би требало да буду оштећени за пун читалачки доживљај, нарочито пошто читање електронског формата са собом носи и велику могућност дистракција.

Резултати показују да 62% наставника не запажа доследно правило које показује да ће ученици бити активнији на часовима обраде савременог, односно канонског дела из допунске лектире, међутим 30% наставника сматра да су ученици активнији на часовима обраде савременог дела, што је три пута више него проценат наставника који увиђа већу активност на часовима обраде канонског дела. На крају, активност ученика током обраде савременог дела ипак односи превагу, те закључујемо да су им она вероватно пријемчивија и занимљивија (са напоменом да на активност ученика осим атрактивности самог текста утиче и приступ наставника/наставнице), што у крајњој линији потврђује исправност и добробит одлуке Министарства просвете да 2018. године у програме да уведе допунски избор лектире у оквиру кога наставници могу изабрати више дела савремене књижевности.

На крају, место за побољшање селекције дела за допунски избор лектире у петом разреду основне школе проналазимо у пожељној замени лектире Јована Стерије Поповића и Едмона Ростана, с обзиром на то да су на самом зачељу по проценту одабира наставника и ученика, те спровођењем анкете за наставнике Српског језика и књижевности у којој ће дати своје предлоге за увођење одређеног савременог дела из књижевности за децу и младе. На

[12] Сматрамо да би тако ученици били активнији на часовима обраде допунске лектире него на часовима обавезне лектире. То сада углавном није случај: 68% наставника одговорило је да не примећује већу активност на часовима обраде допунске лектире.

ширем плану, 60% наставника Српског језика и књижевности који предају ученицима петог разреда сматра да би допунски избор лектире требало да садржи више дела из савремене књижевности, те би требало спровести подробнију анкету која би захтевала од наставника конкретне предлоге за измену избора дела у корпусу допунске лектире, а то је значајно јер су ученици ипак активнији на часовима обраде савременог наспрам канонског дела. Такође, ученици би требало да буду укључени у одабир допунске лектире: сматрамо да би њихово ангажовање, односно уважавање њиховог мишљења подстакло активност коју ће показати на часовима обраде лектире и у крајњој линији допринети квалитету самог наставног часа књижевности.

5. Закључак

Рецепција класика у допунској лектири за пети разред основне школе на почетку рада сагледана је кроз теоријско полазиште савременог читања класика, након чега је уследила анализа присутности књижевног канона у обавезној и допунској лектири. Наше истраживање употпунило је метод двеју посебно креираних анкета које је попуњавало педесет наставника Српског језика и педесет ученика петог разреда.

Анализом резултата анкете дошли смо до могућих места за побољшање допунске лектире петог разреда, која се огледају у 1) пожељној замени лектире Јована Стерије Поповића и Едмона Ростана, с обзиром на то да су на самом зачељу по проценту одабира наставника и ученика, 2) пожељном спровођењу анкете за наставнике Српског језика и књижевности која ће тражити њихове предлоге за увођење одређеног савременог дела из књижевности за децу и младе, односно преструктуирање корпуса допунске лектире (важно је да то буду наставници који су у непосредном контакту са ученицима петог разреда), 3) укључивању ученика у процес одабира допунске лектире и 4) побољшању стања доступности свих допунских лектира у школским библиотекама широм Србије.

Цитирана литература

Божић, Јовановић 2022: Божић, Снежана; Јовановић, Јелена. „Однос књижевног канона и дела популарне културе у настави", *Канон српске књижевности : зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције, одржане у НОКЦ "Вук Караџић" у Тршићу 18–20. јуна 2021. године*. Београд, 2022, 309–325.

Вилсон Вајс 2017: Wise, Dennis Wilson. "Unraveling The Hobbit's Strange Publication History: A Look at Possible Worlds, Modality, and Accessibility Relations", *Fastitocalon, Studies in Fanticism Ancient to Moder*, Vol. VII, 2017, 121–135.

Вукчевић 2007: Вукчевић, Лидија. „Методички модели у настави лектире у основној школи". Норма, 12 (2–3), 2007, 51–60.

Елиот 1945: Eliot, Thomas Stearns. "What is a classic? : an address delivered before the Virgil Society on the 16th of october 1944". London: Faber and Faber, 1945.

Јерков 2022: Јерков, Александар. „Канон српске књижевности: кратак увод, периохореза", *Канон српске књижевности : зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције, одржане у НОКЦ "Вук Караџић" у Тршићу 18–20. јуна 2021. године*. Београд, 2022, 15–124.

Михајловић 2013: Михајловић, Јелена. *Наставни планови и програми за матерњи језик на некадашњем српскохрватском говорном подручју -контрастивна анализа-* [докторска дисертација] [Ментор: др Вељко Брборић] Универзитет у Београду: Филолошки факултет, 2013.

Мркаљ 2022: Мркаљ, Зона. „Канон српске књижевности у основној и средњој школи", *Канон српске књижевности : зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције, одржане у НОКЦ "Вук Караџић" у Тршићу 18–20. јуна 2021. године*. Београд, 2022, 125–140.

РКТ 1986: *Речник књижевних термина* (ур. Зденко Шкреб и др.). Београд: Нолит, 1986.

Сувајџић 2022: Ур. Сувајџић, Бошко. *Канон српске књижевности : зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције, одржане у НОКЦ "Вук Караџић" у Тршићу 18–20. јуна 2021. године*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2022.

Опачић 2023 и др.: ур. Опачић, Зорана и др. *Љубивоје Ршумовић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2023.

Jerkin 2012: Jerkin, Corinna. „Lektira našeg doba", *Život i škola*, LVIII (27), 2012, 113–132.

Ristanović 2007: Cvijetin, Ristanović. „Školska lektira u nastavnim planovima i programima, nastavnikova kreativnost u realizaciji programa lektire", *Norma*, 12 (2–3), 2007, 17–30.

Dunja Sokolović

THE RECEPTION OF CLASSICS FOR FURTHER READING FOR THE FIFTH GRADE ELEMENTARY SCHOOL: THE METHODOLOGICAL-METHODICAL APPROACH

This paper examines and compares the presence of contemporary and canonical pieces of literature in the context of assigned reading for fifth grade elementary school students. The aim of this paper is to establish the presence of canonical and contemporary pieces of literature within reading assignments for the fifth grade, as well as analyze the opinions of professors and students about the assigned reading so

as to deduce how effective it is and how much room for improvement there is when selecting literature for assigned reading of this grade. The theoretical framework, based on contemporary methodological studies on reception of assigned reading among elementary school students, comes complete with a survey in which 50 Serbian fifth-grade students and 50 Serbian language and literature teachers of the same grade have taken part of.

Key words: *further reading, contemporary literature, canonical literature, reception, literature class.*

Прилози

Прилог 1. *Анкета за наставнике Српског језика и књижевности који предају ученицима петог разреда*.

1. У којој мери сте задовољни одабиром дела у изборној лектири за пети разред? (*Нимало нисам задовољан/на* 2%, *У малој мери сам задовољан/на* 10%, *У осредњој мери сам задовољан/на* 50%, *У великој мери сам задовољан/на* 34%, *Потпуно сам задовољан/на* 4%).
2. Да ли сматрате да су дела савремене књижевности у довољној мери присутна у изборној лектири за пети разред? *Не* 60%, *Да* 40%.
3. У којој мери ученици утичу на одабир изборне лектире? (*Нимало не утичу на одабир* 30%, *У малој мери утичу на одабир* 12%, *У осредњој мери утичу на одабир* 34%, *У великој мери утичу на одабир* 8%, *У највећој мери утичу на одабир* 4%).
4. Уколико ученици одабирају изборну лектиру, на који начин то врше? (*Упознам их укратко са сижеом дела, користећи додатну мотивацију, након чега доносе одлуку* 47%, *Упознам и укратко са сижеом дела без додатне мотивације* 29%, *Сами се информишу о делима и донесу одлуку* 15%, *Насумично* 8%).
5. Уколико Ви одабирате изборну лектиру, који фактори утичу на одабир? (*Пријемчивост код ученика* 44%, *Доступност у библиотеци* 38%, *Лична преференца* 4%, *Лектира је најпрактичнија за наставну обраду* 4%, *Препорука колега* 6%).
6. Коју лектиру најчешће одабирате или бисте у највећем броју случајева најрадије одабрали? (одговори су приказани у оквиру Графичког приказа 1).
7. У којој мери ученици показују активност на часу када се обрађује изборна лектира? (*Потпуно су неактивни* 0%, *У малој мери су активни* 4%, *У средњој мери су активни* 28%, *У великој мери су активни* 54%, *У највећој мери су активни* 14%).
8. Да ли ученици показују већу активност на часовима обраде изборне лектире у односу на часове обраде обавезне лектире? (*Не* 68%, *Да* 32%).

9. У којој мери ученици показују активност на часу када се обрађује изборна лектира из савремене књижевности, у односу на обраду изборне лектире канонског дела/класика? (*Нема доследног правила* 62%, *Активнији су на часу обраде дела из савремене књижевности* 30%, *Активнији су на часу обраде канонског дела* 8%).

Прилог 2. *Упитник за ученике петог разреда основне школе*.

1. Да ли си упознат/а са тиме да постоји допунска лектира из Српског језика и књижевности коју можеш да изабереш ти, заједно са осталим ученицима? (*Не* 86%, *Да* 14%).
2. Ако си на претходно питање одговорио/ла да, одговори на ово питање, у супротном га прескочи. Да ли радије читаш изборну лектиру него обавезну лектиру? (*Да, радије читам изборну лектиру* 42%, *Свеједно ми је* 42%, *Радије читам обавезну лектиру* 16%).
3. Постоји листа са изборним делима, са које ти и остали ученици треба да изаберете једно дело. На који начин би волео/ла да се то догоди? (*Волео/ла бих да нас наставник/наставница упозна са тим о чему се ради у сваком делу, након чега бих одабрао/ла* 48%, *Волео/ла бих да сам/а истражим о чему се ради у сваком делу, након чега бих одабрао/ла* 42%, *Не бих волео/ла ја да бирам, већ би било боље да то учини наставник/наставница* 10%).

Ленка С. Настасић[1]
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Језик, књижевност и култура (модул Српска књижевност и језик)

УДК 821.163.41.09-34 Домановић Р.

ПРОШЛО И САДАШЊЕ У ПРИПОВЕЦИ „КРАЉЕВИЋ МАРКО ПО ДРУГИ ПУТ МЕЂУ СРБИМА" РАДОЈА ДОМАНОВИЋА

Рад разматра питања вредновања прошлог и садашњег у приповеци „Краљевић Марко по други пут међу Србима" Радоја Домановића, смештајући је у шири контекст најквалитетнијих пишчевих остварења. Компаративистичком анализом, у односу на приповетке „Данга" и „Страдија", тежи се дефинисању простора у коме се одвија радња, као значајног елемента света приповетке. Такође, рад настоји да преиспита подударности у оквиру епилога, сагледавајући могућности катарзе насупрот пасивном препуштању. Наведеном се додају фрагменти каснијих Домановићевих дела ради стицања потпунијег увида у пишчеве ставове о усменој књижевности и утицају усмене књижевности на његова дела. На тај начин тежи се уочавању Домановићевих поетичких ставова, те улоге речи и ћутања на плану посматране приповетке да би се све наведено укључило у тумачење односа према прошлом. Компаративистички приступ превасходно служи истицању онога што јесу заједничке одлике приповедака Радоја Домановића, будући да паралеле доприносе међусобном расветљавању појединих питања. Напослетку, разматрањем функције лика Марка Краљевића жели се појаснити суштина сукоба прошлог и садашњег на плану колектива који репрезентује српски народ чији је Марко (некадашњи) истакнути представник.

Кључне речи: *Марко Краљевић, Радоје Домановић, усмена књижевност, прошло, садашње, гротеска.*

Када говоримо о стваралаштву Радоја Домановића, сатиричне приповетке су област у којој је аутор развио свој потпуни потенцијал, а његова дела досегла највише књижевно-уметничке вредности. Своја највећа дела аутор је стварао у релативно блиском периоду, при чему су „Краљевић Марко по други пут међу Србима", „Данга" и „Воћа" објављене као део једне исте књиге 1901. године, док су „Размишљање једног обичног српског вола" и „Страдија" засебно објављене наредне, 1902. године. Исте године излази и књига *Укидање страсти и друге приче: приповетке из српског живота*, те можемо говорити о првим годинама XX века као најзначајнијим за ствара-

[1] lenanastasic@gmail.com

лаштво Радоја Домановића. Близина објављивања поменутих приповедака допушта нам да размотримо и питање њихове поетичке блискости, те ћемо тежити да при анализи приповетке „Краљевић Марко по други пут међу Србима" испитамо могуће паралеле са другим приповеткама. Наведеном у прилог иде интересантна чињеница да Радоје Домановић варира мотиве које уноси у своја дела, те Марко Краљевић није једини који „силази са неба", као што ни елементи усмене књижевности нису ограничени само на посматрано дело, те ће се рад позабавити и поменутим паралелама са подразумеваном традицијском основом.

Горан Максимовић издваја преовлађујуће приступе критичког преиспитивања у делима Радоја Домановића, при чему говори о: критици династичког аутократизма и „личног режима" Александра Обреновића, критици изокренутог парламентаризма, критици „извршне власти", критици поданичког менталитета грађана и критици образовне политике и науке (Максимовић 2019: 248). Дакле, предмет Домановићеве сатиричке оштрице су безмало све области друштвеног деловања, те можемо говорити о постојању ауторове тежње за тоталитетом. У том светлу, досезање тоталитета у сагледавању негативних аспеката друштва значило би и исцељење друштва од таквих особина, будући да писањем о њима аутор заправо допире до свести својих читалаца и помаже да сагледају себе у изобличеном светлу које сатира нуди. Чини се да је у том контексту адекватно одређење Радоја Домановића као моралисте, те идеје да „његово политичко опредељење је, у основи, једно морално одређење" (Протић 2009: 432). Уколико имамо у виду да се Домановићево стваралаштво преноси и на журналистички рад, поменута тежња могла би бити аналогна пишчевим аутопоетичким ставовима при оснивању листа *Страдија*, односно идеји да је „прошао 29. мај, али смо остали ми" (Домановић 1904: 1). Другим речима, постаје мање важно ко је на власти у држави ако народ не успева да се избори за сопствена права и интересе. Самом чињеницом да смо „остали ми", Домановић фокусира проблемско подручје на питања менталитета српског народа, што јесте захтев за читањем дубљим од простог изналажења једнозначних веза између конкретне историјске личности и књижевног лика који јој одговара.

1. Компаративистичко читање Домановићевих дела

У наведеном контексту постаје од многоструке важности ко су личности које Домановић шаље у помоћ народу. Марко Краљевић јесте артефакт једног изгубљеног времена, односно симбол вредности које су заборављене, а самим тим и неадекватне за временску раван у којој пребивају остали Домановићеви књижевни јунаци. По истом принципу функционишу и касније објављена сатирична приповетка „Како се Свети Сава провео у Вишој женској школи" и сатирична песма „Свети Сава". Свети Сава пребива у једнако

заборављеном времену као Марко Краљевић, те су и његови напори осуђени на истоветну пропаст. На примеру сатиричне песме говоримо о Светом Сави који не припада ни једној ни другој крајности света у коме се нашао, односно принуђен је да бира између лажног прослављања и потпуне апатије, стран обема могућностима. Довођење личности из прошлости српског народа има за функцију приказ промењене перспективе сагледавања савременог, али и сувременог, те је реч о међусобном „одмеравању снага" између дијахронијских равни постојања. Таквим поступком аутор „производи комичке ефекте који, чини се, на неким местима погађају и самог јунака, а не само нехеројско време и људе које је ту затекао" (Раичевић 2009: 163).

Поред наведеног, могуће је размотрити сиже приповетке „Краљевић Марко по други пут међу Србима" спрам сижеа приповетке „Стрaдија", будући да постоје извесне подударности. Наиме, оба дела подразумевају јунака који се на неки начин враћа у отаџбину, први због учесталих позива који долазе од сународника, а други да га „огрејају зраци слободе у милој постојбини" (Домановић 2019б: 352), односно ради испуњења очевог аманета, што јесте и својеврсни позив. Сличност у погледу иницијалне позиције употпуњује се даљим развојем радње, будући да оба путника доспевају у низ непријатних ситуација услед сусрета са светом другачијим од очекиваног. Такође, крајњи исход путовања у оба случаја јесте измењен јунак, и то под дејством околине са којом је ступио у контакт. У том контексту, путовање у приповеткама Радоја Домановића одговара пресудном животном искуству, али будући да говоримо о сатиричним приповеткама, искуство које путници задобијају јесте негативно обележено. У првом случају наведено видимо у обезличеној смрти без јуначких обележја, коју прати горки, поразни плач Марка Краљевића над сопственим народом, док је у потоњем значајан приказ сроћавања путника са Страћанима, односно утапања у масу, будући да се путнику „необично допадаше општа хармонија у Стрaдији" (Домановић 2019б: 401). Било да говоримо о болном спознавању реалности или нешто мање болном пристајању на живот у делузији, епилози не пружају утешну слику друштвеног поретка. Другим речима, оба јунака доживљавају смрт личности, односно постају обезличени, без икаквих диференцијалних карактеристика. Са тим у вези, битно је истаћи и једну кључну разлику између поменутих дела, о којој говори и Никола Тодоровић, која подразумева појаву да у приповеци „Краљевић Марко по други пут међу Србима" изостаје чуђење народа над чињеницом да се Марко враћа из мртвих. Напротив, таква могућност не изазива бурну реакцију, они га „непроблематично прихватају" (Тодоровић 2009: 227), и то у свакој од понуђених друштвених ситуација: у механи, на суђењу, на патриотском збору, при чему се искључиво тежи уклапању таквог појединца у оквире времена. Ситуација која добро илуструје поменуту реакцију јесте суђење Марку Краљевићу као вид успостављања контроле над прошлим од стране садашњег:

> „Наравно да се за овакву пресуду имало на уму да је то велики народни јунак Краљевић Марко и да је ово суђење јединствен случај. Најзад, није ни била лака ствар. Нашли су се у забуни и највећи стручњаци. Како ћеш осудити на смрт неког који је и иначе пре толиког времена умро, па се наново појавио с оног света" (Домановић 2019а: 316).

Слично се дешава и са путником у „Стрaдији", те му се непосредно по уласку у земљу додељује ордење како би се укинула разликовна црта. Ордење у „Стрaдији" одговарало би позиционирању Марка Краљевића као практиканта, односно касније као пандура. У таквом контексту мање је важна Маркова историјска улога, као и улога чиниоца културне баштине, док се предност даје прилагођавању неепском свету, а тиме и његовим мерилима. Дакле, миграција у простору изједначена је са миграцијом у времену (која у овом случају обухвата и категорију живо : мртво), те средина у коју Краљевић Марко долази претендује да обрише дијахронијске разлике, што би значило и брисање прошлости уопште.

Могуће је повући и паралелу са приповетком „Данга", при чему бисмо се оријентисали на тумачење Слободана Владушића који посматра простор „Данге" као модерни град. Уколико бисмо размотрили простор у коме се одвијају приповетке „Стрaдија" и „Краљевић Марко по други пут међу Србима", могли бисмо да утврдимо да и наведене приповетке нуде могућност за слична тумачења. Наиме, док Марко Краљевић покушава да се снађе у простору Београда, „Стрaдија" јесте лоцирана у граду који одговара држави у малом. Наведено је видљиво у опису града окруженог двема рекама (још једна асоцијација на Београд) са почетка приповетке, што бива допуњено упутствима рибара о „земљи свиња и будалаштина" (Домановић 2019б: 353). Такође, када се у приповеци помињу други топоними, то је стилски упечатљиво и функционализовано („Крадија"). Дакле, сваки град је један исти, што одговара одређењу града као места „у коме прошлост уступа своју моћ обликовања личности штампи" (Владушић 2009: 384), што и јесте случај у „Стрaдији". На том плану постаје упечатљиво да народ из све три приповетке одликује синтагма „славна прошлост" која сугерише да су славна времена нешто што је протекло, чиме се садашњост обесмишљава, а „присуство прошлости уступа место говору о прошлости" (Владушић 2009: 381).

2. Прошло и садашње у Домановићевој приповеци: вредносна разлика

Заборав као вишеструко проблематизована тема Радоја Домановића нужно обухвата шири спектар вредности које му и подлежу. Говор о прошлости готово парадоксално омогућава заборав самим тим што вредности „славне прошлости" уоквирује у бајковито, насупрот историјски надахњујућем значењу. На овом месту можемо говорити о селективном памћењу заступљеном

у свету коме Марко Краљевић приступа. Наиме, народу име епског јунака није непознато, при чему не мислимо искључиво на мање групације које га зазивају, него на општенародну свест о његовој личности, што је видљиво у следећој ситуацији:

> „Проструја глас кроз масу да се повампирио Краљевић Марко, те се од те страхоте поплаше и полицајци и жандарми, па и сами војници. Куда ћеш се, брате, борити с Марком живим, а камоли још сад кад је вампир" (Домановић 2019а: 311).

Самим тим што се органи реда плаше борбе са Марком, они показују да јесу свесни његових способности и ранијих борби, те да конкретни јуначки ентитет и даље постоји у њиховој свести, једнако као што је текстом сугерисано да становници знају шта је вампир и верују у постојање хтонских бића. Дакле, извесно знање о протеклом времену и епским вредностима и даље постоји као део савременог света, али део коме је делање онемогућено, при чему трагична природа текста и простор за комику настају управо у губитку границе између ознаке и означеног, а свет добија карактер антихеројског.

На овом месту потребно је размотрити један од ретких аутопоетичких фрагмената заступљених у Домановићевим делима, конкретније у разговору између већ изможденог Марка и говорника на патриотском збору:

> „Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако пева. Ти не знаш за поетику! Лепо, молим те, пева се, али тако сте и говорили! Ето, ти сад баш тако исто говораше!" (Домановић 2019а: 322).

Наведени сегмент је вишеструко занимљив будући да сугерише непостојање везе између речи и онога што реч означава. Самим тим, проблем међувременског неспоразума почива на идеји да је реч у каснијем периоду изгубила на значају. Дакле, говоримо о разлици на нивоу слике света између српске прошлости и садашњости такве да контакт постаје отежан, односно у Марковом случају поражавајуће немогућ. Уколико Марко Краљевић припада свету који је реч изједначавао са својеврсним уговором, односно поверењем и искреношћу садржаним у фразеологизмима „дати реч" и „држати реч", очекивано је да му је „празна" реч потпуна непознаница. Наведено се додатно обогаћује тиме што се говорништво у времену коме Домановић приступа карактерише из аутоироничне перспективе, те се јунак правда речима: „Све је то само лепоте стила ради, и нико не мисли озбиљно као то ти да треба одмах засукати рукаве, па деде, удри се истински" (Домановић 2019а: 322). Једнако је функционализована употреба стихова Ђуре Јакшића од стране говорника на скупу који управо местом и поводом изговора постају обезличен „знак испражњен од првобитног значења" (Вукићевић 2018: 72), као што су празне и молбе Марку Краљевићу.

Сходно томе, наведени фрагмент руши и дистанцу између Марка Мрњавчевића као историјске личности и Марка Краљевића као књижевног

јунака, будући да Домановићев Марко једнако озбиљно схвата песништво и говор(ништво). Наведено може бити тумачено као хумористично обликовање става који нешто касније препознајемо као разлику: „Тако се пева, друкчије се говори" (Геземан 1925: XXIII). Иако поменути Геземанов текст јесте објављен двадесетак година након дела Радоја Домановића, могуће је да је аутор свестан разлике између народног говора и песништва, поготово имајући у виду комичну природу Марковог говора у стиху. Самим тим, посебно је наглашено да разлика између две супротстављене временске перспективе није само последица разлике у певању, него и у мишљењу. Дакле, епске песме више немају улогу у посредовању искуства света. У поетичком смислу то би значило да се сада форма ставља испред садржине, чему се Домановић у својим текстовима противи употребом свакодневног језика, али и инсистирањем на критичком сагледавању света, дакле стављањем акцента на садржај. Уколико бисмо покушали да проникнемо у аутопоетичку природу поменутог сегмента текста, могли бисмо да кажемо да Домановића откривамо као Марка своје савремености, будући да остаје једнако запањен над тврдњама да: „Примаш још речи у буквалном значењу, а не знаш да литерарни стил настаје тек појавом тропа и фигура" (Домановић 2019а: 311). Наведено је јасно видљиво у Домановићевим каснијим радовима, при чему мислимо на текст „Наша народна поезија", објављен у листу *Страдија*: „Ми смо ваљда једини народ на свету, који енергично бежи од онога што је у нас добро, па из неке мајмунске моде примамо оно што је туђе, а горе" (Домановић 1905: 3). У каснијим деловима текста видимо да Домановић под моду сврстава фантастичне романе, клавир и „којекакве изанђале песметине" (Домановић 1905: 4), дакле одбацује оно што друштво усваја као страно, науштрб вредности заступљених у народној књижевности. Самим тим можемо увидети да аутор народно стваралаштво не схвата као просте стихове, напротив, он инсистира на постојању система мишљења који такво стваралаштво пружа.

3. Прошло као садашње: дистопија и(ли) гротеска

Уколико бисмо наведена разматрања покушали да применимо на тумачење приповетке „Краљевић Марко по други пут међу Србима", могли бисмо да поставимо питање функционализације таквог схватања народне књижевности. Дакле, ако аутор јесте ценио вредности српске културне традиције, какво је место тих вредности у његовом делу? Тумачи посматране приповетке се превасходно слажу да је функција довођења Марка Краљевића у приповетку функција лика рефлектора, из чије перспективе се самерава Домановићева савременост, односно обреновићевска Србија. На тај начин, сагледавајући свет из угла средњовековног јунака, долази се до спознаје изокренутости друштва коме се приступа, што можемо схватити и као поступак онеобичавања ради потпунијег увида. Услед свега наведеног, приповет-

ка је оправдано карактерисана као гротескно-фантастична прича. Међутим, иако наведено јесте јасно, несугласице и даље постоје у погледу лика Марка Краљевића, те се поставља питање: да ли је и Марко исмејан ступањем у свет ове приповетке и на који начин?

Пре свега, битно је напоменути да Марко Краљевић приступа свету XX века као јунак народне књижевности, те поступа по узусима које она налаже. Изнова наводимо поменуту чињеницу из разлога што је могуће читати приповетку као „препричану" епску песму. Наведеном одговара почетна ситуација, будући да Марко долази у помоћ онима којима је потребан, односно народу који га дозива и запомаже. Даље, Марко Краљевић се појављује у старом обличју са препознатљивом гардеробом, коњем и опремом као устаљеним видом карактеризације јунака. Потом јунак суштински има три сукоба са светом у који долази, при чему би први била епизода иницијалног сусрета са становништвом у простору одређеним улицом, механом и пандурима, док би други могла бити епизода након Марковог изласка из затвореништва, односно сукоб са патриотским збором, а трећа и најкраћа епизода одговарала би Марковом тражењу посла практиканта и пандура. У оквирима ових „судара светова", наравно, јављају се и Маркова размишљања и преиспитивања живота, при чему је сваки од сусрета сугестивно одређен трагањем за онима који су зазивали јунака. На том трагу Марко Краљевић постаје свестан чињенице да је сувишан човек, будући да не проналази људе којима је потребан, односно сазнаје да су зазивања била само манир. Могуће је пратити линију деградације Марка Краљевића кроз поменуту приповетку, те он од епског јунака постаје затвореник – принудни радник, потом практикант и пандур, да би потпуни пораз доживео када бива окарактерисан као психички оболео, што резултира нехеројском смрћу. Радоје Домановић користи елементе епског конструисања књижевног дела ради додатног наглашавања диспропорције између два периода постојања једног народа. Самим тим, аутор креира средину у којој би Марко истовремено био и јунак и карикатура јунака, што сведочи о недовољности једнодимензионалног посматрања света. Другим речима, управо места која смо навели као могуће сусрете са епским моделом стваралаштва истовремено су обојена гротескним елементима који теже да представе Марка као страну, онеобичену фигуру. Конкретније, Марко Краљевић долази у помоћ српском народу јер је „већ и мртву човеку досадило" запомагање, а не као први инстинкт јунаштва (Домановић 2019а: 308). Потом, обележја јунака постају место комичног, будући да је прво што Марко ради по доласку на овај свет управо испијање вина да би „тако на доколици о свему добро промислио" (Домановић 2019а: 308). Епског јунака, дакле, одликује импулсивност при сусрету са страним, насилно понашање, али и посебно ефектан говор у стиховима, те се и на овај начин пародира присуство епског света. Чини се да је наведено добро одређено ставом да „гротескно, превазилазећи само себе, доводи до антипатичне стварности" (Тодоровић 2009: 227).

На овом месту можемо говорити о Домановићевој приповеци као о дистопији, што предлаже Никола Тодоровић, имајући у виду да „повратком на факте идеализоване прошлости садашњост се указује у свој својој апсурдности; нажалост и сама прошлост показује своју мрачну, алогичну, страну, тако да се испоставља да, заправо, излаз ни не постоји" (Тодоровић 2009: 221). У наведеном контексту постаје вишеструко оправдана потреба за десакрализовањем епског јунака, што обухвата проблематизовање обе слике света, савремене и епске. Међутим, треба имати у виду да Марко Краљевић покушава да се прилагоди свету коме приступа тек након што схвати да његов некадашњи начин није адекватан, при чему се он унижава да би пронашао оно ради чега је дошао: људе који су га зазивали. Са друге стране, наведено мишљење Тодоровића је сукобљено са представом Марка Краљевића у усменој књижевности, будући да је у њеним оквирима Марко далеко од идеализованог јунака (примера ради, у сусрету са Мусом Кесеџијом жали што је убио бољег јунака од себе, док у песми „Сестра Леке капетана" одсеца потенцијалној невести руку и вади очи), односно да је „у самој традицији он већ био лик 'начет' пародијом" (Вукићевић 2018: 72). Наведеном одговара и тврдња да „у целокупном Домановићевом књижевном делу има уопште мало позитивних људских ликова, мало животно лепог" (Вученов 1959: 346), те није чудо да, упркос свим вредностима приписиваним народној књижевности, Домановић таквог обликује и Марка. На том плану Марко Краљевић је пре Дон Кихот, који и сам неприлагођен времену у коме пребива, води битке са политички одређеним системом у коме врлина више није вредност. Услед наведеног, Марко неминовно страда као историјска и епска личност (пародија мегдана са велосипедистом) и као део колектива са једнаком судбином (обезличење и деградација). Чини се да се ова битка не огледа само у окршајима који неминовно избијају, већ прелази и на домен употребе речи, о чему смо раније говорили, али и у супротном: у ћутању.

Уколико је епском јунаку стран говор без покрића у мисаоном и делотворном, чега постаје болно свестан у сусретима са светом коме приступа, он чини другачији избор. Самим тим што се у неколико наврата опредељује за ћутање, он показује не само немоћ него и непристајање на учествовање у таквом друштвеном животу. Наведено је могуће пратити на нивоу читаве приповетке, те Марко након пресуде „не уме да проговори од чуда" (Домановић 2019а: 315). Нешто касније Марко Краљевић пропитује људе о ситуацији на Косову, те „Иде улицама, *ћути* [курзив Л. Н.] намрштио се, бркови му пали на рамена; не зауставља никог, не пита никог ништа. А и ког ће више питати?" (Домановић 2019а: 318), да би након неспоразума на патриотском збору „малаксао од чуда, спусти на једну столицу и зарони главу међу своје космате, крупне руке" (Домановић 2019а: 321). Уколико бисмо наведени контекст повезали са раније изнетом тврдњом да људи не показују чуђење пред појавом Марка Краљевића, постаје симптоматично што он и те како исказује чуђење, чак и запрепашћење. На том плану ћутање Марка Краљевића, које

се јавља као последица чуђења, јесте обележено немом осудом или неверицом. На вредносној скали оно би могло одговарати подсмешљивом гласу који у неколико наврата чује путник у „Страдији": „То је твоја отаџбина!… Ха, ха, ха, ха!" (Домановић 2019б: 368). Наведеном би требало придодати и чињеницу да се Бог смеје Марку Краљевићу по повратку на небо, и то тако да „све се тресу небеса", да би последња реченица означила да се и Бог придружује Марку у ћутању: „Бог уздахну тешко и слеже рамена" (Домановић 2019а: 325). На том плану, немоћи епског јунака одговара немоћ самог божанства да утиче на ситуацију у српском народу, при чему ћутање након смеха сугерише извесну горчину, што би даље значило да је у питању црни хумор који „открива комички несклад у неком суровом сплету околности или карактерној особини" (Живовић 1986: 100). Самим тим, можемо говорити о својеврсној катарзи која може бити схваћена „у откривању сурове или трагичке истине о природи људске комуникације у животу" (Живковић 1986: 100). Чини се да је функција катарзе на овом месту управо и један од разлога вишеструке читаности наведеног дела, будући да је „од шире читалачке публике био боље прихваћен и од 'Вође' и од 'Данге'" (Вученов 1959: 345). Занимљиво је напоменути да Милош Ђорђевић изналази паралелу између реторике наведеног краја и краја приповетке „Размишљање једног обичног српског вола", односно реченице „Во дубоко уздахну и спреми врат за јарам" (Домановић 2019в: 404). Уздах и препуштање у Домановићевом стваралаштву одговарали би пасивном допуштању свега што се догађа, што одговара пристајању на дангу, јарам, орден или притиске власти, зависно од приповетке.

На овом месту можемо говорити о аутору као о „једном правом скерлићевцу" (Раичевић 2009: 161) кога је „чекала судбина његовог тужно-комичног јунака што се једног јутра пробудио у времену које више није било његово" (Раичевић 2009: 166). Уколико бисмо се изнова вратили на схватање Домановића као моралисте, наведена веза са Јованом Скерлићем не би се могла схватити као произвољна. Приповедачки рад Радоја Домановића умногоме је обележен управо тенденцијом да исправи „криве Дрине", односно допринесе бољем разумевању околности и политичких прилика путем алегорије и сатире. Утолико потреба за једноставношћу језичког израза и провидношћу приликом употребе стилских средстава постаје оправданија, имајући на уму контекст општенародне ползе. Са тим у виду, читање приповетке „Краљевић Марко по други пут међу Србима" одговарало би дубљем разумевању поетичких ставова писца, али и трагичком сагледавању времена у коме живи(мо). Можемо да закључимо да катарзички дефинисан крај приповетке сугерише веру у исцељење народа о коме приповетка и говори, односно идеју да проживљавањем књижевног дела може доћи до освешћења. Самим тим, приповетка је креирана са дистопијским обележјем да би се то разорило катарзом у виду читања дела, што одговара друштвености Домановићеве приповетке. Другим речима, неопходно је оживети оно што је на-

родски схваћено као „некад било, сад се приповеда” да би се изнова могло живети.

Цитирана литература

Владушић 2009: Владушић, Слободан. „Модерна времена у Домановићевој *Данги*”, *Глишић и Домановић 1908-2008*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2009, стр. 375–386.

Вукићевић 2018: Вукићевић, Драгана. „Пародија у српској реалистичкој прози”, *Поетика српског реализма*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018, стр. 55–95.

Вученов 1959: Вученов, Димитрије. *Радоје Домановић*, Београд: Рад, 1959.

Геземан 1925: Геземан, Герхард. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Сремски Карловци, 1925, стр. XXIII.

Домановић 1905: Домановић, Радоје. „Наша народна поезија”, *Стража*, 1905, бр. 26, стр. 3–5.

Домановић2019а: Домановић, Радоје. „Краљевић Марко по други пут међу Србима”, *Милован Глишић. Радоје Домановић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2019, стр. 308–325.

Домановић2019б: Домановић, Радоје. „Стража”, *Милован Глишић. Радоје Домановић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2019, стр. 351–401.

Домановић2019в: Домановић, Радоје. „Размишљање једног обичног српског вола”, *Милован Глишић. Радоје Домановић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2019, стр. 402–404.

Живковић 1986: Живковић, Драгиша. (ур.) *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит, 1986, стр. 100.

Максимовић 2019: Максимовић, Горан. „Сатирични свијет Радоја Домановића”, *Милован Глишић. Радоје Домановић*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2019, стр. 233–258.

Протић 2009: Протић, Предраг. „Радоје Домановић као моралиста”, *Глишић и Домановић 1908–2008*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2009, стр. 431–436.

Раичевић 2009: Раичевић, Горана. „Радоје Домановић између идеализма и идолатрије”*, Глишић и Домановић 1908–2008*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2009, стр. 159–167.

Тодоровић 2009: Тодоровић, Никола. „Дистопијски елементи прозе Радоја Домановића”, *Глишић и Домановић 1908–2008*, Београд: Српска академија наука и уметности, 2009, стр. 213–229.

Lenka S. Nastasić

PAST AND PRESENT IN THE SHORT STORY „KRALJEVIĆ MARKO FOR THE SECOND TIME AMONG THE SERBS“ BY RADOJE DOMANOVIĆ

The paper discusses the issues of evaluating the past and the present in the short story „Kraljević Marko for the second time among the Serbs“ by Radoje Domanović, placing it in the wider context of the writer's best works. Through usage of comparative analysis in relation to the short stories „Danga“ and „Stradija“, the aim of this paper is to define the space in which action takes place, as an important element of the world of the short story. Also, the paper tries to reexamine the coincidences within the framework of the epilogue in different short stories, in order to see the possibility of catharsis as opposed to passive indulgence. Fragments of Domanović's later journalistic works are added to the above, in order to gain a more complete insight into the writer's views on oral literature and its influence on his own literary works. In this way, the aim is to look at Domanović's poetic attitudes, and the role of words and silence in the context of the observed short story, in order to include all of the above in the interpretation of the relationship to the past. The comparative approach primarily serves to highlight the common features of Radoje Domanović's short stories, since the parallels contribute to the mutual clarification of certain issues. Finally, by considering the function of the character of Marko Kraljević, we want to clarify the essence of the conflict between the past and the present on the level of the collective representing the Serbian people, of which Marko is a (former) prominent representative.

Keywords: *Marko Kraljević, Radoje Domanović, oral literature, past, present, grotesque.*

Јован Б. Ђорђевић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 821.111(73).09-34 Фанте Џ.
82.09

КАДА (ИМПЛИЦИТНИ) АУТОР ИЗНЕВЕРИ (ЕМПИРИЈСКОГ) ЧИТАОЦА: ФУНКЦИОНАЛНОСТ ВИРТУЕЛНИХ НАРАТИВА У ПРИПОВЕЦИ *ЈА САМ ПИСАЦ ИСТИНЕ* Џ. ФАНТЕА

Ако сам те лагао (читаоче), чинио сам то због
тога што ти морам показати да је лаж истина.
Жан Кејрол, *Страна тела*

Апстракт: Предмет рада је анализа и указивање на реторички потенцијал виртуелних наратива у приповеци *Ја сам писац истине* Џ. Фантеа у домену њене рецепције. Полазећи од оквира које антиципира наслов приповетке и теорије виртуелних наратива когнитивне наратологије, овим истраживањем настојимо да прикажемо функционалност наративних стратегија употребљених у тексту и то када су у питању карактеризација ликова и стварање њихових тзв. апокрифних биографија, али и феномен неочекиваног *израњања* из приче приликом читања. Иако се аутентизација наративног света може довести у питање када читамо текст са хомодијегетичким наратором, књижевни поступак представљања виртуелног света приче и његово касније негирање, код метаконцепта читања, захтева једну врсту толеранције која се омогућава нужним постојањем емпатије код читаоца. Таксономија виртуелних наратива издвојена у случају присуства хетеродијегетичког приповедача може важити и у другачијим приповедним ситуацијама с аспекта персоналних својства, уз неке разлике у реторичком потенцијалу. Због тога ћемо указати на функционалност негација када су оне употребљене код хомодијегетичког приповедача. Такође, истражићемо друге наративне поступке у изградњи света приче на нивоу алтернативног и актуелног фиктивног света као полазиште за будућа проучавања функционалности ових виртуелних наратива и поступака када су у питању читања и интерпретације текстова са хомодијегетичким типом приповедача.

Кључне речи: Ја сам писац истине, виртуелни наративи, негације, аутодијегетички приповедач, ефекат отуђења

[1] jovandj02@gmail.com

1. Увод

Начело Јаусовог хоризонта очекивања и прихватање фактографске стране књижевноуметничког текста прате процес рецепције самог емпиријског читаоца. Читањем, реципијент прихвата оквире, хоризонт, али и фиктивни свет самог текста као такав на нивоу дискурса. Међутим, познат је случај када текст садржи и друге наративне рукавце који читаоца информишу дигресивно или епизодама, привидно га удаљавајући од главне наративне нити. Тако исто, у литератури налазимо велико присуство и уопште функционалност виртуелних наратива којима се посебно бави когнитивна наратологија (Херман, Долежел, Рајан, Милосављевић Милић). Уколико је присуство виртуелних наратива фрагментарно и када они делују локално, у смислу појединих епизода које конструишу карактеризацију ликова, заплет и слично, та појава није никаква радикална новина јер је присутна у различитим корпусима књижевности, као и у различитим епохама. Виртуелни наратив као одабрани књижевни поступак може се свакако тумачити као темељно организована структура текста са својим функционалним аспектима када су изнети од стране хетеродијегетичког приповедача. Међутим, ако посматрамо виртуелне наративе кроз филтер аутодијегетичког наратора који је притом и имплицитни аутор[2], и то када тај виртуелни наратив представља ненајављени алтернативни свет који се руши референцијалним, онда долазимо до проблематике ових поступака и на нивоу дискурса, али и на нивоу рецепције. Овим проблемом бавићемо се и на примеру приповетке *Ја сам писац истине* Џона Фантеа.

2. Структура приповетке

Структура ове приповетке може се посматрати дводелно. Првим делом је представљен алтернативни свет, а другим актуелни, тј. референтни (први термин припада номенклатури Мери-Лор Рајан, а други Хермановој). Алтернативни свет у овој приповеци почива на једном реалистичком поступку, али уз таксативно присуство негација и обимнијих контраприповести[3] (као тип виртуелних наратива). Тако приповедач најпре причу почиње апстрактно-филозофским доменом, тезом „Истина је често непријатна, али истина се мора рећи" (Ригонат 2021: 16). Овакав инципит је вишеструко функционалан у приповеци. Најпре, оснажава се такозвани *уговор* између читаоца и

[2] Оваква карактеризација главног лика и позиционирање фиктивног аутора текста посебно се везује за експлицитне индикаторе о лику из самог текста, тј. приповетке *Ја сам писац истине* Џ. Фантеа којом се и бавимо.

[3] Модел виртуелног наратива којим се конструише и имплементира могућ алтернативни, али неостварени свет приче (в. Милосављевић Милић 2016: 42).

текста, којим се информативи из текста обавезују да буду поуздани, а затим, надовезивањем на наслов *Ја сам писац истине,* оснажава функционалност и референцијалност самог јунака, и то лика-наратора-*писца* (у метадијегетичкој позицији). Представљен постулат имплементиран на овако јакој текстовној позицији само дубље интегрише когнитивне процесе рецепијента у сам фиктивни свет.

Овај фрагмент приче може се класификовати и према теорији текстуалних светова при чему би он припадао типу епистемичког подсвета, тј. свету који настаје услед смене другим, референтним у овом случају, а конструисао га је лик-наратор (Gavins 2007: 131).

У првом делу приче, после објашњеног инципита, приповедач уводи другог лика, Цени, коју симптоматично[4] описује негацијом да она *није* лепа девојка и додатно описује њен лик и функцију у тексту:

> У овом случају истина је да Цени није лепа девојка. Она је жалосна хероина ове приче. Мала је и дебела, с фалтама сала које поскакују на њој. Њена глупост је ван домена мог пера. У суштини, она ми се гади. Не, то није истина, не гади ми се. Али она чини нешто што уопште није добро. Она ме растужује. Када размишљам о њој, обузима ме нека безнадежност, неко осећање да ништа не могу да учиним поводом неједнакости мушкараца и жена. Ја не мрзим Цени, али свакако презирем све иза чега она стоји. А шта је то, заиста не знам. (Ригонат 2021: 16)

Затим, уводи и трећег лика, Мајка. Приповедач приказује једну епизоду са ова два лика којој није присуствовао, али коју *јасно може да види*, како је и сам нагласио. Његово приказивање односи се на поклањање ручног сата Цени, а притом негативно коментаришући и њу и Мајка, али и сам сат. Притом, често се позива на то да је приповедач писац истине, да се мора стално држати овог постулата, а такође је и свестан свог текста који пише. Наратор даје и негативан став према осталим ликовима.

Други део приче почиње признањем наратора да је претходни сегмент био заправо донекле лажан, односно алтернативан свет и то поново на два нивоа:

> Рекао сам како желим да говорим истину. Сада морам признати да нисам успео. Рекао сам да је Цени дебела и да није лепа. То је прилично далеко од истине, јер Цени није ништа од тога. Не. Цени је лепотица. Она је витка и гипка. Њено држање је арогантно као ружа (Ригонат 2021: 24).

Први ниво се тиче самих ликова, о чему ћемо детаљније говорити касније, а други ставља епизоду о ручном сату на упитно место. Епизода са сатом, а са овом информацијом о постојању амбигвитета света, може се ту-

[4] Коришћењем негација и контраприповести, лик углавном имплицитно у рецепцији конструише свој унутрашњи свет, међутим, у овом случају када се ови поступци користе код обликовања других ликова, они се тичу конструисања примарне, а не релевантне карактеризације ликова.

мачити као потпуно виртуелни топос у тексту. Оваквом тумачењу посебно доприносе коментари приповедача са апелативним својствима, функцијом убеђивања попут:

Лепо сам могао да видим читаву сцену. (Ригонат 2021: 17)
Лепо могу да видим читаву сцену. (исто)
Ја сам писац. Видим све то веома јасно. (исто)
Замислите то! (исто)

Овакви коментари свакако олакшавају и сам процес урањања због тога што се њима експлицитно реципијент уверава у постојање степена поузданости иако ће он у исто време, на почетку читања, када увиди фигуру приповедача, претпоставити могућност великог степена непоузданости.

У алтернативном свету, тј. у првом сегменту приче, ликови су окарактерисани негацијама, када је у питању њихов физички портрет на естетском нивоу, и индиректно, по њиховим делању и коментарима приповедача. Међутим, овакав поступак не представља никакав проблем у рецепцији јер читалац као „учесник у комуникацији концептуализује оне процесе који су у дискурсу 'негативно обликовани"(Милосављевић Милић 2016: 57), али и потенцира извесну мрежу очекивања код читаоца (Hidalgo Downing 2004). Ликови у подсвету имају своје интратекстуалне парњаке који су интерпретацији важни због тога што се тако представља промена идентитета јунака (Милосављевић Милић 2016: 85). У овом случају, та транзиција је слабија код ликова попут Џени и Мајка, јер се само од негативне представе долази до идеалније у естетском и психо-социјалном смислу, а велика функционалност овог поступка огледа се код самог приповедача. Промена идентитета реализује се у луцидности, поштовању постулата којег намеће функција писца и метадијегетичког, тј. дијегетичког нивоа у комуникацији писац – читалац.

2. *Онтолошка граница* и њена функционалност

Да алтернативни свет не смемо сагледати ни у ком случају као ауторитативну приповест, потврђују и неиспуњени критеријуми Лубомира Долежела о фикционалним чињеница – да мора постојати поуздани приповедач, да је постигнут консензус о неком ентитету међу ликовима и да се тај свет ни у једном тренутку не деаутентизује (Долежел 2004: 159). С друге стране, када тумачимо виртуелни топос ове приповетке, у питању је једна рекурзивна структура приче и, још важније, експлицитна „онтолошка граница" по којој је дефинисан прелазак из једног света у други (Ryan 1991: 175). Овакав поступак, још ближе одређује књижевне јунаке: тако што је приповедач у референтном свету представљен статичније, а ликови су темељније окарактерисани (најпре физички портрет). „Унутар наратива књижевни ликови могу постојати у актуелном и виртуелном наративном свету", (Милосављевић

Милић 2016: 112) при чему су у овом другом садржане њихове „апокрифне биографије" (Sant-Gelais 2008: 612). Нама најзначајнија оваква биографија јесте свакако лика-наратора-*писца* јер она садржи мотивацију за овакав наративни поступак унутар дискурса који је резултат приказивања његовог „приватног света" – неостварених жеља, жудњи (Ryan 1991: 156), али и психолошког механизма одбране који је веома важан за рецепцију – приповедач осећа нереализовану емоционалну привлачност према Ценином лику и завидан је Мајковом месту у овом контексту где је та релација остварена.

3. Идентификација и наративна емпатија

Из споменутих инстанци из претходног поглавља, отвара се могућност тумачења књижевног текста и на нивоу идентификација. Због споменутог механизма одбране (најближи репресији, тј. потискивању, које се у причи каналише писањем), ствара се интенција текста да конструише и реализује емоционалну идентификацију и са ликом и са таквим поступком. С друге стране, (мета)коментари који се се тичу функције и параметара писца као друштвене фигуре отварају могућност креирања адмиративне идентификације, по начелима естетске и моралне идентификације (Јаус 1978: 438-446). Са овим додатим процесом у рецепцији текста, споменутим уговором о истинитости радње и ликова, као и фикционалним чињеницама, „нико није преварен, осим можда најмлађих и најнаивнијих читатеља" (Женет 2006: 19). Овакав поступак и резумевање лика-наратора омогућава се и нужном емпатијом коју читалац треба да поседује. Сузан Кен закључује да емпиријски писац не може са сигурношћу да изазове код читалаца емпатију интенционо, нити неки њен модел (Keen 2006: 214), као што то не може ни имплицитни аутор, чије су интенције у овој приповеци случај. Такође, поред остваривања наративне емпатије преко наративних ситуација, она се најбоље и најчешће остварује преко идентификације са ликом (Keen 2006: 216), као што смо и увидели. Одатле и потиче пожељна толеранција реципијента у метаконцепту читања. Наличје овакве идентификације са приповедачем јесте идентификација са осталим ликовима која не треба бити занемарена ни у њиховим моделима у алтернативном и актуелном свету. Према Вејну Буту, аутодијегетички лик може донекле да контролише симпатије читаоца, а други ликови могу да те исте симпатије, па и идентификације, придобију и остваре упркос њиховој *ружној*, гротескној или негативној представи (Бут 1976: 298 и 306). У симбиози са аутодијегетичким приповедачем, „композициони опсег виртуелног наратива битно усмерава или детерминише читаочеве реакције" (Милосављевић Милић 2016: 131).

4. Рецепција од урањања до *отуђења* и натраг

Споменутом онтолошком границом између алтернативног и актуелног света, у рецепцији се посебно покрећу процеси „херменеутичког кода" (Barthes 1970: 261). Поред објашњења једне могућности интерпретације оваквог поступка, он такође и дуплира нивое урањања. Прво урањање остварује се још инципитом који функционише као семиотички пребацивач (Lotman 1976: 227), а оснажава се функцијом у „кодирању когнитивног уоквиравања" (Wolf 2006: 5). Међутим, онтолошким пресеком дискурса, читалац *израња* из наративног света за ког је мислио да је референтни, и поново урања у онај заправо актуелни. Овај наративни поступак креира у рецепцији Брехтов *ефекат отуђења,* односно премештање неког збивања или карактера из сфере уобичајеног на извенсну дистанцу од реципијента како би се омогућило уочавање и опсервација суштине, односно реализација што потпуније рецепције (Живковић и др. 1985: 154).

Таква дистанца, настала скоро па агресивним, ненајављеним избацивањем читаоца из дискурса, отвара још једно питање у домену виртуелних наратива – симулирани наратив. Симулирани наратив „означава такав облик деловања ликова када се они претварају, свесно стварајући привид реалног" (Милосављевић Милић 2016: 46). Према томе, наш хомодијегетички наратор реализује симулирани наратив у два модела комуникације – и са ликовима и са читаоцем. Дакле, он опонаша поштовање тезе да мора приповедати истину, тј. фикционалне чињенице. На нивоу дискурса, читалац препознаје симулирани наратив који се открива рестрикцијом когнитивних конструкција о лику и радњи увођењем референтног света, а с обзиром на то да је лик и писац *истине* у самом фиктивном свету, ликови нису упознати са његовом симулацијом.

5. Књижевни лик као корисник виртуелних наратива

Типологија виртуелних наратива у литератури функционална је у тумачењу текстова са било којим типом наратора. Међутим, она је доследнија и далеко више истражена када су у питању текстови са хетеродијегетичким нараторима. Оваква пракса следи из високог степена поузданости[5] наратива уколико он долази од оног свезнајућег, па се коришћење виртуелних наратива тумачи у кључу интенција и функције самог приповедања у предочавању информација, изградњи очекивања читаоца и у обликовању саме рецепције. С друге стране, када је у питању употреба виртуелних наратива у тексту са хомодијегетичким приповедачем, функционалност виртуелних наратива се

[5] У овом случају, поузданост се тиче аутономије и каузалности фиктивног света и чињеница које се везују за њега.

не огледа само у реторичким аспектима самих приповедних поступака, већ и као аспект самог лика који је на положају приповедача. Фантеова приповетка *Ја сам писац истине* додаје овој проблематици још један ниво тиме што се сам лик самостално поставља као писац и притом наглашава моралну обавезу да треба говорити истину.

Употреба виртуелних наратива код овог типа лика може се тумачити као његова природа уколико узмемо у обзир његову визију функције у друштвеном контексту фиктивног света. Непоузданост се јавља због самог типа наратора, али се интенције те непоузданости неће односити на реципијента, већ на лика самог који је својом „реверзибилном хијерархијом" (Rimon-Kenan 2007: 51) оправдава.

Књижевни лик може бити корисник виртуелних наратива једино када је у дискурсу позициониран као приповедач и када су читаоцу доступне његове дијалошке или монолошке секвенце, односно када читалац може увидети интенције самог лика, биле оне свесне или не. Уколико је употреба виртуелних наратива присутна у овој мери, а од стране лика-наратора, да стварају јасну онтолошку границу у нарацију, доминантна интенција приповедања није само испричати причу или дати једну врсту исповести, већ приповедањем које укључује и виртуелне наративе као и њихову свесну употребу, одбранити једну карактеристику и особину самог лика – сујету и моралну свест о истини и писцу.

Међутим, виртуелни наративи овде се углавном тичу и наративног света и комуникације текст – читалац. Да бисмо оправдали овај поступак у комуникацији са читаоцем који ће бити усмерен реторичким апектима наратива[6], аргументе треба потражити нешто дубље у наративном свету – у свести самог јунака.

6. Закључак

Фантеова прича је литерарно сложенија у домену луцидних и реторичких аспеката у креирању и спровођењу оваквих поступака који, како смо увидели, комбинују различите нивое дијегезе, идентификације, поузданости, апелација и реторичких наратива, а све у компарацији виртуелног света приче и оног референтног, а знатно слабија у домену комплексности самих јунака и радње. Вишеслојни процеси, иако скоро имплицитни, у рецепцији су остварени високо организованом рекурзивном структуром приче која је омогућена функционалношћу интегрисаних типова виртуелних наратива. То нам и даје одговор на постављени случај у наслову нашег истраживања – када (имплицитни) аутор изневери (емпиријског) читаоца, читалац остаје и

[6] Процес читања који обухвата концептуализацију света лика, света приче, урањање, израњање и поновно урањање.

даље у тексту, везан његовом реториком и комплексном организацијом наративних светова наизглед непоузданог приповедача који поуздано остварује све своје имплицитне интенције.

Цитирана литература

BARTHES 1970: Barthes, Roland, *S/Z.* Essai, Paris: Seuil, 1970.

БУТ 1976: But, Vejn, *Retorika proze.* Beograd: NOLIT, 1976.

GAVINS 2007: Gavins, Joanna. *Text World Theory, An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

ДОЛЕЖЕЛ 2004: Doležel, Lubomir. *Heterokosmika, Fikcija i mogući svetovi*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.

ЖЕНЕТ 2006: Genette, Gerard. *METALEPSA Od figure do fikcije.* Zagreb: Disput, 2006.

ЖИВКОВИЋ 1985: Живковић, Драгиша и други. *Речник књижевних термина*. Београд: НОЛИТ, 1985.

JAУС 1978: Jaus, Hans Robert. *Estetika recepcije: izbor studija.* Beograd: NOLIT, 1978.

KEEN 2006: Keen, Suzanne. *A Theory of Narrative Empathy*. Narrative 14, no. 3 (2006): 207–236

LOTMAN 1976: Lotman, Jurij. *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: NOLIT, 1976

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ 2016: Милосављевић Милић, Снежана. *Виртуелни наратив. Огледи из когнитивне наратологије.* Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу и Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2016.

РИГОНАТ 2021: Ригонат, Флавио. *Ја сам писац истине. Антологија кратке приче.* Београд: ЛОМ, 2021.

RYAN 1991: Ryan, Marie – Laure. *Possible Worlds: Artificial Intelligence and Narrative Theory*, Bloomington: Indiana University Press, 1991.

SANT-GELAIS 2008: Saint-Gelais, Richard. *Transfictionality*, y: D. Herman, M. Jahn.

M-L. Ryan, (ed.), Routledge: *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, 2008.

HIDALGO DOWNING 2004: Hidalgo Downing, Laura. *Discourse, Culture and Cognition: The Role of Negation in the Creation of Coherence in Press and Advertising Discourse*. Revista Canaria de Estudios Ingleses 49, 2004.

WOLF 2006: Wolf, Verner. *Framing Borders in Frame Stories*. Framing Borders in Literatue and Other Media. Eds. Werner Wolf and Walter Bernhart, Studies in Intermediality, 1, Amsterdam: Rodopi, 2006.

Jovan B. Đorđević

WHEN THE (IMPLICIT) AUTHOR BETRAYS THE (EMPIRICAL) READER: THE FUNCTIONALITY OD VIRTUAL NARRATIVES IN THE SHORT-STORY "I AM THE WRITER OF THRUTH" BY J. FANTE

The subject of the study is the analysis and identification of the rhetorical potential of virtual narratives in the short-story "I am the Writer of Truth" by J. Fante within the scope of its reception. Drawing from the framework anticipated by the title of the narrative and the theories of virtual narratives in cognitive narratology, this research aims to illustrate the functionality of narrative strategies employed in the text, particularly concerning character characterization and the creation of their so-called *apocryphal biographies*, as well as the phenomenon of unexpected *emergence* from the story during reading. Although the authentication of the narrative world may be questioned when reading a text with a homodiegetic narrator, the literary procedure of presenting the virtual world of the story and its subsequent negation, in the metanarrative concept of reading, requires a kind of tolerance enabled by the necessary existence of empathy in the reader. The taxonomy of virtual narratives with a heterodiegetic narrator is valid also for other types of narrators, but the nuances of their rhetorical potential are not the same. Therefore, we will also point out aspects of negations when they are employed through this type of narrator, as well as other narrative aspects in the construction of the world of the story on the level of alternative and actual fictional worlds as a basis for future studies of the functionality of these virtual narratives and procedures concerning readings and interpretations of texts with a homodiegetic narrator type.

Key-words: I am the Writer of Truth, virtual narratives, negations, autodiegetic narrator, effect of estrangement

Душан Ж. Петровић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 821.163.41.09-3 Симовић Љ.

ЗБИРКА ЗАПИСА СНОВА *СНЕВНИК* ЉУБОМИРА СИМОВИЋА: ПСЕУДОКЊИЖЕВНО-НАУЧНА ВРСТА

Иако записи снова представљају особену наративну творевину, могуће је успоставити одређене паралеле између њих и других прозних текстова. Циљ рада је указати на сличности које постоје између записа снова и одређених књижевно-научних врста. Највише формалних сличности *Сневник* Љубомира Симовића има са дневником, али се приближава и другим књижевно научним врстама – аутобиографији и путопису. Као закључак намеће се чињеница да поређење записа снова и поменутих врста остаје само условно, са циљем подстицаја даљег проучавања ових особених прозних текстова Љубомира Симовића.

Кључне речи: запис снова, Љубомир Симовић, књижевно-научне врсте, дневник, аутобиографија, путопис

1. Увод

Третирање снова мењало се током историје човечанства – од снова као божанских порука које су служиле за прорицање судбине до снова као манифестације подсвесних аспеката личности. Сходно томе, од придавања пророчких моћи сновима и тумачења од стране људи који су познавали њихов „језик", временом се дошло до проучавања снова у оквиру медицине, психологије, религије, филозофије и других области.

Снови су се све време јављали и у књижевним текстовима. Снежана Шаранчић Чутура поставља питање да ли је могуће „словима на хартији приказати чудо које привлачи и збуњује" или је мотив сна у књижевности увек процес „фингирања и фабрикације нечега што на сан жели да личи" и „доказ илузорног песничког труда да фиксира психофизиолошко догађање које се не може испричати" (Шаранчић Чутура 2019: 315).

Оливера Жижовић сматра да је аутор најчешће свестан проспективне/пророчке/прекогнитивне функције сна, али је користи схематски па је сан реализован на „сиромашан, једноставан и психолошки неуспео" начин (Жижовић 2012: 463). Са друге стране, „бројни уметници интуитивно посежу

[1] d.petrovic-18729@filfak.ni.ac.rs

за сном управо у оном тренутку када је предочавање сневног садржаја и уметнички и психолошки најделотворније и најфункционалније" (Жижовић 2012: 464), па Жижовић тврди да је такве литерарне снове неопходно анализирати. Свакако, свеобухватно проучавање књижевног текста увек ће подразумевати и тумачење сновидовног наратива[2] који се у тексту јавља, без обзира на његову схематичност или уметничку/психолошку делотворност. Оливера Жижовић наводи да литерарне снове увек треба тумачити, али да тумачење не треба ограничавати „ма којом претпостављеном теоријом или методом", јер се књижевност готово увек опире шаблонизацији и стављању у калуп (Жижовић 2012: 466).

2. Збирка записа снова *Сневник Љубомира Симовића*

Љубомир Симовић се записивањем и публиковањем записа снова бавио паралелно са својим књижевним радом, готово током целог живота. Прве записе снова објавио је 1962. године у часопису *Видици*. Прву збирку записа снова објавио је 1987. године у часопису *Дело*. Корпус проучавања овог рада чини збирка записа снова из 2008. године, објављена у оквиру едиције *Одабрана дела Љубомира Симовића у 12 књига*.

Што се тиче процеса бележења снова, аутор каже да је снове записивао одмах након буђења (а некад и за време кратког прекида сна), трудећи се да сачува „најпунију аутентичност сна" без дотеривања и исправки (Симовић 2008: 159). Сведочења о бележењу снова јављају се и у оквиру текстова збирке. Након једног записа сна, Симовић описује и поступак записивања који је уследио након буђења: „Пробудивши се, онако у мраку, у свеску крај јастука, да не бих заборавио шта сам сањао, записао сам само две речи: резервни шум" (2008: 88).

Претпоставља се да писци, приликом писања литерарних снова, полазе од сопственог „сневачког искуства" и уврежених ставова који о сновима постоје (о њиховој пророчкој способности и/или о сновима као путу у несвесни део личности). Записи снова, са друге стране, представљају аутентично искуство забележено због жеље појединца (односно сневача). Запис снова најчешће неће бити инкорпориран у шири уметнички текст, већ остаје у форми записа који са другим записима снова може чинити дневник снова.

Запис сна разликује се од литерарног сна управо по његовој *изолованости*. Док је књижевни сан део опсежнијег текста на основу ког се закључује и његов контекст, у запису сна најчешће читаоцу није представљен контекст на основу ког би он схватио на који начин прошлост утиче на Симовићеве снове и како ће утицати на његову будућност. Ретки су записи снова

[2] Јелена Ристовић тврди да снови у књижевном тексту творе „генеративну матрицу која самостално функционише унутар самог дела" због чега се сан даље може посматрати као посебни наративни ентитет (в. РИСТОВИЋ 2017: 35, 247).

код којих се, поред самог описа сна, јавља и аутобиографска белешка којом се приказује „шири контекст".

У *Речнику књижевних термина* (1986: 691–692) наводи се податак да су још за време египатске и персијске цивилизације снови бележени и сакупљани у компилације. Дневници снова (као и појединачни записи снова) представљају реткост у актуелној књижевној продукцији. Разлог може бити у томе што се у сновима јављају ситуације које сневач не би публиковао јер се односе на приватно/интимно. Са друге стране, велики степен аутоцензуре довео би у питање сврху објављивања записа спорадичних снова. Шаранчић Чутура (2019: 315) тврди да сви текстови, који се нескривеном сигнализацијом аутора именују као снови, воде тумача ка тврдњи да настају из потребе да се интима аутора представи читаоцу, јер се уз помоћ записа сна преко ауторове аниме, страхова и жудње долази до питања „дубинске психологије". Због тога снови Љубомира Симовића могу бити тумачени и из угла психотерапије. На тај начин би се сигурно могло доћи до извесних закључака који би помогли свестраном сагледавању Симовићеве личности. То неће бити предмет проучавања овог рада, али може бити подстицајно за будуће биографе Љубомира Симовића, јер велики број записа снова реферише управо на његов опсежан уметнички рад. О важности снова говори сам Симовић – у поговору збирке записа снова он наводи да су понекад његови снови били „снажни, садржајни, загонетни, упечатљиви чак неодољиви", те их је сматрао важнијим од онога што му се догађало на јави, због чега је осећао обавезу да их запише (2008: 160).

3. Записи снова и књижевно-научне врсте

Док су снови бројних књижевних јунака били предмет проучавања, записи снова су ретко били проучавани. Један од разлога може бити поменута слаба продукција ових прозних записа. Пажњу проучавалаца до сада су посебно привукли једино записи снова Лазе Костића[3].

У уводном делу истакли смо да би записи снова могли бити корисни за потоње биографе и/или приређиваче књижевног описа Љубомира Симовића. Са друге стране, ова прозна форма могла би се поредити, због својих формалних и литерарних одлика, са одређеним књижевно-научним врстама. Пре свега, попут књижевно-научних врста записи снова се ослањају на лично, непосредно искуство које се (мање или више) уметнички уобличава од стране аутора. Такође, аутор је тај који одређује који сегменти његовог живота су захвални за преобликовање у оквиру неке књижевно-научне врсте. Даље од тога, попут записа снова, дневник, аутобиографија или путопис

[3] В. текстове „Oniričkи kriptogrami Laze Kostića: Dnevnik snova kao ogledalo pesme *Santa Maria della Salute*" Петра Јевремовића, „Torzo seksualnosti: Dnevnik Laze Kostića" Радомана Кордића, „Костићев скривени дневник снова" Маријане Јелисавчић и др.

могу бити текст који помаже и самом аутору за промишљање о сопственом идентитету и променљивости истог.

3.1. *Сневник* – снова дневник

Књижевно-научна врста којој је *Сневник* по формалним карактеристикама најсличнији је дневник – наслов представља кованицу насталу од речи „сневање" и „дневник", док саму збирку чине краћи прозни текстови који се односе на мање временске интервале, поређани су хронолошки и датирани су.

Речничка дефиниција дневника открива да је у питању „hronološki opis događaja u kojima je autor učestvovao u određenom periodu života. Najčešće obuhvata sudbonosna razdoblja, ratna na primer, iako ima dnevnika vođenih iz dana u dan i po nekoliko decenija" (РКТ 1986: 129–130).

Дневник снова Љубомира Симовића вођен је хронолошки – први запис датира из 1961. године, а последњи из 1998. године. Сваки запис у *Сневнику* је датиран, али се датирање умногоме разликује од записа до записа. Поред најкомплетније датираних записа, који садрже дан, месец и годину, јављају се и записи код којих фали један или два податка: „јул 1972" (2008: 62), „1979" (2008: 79). С друге стране, постоје записи снова код којих је поред датирања „у наслову" присутан још неки елемент: „2/3. јун 1972, Ужице" (2008: 57), „5/6. јануар 1990. Јутро уочи Бадњег дана" (2008: 152) и сл.

Значајна разлика код *Сневника* Љубомира Симовића јесте одсуство посвете каква се неретко јавља у дневницима, пре почетка самог текста.

У зависности од аутора, многи дневници поред документарне имају изразиту књижевну вредност због начина приказивања живота и уобличавања чињеница. Сличан начин примећује се управо у *Сневнику* – Симовић уметнички уобличава своје доживљаје из сна, бира речи којима ће неки призор представити, повећаном употребом придева се труди да што веродостојније прикаже сањани феномен, описује појаве краћим и дужим реченицама и тако доприноси динамици наратива.

Када би требало Симовићеву збирку записа снова поредити са одређеном врстом дневника, *Сневник* би био близак „интимном дневнику" који представља својеврсну ауторову исповест због чега није намењен објављивању (РКТ 1986: 130). Због вишеструког приказивања приватног и интимног у записима снова, Симовић је један од ретких српских аутора који су одлучили да ове текстове ипак поделе са читалачком публиком.

Такође, у *Речнику књижевних термина* стоји да су подаци из дневника забележени непосредно пошто су се збили због чега могу да послуже као поуздана грађа приликом накнадног писања аутобиографије, мемоара и дела сличне природе: „Dokumentarno-istorijska i društvena vrednost dnevnika može biti velika ako je nastao kao neposredni pratilac svakodnevnog života i stvaralačkog procesa značajnog istraživača, književnika, političara" (РКТ 1986: 130). Због своје природе, записи снова се не могу сматрати „поузда-

ном грађом", али, како смо раније поменули и како настојимо да покажемо у наставку рада, могу бити корисни за будућа проучавања личности која је њихов аутор.

За разлику од псеудодневника, који подразумева хронолошко попису-вање фингираних догађаја чији актер не мора бити сам аутор, *Сневник* Љубомира Симовића могао би да се одреди као дневник псеудостварности – он није скуп појединачних измишљених догађаја, већ све приказано у њему припада паралелној стварности.

3.2. Аутобиографски елементи *Сневника*

Како смо раније поменули, текстови Љубомира Симовића представљају записе снова самог аутора, не фиктивног јунака. Ови текстови због тога неретко садрже аутобиографске елементе.

У одредници из *Речника књижевних термина* (1986: 55–56) стоји да је аутобиографија опис живота аутора од рођења до тренутка писања или приказивање одређених етапа живота (детињство, младост). Најважнији сегмент приликом проучавања аутобиографије јесте веродостојност навода, јер се веродостојност „угрожава" временском удаљеношћу тренутака о којима аутор пише, субјективним односом према догађајима и личностима и проблемом сагледавања сопствене личности (РКТ 1986: 55–56).

У *Речнику* (1986: 55–56) је истакнута и разлика између два типа аутобиографије: прве су оне у којима се аутор труди да што шире и што обухватније прикаже историјске и политичке догађаје који су пратили његов живот, а други тип чине оне аутобиографије које карактерише „лични тон" па је све посвећено пишчевој личности.

Сличност између записа снова и аутобиографије налази се у „сагледавању живота" којем аутор једног или другог текста тежи. Док је аутобиографија свесно и намерно изазвано сагледавање живота, снови (обликовани касније у записе) могу бити наметнуто преиспитивање доживљаја и ставова који припадају стању свести.

Још једна сличност је селективност на коју утиче сам аутор. Као у аутобиографијама, у *Сневнику* Љубомира Симовића селекција приказаних догађаја зависи искључиво од намере аутора да одређене сегменте прикаже док неке друге изоставља. Можемо да претпоставимо да је Симовић, приликом писања или приређивања *Сневника*, правио селекцију – шта ће уврстити, а шта избацити. На тај начин је вршио аутоцензуру, јер сигурно није сваки сан био примерен за објављивање у оквиру збирке. Аутоцензура се најбоље огледа у подацима о јунацима његових снова – некада су они именовани (именом, надимком, именом и презименом) уз навођење њихових занимања и улоге у Симовићевом животу, а некада се у записима јављају само иницијали чиме Симовић штити приватност људи из „реалног света" – „глумица Р. Ђ" (2008: 43), „Д. Ч. Ј. показује ципеле" (2008: 126) и слично.

Још једна врста аутоцензуре записа снова је она која је вршена из политичких разлога, о чему сведочи сам Симовић у белешци која прати један запис сна: „У опис сна из ноћи 24/25. јула 1972. године враћена су имена Тита и Јованке Броз, која су, приликом објављивања у *Делу* била или изостављена или замењена изразима ‘шеф државе’ и ‘слављеник’” (2008: 160).

У записима снова из *Сневника*, као доминантно фикционалним текстовима, јављају се и аутобиографски елементи кроз објашњења појединих снова, кроз приказивање личности које су део реалног света и кроз освртања на снове у којима се приказује Симовићев књижевно-уметнички рад.

Јунаци Симовићевих снова често су људи којима је писац окружен на јави, па он записе снова понекад употпуњује „информацијама из живота”. У једном сну се јавља сестра најбољег пријатеља његовог брата, па Симовић оставља коментар: „Она је у мене била заљубљена и стално ми је заказивала састанке [...] На неки нејасан начин, у нејасним ситуацијама, неразумљиво и одано се жртвовала за мене” (2008: 9).

Поред „анонимних људи” (Симовићевих пријатеља и породице), јунаци снова су бројне јавне личности са којима је Симовић био повезан. Тако су јунаци снова „Миша” Павић, „Љуба” Дидић, сликар Мирко Кујачић, Сима Пандуровић, „Мија” Павловић, „Мића” Данојлић, Младен Лесковац (2008: 43, 56, 68, 75, 97, 99, 133) и многи други Симовићеви савременици. На основу релација успостављених у сновима, читалац може претпоставити пријатељску повезаност између Симовића и људи који се јављају у његовим сновима – у једном запису Симовић коментарише како се дом Милорада Павића из његовог сна разликује од „реалног” дома овог писца.

Пре једног записа сна Симовић оставља аутобиографску белешку, јер догађај из живота утиче на сам сан: „Јуче је, после саобраћајне несреће, умро Б. П., колега из Радија [...]” (2008: 40). На сличан начин, на једном месту повезује дешавање из сна са догађајем са јаве путем фусноте: „Јуче сам, возећи кроз Ужице, прошао кроз једну велику свабду” (2008: 58).

Два сна у којима је актер отац Љубомира Симовића прилика су да се аутор осврне на приватни живот. Када сања оца виталног и снажног, он оставља коментар: „а скоро месец дана не једе скоро ништа! У болници га одржавају у животу једино помоћу инфузија” (2008: 144). Када други пут сања оца, Симовић оставља коментар: „[тата] који је умро 27. фебруара [...]” (2008: 148).

Аутобиографским се могу сматрати снови који се тичу друштвено-политичких прилика у земљи. Симовић сања претеће писмо од „Шиптара” у коме је писало да ће неко подметнути пожар због чега су становници града из сна били на опрезу (2008: 26), сања да присуствује Титовом рођендану и осећа грижу савести због сервилности коју том приликом показује (2008: 60), сања омладинског руководиоца месне заједнице за кога се сумњало да ради за полицију (2008: 114) и неколико пута сања демонстрације незадовољног народа (2008: 120, 127). Такви снови, као рефлексија реалних политичких прилика, неминовно су приказ ауторових размишљања и ставова.

Значајан утицај на Симовићеве снове има још један сегмент који се тиче његове личности – књижевни рад. Неколико пута он сања како је у позоришту и како треба да учествује на постављању неког комада (2008: 38, 117). Са друге стране, Симовић каже да је често сањао да пише песме – у оквиру поговора он пише да је песме писане у сну најбрже од свих снова заборављао, те је успео да запамти само неколико стихова. Неки од примера су: „Гуја која га је јуче савладала / јутрос му је крило дала" (2008: 80), „Кроз троја широм отворена врата / видим четврта, затворена" (2008: 96), „Сијај, леду, који си појачан / шкрипом без суштине" (2008: 147).

Симовић је у целини запамтио само три епиграмске песме о Бориславу Пекићу, Данилу Кишу и Стевану Раичковићу, о томе говори на следећи начин: „Можда чињеница да су неки стихови издржали и преживели то путовање из сна у јаву може да открије нешто о природи, карактеру и вредности језичких и песничких формула" (Симовић 2008: 161).

Аутобиографски су и пророчки/прекогнитивни снови Љубомира Симовића. Карл Густав Јунг разликује проспективне и прекогнитивне(/пророчке) снове (в. Жижовић 2012: 459, Јунг 1984: 311) – док проспективни снови указују на нешто несвесно опажено, што свест није регистровала, прекогнитивни снови се тичу догађаја који ће се тек десити на јави и представљају једну од најкомплекснијих области приликом проучавања снова.

О сну као могућем наговештају будућности говори сам Симовић – поштo што му се у сну јавио стих „Храброст краљице да буде краљ", он пише: „А сутрадан увече, у среду 7. октобра, на телевизији гледам амерички филм *Девојка за због ом,* у коме, са запрепашћењем, чујем реченицу: 'Краљица хоће да буде краљ'" (2008: 143).

Малопре поменути снови, у којима се појављује Симовићев отац, увек су били својеврсна најава догађаја из будућности. У првом сну, реченица коју отац изговара слична је оној коју ће на јави рећи Симовићу, приликом болничке посете (2008: 145). У другом сну – отац се Симовићу жали на буку. Када Симовић, након буђења, буде отишао на његов гроб, видеће да радници копају место за суседно гробно место, док сву земљу избацују управо на гроб Симовићевог оца (2008: 148).

Филип Лежен (1996: 26) наводи како читалац увек трага за аутобиографским аспектима текста, односно – настоји да пронађе сличности између аутора и приказаног (главног) јунака. Оваква потрага води ка развијању мита да је роман, у ком читалац проналази аутобиографске елементе, истинитији од аутобиографије, јер је увек „истинитије и дубље" оно што читалац сам открива у тексту, упркос жељи аутора (Лежен 1996: 26). Сличну потрагу за аутобиографским елементима могуће је водити приликом читања дневника снова – поред експлицитно аутобиографских сегмената који се односе на живот аутора, јављају се и имплицитни наговештаји које је потребно растумачити.

Да ли, на крају, *Сневник* можемо одредити као псеудоаутобиографију? Негативан одговор проистиче из чињенице да догађаји описани у записима

Љубомира Симовића не представљају измишљене догађаје који се тичу живота једне (такође измишљене) личности. Због тога што приказани догађаји не припадају ни реалном свету, односно јави, *Сневник* бисмо могли да одредимо као Симовићеву аутобиографију псеудостварности, односно аутобиографију сневачког искуства.

3.3. Доживљаји из сна као путнички списи

У тексту „O genezi srpske putopisne proze" Саша Радоњић (1991: 54) наводи како је путопис текст који је „nastao kao direktan produkt putničke inspiracije i koji se otelovljuje kroz prizmu stvarnog putovanja, te ne postaje integralnim delom prozne tvorevine čija je konačna svrha i idejnost drugačije fizionomije (dakle romana, memoara, novele itd.)". Поред тога, Радоњић наводи како се путопис показао као „жилава форма" која је „često potpuno imuna na spoljne uticaje stilske epohe" (1991: 54). Ипак, путописна књижевност представља широко поље које подразумева велики број међусобно различитих текстова. Јан Борм наводи да је разлику могуће направити између путописа или путописне књиге, као преовладујућег нефикционалног жанра, и путничких списа или путничке књижевности (књижевности путовања) као „objedinjujuće oznake za tekstove čija je glavna tema putovanje" (в. Борм 2013: 612).

Иако је једно од основних дискурзивних својстава путописног наратива нефикционалност (в. Костадиновић 2016: 142–158), јављају се извесни случајеви када се од тог правила одступа. Ослањајући се, између осталих, на „имагинарне путописе" о којима говори Слободанка Пековић, у којима нескривена фантастичност путовања не угрожава дидактичку вредност и функцију путописног жанра, Александар Костадиновић (2016: 150) наводи како „'жанровска усмереност на истину' у текстовима који су именовани као путописи, или су у њих сврстани, може се разликовати у степену и квалитету толико да се за неке од њих с правом може посумњати да уистину припадају овом жанровском оквиру". Наводећи велики број термина који се употребљавају када је реч о „путописној књижевности" као широј одредници, Борм настоји да докаже како је путничка књижевност „kolektivni termin koji obuhvata raznovrsne tekstove s tematikom putovanja, bez obzira da li su preovlađujuće fikcionalne ili nefikcionalne prirode" (Борм 2013: 607). Свакако, за уплив фикционалног у путописни наратив заслужна је епоха романтизма, наводи Владимир Гвозден. Романтичарско путовање „nudi pomirenje subjekta doživljaja i objekta opisa, pretvarajući sam objekt doživljaja u subjekt", истиче Гвозден (2014): „Mešaju se stvarno i fiktivno, priroda počinje da se doživljava subjektivno, napušta se geografska tačnost i naučne pretenzije, javlja se lirizam. Strategije putopisca su mnogo slobodnije, a raznolikost tekstova doprinosi daljim žanrovskim divergencijama".

Иако је реч о наративу који не приказује реалне догађаје, за запис снова је карактеристично својеврсно мешање стварног и фиктивног – по моделу

типичном за сан, географске одреднице које се јављају у сновима могу бити модификоване или измештене у односу на реалност. У једном сну Љубомира Симовића јавља се дубровачка тврђава Ловријенац „али није у Дубровнику, него у Загребу" (2008: 117). Са друге стране, иако припадају непостојећем свету, географски локалитети и зграде описују се идентично како би били описивани да су приказани у путопису:

> „У граду није било снега. Окруживале су ме грађевине од руменог камена [...] Видео сам, крај станице, три цркве. Једна је била сасвим мала, друга нешто већа, а на крају се дизала висока црква од руменог камена. То је била црква свете Женевјеве, по којој је и град добио име. Иза цркве свете Женевјеве модрикасто се блистала јутарња мочвара" (2008: 17).

Када сања нешто што, иако непознато, наликује нечему са чиме се сусрео на јави, аутор користи знања „из реалног света":

> „Улазим у неко подравско село, као у слику подравских наиваца: свако дрво у цвату, сваки лист јасан; пенушава белина и зеленило, чисте куће. Указује нам се један брег, на чијем врху расте висок, огроман, до пред сам врх поткресан храст [...] Село је празнично. Одсели смо код неких сељака, у кући која је пола од дрвета, а пола зидана и свеже окречена [...] Велика је гужва, као на вашару. Све се пени: дрвеће, ношње, цвеће, светлост. [...] Пристижу камиони, џипови, аутобуси, лимузине, све је више света, свечаност тек што није почела" (2008: 56).

Записи снова у којима се јављају путописни елементи били би најближи медитативно-рефлексивним путописима[4] чији циљ није преношење „спољних манифестација путовања", већ његова „психолошка пројекција на емотивном екрану путника" – „pripovedač je svim svojim bićem prisutan u tekstu, i u toj prisutnosti čak ponekad neobjektivan ili ostrašćen, a sam tekst često digresivan, fragmentaran" (РАДОЊИЋ 1991: 54). У записима снова Љубомира Симовића помињу се конкретне географске одреднице које се не описују детаљно, али утичу на расположење приповедача: „Прелетео сам неку огромну воду и одахнуо: 'Најзад сам прелетео Атлантски океан!' А онда сам са зебњом очекивао појаву Тихог океана, пацифичка острва и таласе, сав знојав од страха" (2008: 7). Путописни запис снова неретко је испуњен ставовима и страховима (и предрасудама) који су на основу емпиријског искуства формирани у свести особе која сања: „Био је то неки градић на Косову, окружен брдима [...] Стигло је претеће писмо од Шиптара, у коме је писало да ће нам те ноћи нешто запалити. Били смо сви на опрезу [...] Био сам у великом страху" (2008: 26).

Још једна сличност између путописа као жанра и записа снова са путописним елементима јесте у присутности аутобиографског аспекта. Јан Борм

[4] Поред ове врсте путописа, Радоњић (в. 1991: 54) наводи и репортерско-документаристичке путописе (који су опозитни медитативно-рефлексивним због наглашености „istorijsko-kulturološko-geografske komponente") и медитативно-репортерске путописе (који представљају синтезу претходна два типа).

(2013: 608) наводи како није нужно да путници „pruže i retrospektivni pregled sopstvenog života na način jednog biografa", али да су све путописне књиге и аутобиографске у извесном степену. Географске одреднице које се јављају у сновима Љубомира Симовића често су повезане са његовим животом, односно одредницама које је посећивао на јави. Он често сања градска насеља, улице и зграде у којима живи или је живео:

> „Идемо кроз Нови Београд, према новом мосту, као да се враћамо са неког великог путовања [...] Стигли смо на угао Његошеве улице и улице Бориса Кидрича [...] Коначно сам у нашем стану, у згради број 33" (2008: 41–42). У трима записима снова јавља се Париз, а на основу описа се наслућује да је аутору овај град познат „са јаве": „У даљини, у дну празне улице, видимо станицу Монпарнас. Према њој треба да идемо, иако смо тек дошли од ње" (2008: 116).

Једна од карактеристика путописа је дислокација, односно „искакање из лежишта" које се завршава „vraćanjem u ležište radi sređivanja stečenih utisaka" (Павловић 2018: 5). Владимир Гвозден сматра да је путопис „dvostruko kretanje koje podrazumeva otvorenost prema stvarnosti, prema novini, koja je prvi pokretač putovanja; ali i osobeno prisvajanje stvarnosti pomoću analogije koja je regulatorni princip putovanja" (Гвозден 2014). Наташа Павловић (2018: 5–6) истиче како путописац путује „potkovan informacijama i širinom", али неминовно стиче нова знања и модификује постојећа јер путовање прате ток свести, запитаност, суочавање са самим собом, враћање мислима у прошлост или родни крај и слично. По особини дислокације, путопис је сличан самом процесу сневања (без обзира на присуство путописних елемената у сну) – сневач „искаче из лежишта" реалног, сања, а онда се „враћа у лежиште ради сређивања стечених утисака". Снови тако могу утицати на одлуке које ће сневач након буђења донети, а њихов значај се посебно потврђује кроз коришћење садржаја снова у процесу психотерапије.

Путопис, због хетерогености која га одликује, може бити назван „нестабилним жанром" или „жанром без правила" (в. Гвозден 2014). Пружа ли такво одређење и оправдање да записи снова, у којима је централна тема путовање, буду третирани као део путничке књижевности/књижевности путовања? Сматрамо да би (поново) било потребно записе снова тумачити као особени жанр, који садржи додирне тачке и са овом књижевно-научном врстом, али су оне (и даље) незнатне у односу на бројне особености. Налик претходним поглављима, записи снова са темом путовања могли би се одредити као путописни текстови псеудостварности.

4. Закључак

Док је далеко више пажње било посвећено тумачењу литерарних снова и њиховом сагледавању у оквиру ширег књижевно-уметничког текста, за-

писи снова (који се значајно разликују од „класичних" литерарних снова) и даље представљају изазовно поље истраживања. *Сневник* Љубомира Симовића представља особену целину због тога што аутор снове сакупља и објављује у оквиру једне публикације, сличне дневнику.

Поред тога што записи снова могу бити корисни проучаваоцима књижевности за свеобухватна истраживања књижевног портрета одређеног писца, показало се да запис снова представља специфичну књижевну врсту која има извесне сличности са књижевно-научним врстама (пре свега са аутобиографијом, дневником и путописом). Док је сличност са дневником највећа у погледу формалних одлика, записи снова се приближавају и аутобиографији због неминовног присуства аутобиографских елемената и путописима због сличности које постоје између приказивања реалних и фиктивних предела. Сличност записа снова и књижевно-научних врста остаје условна – особености ових прозних текстова преовлађују у односу на сличности са поменутим врстама.

Будућа истраживања ове теме могла би бити посвећена даљем расветљавању записа снова као књижевне врсте. Значајно би било упоредити записе Љубомира Симовића са записима других аутора (нпр. Лазе Костића, Владете Јеротића, Мирољуба Тодоровића). На тај начин би се могло поузданије говорити о запису снова као прозном жанру у оквиру сложеног система књижевности. Специфичност записа снова не треба да буде разлог занемаривања њиховог проучавања.

Цитирана литература

Борм 2013: Borm, Jan. „Određivanje puta: o putopisu, putničkoj književnosti i terminologiji", *Philologia Mediana* (br. V, god. 5). Niš: 2013, 607-621.

Гвозден 2014: Gvozden, Vladimir. *Kako čitati putopis*: https://bif.rs/2014/05/vladimir-gvozden-kako-citati-putopis/ <25. 4. 2024.>

Жижовић 2012: Жижовић, Оливера. „Проблем могућности и оправданости тумачења литерарних снова", *Књижевна историја* (год. 44, бр. 147). Београд: 2012, 455–467.

Јунг 1984: Jung, Karl Gustav. *O psihologiji nesvesnog*. Novi Sad: Matica srpska, 1984.

Костадиновић 2017: Костадиновић, Александар. *Слика страног света у српском путопису 19. века* (докторска дисертација). Ниш: Филозофски факултет, 2016.

Лежен 1996: Lejeune, Philippe. *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil, 1996.

Павловић 2018: Pavlović, Nataša. *Engleski modernistički putopis: književne i kulturološke odlike* (doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet, 2018.

Радоњић 1991: Radonjić, Saša. „O genezi srpske putopisne proze", *Polja* (br. 383/384, god. XXXVI). Beograd: 1991, 54.

Ристовић 2017: Ристовић, Јелена. *Поетика снова у српској књижевности 20. века* (докторска дисертација). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017.

РКТ 1986: *Rečnik književnih termina* (grupa autora). Beograd: Nolit, 1986.

Симовић 2008: Симовић, Љубомир. *Сневник*. Београд: Београдска књига, 2008.

Шаранчић Чутура 2019: Шаранчић Чутура, Снежана. „Ка читању сна и сновидовног у делима Стевана Пешића", *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику* (бр. 164). Београд: 2019, 306–325.

Dušan Ž. Petrović

A COLLECTION OF DREAM RECORDS *SNEVNIK* BY LJUBOMIR SIMOVIĆ: PSEUDO-NONFICTION LITERATURE GENRE

Although dream records represent a unique narrative creation, it is possible to establish certain parallels between them and other prose texts. The aim of the paper is to point out the similarities that exist between dream records and certain nonfiction literature genres. Ljubomir Simović's *Snevnik* has the most formal similarities with a diary, but it also approaches other nonfiction literature genres – autobiography and travel writing. As a conclusion, the fact that the comparison of dream records and the mentioned genres remains only conditional, with the aim of stimulating further study of these specific prose texts of Ljubomir Simović.

Keywords: dream record, Ljubomir Simović, nonfiction literature, diary, autobiography, travel writing

Обрен В. Гојковић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима

УДК 821.163.41.09-34 Јакшић Ђ.

ФИГУРА ФАТАЛНЕ ЖЕНЕ У ПРИПОВЕЦИ „НЕВЕРНА ТИЈАНА" ЂУРЕ ЈАКШИЋА

Рад разматра фигуру фаталне жене у једном од репрезентативних дела прве фазе приповедног стваралаштва Ђуре Јакшића, *Неверној Тијани*. У овоме раду, користећи се постструктуралистичким приступима, показујемо на који је начин обликована представа фаталне природе главне јунакиње Јакшићеве приповетке. Служећи се теоријом зазорног Јулије Кристеве, показујемо како се архетип *femme fatale* уклапа у концепт зазорног, у својој немогућности да се у патријархално устројеном друштву конституише као субјекат или објекат, већ као – Треће. Свака бинарна опозиција функционише по принципу фаворизоване стране, субјекта, који ће свој идентитет успети да конституише тек у односу на Друго, на објекат. С друге стране, увођење Трећег, избацује из успостављене тежишне тачке фаворизованог члана бинарне опозиције. Управо се зазорност, као основна особеност фигуре фаталне жене, показује занимљивом за тумачење главне јунакиње у приповеци *Неверна Тијана*, јер осликавајући фигуру фаталне лепотице, Јакшић уноси у њену структуру баш оне елементе који би се могли окарактерисати као критичне копче онога што представљају патријархални модел друштва, однос према жени, али и представе националног идентитета Јакшићевог доба.

Кључне речи: *Неверна Тијана, фатална жена, архетип, зазорност, национализам, љубавни троугао.*

1. Увод – Јакшићево стваралаштво у изворном духу европске романтике

Међу четворицом највећих романтичара српске књижевности налази се и Ђура Јакшић, који, заједно са Јованом Јовановићем Змајем, чини средишњу генерацију нашег романтичарског песништва. Иако школован у Бечу и Минехну, Јакшић је највећи део живота провео изван великих европских центара, те је, стога, необично да је баш он (за разлику од Змаја) „мање везан за домаћу књижевну традицију и ближи изворном духу европске романтике" (Деретић 2004: 712). Овакав закључак поводом Јакшићевога стваралаштва доводимо најпре у везу са друкчијом естетиком, која нарочит значај добија

[1] o.gojkovic01@gmail.com

с краја 18. века. У питању је „естетика грозног и ужасног", како је у својој *Агонији романтизма* назива Марио Прац (Прац 1974: 43), под чијим ће окриљем доћи до развоја једног од нарочитих смерова романтичарске епохе – декадентног романтизма. С тим је у вези и архетипска фигура фаталне жене, која баш у овој стилској формацији добија посебно место.

Наиме, у *Коренима романтизма* Исаија Берлин наводи како је „значај романтизма (...) у томе што је то највећи скорашњи покрет који је трансформисао живот и мисао Западног света. (...) То је највећа промена која се догодила у свести Запада", па стога „све друге промене до којих је дошло током деветнаестог и двадесетог века у поређењу с њом изгледају мање значајне и дубоко су под њеним утицајем" (Берлин 2006: 17, 18). Важну трансформацију, у складу с тим, остварује и поглед на Лепо у романтизму. То није посве нов поглед на феномен Лепоте, али је сада први пут постављен на пиједестал, уздижући се у односу на класицистички концепт Лепога, који би подразумевао правилност и симетрију успостављену у складу са доминантно античким узорима. Иако је најправилније говорити о романтичарској Лепоти као стању духа, које проналазимо и пре 18. и 19. века у књижевном стваралаштву једнога Шекпира или Торквата Таса (Еко 2004: 300), тек од овога периода заиста можемо говорити о истинској трансформацији схватања овога феномена, те о новом погледу на Лепо.[2] „Откриће ужаса као извора радости и лепоте најзад је деловало и на саму концепцију лепоте: грозно је престало да буде категорија лепог и постало један од елемената који су својствени лепом: од лепо ужасног дошло је до ужасно лепог" (Прац 1974: 43).[3] Није више само складно, симетрично, хармонично, статично, рационално усмерено и прикладно оно што се сматра Лепим. Ружно више није одвојено од Лепоте, већ сада чини њено „друго лице" (Еко 2004: 321). То је Лепота несклада, егзотике, гротеске... Она произилази из бола, из страха, из смрти.

Нова естетика носи са собом и друге промене у уметности која је заступа. Наиме, фигура фаталне жене архетипска је представа стара колико и само патријархално устројство људског друштва[4], али тек с романтизмом она добија нарочит значај, што у европским оквирима доводи до њене све веће

[2] У својој *Историји лепоте* Умберто Еко (2004: 300−325) детаљно представља начин на који се ова естетика формира. Ипак, ми се овде нећемо тиме исцрпније бавити, већ ћемо одмах дати схватање романтичарске естетике, новог погледа на Лепо, како га објашњава Марио Прац ослањајући се на низ примера у првој глави своје *Агоније романтизма* (Прац 1974: 40−46).

[3] За новонастали концепт Лепог Прац нуди пример чувене Шелијеве песме посвећене његовом сусрету са сликом Медузе Непознатога Фламанца: „Њен ужас и њена лепота су божански. (...) из ње зраче, жарке и мрачне, агоније страха и смрти, које се доле боре. Ипак, дух гледалаца не скамењује толико ужас колико драж (...) То је узбуркана лепота ужаса" (Прац 1974: 41, 42).

[4] Прву велику фигуру фаталне жене тако оличава Ева, спона између Адама и ђавола, тј. посредник сагрешења које фатално утиче на читав људски род. У апокрифним текстовима таква је и Лилит, прва Адамова жена. Марио Прац нуди кратак књижевно-историјски преглед ових јунакиња од антике до 18. века (1974: 157−159).

присутности. У складу са новим естетичким начелима, мења се парадигма магистралне представе женске лепоте и њене недостижности, која баштини дугу традицију у доминантно мушком наративу европске књижевности.[5]

Мада архетипска представа фаталне жене постаје доминантна у књижевности европског романтизма, она свој значајнији израз не добија у књижевном стваралаштву других великана нашега романтизма (Б. Радичевић, Ј. Ј. Змај, Л. Костић) на онај начин како он бива остварен у Јакшићевом драмском, али и приповедном опусу. У *Јелисавети, кнегињи црногорској* (1868), правој романтичарској трагедији, налазимо лик фаталне жене, оличене у странкињи, млетачкој принцези и црногорској кнегињи, супрузи *последњег Црнојевића* (Ломпар–Несторовић: 2000). Такође, у знатно ширем приповедном опусу Ђуре Јакшића проналазимо архетипску фигуру фаталне лепотице, посебно успеле у лику Неверне Тијане из истоимене приповетке прве Јакшићеве приповедне фазе и Стане, јунакиње приповетке *Једна ноћ*, која припада његовим познијим остварењима. У релативно кратком распону Јакшићевог приповедног стваралаштва (од 1860. до 1875. године) јасно можемо распознати три фазе, којима се остварује кретање „од романтично-историјске до социјално ангажоване приповетке" (Поповић 1972: 152). У првој фази Јакшићевих приповедака проналазимо нарочит лирски импулс. Хронотоп ових приповедака најчешће је постављен у амбијентима славне српске средњовековне прошлости. (Поповић 1972: 153). Поповић другу фазу означава као мелодрамску (Поповић 1972: 155), док у последњој фази, коју чине „приповетке из српског живота" (Поповић 1972: 158) нарочит значај добијају социјална питања. Мада њихов дух остаје претежно романтичарски, у њима Јакшић као да се приближава наредној стилској формацији, реализму.

С циљем да расветлимо искључиво романтичарске мотиве којима бива остварено обликовање архетипа фаталне жене, овом се приликом окрећемо тумачењу њене фигуре у приповеци *Неверна Тијана* (1862), која „увјерљиво представља образац романтичарске приповетке у српској књижевности" (Иванић 1976: 45). У њој је до краја остварена „романтичарска тематска парадигма, у којој је доминантно варирање тема љубави и родољубља" (Иванић 1976: 44). У овој приповеци из прве Јакшићеве фазе проналазимо четири важна центра, око којих бива конструисан лик *femme fatale*: 1) спољашњи портрет фаталне јунакиње, у којем је нарочито важна лепота жене коју означавамо као фаталну, 2) њено митско, фантастично порекло, 3) љубавни троугао Милан–Тијана–Сулејман, од којег је неодвојива 4) *зазорност* главне јунакиње. Пратећи градивна језгра њеногa лика, покушаћемо у потпуности да расветлимо природу фаталне јунакиње.

[5] Симболички то можемо представити двема песмама истога наслова *La belle dame sans merci*. Аутор старије песме јесте трувер Алан Картије, а млађе припадник друге генерације песника енглеског романтизма Џон Китс. Док је Картијеова госпа услед своје чедности, поштовања норми свога времена и своје заједнице, означена као *лепа дама без милости*, Китсова жена јесте моћно и опасно биће нејасног онтолошког статуса, које заводи и убија мушкарце без обзира на њихову сталешку припадност (више: Крсмановић 2016: 192−208).

2. Неверна Тијана – фатална жена

Како наводи Марио Прац, фатална жена не представља тип, као што је то бајроновски јунак у романтизму, јер „да би се створио тип, у ствари клише, потребно је да је неки лик оставио у душама дубок траг; тип је неуралгична тачка" (Прац 1974: 159). Ипак, појам *femme fatale* подразумева извесне особености које приписујемо оној коју као такву означавамо. Појам је повезан са сексуалношћу, опасношћу и насиљем, манипулацијом и деструкцијом, али наведене особине нису довољне да би се фатална жена успоставила као тип. Из тога следи да фигуру фаталне жене не можемо дефинисати као типску, већ као архетипску, јер она нема стално утврђена својства (њене физичке карактеристике нису истоветне, мотивација може бити сасвим различита...), тј. она се мења кроз време и простор.

Овде издвајамо оне физичке карактеристике које се у великом обиму јављају управо код фаталних жена (нео)романтичарске књижевности (мада никада код свих јунакиња и никада у виду строге правилности). Приповедач посебно истиче бледу Тијанину пут (она је „у лицу бела као снег" (Јакшић 1978: 57), њена суза капље јој са „бледог лица", док седи „бледа и непомична" (Јакшић 1978: 63), а њено је чело „бледо неверно" (Јакшић 1978: 67)). Како примећује Марио Прац „типична фатална жена је бледа, као што је блед бајроновски јунак" (Прац 1974: 186). Ипак, бела пут обавијена је контрастним црнилом очију, црним хаљинама, у којима је у почетној слици на крвавом разбојишту представљена, и црном косом. Црна боја прожета је светлошћу („светлила је у црним хаљинама као звезда Даница у тихој поноћи" (Јакшић 1978: 57)), што доводимо у везу са нарочитом природом фаталне жене, која очарава оне који се у њу заљубљују. Успостављен контраст није случајан, а црна се боја испоставља као двоструко важна у изградњи Тијанинога портрета. С једне стране, то је боја танатоса, силе смрти, деградације и насиља, нераздвојива од еротизма, што собом носи комплекс значења које у себе интегрише архетипска представа фаталне жене. С друге стране, црнина којом је обележен Тијанин лик одваја је у односу на остале жене, окупљене након Косовске битке на разбојишту. Драмски обликујући почетну сцену, Јакшић на Косово поље поставља „Косовке Девојке" и „Југовића Мајке", чијом присутношћу додатно илуструје Тијанину осамљеност и издвојеност, самим тим – изузетност. Јер, она не само да није у складу с обрасцем Косовке Девојке, већ се остварује као њен антипод. Наиме, Драгана Вукићевић у своме раду *Једна могућа паралела – Неверна Тијана Ђуре Јакшића и Косовка Девојка* показује како, упркос бројним паралелама које се ситуационо успосављају (јер говоримо о истом амбијенту, историјском времену и догађају којем се приписује иста епска снага), долази до изневереног очекивања, те остваривања инверзије Тијанинога лика у односу на Косовку девојку (Вукићевић 2020: 269−270). Како даље објашњава, инвертованост двају јунакиња огледа се како у белој боји, којом је представљена

Косовка Девојка, тако и у танатолошком црнилу, у којем је дата Тијана. Али, на дубљој равни, њихову инвертовану позицију опажамо и у крајњој оданости Косовке Девојке колективитету, што је супротно даљим Тијаниним изборима, на које већ насловни епитет јунакиње указује.

Као увек постојано својство фаталне жене и овде се открива надналравна лепота[6]. Тијанина лепота, притом, бива доведена у везу са божанском лепотом, лепотом хурија („Лепша си од хурија, о којима пророк прича!" (Јакшић 1978: 58)), али и са анђеоском лепотом. Наиме, Тијана је доведена у директну везу са анђелом смрти. Уједно, то је и прво поређење помоћу којег ће је приповедач представити. Она је „као анђео који ће усамљен доћи кад грешноме свету дође умирући час" (Јакшић 1978: 57). Тиме лепота фаталне жене директно остаје повезана са посебним онтолошким статусом, који приписујемо њеним коренима.[7] Тако, Јована Јосиповић приступа археолошкој стратегији читања проналазећи аналогну везу између вила, Јерине и Неверне Тијане (Јосиповић 2023: 14). Према њеном тумачењу „анализом женског божанства сачуваног у фолклорној предаји преко мотива Јерине, можемо доћи до слике богиње металнога доба, каква се урезала у културно сећање нашега народа. Из тог фолклорног сећања у, пре свега романтичарске приповедне јунакиње (...), пројектују се архетипски обрасци виловите, јунакиње необузданих страсти, која се никад не привољева обредној прокреацијској матрици." (Јосиповић 2023: 17)

Да бисмо до краја расветлили *зазорност* главне јунакиње, као и успостављени љубавни троугао Милан–Тијана–Сулејман, неопходно је да најпре расветлимо теоријски аспект зазорног, те његову примену на фигуру фаталне лепотице.

Овде се као нарочито важно питање поставља шта фатална жена представља у односу на средину којој (не)припада. Али, да бисмо размотрили њен положај унутар патријархалних оквира, указујемо најпре уопштено на положај жене унутар саме патријархалне заједнице. Наиме, како то наводи Симон де Бовоар „Категорија Другог је исто тако урођена као и сама свест. (...) Другост је основна категорија људске мисли. Ниједна заједница се не де-

[6] „Лепа је била та усамљена девојка", коментарише сам приповедач (Јакшић 1978: 57), „Алах је алах! А ти, лепа девојко, ти си кћи небеска", рећи ће девојци њеном лепотом очарани Турчин (Јакшић 1978: 58), али и заљубљени Милан: „Тијано, моја лепа Тијано!" (Јакшић 1978: 62), „Тијано, умилна зоро најлепшега неба! (...) Погле ме лепа девојко!" (Јакшић1978: 64).

[7] Као што је већ наведено, њена архетипска представа настаје с почецима патријархата. Пре генерисања патријархалне културе, у многобожачким религијама налазимо обиље моћних женских божанстава (Мајка Земља, богиња Кали, Иштар...) Међутим „услед конституисања патријархата, жестока и сексуално склона женска моћ је приморана да се преобрази у нешто зло и опасно" (Оздинћ 2019: 1) због чега је фаталана жена најчешће у почетку обликована као биће посебног онтолошког статуса (нпр. Кирка и сирене у *Одисеји*). Тек касније у књижевности *femme fatale* махом губи своја натприродна својства, али и тада можемо запазити магијске корене помоћу реторских фигура које јунакињу изнова са њима доводе у везу (Оздинћ 2019: 9−10).

финише као Једно без непосредног постављања према себи Другог" (1982а: 13). Сваки систем природно настаје у оквирима бинарних опозиција и тако се конституише као засебна целина, повлачећи границе између себе и Другог. При томе, свака опозиција функционише по принципу фаворизованог члана наспрам којег се у опреци с њим поставља Друго. То није везано само за однос међу половима, већ представља општу законитост. Патријархални систем, такође, функционише по принципу бинарних опозиција: мушкарац-жена, субјекат-објекат. У том односу жена „се детерминише и разликује од мушкарца, а не он у односу на њу – она је небитно према битном. Он је Субјекат, Апсолут; она је Други" (Бовоар 1982а: 12). Де Бовоар наглашава како у патријархалној заједници перцепција жене као Другог не припада само мушкарцу, већ и жени, која се уклапа у успостављени образац. Наиме, жена патријархалног система себе посматра као Другост. Она резигнирано прихвата своју позицију (Бовоар 1982б: 454). Она је *објекат* и она прихвата своју позицију *објекта*.

С друге стране, фатална жена не пристаје на улогу објекта, али не може бити ни субјекат, јер фаворизовани члан бинарне опозиције у патријархалном систему може бити само мушкарац. Међутим, њен однос према еротском онемогућава њен статус објекта у заједници. То можемо вишеструко објаснити. С једне стране, можемо објаснити супротним односом мушког субјекта према жени-објекту и према фаталној жени. У средишту свог живота мушкарци „остају независне личности", стога своју љубавницу „желе да (...) припоје својој егзистенцији, а не да у њој утопе целу своју егзистенцију" (Бовоар 1982б: 505, 506). То није однос који мушкарац има према фаталној жени. Напротив, он јој је потпуно потчињен, у њеној је власти и безусловно јој се предаје: „упознавање њеног тела крајњи је циљ, после чега живот више нема шта да пружи" (Прац 1974: 172). С друге стране, традиционална женска позиција љубавнице подразумева урањање читавог бића у претпостављену мушку фигуру, што имплицира „потпуно одрицање у корист једног господара" (Бовоар 1982б: 506). Колико је то супротно у односу на *femme fatale*, довољно илуструје само један Працов коментар: „сексуални канибализам овде је монопол жене" (Прац 1974: 172). Још један индикативан појам о мушко-женском односу налазимо у *Метафизици секса* Јулијуса Еволе. Наиме, бавећи се алголагнијом, Евола наглашава како код мушкараца преовлађује садистичка, а код жена мазохистичка склоност у постизању ужитка (Евола 1990: 91). Пратећи литературу Захера Мазоха, а посебно Свинберна и Д'Анунција, уочавамо како мушкарац у односу са фаталном женом заступа позицију мазохисте, јер *femme fatale* је *par exellence* садистичка фигура. Слично можемо уочити у наредном опису психолошке страсти Неверне Тијане. Док размишља о Турчину, којег воли, а који је „можда (...) баш (...) мога оца убио" (Јакшић 1978: 63), искрсава и следећа мисао произишла из фаталне природе главне јунакиње, неспособне да у себи сабије садистички, криминални порив према мушкарцу којег је одредила као жртву: „Речи му

беху мед, кога бих довека са оних умилних уста сисала" (Јакшић 1978: 63).

Према томе, фатална жена није ни субјекат ни објекат. Она је нешто Треће (Оздинђ 2019: 22). То Треће припада домену *зазорног*: „not Subject, not even Object, but *Abject*" (Оздинђ 2019: 21). Како наводи Јулија Кристева у својој студији о зазорности, она само у једном има особеност објекта, а то је способност да се супротстави субјекту (Кристева 1989: 7−8). Наиме, објекат, иако одређен као Другост и као слабији члан унутар бинарне опозиције, стоји и као упориште субјекту. Тек у односу на објекат, субјекат себе може одредити као субјекат, као Ја. Али *зазорно* субјекта избацује из успостављене тежишне тачке. Оно узнемирава његово Ја, те га његова Апсолутност (његово Над-Ја) стога одбацује. Али одбачена зазорност наставља да привлачи жељом. „Не упозоравајући (га)" изазива „пражњење, грчење, крик" (Кристева 1989: 8).

Као што је раније примећено, Тијани су придате нарочите карактеристике којима је она одвојена најпре у односу на остатак женске заједнице на Косову пољу. Већ својом лепотом и останком на Косову, након што су друге жене са њега отишле, приповедач јој придаје посебан статус. Међутим, тек у односу на своје жртве, Тијана може бити означена као фатална лепотица. Јер, фатална жена је делатна, њена активност увек доводи до *уништења жртве*. Она остаје фатална за сваког кога је одредила као своју жртву. Њеним делањем жртва губи свој идентитет, основну компоненту свога самоодређења. Она га може убити, а и не мора. Може га оставити у животу, али то више није онај живот у којем се и живело – жртва се не поистовећује с оним човеком који је, пре сусрета с фаталном женом, господарио својом егзистенцијом и у њој активно постојао. Управо на бази описаног односа остварује се љубавни троугао између Милана, Тијане и Сулејман-бега. Тако је Тијанина позиција условљена људском страшћу, еротизмом. Међутим, у фигури наше фаталне јунакиње појављује се још једна специфичност. Неверна Тијана се испоставља као Треће, зазорно, и у националном контексту, пресудно важном за српски романтизам.

Унутар структуре ове приповетке с трагичким импулсом садржаја и лирски обојеним приповедањем, Поповић истиче како се могу разлучити свих пет етапа у развоју драмске радње, при чему трагични сукоб бива остварен у самој јунакињи. То је сукоб „између индивидуалних тежњи (...) и владајућих схватања" свога времена (Поповић 1972: 153). *Неверна Тијана* нас одводи у време пропасти српске државности, онако како га одређује народна традиција и романтичарска историографија 19. века – реч је о периоду непосредно након Косовске битке. У приповеци нема „историјске аутентичности, засноване на ширем познавању националне историје" (Поповић 1972: 153), јер (имплицитни) аутор је превасходно везан за народну традицију, којом успоставља свој однос према националној прошлости.

Романтичарски приповедач је, притом, емотивно инволвиран у свет књижевног дела. Иако је хетеродијегетички приповедач, њега одликује изра-

жена „лирска, херојска реторика" (Иванић 1976: 45), толико заступљена да би се можда могло говорити и о напрслини која се појављује у форми екстрадијегетичког приповедача, који, иако се налази изван фикционалног света о којем приповеда, својим коментарима постаје његов равноправни учесник.[8] Својим реторичким поступцима приповедач недвосмислено себе означава као припадника српске заједнице, стављајући читаву заједницу у позицију субјекта.[9] Турска сила представљена је својом свирепошћу, представљена је као противник, представљена је као Други.

У том погледу, врло је важно осветлити позицију самога приповедача и узрок његове пристрасности. Наиме, иако пристрасан, романтичарски приповедач не проговара из времена у који је сместио свој хронотоп, већ кроз позицију човека деветнаестовековне Србије, који тежи ослобођењу својега народа под вишевековном окупацијом Османске империје. Ову тврдњу најбоље илуструју речи приповедача, који контрастира негдашњу славу средњовековног српског тла са његовим садашњим стањем. Својим реципијентима, савременицима, он указује на то шта Косово представља „сад", а то је „големо гробље негдашње славе и величине" (Јакшић 1978: 59). Наиме, са српском револуцијом 1804. године долази до „ренесансе паганске свести" (Поповић 2007: 155), која опстојава током читавог 19. века. *Неверна Тијана* настаје почетком шездесетих година 19. века, а управо су тих година „Срби у Угар-

[8] Реторику нашег приповедача можда најбоље можемо објаснити његовим сликањем природе у самоме тексту. С једне стране, дата је природа која „безусловно чува своју аутономију, своје јединство, своју хармонију, а човек је у односу на њу раздвојен и подељен" (Јањион 1976: 208). Ипак, таква природа која не саучествује у болу, што га је изазвала национална апокалипса изазива чуђење приповедача, исказано реторским питањима:

> „Па ко каже да и небо плаче кад читав народ сузе пролива?... Да се и земља тресе кад груди рањеног једног народа уздахну?...
> Земља је мирна и нема. Полако и немарно цепа сама своје груди да у њих прими кнеза и роба, војводу и пастира.
> А иза црне и тавне ноћи трептећи подижу се сунчеви зраци, гледају пусту равницу – жалосно Косово – гледају, па нити су узда'нули, нити се заплакали, а сунце је и даље ишло презирући тугу човечију..." (Јакшић 1978: 56−57)

Приповедач *Неверне Тијане* жали за пропашћу српскога народа, идентификујући се са његовим болом и недвосмислено се откривајући као његов припадник. Стога, романтичарски приповедач тражи од природе да и она саучествује са његовим болом. Он успоставља „дијалектику изолације и веза" (Јањион 1976: 206). Иако природа остаје нема и издвојена, приповедач сам тражи и проналази аналогије између ње и пропасти српскога народа, уносећи сопствени емотивни доживљај одсудног догађаја у њу: „Већ је и сунце залазило, хладно и усамљено, *као што човек умире који је на свој живот омрзнуо, јер у њему никакве радости не имађаше*"/наш курзив/ (Јакшић 1978: 58).

[9] Емотивно инволвирани Јакшић пристрасно се одређује према српском народу погинулом на Косову, на чијем челу је смрт „писала (...) величавност", одређујући њихов образ као образ „народних мученика" и њихову погибију као велику (Јакшић 1978: 56). С друге стране, кроз пејзаж разбојишта, приповедач и према турској страни изражава своја осећања: „погажено и смрвљено цвеће са обореним главама приповедало је каква је војска била што га је тако немилостиво погазила" (Јакшић1978: 57).

ској (...) увелико маштали о освети Косова. Војвођански прваци су обећавали оружану помоћ Кнежевини Србији ако дође до рата против Турака" (Поповић 2007: 165), а године 1866. биће основана и Уједињена омладина српска. Према томе, „целокупан јавни живот, политички и књижевни, уметнички и верски, одвија се у знаку припрема за ослобођење од Турака" (Поповић 2007: 157). Управо у складу са наведеним догађајима „у 19. веку романтичарски песници и идеолози српске нације прихватили су косовски мит и дали му изузетно место у духовном животу српског народа. У њихово време он је постао сржни национални мит. (...) У ствари, иделози српске нације у 19. веку (...) искористили су косовски мит и употребили га у новој, политичкој функцији. Овога пута доиста, национално-ослободилачкој, демократској, изразито антифеудалној" (Поповић 2007: 160−161). У том контексту, Турци су изједначени са злом које треба уништити, јер је смрт тог зла залог за будућност српске нације у паганској свести патријархалног човека, према којој све почиње и све завршава у истој тачки. Први реципијенти Јакшићевог дела конституишу положај своје националне заједнице у односу на Отоманску империју, сагледану као конфесионалну, историјску, националну Другост.[10]

Турски ратник Сулејман-бег, очаран фаталном лепотицом, прилази јој у одсудном тренутку, док се Тијана налази уз тело погинулог оца. На том месту он ће јој изјавити своју љубав. Дискурс Сулејман-бега карактерише низ турцизама, позивање на Алаха, на Пророка, поређење невероватне девојчине лепоте са хуријама, чиме он, чак и када изражава своју љубав, патњу и осећања достојна човека, никада не искорачује изван границе *туђег, непознатог*, *Другог* и *непријатељског*. Сама уводна сцена вишеструко је индикативна и симболички потентна. Она осликава позицију Тијаниног лика током читаве приповетке. Она се овде и дословно налази на граници, између мртвог оца, тј. *свог*, и Турчина, *туђег*. Ту отпочиње трагички сукоб у њој, настају њена унутрашња превирања, колизија између својих потреба (заљубљености у непријатеља) и захтева заједнице којој припада.

Фигуру оца, као представника патријархално устројене српске заједнице, у наставку замењује фигура Милана, младића заљубљеног у Тијану, коме се она обећала. Милан је Србин, достојан припадник заједнице коју приповедач одређује као *своје*, Сулејман-бег је Турчин и достојан припадник заједнице одређене као Другост. Између њих се налази Тијана. У другој целини приповетке, коју означавамо као њен *заплет*, отпочиње интензиван сукоб у Тијани, који отворено не бива изражен, јер је супротан тежњи да

[10] Шуица истиче како је „тек после Балканских ратова 1912−1913. године, држава Србија (...) дошла у позицију да може да изгради дистанцу према историјској улози Османског царства у регионалном, па и у националном контексту", али да чак тзв. „имагинарни Турчин и данас утиче на креирање српског националног идентитета" (Шуица 2010: 285−286). Дакле, косовски мит ни данас није изгубио свој значај у српској националној свести, а у Јакшићево време његово место посебно је важно, јер Турчин још није имагинарни, већ непријатељ подједнако реалан као и у средњовековној прошлости.

се остане веран припадник своје заједнице. Зато на дубинском плану њене свести искрсава сан као слика распетости између супротних прохтева. Она сања мртве који су се из гробова подигли не би ли казнили своју потомкињу. То је друго битно симболичко место где се Тијана налази распета између *свог* и *туђег*. У сну ирационални импулси пробијају потребу јунакиње да остане у сфери рационалног света рада, како га одређује Жорж Батај у свом *Еротизму*. Човекова природа налази се распета између забране и преступа. „Свет рада и разума представља основу људског живота, али ми нисмо потпуно обузети радом и (...) наша послушност никада није безгранична" (Батај 1980: 45), јер сама човекова природа је насилничка, а насиље јесте „душа еротизма" (Батај 1980: 218). Јакшић пажљиво обликује пробијање импулса страсти у Тијанину свест. Најпре се појављује, наизглед ничим изазван, само један осмех на њеноме лицу („Пак шта је било Тијани те се усред боље тихо и жалостиво осмехну" (Јакшић 1978: 61)), затим сан и на крају неизрецива туга, зебња, којом се јунакиња бори са собом, распета између својих жеља и потреба.

Иако притиснута нормама своје заједнице, она не може да се саобрази са њом. Она тежи да прекорачи границу и тиме освоји слободу, али са свешћу да слобода има „обележје зла, деструктивности" (Говедарица 2009: 88), јер, према Батајевом схватању, „сфера еротизма јесте сфера слободе" (Говедарица 2009: 89). Коначно, она у кулминацији овога дела прелази границу *свог* и одлучује да оде са Турчином. Одлука настаје у часу поновнога сусрета са Сулејман-бегом, у загрљају и пољупцу. Први сусрет између фаталне заводнице и лепога Турчина одиграо се на Косову пољу „без додира", при чему се код „две особе супротног пола буди (...) у њиховом најдубљем бићу и посебна енергија или нематеријални 'флуид' зван *tsing*." Како истиче Евола: „(...) Ова посебна магнетски изазвана снага има као психолошки противтег стање вибрације, дифузну опијеност и жељу својствену људском *еросу*. Присуство таквог стања уступа место првом померању уобичајеног ниова појединачне свести будности." (Евола 1990: 27). Затим, други сусрет подразумева интезвиније остварење физичког контакта, а сам загрљај „емотивно и фигуративно (...) имплицира 'давање' једног бића другом у љубавном загрљају" (Евола 1990: 96). Своју распету позицију јунакиња и сама изражава: „Ја те љубим!... Ти си душман народа мога, али ја не могу без тебе живети!" (Јакшић 1978: 64).

Трећи сусрет Тијане на граници *свог* и *туђег* обележен је насиљем. Овога пута Тијана се и иманентно налази између два принципа – *свог* и *Другог*. Реч је о великом сукобу Милана и војника Сулејман-бегових, где Милан, обучен попут правог средњовековног витеза симболички оличује све вредности којима је тежио романтичарски национализам 19. века у Србији. Он је заљубљени витез и, уколико приступимо археолошком читању овога лика, ратно соларно божанство (в. Јосиповић 2023: 14−15). Милан бива рањен, али и убија чланове Сулејман-бегове војске. Тијана, праћена проклињањем

своје дадиље Магде и Милановим вапајем, сопственим избором одлази за Турчина. Она тиме престаје да буде члан заједнице која ју је до тада *a priori* идентификовала као *своју*, али истовремено она није странкиња и не може припадати *туђем*. Дакле, у националном погледу она се више не профилише ни као субјекат, ни као објекат, већ као Треће, она припада *зазорности*.

Међутим, Тијанина позиција није једнострана. Не огрешује се Тијана својим преступом само о своју заједницу, већ и о своју љубав према Милану. У аналепси, датој након уводне сцене на разбојишту, приповедач осликава време пре Косовске битке и пре страдања. Косово у његовој имагинацији постаје идиличан простор на којем је живела српска средњовековна господа. Идила је утемељена на „хармонизацији свега са свим", што „обезбеђује (...) свест о не-конфликтности и не-агресивности, слободи и мирноћи (...)", јер „се идила успоставља кроз међусобно саображавање свих у свему." (Ломпар 2017: 148). Управо у таквој атмосфери расте и развија се љубав Милана и Тијане. И у њој препознајемо наратив љубавне страсти („Спустивши једно у другом горуће образе на бијуће срце, говорили су о лепим осећањима душе своје" (Јакшић 1978: 59)), тј. слепу силу страсти, коју можемо одредити као еротизам срца. Разликујући га од еротизма тела, Батај истиче како је овај вид еротизма „постојанији захваљујући узајамној привржености љубавника. Он може и да се потпуно одвоји од еротизма тела", мада најчешће „еротизам љубавника наставља у моралној наклоности сједињања тела. Наставља га или њему води." (Батај 1980: 24). Како Батај објашњава, иако еротизам по себи доноси немир, овде постоје обећања среће, а „њену бит чини долазак чудесног континуитета између два бића наместо њиховог сталног дисконтинуитета" (Батај 1980: 24). Љубав Милана и Тијане обећава срећу и оставља могућност прокреације.

Ипак, на крају Тијана се опредељује за Турчина. Да ли је могло бити другачије? Једна од кључних особености фаталне жене јесте да она мора бити *фатална*. Односно, њена фатална природа није директна последица њеног избора, већ њена коб. Она уништава своје жртве, али такође уништава и себе. Фаталне жене врло ретко излазе као победнице, и саме страдају. Ако не страдају, готово по правилу остају несрећне и незадовољене. Фатална природа главне јунакиње, оличена на самом почетку већ њеним портретом и коментарима приповедача, погодна је за продор ирационалног импулса, порива слепе силе и јаке страсти усмерене према новој жртви фаталне жене, Сулејман-бегу. Тијанина одлука само је привидно слободна, а у ствари, она је наметнута основном природом фаталне жене. Фаталност је њена хамартија. Она постаје директан узрочник прекорачења, фаталне одлуке, њеног хибриса.

Фатални исход важи за све припаднике љубавног троугла: Милана–Тијану–Турчина. Након Миланове смрти, Сулејман-бег доноси његову главу фаталној лепотици. „Тијана је дуго и немо у ту бледу одсечену главу гледала, не смеђаше се ње дотакнути, а није могла са ње очију скинути. (...) Сирота,

лепа неверница! Дванаест дана је гледала у ту мртву главу, ту бледу жртву неверства свога; потавнише јој очи, бледа уста увенуше, а срце јој је тако полако куцало, као да броји дуге часове несрећног живота." (Јакшић 1978: 68). Ово је место Тијаниног анагноризиса, након којег наступа спремност јунакиње да попије отров и трагично страда. Да је читава трагедија последица коби фаталне жене као да још више подвлачи појава старе Магде, дадиље, која се сасвим немотивисано појављује у Сулејмановом харему са спремним отровом за Тијану. Према нашем мишљењу, ствар постаје јасна онда када се ово, онирички дато место, постави у раван трансцеденције. Појава старе Магде, која поздравља Тијану од мртвих предака, очева и браће погинулих на Косову, само је рефлекс њене клетве у часу Тијанинога преступа: „Тијано! Неверна Тијано! Проклето ти млеко материно, и проклета моја нега била!" (Јакшић 1978: 65).

Да бисмо до краја расветлили фаталну природу главне јунакиње, остаје да објаснимо њено дејство на жртве: Милана и Сулејман-бега. Иако Сулејман-бег за приповедача, реципијенте, Тијану, Милана и остатак српске заједнице представља Друго, треба освестити да и за њега самог Тијана, такође, у почетку представља Другост, тј. припадника оне заједнице против које се бори: „Ова ме ђаурка избезуми" (Јакшић 1978: 59). С друге стране, за Милана Тијана се најпре налази у домену *свог*, она је припадница патријархалне хришћанске заједнице, али и ћерка побратима његовога оца Благоја – њихова љубав не само да је прихваћена, она је од родитеља и заједнице благословена. Ипак, до краја приповетке обе жртве спознају фаталну природу главне јунакиње, која не припада ни домену *свог* ни домену *туђег (Другог)*, већ својим унутрашњим бићем представља нешто Треће, *зазорно*.

Мушкарци у Тијаниној близини не теже да је напросто поседују, као што се у патријархалној заједници поседује жена-објекат, већ да „у њој утопе целу своју егзистенцију" (Бовоар 1982б: 506). За Милана губитак Тијане значи смрт, што јасно изражава у другој целини приповетке: „Ох, Тијано, како ми срце стрепи да и тебе не изгубим! Умро бих, Тијано!" (Јакшић 1978: 62). Ипак, не познајући фаталну природу жене у коју је заљубљен, не препознајући природу њиховог односа у којем увек „мушкарац постаје потчињени инструмент" (Прац 1974: 232), Милан своје биће не одређује само кроз љубав према Тијани. Он се појављује и као витез-осветник и заштиник своје заједнице. Ипак, до краја дела и Милан чини преступ, јер „још увек воли невјерницу и издајника" (Иванић 1976: 46). Продор у турски харем и убиство Турака који су га чували, Милан ниједном речју не објашњава националном жељом за осветом. Остаје само његова жудња према *femme fatale*: „Дошао сам ево рањен и отрован! Ти си ми, невернице, срце ранила, а живот отровала... Па, гле, још ме љубав мори... неизмерна љубав!... Смрт ми се у сваком уздисају јавља, умрећу, Тијано, тебе љубећи!" (Јакшић 1978: 67). Касније, објашњавајући свој поступак Сулејману, Милан каже: „Она је моја – још и онда је моја била кад малена не знаше изрећи: отров, неверство!"

Инсистирајући на томе како му Тијана припада још од малена, Милан изнова покушава да је интегрише у домен *свог*, позивајући се на некадашње право, које је веровао да има, у односу на девојку. Ипак, док изговара ове речи, извесно је да ће умрети, да је и њиме завладао ватрени еротизам, „слепа тачка у којој еротизам достиже крајњу жестину" (Батај 1980: 45). Из љубави према издајници и неверници Милан прекорачује границу, само да би је још једном видео и још једном пољубио, знајући да ће умрети, али „еротизам" представља „потврђивање живота чак и у смрти" (Батај 1980: 15).

С друге стране, Сулејман-бег се већ приликом првог сусрета са Тијаном моли Алаху да га спасе од фаталне жене.[11] Иако осећа опасност од ње, те његово Над-Ја потискује фаталну жену и одбацује је изван граница свог субјекта, жеља за *femme fatale* привлачи и зазива. Његова егзистенција губи смисао без ње[12] и он јој се враћа. Након Милановог погубљења, предмет његовог обожавања постаће предмет његове мржње. Мушкарац који схвата да је жртва фаталне жене почиње је перципирати, па и третирати као зло (Оздинћ 2019: 13), чиме покушава да поврати свој ауторитет. Међутим, он остаје њена жртва, која, једном увучена у њену мрежу, бива уништена заувек. Након Тијанине смрти Сулејман-бег не умире, али његов живот се у потпуности деформише и коначно распада. „Он се саже и један врео пољубац на њено ледено чело претиште. Сулејман-бег није више љубио ниједне жене; омрзнуо је на свет и на људе. Живео је сам. Био је свиреп. Са његове тираније пропиштала је лепа Бугарска" (Јакшић 1978: 69).

На крају, сви јунаци бивају преступници разрушених егзистенција. У немогућности да одоле својим поривима, још једино остаје *дрхтај* њиховог бића као обележје њихове распетости. При првом сусрету са својом чежњивом мишљу, након осмеха који се разлио по њеном болном лицу, „Тијана се задрктала" (Јакшић 1978: 61), након страшога сна невеселу Тијану „Милан се приближио да пољуби (...) – а Тијана се задрктала". Допустивши Милану да пољуби „рајевину своју (...) Тијана се задрктала" (Јакшић 1978: 62). И „Милан се задрктао кад је (...) чуо" (Јакшић 1978: 63) тугу у Тијанином гласу, први сигнал отклона и немогућности да се узврати силина младићке љубави. Управо *дрхтај* откривамо као примарну реакцију на *зазорно*, које субјекта наставља да мучи жељом упркос томе што га овај одбацује, изазивајући реакцију, „пражњење, грчење, крик" (Кристева 1989: 8). Истовремено, и у складу са тим, то је и „унутрашње искуство еротизма", које „тражи од онога ко га доживљава да у истој мери осећа зебњу на којој се темељи забрана и жељу која води њеном гажењу" (Батај 1980: 43). Према Батајевој

[11] „Избави душу моју! Ова ме ђаурка избезуми, њена лепота исиса ми речи за које ће се небо гњевити. (...) Ох, Боже, једини, свемогући! Изабави живот мој!..." (Јакшић 1978: 59).

[12] „(...) све је моје што је лепо и дивно у големом Једренету; али ти ниси моја пак ми се не мили дан, мрска ми је поносита Бугарска земља" (Јакшић 1978: 63)

илустрацији, то је унутрашње искуство којим човек пробија омотач своје ларве, постајући „свестан да кида самога себе, а не да ломи неки спољашњи отпор" (Батај 1980: 44).

3. Закључак

Јакшићева Тијана је фатална жена *par exellence*, још на почетку одређена као *анђео смрти*, што открива њене дијаболичке корене. Свој положај она није одабрала, већ је он условљен њеном коби – свој хибрис она чини јер не може другачије, а с туђим животима на крају одузима и сопствени, испијајући отров. Већ на косовском разбојишту, Тијана се издваја у односу на друге жене. Својим бићем она је (пред)одређена немогућношћу да припада својој заједници као слабији члан бинарне опозиције субјекат-објекат, и тиме оствари своје место у њој. Њена еротска привлачност, и против њене воље, остварује се по сасвим супротним принципима у односу на привлачност жене-објекта. У немогућности да се саобрази са позицијом субјекта (искључиво мушког) или објекта, Тијанин идентитет се, унутар патријархалног система, може одредити једино као Треће, *зазорно*, фатално женско. У складу са првом фазом Јакшићеве приповетке, у којој претеже романтичарско национално осећање српства и наше српске средњовековне прошлости, Јакшић фигури фаталне жене придодаје и још једну међупозицију, остварену управо у погледу националног. Није ни анђео, ни хурија, или јесте и једно и друго. Јер, она не може припадати *својој*, српској заједници, након што се од ње отуђила, али се не може до краја асимиловати ни у свет Другог, јер и у њему пропада. Тако фатална Јакшићева јунакиња не стоји само изван *мушког и женског*, већ и изван још једне бинарне опозиције од централног идеолошког значаја у нашем романтизму, *српског и турског (свог-туђег*).

Цитирана литература

Берлин 2006: Берлин, Исаија. *Корени романтизма*. Београд: ЈП „Службени гласник", 2006.

Батај 1980: Батај. Жорж. *Еротизам*. Београд: БИГЗ, 1980.

Бовоар 1982а: Бовоар де, Симон. *Други пол I, чињенице и митови.* Београд: БИГЗ, 1982.

Бовоар 1982б: Бовоар де, Симон. *Други пол II, животно искуство.* Београд: БИГЗ, 1982.

Вукићевић 2020: Вукићевић, Драгана. Једна могућа паралела – Неверна Тијана Ђуре Јакшића и Косовка девојка. *Савремена српска фолклористика VII*. Београд: Удружење фолклориста Србије: Универзитетска библиотека Светозар Марковић, 2020.

Говедарица 2004: Говедарица, Миланко. *Еротска слобода у филозофији Жоржа Батаја*. https://www.academia.edu/69799777/Erotska_sloboda_u_filozofiji_Žorža_Bataja, 15. 8. 2023.

Деретић 2004: Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета, 2004.

Евола 1990: Евола, Јулијус. *Метафизика секса I.* Чачак: АЛЕФ, Библиотека часописа *Градац*, 1990.

Еко 2004: Еко, Умберто. *Историја лепоте*. Београд: Плато, 2004.

Иванић 1976: Иванић, Душан. *Српска приповетка између романтике и реализма* (1865−1875). Институт за књижевност и уметност. Београд: 1976.

Јакшић1978: Јакшић, Ђура. „Неверна Тијана". *Приповетке, књ. 1*, „Сабрана дела Ђуре Јакшића", књ.3, приредио Душан Иванић. Београд: Слово љубве, 1978.

Јањион 1976: Јањион, Марија. *Романтизам, револуција, марксизма*. Београд: Нолит, 1976.

Јосиповић 2023: *Наратив љубавне страсти у приповеткама српског романтизма и реализма*. Београд: 2023.

Кристева 1989: Кристева, Јулија. *Моћи ужаса, огледи о зазорности*. Загреб: ИТП Напријед, 1989.

Крсмановић 2016: Крсмановић, Ивана. *Архетип жене у поезији Џона Китса*. Београд: 2016.

Ломпар–Несторовић 2000: „Романтичарски јунак и драма нестајања" у: Ђура Јакшић, *Јелисавета, кнегиња црногорска*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.

Ломпар 2017: Ломпар, Мило. *Његошево песништво*. Београд: СКЗ, 2017.

Оздинђ: Özdinç, Tuğçe. *The one you seek for, to your death: representation of femme fatale in Lady Audley's Secret and The Crimson Petal and the white*. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/341097/yokAcikBilim_10238120.pdf?sequence=-1, 10. 8. 2023.

Поповић 2007: Поповић, Миодраг. *Видовдан и часни крст*. Београд: Чигоја штампа, 2007.

Поповић 1972: Поповић, Миодраг, *Историја српске књижевности: Романтизам, књ III*. Београд: Нолит, 1972.

Прац 1974: Прац, Марио. *Агонија романтизма*. Београд: Нолит, 1974.

Шуица 2010: Шуица, Марко. Перцепција Османског царства у Србији. Божидар Језерник (ур.). *Имагинарни Турчин*. Београд: 2010.

Obren V. Gojković

THE FIGURE OF THE FEMME FATALE IN THE SHORT STORY "NEVERNA TIJANA" BY ĐURA JAKŠIĆ

The paper examines the figure of the femme fatale, one of the representative works of the first phase of Đura Jakšić's narrative creativity, "Neverna Tijana". The figure of the femme fatale takes a special place in the era of romanticism in accordance with the new prevailing principles, as Mario Pratz calls it, "aesthetic of the Horrid and Terrible" especially accepted by the decadent line of the stylistic formation of romanticism. Among the four great romanticst of Serbian literature (Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, Đura Jakšić, Laza Kostić), Jakšić is the only one who obsessively returns to the figure of the femme fatale, one of the dominant female figures throughout the entire (neo)romantic tradition. In this paper, using post-structuralist method, we show how the fatal nature of the main character of Jakšić's short story is portrayed. Using Julia Kristeva's theory of the abjection, we show how the archetype of the femme fatale fits into the concept of the abjection, in its inability to constitute itself as a subject or an object in a patriarchal society, but as a Third. Every binary opposition functions according to the principle of the favored party, the subject, who will manage to constitute his identity only in relation to the Other, to the object. On the other hand, the introduction of the Third throws the favored member of the binary opposition out of the established center of gravity. It is the shyness, as the basic peculiarity of the figure of the femme fatale, that proves to be interesting for the interpretation of the main character in the story "Neverna Tijana", because by portraying the figure of the fatal beauty, Jakšić introduces into its structure the elements that could be characterized as critical components of what represents the patriarchal model of society – attitude towards women, but also representations of national identity in Jakšić's era.

Key words: *Neverna Tijana, femme fatale, abjection, archetype, nationalism, love triangle.*

Маријана Б. Стојковић[1]
Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

УДК 821.163.41.09-31 Михаиловић Д.

МОТИВИ БОЛЕСТИ И СМРТИ У РОМАНУ *ГОРИ МОРАВА* ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

У раду се анализирају два доминантна мотива у роману *Гори Морава* Драгослава Михалиовића, мотив болести и мотив смрти. Издвајањем поменутих мотива као засебних у роману *Гори Морава* указаћемо на њихову заступљеност у оквиру наративног текста, што ће допринети разумевању феномена болести и смрти и њиховог доживљаја код свих ликова романа, а нарочито главног лика, код кога се они најупечатљивије рефлектују. Расположење које болест уноси у роман делује на све ликове, осликава се како физичким тако и психичким манифестацијама болесника и антиципира појаву мотива смрти. Залазећи у психичка стања ликова и односе, који су на том нивоу успостављени, Драгослав Михаиловић се још једном показује вештим познаваоцем људске психологије.

Кључне речи: мотиви, болест, смрт, тумачење, поетика, роман, Драгослав Михаиловић.

Када се осврнемо на целокупно књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића, једног од најзначајнијих представника једног новог таласа који је „запљуснуо" српску књижевност и који је назван *прозом новог стила*[2], с правом можемо закључити да писац као што је Михаиловић мора имати једну, како и сам истиче, сасвим личну књигу, која на изразито емотиван, сентименталан, носталгичан али и хумористичан начин, доноси колаж ретроспективних догађаја из периода детињства и младости Стевице, Стеве, нераскидиво повезаних са његовим породичним[3] окружењем и топосом као

[1] marijana.stojkovic@pr.ac.rs

[2] Љубиша Јеремић у својој *Прози новог стила* истиче да је књига „uglavnom posvećena problemima narativnog postupka koji je karakterističan za roman i koji i u pripovedačkim knjigama, u većini posmatranih slučajeva, teži oblikovanju određenih tematskih celina kakvim naša književnost nije ranije obilovala" (Jeremić 1976: 8).

[3] Говорећи о карактеристикама словенских народа, Натко Нодило издваја Србе и истиче да је „za rod i dom, i za svaki stepen srodstva, bilo ovo po debeloj, jal po tankoj krvi, u nas takodje prevršuje se mjera slavenskog ukupnog riječnog bogastva, pa je ovo znak, da je porodica srpska […] davnašnjoj najbliža" (Nodilo 1981: 6).

што је Ћуприја и њена околина[4]. Средину из које је и сам поникао писац је транспоновао у наративни текст (што је неретко чинио у оквиру свога стваралаштва), и, чини нам се, дочарао са толиком интензивношћу и инстинитошћу, да обичном читаоцу није нимало тешко да се лакоћом препусти свету прошлости и дечачких дана маленог Стеве, у коме латентно, проналазимо и самог писца романа: „Ja mislim da svaki pisac ima bar po jednu knjigu koja govori o njegovom deinjstvu. Moja takva knjiga jeste roman *Gori Morava*. U tom romanu ima tih emocija, iz detinjstva, iako mnogi detalji nisu autentični kao iz nekakve autobiografije. Ali emocije su autentične" (Hodel 2010: 45).

Позивајући се на Женетову терминологију наративних ситуација, важно је навести *ко види*/*гледа* (ко је особа чија тачка гледишта усмерава перспективу приповедања) а *ко говори* (ко приповеда) (Женет 1983: 114), односно, указати на то да се приповедање одвија у првом лицу једнине (хомодијегетички приповедач), из перспективе Стеве, наратора и главног лика романа, централне тачке наративног света[5]. Тачка гледишта се у роману често смењује и укршта[6], те глас наратора чујемо и из периода дечачких дана и из периода већ одраслог човека који се, као неко ко је већ давно отишао из родне Ћуприје у Београд (пре две деценије), суочава са оним што је тамо оставио. Из овакве перспективе приповедања „преображава стандардни приповедачки поступак хомодијегетичког типа усложњавањем позиције наратора развијајући причу у више праваца, што диктира специфичан однос наративне инстанце према садржају о којем приповеда" (Јовановић 2016: 13).

Гори Морава је једна сасвим лична књига, прича о пишчевом детињству у малом месту у Србији, тридесетих година 20. века. Таква Србија може постојати ма где у свету, али је мало писаца који су о томе говорили са толико љубави, толико нијанси и осећања (Михајловић 2000), наведено је у предговору једног издања[7] романа *Гори Морава*. Роман је објављен 1994. године и његову структуру повезују три дела, испуњена додатним и краћим епизодама.

> „Михаиловић се у овом роману бави како индивидуалним тако и колективних духом човека односно народа такозване „јужне пруге". Он настоји да у средиште приче постави период детињства, породично време и окружење те најважније чланове породице као кључне актере за обликовање радње у

[4] Јелена Јовановић запажа да називање Михаиловићеве прозе *прозом новог стила* „у роману *Гори Морава* показује добру страну таквог одређења" (Јовановић 2020: 161).

[5] „Сложеност Михаиловићевог приповедног поступка не почива само на опредељењу да започне роман наивном наративном инстанцом са којом преплиће перспективу одраслог човека, већ и на томе што током приповедања долази до вишеструког укрштања језичких и темпоралних равни као последицом дуплирања наративног фокуса" (Јовановић 2016: 14).

[6] „Наративна инстанца се, дакле, мења током романа (дечаштво – младост – зрелост)" (2016: 13).

[7] Односи се на издање романа коришћено у оквиру овог истраживања.

чему се открива се срж романа и породица као нуклеус једног национа. Сликајући своје родно место, Ћуприју, Михаиловић залази у биће нашег народа осећајући сваки његов дамар а путем лирских описа своје уже и шире породице и окружења, тексту даје пуноћу поетских квалитета и једну нову димензију обојену истинском емоцијом" (Стојковић 2022: 46).

У роману је читалац вођен кроз детињство и младост, који су обележени сиромаштвом, радом и смрћу, али и срдачном љубављу и непоколебљивошћу дечијег самопоуздања (Hodel 2020: 234).

Оно што је у овом истраживању у фокусу јесу два доминантна мотива која проналазимо у оквиру наративног текста и која чврсто утичу на његов ток и одређују смер којим ће се прича кретати. Сам почетак романа и поглавља у коме су, поред дечака Стеве, централни ликови његова мајка Лепосава и баба Велика, доноси моменте у којима се назире болест којом је сам наратор и главни лик маркиран. Док Стева фокализује догађаје око себе, он вешто гради портрет баба Велике из чијих ће се поступака наслутити њена изражена потреба да му увек помаже у игри са друговима и да га сматра најслабијим од свих[8] : „И, што би време више одмицало, постајала би отуд све бучнија и наметљивија" (Михаиловић 2002: 12). Такви поступци су код Стеве изазивали љутњу: „'Немој, мори!' довикивао бих јој кад ми досади. 'Немој тамо да причаш'" (2002: 12), и она би кулминирала у најузбудљивијим тренуцима игре. Дечја перспектива и сужен видокруг којим располаже Стева, доводили су до закључака пуних неразумевања и љутње „На то се заиста нема шта друго очекивати него да ти неки другар довикне: 'Е, нећу! Нећу овако да се играм!' И ја бих најзад потрчао плачући од очајања и, ломећи босим ногама питоме стабљике, дотрчао до тараба" (2002: 13), што јасно указује на то да мисаони капацитет ја-приповедача, па и језик на нивоу лексике и синтаксе сасвим одговарају узрасном добу детета које промишља и коментарише свет око себе (Јовановић 2016: 13). Касније ће, како ће и сам у коментарима објаснити, Стева разумети узроке таквог баба Великиног понашања, што ће и бити објашњено у поглављу „Отац долази": „И заиста, често сам поболевао. Тад би моја мама неког послала да ми позове оца [...] Он би ме онако издалека мрзовољно погледао. 'Опет?' 'Опет, дабоме', одговара она [...] 'Иди доведи доктора Томића'" (2002: 16, 17), Стевиног „водича кроз здравље".

Као што је случај са *Петријиним венцем,* и у овом роману исказана је Михаиловићева тежња ка честим увођењем доктора у наративних текст[9],

[8] „Уопштено је сматрала да сам најслабији, најнеспособнији и најглупљи, и зато редовно покушавала да ми помогне [...] Што не идете на утрину да бацате клис? Не само да болујете. Груди, будале, треба да вам раде! [...] Баш ми ти знаш, слинчо, Килави Радоване. Стално си болес'ан" (Михаиловић 2004: 12–15).

[9] Бавећи се ликовима болесника у приповеткама Лазе Лазаревића, Снежана Милосављевић Милић примећује да су ти ликови бројни и да је, као што у овом случају проналазимо аналогију са Михаиловићевим ликовима болесника у роману *Гори Морава* „са овим начином

што представља јасну реминисценцију на честе епизоде болести, којима је роман испуњен а које ће се све до самог краја низати. У њима се као главни актер поново појављује баба Велика[10], која различитим видовима традиционалне медицине, ритуала и бајања, покушава да спроведе „лечење од крајника" или „бајање од главе". Ови сегменти уводе роман у фоклкорну матрицу, која се показује погодном за реконструкцију различитих елемената обредно-обичајне праксе. Стојковић запажа да:

> „у поглављима *Бацање угљевља* и *Бајање од главе* Михаиловић детаљним описима ритуалне праксе бајања оставља податке о средини која је неговала архаичне облике народног стваралаштва и колективне свести[11]. Баба-Велика се у роману јавља као доминантан лик, жена која познаје и чува архаична и изразито табуисана знања из народне традиције" (Стојковић 2022: 48).

Садејство традиционалне медицине и индивидуалног магијског знања којим располаже баба Велика у Стевину свест бива транспоновано као делотворно и након изговарања различитих басми, излечење би уследило већ наредног дана.

У поглављу „Ујка Драги седи под јабуком"[12], које је, као и приповетку „Чија то душа овуда тумара", из збирке приповедака „Ухвати звезду пада-

обележавања и увођења ликова тесно повезан и сасвим одређен *хронотоп-болница* (истакла С. М. М.)" (Милосављвић Милић 2012: 79).

[10] „Sa baba Velikom upoznao je dečak još neke arhaične predstave, koje karakterišu i Petrijinu sliku sveta , uobličenu u romanu *Petrijin venac*. Ovaj magijski svet je ostao živ i tridesetih godina 20. veka u ruralnoj Srbiji, pre svega tamo gde je život bio direktno ugrožen. Iako, kada je dečak ozbiljno bolestan, 'mama' može slobodno da pozove doktora, ipak ona ništa manje poverenja ne poklanja isceliteljskim moćima baba Velike" (Hodel 2020: 234). Мајка се у роману јавља као централна фигура у Стевином животу. Иако не биолошка, за шта ће Стева сазнати касније, Лепосава је изграђена као лик пожртвоване, истрајне и брижљиве мајке, „стуба" на коме стоји цела породица. Она је традиционалним методама лечења (купањем и облогама од комовице) такође саучесник и помагач у Стевином лечењу, које спроводе доктор Томић и баба Велика: „У међувремену мама би ме пљуснула у велико дрвено корито пуно вреле, некакве љуте воде која штипа за очи. У њој би ме, рукама које су ме гребале, готово бесно окупала. Затим би ме читавог истрљала испраном машћу, после малог насиља обмотала ми око гуше комову облогу, умотала ме у чаршав и утуткала у црвен батистани јорган" (Михаиловић 2002: 22).

[11] У интервјуу који је 2016. године одрадио Роберт Ходел са Драгославом Михаиловићем, „na pitanje da li je Mihailovićeva susetka, koja je sa porodicom delila veliki deo bašte, praktikovala takve rituale, pisac je u razgovoru od 22. marta 2016. godine rekao da ih je spajao iz različitih iskustava i pričanja, ali da su oni bili sastavni element njegovog detinjstva [...] *[To je ona baba Velika?]* 'Pa jeste, bila je neka žena, koja se zvala Velika, da li je ona baš mene... gledala u žar ili je neka druga, ja ne znam' *[Ali su dolazile kod tebe kad si bio bolestan?]* 'Pa dobro, to je tu...Pa, to je ovako, kao susedni stan' (15. 11. 2016.)" (Hodel 2020: 234, 235).

[12] Пишући о аутобиографској прози у српској књижевности Весна Цидилко препознаје роман *Гори Морава* као аутобиографски а такође издваја кратку причу „Ујка Драги седи под јабуком" (која је, претходно објављена као приповетка, постала део романа) као „један пример из Михаиловиће кратке прозе, лирски текст емотивног тона са јасно препознатљивом биографском предлошком" (Цидилко 2019: 21).

лицу" (1983), транспоновао у овај роман, писац поново провлачи мотив болести. Описујући своју породицу и најдраже људе које је, како и сам каже, много волео а међу којима је ујка Драги, указује се на историју породичних болести које ће га неизоставно пратити током читавог живота. Ујак туберан и његова прогресивна болест у роману су приказани честим епизодама нерасположења, нервозе и потиштености али и физичких променама путем којих се болест манифестује. О узнапредовалој болести која лагано изједа његовог ујака, Стева делимично сазнаје док посматра и тумачи ујакове различите поступке („Касније он ће постати *наш јадни Драги*" (Михаиловић 2002: 64) као и поступке осталих ликова: „Из тога села на десет километара од нас, мој ујка Драги, увек са деда-Љубом, изненада је почео да силази чешће [...] Враћали би се тек после подне, најчешће нерасположени и јако уморни, једва би нешто од ручка чалабрцнули, па би на исти начин и отишли..." (2002: 61, 62) и из разговора деда Љубе и његова мајке Лепосаве, коме он сведочи упијајући сваку реч, који би помогла у склапању још једне коцкице у мозаику неразумевања[13]: „Деда и она већ су улазили у кућу, не примећујући да се око њих мувам и ја.

'У санаторију'? тихо понавља моја мама. 'Па шта ћеш, тато, да радиш?" [...] Онда се окрене лицем ка њој. Гледао је бледо-плавим очима са збрчканим капицама. 'Лепосава', тмурно изрекне, 'пропаде човек, Лепосава. Нема ништа од њега (2002: 67);

> „Једанпут кад су се онако нерасположени вратили из вароши, видео сам како су моја мама и мој деда нешто кришом разговарали. Она је подигла обрве с усправном бором у повијама и очима показивала према ујаку, као да поставља неко питање. Деда се на то осврне ка овоме, који зури некуд у страну, па намрштено одмахне главом и лупи се руком по чакширима" (2002: 63).

Интензивним увођењем мотива болести у текст, писац вешто обликује психолошке портрете свих ликова, а најупечатљивије приказује како се болест манифестује код оног најмлађег, Стеве. Путем дечије свести преламају се сви догађаји и граде сопствену представу о болести које имају дуг историјат: „Јер од исте болести, изгледа, некада је боловао и ујка Вељa, који је затим у светском рату постао официр" (2002: 67). Поетиком одевања и описом одеће ујка Драгог, писац истиче да је од тог истог, покојног ујка Вељe, ујка Драги добио на поклон нову сивомасилинасту официрску шајкачу, што ће сасвим симболично указати на истоветност болести од које су обојица боловали, туберкулозе. Промене у ујаковом изгледу наговештене су и дечаковим запажањима да је ујка Драги око врата почео да носи „упредено тамнозелено шалче, које више никад неће скинути ни за највећих врућина". Дечаковим оком запажене су и физичке појединости и промене у ујаковом изгледу:

[13] Кецојевић примећује да „дечак не зна од чега ујак заиста болује и да је оптерећен само његовом чворугом на челу 'налик на орах коштуњац'" (Кецојевић 2017: 353).

> „Био је блед и опао у лицу и са жилицама у очима, глас му је био слабачак и обично би ћутао, а лепим крупним шакама с перузавим длановима, а којих су му се љуштили доскорашњи тежачки жуљеви, замишљено би се пипкао по скрајнутој чворузи на челу налик на орах коштуњац, која га није ружила. Често је кашљао и повремено покушавао из гуше нешто да искашље [...] Више ми није дозвољавао да му прилазим нити да му се мотам у близини" (2002: 63).

Да писац вешто слика физичке манифестације болести показују и описи дана боловања стрица Станоја и оца Пере, који су читаоцима предочени из перспективе већ одраслог Стеве. Самртни часови Стевиног оца поново отварају арсенал народних веровања и обредно-обичајне праксе, те се у том светлу приказује његов прелазак са овог на „онај" свет и „лежећи у нечистој постељи, често је био у бунилу. Привиђале су му се разне животиње" (2002: 153). Оком приповедача поново уочавамо пријатеље и родбину који ишчекују лагано Перино умирање и након тога извршавају свеукупну припрему покојника (поново се указује на значај паљења свеће покојнику, купања, бријања, „чувања" све до сахране и уопште, строгог поштовања норми које прате посмртну обредно-обичајну праксу). Стева поново указује на детаље и појединости у изгледу покојника: „Управо су му на столу, где су га обичном крпом и сапуном мало пре тога и окупали, навлачили панталоне – ноге су му биле танке као трске – и на стопала с огромним ноктима навлачили му чарапе и ципеле" (2002: 164).

> „У лицу је видно опао и добио неку бледосивкасту боју, тако да му црне тачкице кожне нечистоће на јагодицама изгледају још упадљивије. Цела му је глава постала издуженија и испод плитке, нешто офуцане шубарице забрадио се тегет-шареном марамом; крајеве и чвор крије јој под капом. Говори тешко као да заплиће језиком, и, мада у кратком зимском капуту од предратног обојеног војничког шињела, делује мршавије" (2002: 138).

Указивање на стричево „забрађивање" и мараму коју носи око врата сигнализира на промену коју је Стева, као дечак, уочавао код ујка Драгог а која је сасвим сигурно указавила на болест и њено прикривање: „'Ма Бога ти', одговара, 'нешто ми, изгледа, расте. Отек'о сам'. Снажним кажипрстом с нечистим ноктом на четвртастој шаци сличној као у мога оца указује на подвезани подбрадак. 'Па не морају баш сви да виде. Нека мисле', помало шеретски објашњава, 'да ме боли зуб'" (2002: 138). Након сусрета са болесним стрицем, у поглављима која следе биће описане његове посете докторима, одлазак у болницу и дани у којима је приказан прогресиван развој његове болести „'Знате шта, ово је много опасно и он мора одмах' за Београд'" (2002: 140).

Писац залази у психичке процесе свих ликова, не само наратора, већ и самих болесника, који су „изузетно значајни за обликовање главног лика" (Милосављевић Милић 2012: 79) те је очито „да се могу анализирати јунаци који имају физичку болест и јунаци 'болесне' душе" (2012: 78) Честе проме-

не расположења, нервоза, нерасположење и отуђивање од околине („Више ми није дозвољавао да му прилазим нити да му се мотам у близини" (2002: 63) присутни су код ујка Драгог. Појава болести за њега је једнака предзнаку смрти која ће ускоро, засигурно уследити. „'На кола зна се 'ди ћеш да ме возиш', мрко би напомињао, на шта су се моја мама и деда љутили, јер воловским колима су возили и оне што су умрли на сењско гробље на брду према Иванковцу" (2002: 62), одговарао би када би изражавао непристајање на предлог деда Љубе да у варош силазе колима у које би упрегли волове. И стриц Станоје промишља о смрти коју наслућује током свог боравка у болници у којој је и он, као и остали, „за доктора Будаковића". И док га Стева бодри „'Држи се. Још су године пред тобом. То је болест као свака друга. Мораш с њом да се бориш'" (2002: 144), он уморно, безвољно и сетно, готово сасвим посустало, одговара: „'Не живи ми се. Умро би'" (2002: 144), што ће се двадесетак дана после овог сусрета и остварити.

Мотив смрти у роману провејава од самог почетка, како Џаџић примећује „у роману има смрти, много смрти које потресају нашег приповедача" (Џаџић 1995: 21). Већ од Стевиних дечачких дана, који су неретко бивали испуњени епизодама болести, присутан је страх од смрти која би могла да уследи уколико различите методе лечења баба Велике и доктора Томића не буду успешне. Пошто је „готово сваке године неко умирао" (Михаиловић 2002: 103) о смрти се стално шапатом причало, она је често настањивала не само Стевину породицу већ његово окружење и домове људи које је добро познавао:

„'А летос умрела баба Велика'. 'Како?' упитао сам збуњено. Још сам познавао сасвим мало живих који су умирали, већина умрлих за мене никад није била ни жива" (2002: 103), чиме се указује на дечју перспекиву приповедања и из које произилазе бројне непознанице о смрти и трећуци неразумевања појава и догађаја из окружења које су у вези са поимањем категорије смрти: „Стално су се спомињали неки велики који не постоје, нека деца које више нема" што је код самог Стеве изазивало неразумевање јер дечји спектар искуственог и сазнајног није могао да досегне до разумевања информација које су одрасли често пласирали: „'Јадна Деса', рекли би, „она би сад имала двајес' три године'. Како то, питао сам се. Прво нисам разумео како се то може имати двадесет три године а онда, то поготову, како нешто можеш у исто време и имати и немати" (Михаиловић 2002: 104).

Такође, приметно је присуство смрти за коју се уочава рестрикција у погледу информација којима наратор располаже, а којима је обележен већ од самог рођења, првенствено смрт за њега загонетне незнанке, а заправо његове биолошке мајке, Љубице. Затим, смрт баба Велике о којој Стеви информације пласира његова мајка, Лепосава, смрти деда Љубине деце које он помиње када схвати да ће она однети још једно његово дете, ујка Драгог („'Што место Мике – то је био мој ујка који је погинуо у рату - 'нисам на Кајмакчалан остао да ово више не гледам. Толика ми деца от'оше пре мене,

а ни ја се нисам наживео" (2002: 68), а касније смрт самог деда Љубе (којој је посвећено поглавље „Деда иде на далек пут") мајке Лепосаве, стрица Станоја и оца Пере, које су приказане из перспективе већ одраслог Стеве и које служе као повод за његов повратак у родну Ћуприју.

Описи предстмртних моментата везаних за чланове Стевине породице и посмртних обреда и обичаја у потпуности бивају уклопљени у фолклорну матрицу и традиционални модел патријархалне културе Срба[14], што роман *Гори Морава* уводи у архаичне слојеве и древно наслеђе погодно за реконструкцију. У њима се могу уочити „обреди прелаза" о којима је говорио Ван Генеп[15], те су неретко, као најзначајнији актери у оквиру обичајне праксе приказани старији људи који су били носиоци традицијских али и табуисаних знања. Стога су чести примери да се на самртној постељи приноси упаљена свећа која ће, према веровању, покојнику осветлити пут на онај свет „до анђела који долази са неба и одводи га на свом крилу" (Делић 2008: 347). Такође „у поглављу у коме дечак описује дан када је умро ујак Драги уочавамо да су устаљени облици обредно-обичајне праксе који се односе на смрт, транспоновани у уметнички текст. Из визуре дечака Стеве уочавамо слику даће која је типична за традицију нашег народа уз карактеристичне радње проистекле из ритуала – кућа пуна људи који седе и тихо разговарају окупљени око покојника, оних који му прилазе и крстећи се пале воштанице, дечак који прилази покојнику и љуби га у чело примећујући његове прекрштене руке, подвезану браду, одевеног у фермен, антерију, памучну белу кошуљу и чакшире" (Стојковић 2022: 56).

Поновно увођење романа у фолклорни образац може се уочити пажљивим читањем и у причи убиства кучке Калине, коју је Стевина породица доживљавала као свог равноправног члана, где Михаиловић у текст, уз мотив смрти, транспонује и мотив пса (детаљни описи животиње и њене психологије), што не представља усамљен случај у оквиру његове прозе[16], и која је, како Кецојевић добро примећује, „за смисао мотива смрти можда најилустрованија" (Кецојевић 2017: 358). Стојковић примећује да „у сцени у којој Михаиловић описује како је неко пуцао и ранио њихову кучку Калину а Лепосава је нашла на прагу куће сву окрвављену само не колико месеци након смрти Стевине праве мајке, Љубице, изражено је народно веровање које своје упориште има у митском арсеналу (болест долази као казна за тежак грех, свој или својих предака) (Делић 2008: 346) или да животиња која умре у дому на себе преузима лоше догађаје намењене члану породице. Призму кроз коју Лепосава гледа на свет објашњава Стевина реченица да је „'мама сматрала да то

[14] Натко Нодило истиче да „Naš narod, bilo to dobro ili zlo, spada u najbližnije čuvare starina svojih" (Nodilo 1981: 5).

[15] О томе детаљније видети у Арнолд Ван Генп *Обреди прелаза: системско изучавање ритуала*. Београд: СКЗ.

[16] На епизоде са овим мотивом наилазимо и у *Перијином венцу* и у *Трећем пролећу*.

има неке везе с том женом која је умрла. Као да је Бог због нечега кажњава, тако је веровала' (Михаиловић 2002: 120)" (Стојковић 2022: 56).

Бројне болести и смрти уносе у роман суморно расположење које се, и поред свеприсутног хумора којим роман обилује, транспонује и на читаоце романа. Смрт односи све чланове Стевине породице и она касније, већ одраслом Стеви, постаје једини повод за повратак у Ћуприју. Интензивирање мотива болести и смрти све до краја романа указује на њихово задобијање статуса теме и претварање у доминанту читавог романа (Кецојевић 2022: 357). Различита искуства са смрћу која су испунила Стевин живот и у којима је био посматрач, показаће се као судбински догађаји[17] од круцијалног значаја за његово формирање и сазревање, јер „umiranje drugih ljudi je jedino iskustvo smrti koje čovek zaista doživljava" (Bugarčić 2010: 146). „Дилеме једног дечака претвориће се у дилеме одраслог човека о егзистенцијалним питањима" (Јовановић 2016: 13) што ће касније допринети мирењу са вишом инстанцом која односи животе и чија је неминовност сасвим сигурна[18].

Нека од последњих поглавља романа у којима се Стева присећа смрти оца Пере и стрица Станоја, показује његово интензивано реаговање на бројне животне ломове, поразе чиме даје сажет одговор у виду псовке на ветру (2017: 360), која се у Морави, „мутној као орање"[19], прелама и проноси њоме. У Стевиној свести се кроз испрекидане детаље, асоцијације, опажаје сажима се мисао о смрти (Поповић 2011: 187) и он коначно разабира неминовност овоземаљског нестанка као и то да смо сви овде дошли „само зато да нас једном више ту не би било. То је све. Смисао је, можда, у оном што остављамо онима који ће тек доћи" (Киш 15). У томе „Зрео, одрастао човек са рационалним односом према детињству и прошлости увиђа сопствени положај у животу, обележен неизвесношћу, неразумевањем и страхом сличним онима које је и дечак-приповедач осећао" (Јовановић 2016: 13).

Чини се да и сам писац романа разумева да је од великог значаја да се неки од аутобиографских момената његове приче забележе и да се та сећања на дане детињства и младости испричају[20]. Бирајући Стеву за наратора и

[17] „Описи смрти и умирања су у исто време преломне тачке са становишта приповедачеве судбине" (Кецојевић 2017: 357).

[18] Промишљајући о смрти, у оквиру психоаналитичких истраживања категорије смрти, налази да сви себе доживљавамо као посматраче смрти и да заправо у властиту смрт нико не верује јер у несвесном делу себе носи идеју о бесмртности. Сопствену смрт уопште не можемо да замислимо (Frojd 2001: 41).

[19] У поглављу „Чија то душа овуда тумара", док изговара псовку, приповедач ће се, док хода обалама Мораве, „уверити да нема никога и питаће се чија га несрећна умрла душа походи" (Кецојевић 2017: 360).

[20] У роману *Гори Морава* Михаиловић исповедним тоном износи убедљиву причу о детињству, животу, човеку и смрти и на комплексан начин усаглашава својства традиционалног и савременог приповедног поступка, укршта перспективе приповедања, психолошки сенчи ликове, користи специфична стилско-изражајна средства и фолклорне форме, комбинује

главног лика романа, писац њему оставља одговорност да се својим гласом доживљено, ретроспективом исприча и да бројни аутобиографски моменти добију своју уметничку обраду у оквиру наративног текста. На тај начин је успостављна равнотежа између „фикцијски преиначеног властитог искуства и његове прозне ауторефлексије" (Киш 12). Филиповић с правом промишља да „будући да стваралачка машта почива на елементима живог искуства (које развија, преображава, надограђује), она инспирацији пружа, мада још у магленом, синкретичном облику, те *примарне елементе индивидуалног искуства*, да би их даљи напор духа естетски одабрао, заденуо у поетске речи и симболе, у присуства бића и природе самог дела" (Филиповић 2008: 261). С тим у вези, можемо истаћи да у овом Михаиловићевом романескном остварењу „откривамо ону неизрециву смисаону дубину у покушају интерпретативног досезања" (Милосављевић Милић 2012: 90) и проналазимо, оно што Ролан Барт назива „задовољством у тексту", које подразумева „pluralitet uživanja u pisanju i čitanju" (Bart 1975: 7), како за писца тако и за све читаоце.

На крају овог покушаја критиког расветљавања[21] неких аспеката Михаиловићеве прозе издвојених из романа *Гори Морава*, с правом можемо рећи да се мотиви болести и смрти издвајају као доминантни и да су у функцији учвршћивања и повезивања целокупног тематско-мотивског језгра романа. Усмеравање смрти на све ликове романа претвара се у константу која нашег приповедача и главног лика, Стеву, прати на животном путу и која се показује као неминовност и једина, неизбежна судбинска могућност за коју не постоји алтернатива.

Цитирана литература

Делић 2008: Делић, Лидија „Петрија – на двострукој периферији", *Зборник Матице српске*

за књижевност и језик 56/2. Нови Сад: Матица српска.

Јовановић 2019: Јовановић, Јелена. *Вештина приповедања – наратори прозног света Драгослава Михаиловића*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2019.

Јовановић 2016: Јовановић, Јелена. „Један поглед на роман Гори Морава Драгослава Михаиловића", *Књижевни магазин: месечник српског књижевног друштва*, год. 1, бр. 181/186. Београд, 2016, 13–16.

Михаиловић 2000: Михаиловић, Драгослав. *Гори Морава*. Београд: Лом, 2000.

исповедност и документарност и још једном потврђује катарзичну моћ приче и приповедања (Јовановић 2016: 16).

[21] На примеру романа као што је *Гори Морава* можемо подржати настојања херменаутичара и критичара да је један од најважнијих задатака „ући у текст, ући у писца, у структуру његове психе, у његов свет, ући у структуру духовног и у структуру друштвеног живота којима је припадао, ући у све релевантне структуре за живот дела за живот дела" (Милосављевић 1997: 286).

Милосављевић 1997: *Теорија књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.

Милосављевић Милић 2012: Милосављевић Милић, Снежана. „Ликови болесника у приповеткама Лазе Лазаревић", *Лаза Лазаревић живот и дело*. Београд: Српско лекарско друштво, 2012.

Поповић 2011: Поповић, Тања. *Стратегије приповедања*. Београд: Службени гласник, 2011.

Стојковић 2022: „Фолклорно наслеђе у роману *Гори Морава* Драгослава Михаиловића кроз призму теновске концепције о раси, средини и момента", *Српска баштина* VII/2. Никшић, 2022, 45-59.

Кецовић 2017: Кецојевић, Милица. „Роман Гори Морава Драгослава Михаиловића", *Годишњак – Филпозофски факултет у Београду. Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, год. 12. Београд, 2017, 347-362.

Киш: Киш, Данило. *Енциклопедија мртвих*. Предговор. Преузето са: https://sssvetiahilije.nasaskola.rs/files/fajlovi/%D0%B1%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B0%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0/%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B2%D1%80%D1%82%D0%B8%20%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%80%D0%B5%D0%B4/Danilo_Kis_-_Enciklopedija_mrtvih.pdf.

Џаџић 1995: Џаџић, Петар. „Фрагменти о Драгославу Михаиловићу", *Повеља: часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања,* год. 25, бр. 3, Краљево, 1995, 16-24.

Филиповић 2008: Филиповић, Вук. *Свет детињства у делу Боре Станковића*. Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић".

Bart 1975: Bart, Rolan. *Zadovoljstvo u tekstu*. Niš, Gradina, 1975.

Bugarčić 2010: Bugarčić, Katarina. „Motiv smrti u romanima Davida Albaharija", Polja: mesečnik za umetnost i kulturu, god. 55, br. 465, Novi Sad, 2010, 146 151. Преузето са: https://polja.rs/wp-content/uploads/2015/12/465-19.pdf.

Cidelko 2016: Vesna, Cidilko. „Dokumentarno i imaganirano u velikom ratu Aleksandra Gatalice", *Serbian Studier Research*, Vol. 7, no 1, Berlin, 2016, 123-133. Преузето са:https://www.academia.edu/33325901/Vesna_Cidilko_DOKUMENTARNO_I_IMAGINARNO_U_VELIKOM_RATU_ALEKSANDRA_GATALICE_Serbian_Studies_Research_vol_7_no_1_2016_123_133

Frojd 2001: Frojd, Sigmund. Mi i smrt, prev. Žarko Trebješanin. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2001.

Hodel 2010: Hodel, Robert. „Više sam voleo da slušam nego sam da pripovedam" (razgovor sa Dragoslavom Mihailovićem), Put po neprohodi: Dragoslav Mihailović. Beograd: Biblioteka grada Beograda, 2010.

Hodel 2020: Hodel, Robert. Reči od mramora. Dragoslav Mihailović – život i delo. Beograd: Laguna, 2020.

Marijana B. Stojkovic

Jeremić 1976: Jeremić, Ljubiša. *Proza novog stila*. Beograd: Prosveta, 1976.
Nodilo 1981: Nodilo, Natko. *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split, Logos, 1981.
Ženet 1983: Genette, Gerard. „Tipovi fokalizacije i njihova postojanost", Republika, br. 9. Zagreb, 1983, 114-131.

MOTIVES OF ILLNESS AND DEATH IN THE NOVEL GORI MORAVA DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

The paper analyzes two dominant motifs in the novel Gori Morava Dragoslav Mihaliović, the motif of illness and the motif of death. By singling out the mentioned motifs as separate ones in Gori Morava's novel, we will point out their representation within the narrative text, which will contribute to the understanding of the phenomenon of illness and death and their experience in all the characters of the novel, especially the main character, in whom they are most impressively reflected. The mood that the illness brings to the novel affects all the characters, it is reflected in both the physical and psychological manifestations of the patient and anticipates the appearance of the motive of death.
Going into the psychological states of the characters and the relationships established at that level, Dragoslav Mihailović once again shows himself to be a skilled connoisseur of human psychology.

Key words: motives, illness, death, interpretation, poetics, novel, Dragoslav Mihailović.

Сара Н. Стојановић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 821.521.09-31 Таками К.
821.111(73).09-31 Колинс С.
821(100).09

МОТИВ ИГРЕ СМРТИ У КЊИЖЕВНОСТИ (ОД КОШУНА ТАКАМИЈА ДО СУЗАН КОЛИНС)[2]

Предмет овог рада јесте мотив игре смрти и његов развој у савременој књижевности. Осврнућемо се на могуће почетке тог мотива, а касније и на његов уплив у поп-културу и све већу заступљеност како у књижевности тако и у другим медијима (попут серија, филмова, видео-игара). Фокус ћемо ставити на *Борбу до последњег*, познатију као *Battle Royale*, јапанског аутора Кошуна Такамија (高見 広春, Takami Kōshun) и *Игре глади* америчке ауторке Сузан Колинс (Suzanne Collins), које ћемо узети као репрезентативне примере романа у којима је мотив игре смрти заступљен. Посебну пажњу ћемо обратити на улогу коју игре смрти имају у оквиру дистопијског жанра и на њихову појаву као симбола за кулминацију окрутности фашистичког система. Циљеви рада јесу да компаративном методом утврдимо неке од главних карактеристика жанра књижевности са мотивом игре смрти, да увидимо у којој мери се овај мотив јавља као део веће критике фашизма, тоталитаризма и рата, као и да направимо кратки преглед историје овог мотива.

Кључне речи: *игра смрти*, *„Игре глади”*, *„Борба до последњег”*, *дистопија.*

1. Игра смрти – појам и почеци

Игре смрти су све чешћи елемент прича испричаних у разним формама – од књижевности, преко филмова и серија, до стрипова и видео-игара. Када је у питању стручна литература за књижевност, овај појам још није испунио простор који му свакако треба дати. Упркос мањку заступљености проучавања овог мотива, он налази своје место у вокабулару и рецепцији просечних читалаца. Чланци који препоручују најбољих 10 филмова са овим мотивом (*Collider*), дискусије на друштвеним мрежама које позивају кориснике да препоруче њихово омиљено дело са игром смрти (*Reddit*), па чак и листе књига са играма убијања[3] на сајтовима за оцењивање књига и писање приказа, попут *Гудридса*

[1] s.stojanovic-15875@filfak.ni.ac.rs

[2] Овај рад је рађен под менторством доц. др Мирјане Бојанић Ћирковић, доценткиње Департмана за србистику Филозофског факултета у Нишу.

[3] Игра смрти и игра убијања упућују на исти појам и могу се користити у истом контексту. Синонимне су.

(*Goodreads*), устаљена су појава. Може се приметити да је овај мотив више заступљен када се говори о филмовима, стриповима и видео-играма, али је његово место у књижевности незаобилазно. На сајту *ТВ троупс* (*TV Tropes*) под одредницом „смртоносна игра”[4] можемо наћи дефиницију која прича о играма смрти као о мотиву у ком су ликови форсирани да се такмиче у опасном такмичењу где би губитак за њих значио смрт. Радња је често смештена у релативно блиску будућност под владавином корумпиране владе, а игра је приказивана на телевизијским програмима крвожедним масама у духу „хлеба и игара”. Мотиви који се доводе у везу са игром смрти су и мотив елиминације играча, мотив јавног погубљења, мотив невољне борбе до смрти и мотив борбе до последњег. У наредним поглављима ћемо имати прилике да утврдимо још заједничких елемената за дела са овим мотивом.

Када је у питању прва употреба термина *игра смрти*, не можемо утврдити тачан почетак, али се термин *борба до последњег* (*battle royale*), након објављивања истоименог филма (насталог по узору на књигу), почео користити заједно са терминима *игра смрти* и *игра убијања* да означи жанр књижевне фантастике и других типова медија где група људи мора ући у окршај на живот и смрт, једни против других, док само један не остане жив (Хрецак 2023: 540). Ипак, смртоносне игре нису новост за људско друштво и, иако их можда нисмо тако називали у том тренутку, оне су постојале још у антици. Гладијаторске борбе биле су својеврсне игре смрти, иако се није сваки меч завршавао смрћу. Још један пример из стварног живота биле би средњоамеричке игре са лоптом, које нису саме по себи биле смртоносне, али се сматра да је исход игре одређивао људске жртве (*TV Tropes*). У свету сликарства можемо наићи на пример у виду слике „Шах-мат”[5] (1830) Морица Реча (Moritz Retzsch). На њој се налазе сотона и мушкарац који играју шах, док анђео чувар посматра мушкарца. Ова слика представља алегорију ђаволове борбе за човекову душу (*Christie's*).

Једну од првих појава у модерној књижевности можемо видети у новели америчког писца Ричарда Конела (Richard Connell) под називом „Најопаснија ловина”[6] (1924). У овој новели протагонист Санџер Ренсфорд, амерички ловац на крупну дивљач и пустолов, заврши на усамљеном карипском острву на ком бивши козачки генерал Зароф живи са својим слугом. Испоставља се да Зароф на том острву организује лов на људе, које сматра најопаснијом од свих ловина, те Ренсфорд мора да искористи своје ловачко знање и вештине како би преживео. Сматра се да је ово дело постало инспирација за многе друге књиге и филмове (*Spark Notes*), а постоји веза и са трилогијом *Игре глади* (Montgomery 2018).

[4] На енглеском: *Deadly Game*.

[5] На немачком: *Die Schachspieler*.

[6] О значају „Најопасније ловине” можете прочитати у раду „A Tale of Two Centuries: Richard Connell's 'The Most Dangerous Game'” (2018) Терија В. Томпсона (Terry W. Thompson).

Значајни су и дистопијски романи за младе Стивена Кинга (Stephen King) *Дуги ход* (1979) и *Тркач* (1982), које је написао под псеудонимом Ричард Бакман (Richard Bachman). У свету *Дугог хода* постоји догађај под истим именом чији су учесници момци тинејџерског узраста, а задатак им је да пређу дугачак пут на ногама, под ригорозним правилима чије кршење значи смрт, како би имали право да им се испуни једна жеља. Овим романом био је инспирисан и Кошун Таками када је осмишљао свој дистопијски свет у коме влада фашистичка влада у роману *Борба до последњег* (Хрецак 2023: 540). *Тркач* је пак прича која говори о Бену Ричардсу, оцу који жели да обезбеди новац за лечење своје болесне ћерке Кети и који то чини пријављујући се на ријалити емисију у којој учесник треба месец дана успешно да бежи посебно обученим ловцима и полицији. Сваки сат преживљавања значи повећање новчане награде, све до главне премије од милијарду долара. Оба романа део су колекције кратких романа Стивена Кинга под називом *Бакманове књиге*.

2. *Борба до последњег* – када животи деце изгубе вредност

Борба до последњег је једно од најутицајних дела са мотивом игре смрти. Овај роман жанровски припада дистопијском хорору (Хрецак 2023: 539). Радња романа одиграва се у Републици Велике Источне Азије, односно Јапану, који је у овом алтернативном свету изашао на страни победника у Другом светском рату. Година је 1997. Радња прати одељење ученика треће године средње школе које је изабрано да учествује у овогодишњем „Програму борбеног експеримента" – смртоносној игри у којој се очекује од њих да се међусобно убијају док не остане само један победник. Сваке године би 50 одељења треће године било насумично изабрано и тајно одведено на непознату локацију на којој би се Програм одржавао. Држава јавности Програм представља као експеримент и истраживање ради побољшања војне безбедности (отуда и назив програма, намерно усмерен на питање безбедности земље), а победник добија доживотна примања и честитку са аутограмом Великог диктатора.

> „Али, ако њихови животи служе за заштиту независности нашег народа, зар не можемо онда тврдити да ће се њихово месо и проливена крв стопити с овом прелепом земљом коју су нам оставили наши богови и тако живети с нама у вечности? [*Аплауз, талас навијања. Једноминутни прекид.*] Као што сви знате, наша нација нема систем регрутације. Војску, Морнарицу и Ваздухопловство, са својим специјалним одбрамбеним снагама, чине патриотске душе; сви су они млади добровољци, страствени борци за револуцију и изградњу наше нације. [...] Желео бих да Програм сматрате јединственим системом регрутације у нашој земљи" (Таками 2023: 37).

Након буђења на непознатој локацији, ученицима који учествују у Програму лоше вести саопштава инструктор Сакамоћи, који је оличење свих

негативних аспеката корумпиране државе и фашистичког система који њоме влада. Он, као њихов инструктор и водитељ Програма, представља и сам Програм. Активно учествује у заточеништву ученика, хвали се насиљем које је сам починио (силовао је старатељицу једног од главних ликова), убија ученицу због шапутања чак и пре почетка игре и учествује у клађењу на децу. Кулминација и заокруживање његовог лика види се у монологу који даје пред сам крај књиге, чиме објашњава свој став по питању ове игре смрти, који је уједно и став фашистичког режима и људи на власти.

> „Искористио сам везе да убацим своје дете у једну од престижнијих школа. Ја сам само људско биће. Али то што сам људско биће значи да морам да се повинујем одређеним правилима... О, тако је, ниси могао то да украдеш, а? Тајна агенда, такође, имала је информације о Програму. Сад ћу ти рећи, овој земљи је потребан Програм. Ствар је у томе што то уопште није експеримент. Хајде, шта мислиш зашто локалне вести емитују слику победника? Наравно, гледаоци би могли да се сажале на њега или њу, мислећи да један ученик вероватно није ни желео да игра игру, али није имао избора, него је морао да се бори са осталима. Другим речима, сви на крају закључују, никоме не можете веровати, зар не? Што би угасило сваку наду у уједињење и спровођење државног удара против владе, хм? И тако ће Република Велика Источна Азија и њени идеали живети вечно. Наравно, сви морају подједнако да умру зарад овог племенитог циља. Пренео сам ову мудрост на своју децу. Моја најстарија ћерка је сада други разред, и увек говори како ће жртвовати свој живот за Републику" (Таками 2023: 523).

Као осигурање да ученици неће побећи, на врат су им стављене металне огрлице које истовремено служе за њихово праћење и прислушкивање, али и као претња по њихов живот јер се у њима крије бомба. Свако од 42 ученика добија ранац у ком се налази мапа острва, компас, мало хране и воде, као и насумично оружје – од пиштоља и пушака, до панцира, локатора, виљушке итд. Након тога, ученици су препуштени себи, уз упозорење на забрањене зоне које ће ограничавати њихово кретање и правило да се мора десити бар једно убиство сваког дана, иначе ће се детонирати бомбе на свим огрлицама.

Република Велике Источне Азије је фашистичка земља, што је чињеница која је позната чак и нашим петнаестогодишњим ликовима, који експлицитно причају о њој као таквој. То је земља у којој је забрањено све што има везе са Америком, која је проглашена за непријатеља и о којој се причало као о империјалистичкој сили. Рок музика, дубоко повезана са Америком, такође је била забрањена – чак је и свирање гитаре сматрано непатриотском активношћу. Индивидуализам је дубоко потискиван, наглашавано је како су сви једнаки, у истој позицији, како је процес селекције за игру потпуно насумичан и како имају једнаку шансу да изађу као победници. „Овде важи мото 'Ја сам исти као и други, а други су исти као и ја.' Нема чега да се плашите" (Таками 2023: 53). У очима државе сви животи су били једнаки –

једнако безвредни. Дехуманизација деце-такмичара у овом свету огледа се и у чињеници да постоји елита која се кладила на њих и њихове шансе за преживљавање. Ипак, књига јасно приказује људскост сваког играча – добили смо увид у живот, начин размишљања, страхове и мотивације скоро сваког од четрдесет двоје ученика, чијим је перспективама писац посветио бар по једно поглавље.

Не треба се занемарити карактеризација Шује и Норико, јединих преживелих, који су успели да побегну од Програма уз помоћ пријатеља Шога. Обоје имају дубоку везу са уметношћу – Шуја је везан за музику (поготово рок музику која је симбол бунта и неконформисања), а Норико је везана за књижевност (у доба када су књиге биле строго филтриране од стране Владе) и желела је да постане учитељица. „Било је поетично. Чиста поезија. А онда је Шуја помислио – ох. Ово су Норикине речи. А речи су, заједно с музиком, имале невероватну, свету моћ" (Таками 2023: 492). Уметност као средство изражавања и дељења људског искуства стоји у суштој супротности са фашизмом, те њихово успешно бекство можемо посматрати као симбол надмоћи уметности над њим.

Слобода говора је била незамислива за становнике Републике Велике Источне Азије. Свако изражавање неслагања са начином вођења државе било је кажњавано смрћу. Свако ко говори против државе назива се екстремистом.

> „Ово је оно што они називају 'успешним фашизмом'. Где би другде на свету могао да нађеш нешто тако злокобно? Ова земља је била луда. Не само ова глупа игра, већ свако ко је показао макар и најмањи отпор према влади одмах је био уклањан. Владу није било брига чак и да си био невин, већ је настављала да баца застрашујућу сенку на животе свих који нису имали другог избора осим да се повинују њеној политици и који су утеху налазили само у малим стварима које је живот могао да понуди. Па чак и када су им одузимали оно што им је доносило срећу, па, једино што си могао да урадиш било је да се поклониш и трпиш" (Таками 2023: 179).

Програм служи држави да ојача своју власт над њеним становницима, он је симбол њене надмоћи, врхунац насиља над народом усмерен на најмлађе генерације, сејач страха и неповерења и изговор за одстрањивање неистомишљеника.

3. *Игре глади* – варница потребна за револуцију

Игре глади је уједно назив трилогије и њеног првог дела чија је радња смештена у будућност у којој постоји држава Панем, која је основана након огромне природне несреће у Северној Америци. Панем је подељен на 13 дистриката и Капитол, центар власти и моћи, који је, након побуне, сравнио

Дистрикт 13 са земљом и увео Игре глади као казну за остале дистрикте. „Које год речи користили, права порука је јасна. 'Погледајте како узимамо вашу децу и жртвујемо их и не постоји ништа што можете да урадите поводом тога. Ако померите прст, уништићемо сваког од вас до последњег. Као што смо уништили и Тринаестицу.'"[7] (Collins 2008: 19). Након тога, дистрикти су били приморани да сваке године пошаљу једног дечака и једну девојчицу старе између 12 и 18 година да учествују у игри до смрти где би се убијали међусобно. Сваки од дистриката специјализован је за производњу једног ресурса, али је већина њихових производа ишла Капитолу. У држави је владало опште сиромаштво, са изузетком у Капитолу, врховној власти која је све богатство држала у својим рукама.

Радња првог романа се дешава 74. године након побуне и за време 74. године Игара глади. Протагонисткиња Кетнис Евердин, становница најсиромашнијег Дистрикта 12, импулсивно волонтира како би отишла на Игре умесо своје млађе сестре, што је до тада било незамисливо за место у коме је живела. Њена храборст и даљи поступци за време Игара постају варница која је била потребна за револуцију и прекидање власти Капитола, које пратимо кроз целу трилогију.

Игре глади нису одувек изгледале исто, али је облик који су задобиле био намеран и пажљиво одабран. Од њих је направљен спектакл, ријалити програм. Децу из дистриката би довели у Капитол, где би их козметички сређивали, хранили најбољом храном, дали им простор да тренирају и покажу своје вештине творцима Игара, интервјуисали их... Све да би их на крају послали у арену, која се сваке године мењала и носила нове изазове, да их посматрају како се убијају. Становници Капитола не виде више ту децу као стварне људе, она за њих представљају само забаву и телевизијски спектакл. Емоционална затупљеност грађана Капитола и дехуманизација деце која учествују у Играма савршено се огледа у сцени из друге књиге, *Лов на ватру* (2009), где публика бурно реагује и направи немире јер се поделила (лажна) информација да је једна од такмичарки трудна. Живот потенцијалног нерођеног детета за њих има већу вредност него сви животи деце која су годинама учествовала у овом крвопролићу. „Публика није била у стању одмах да упије вест. Чују је, урезује им се у ум, потврђују је гласови људи око њих и тада најзад почињу да звуче попут крда рањених животиња. Почињу да стењу, вриште и дозивају у помоћ" (Колинс 2010: 200).

Сви играчи би били чиповани. Помоћу чипова се прати њихова локација на мапи, а за време трајања Игара постоји телевизијски пренос уживо који прати такмичаре свакодневно и без престанка. Константно праћење кре-

[7] У оригиналу: „Whatever words they use, the real message is clear. 'Look how we take your children and sacrifice them and there's nothing you can do. If you lift a finger, we will destroy every last one of you. Just as we did in District Thirteen.'"

тања трибута[8] и недостатак приватности није била само карактеристика арене, Капитол константно посматра све своје грађане. Кетнис сазнаје у *Лову на ватру* да је чак и шума која је била ван граница њеног дистрикта, а која је била њено уточиште, заправо под надзором у духу орвеловске атмосфере из романа *1984* (Petersson 2011: 9).

Битна улога Игара јесте и та да се постарају да не постоји никакво пријатељство ни савезништво између дистриката. Трибути у Играма глади, као представници својих дистриката, убијајући друге трибуте симболизују убијање дистриката међусобно. Будно око Капитола се такође стара да дистрикти не долазе у контакт једни са другима, што додатно доприноси јазу међу њима. Тензијама доприноси и чињеница да победник Игара свом дистрикту обезбеђује залихе хране за период од наредних годину дана, науштрб и на штету осталих дистрикта (Kasinja 2015: 24). Дижући тензије међу дистриктима и отупевши становнике Капитола на нељудскост Игара глади, Капитол је неко време успевао да спречи уједињавање потлачених колонија.

Првим актом Кетнисиног побуњеништва, који није мотивисан користи коју може да добије или преживљавањем, може се сматрати сахрана коју је приредила за такмичарку Ру са којом се удружила јер ју је подсећала на своју млађу сестру. Емпатија и разумевање које су њих две делиле била је реткост за људе из различитих дистриката и сушта супротност Капитоловој пропаганди. У *Лову на ватру* постоји сцена након нереда који су настали због најаве трудноће у којој се сви трибути ухвате за руке као пркос капитолу и као корак ка уједињењу потлачених и повратку слободе. Колективна снага и напор је оно што им и донесе мир на крају последње књиге *Сјај слободе* (2010).

4. Заједнички елементи код игара смрти у роману *Борба до последњег* и трилогији *Игре глади*

Приметили смо нека заједничка места када је у питању мотив игре смрти у *Борби до последњег* и *Играма глади*. Дистопијски свет уско је везан за појам игре смрти. Постојање игре смрти у недистопијском свету делује незамисливо, ипак је игра смрти нешто уско везано за насиље, губитак живота, екстремне услове, мањак слободе и воајеризам. Тоталитарни режим и фашистичка власт која насилно тлачи своје становнике још су једна битна карактеристика. Дистопија и фашизам иду руку подруку. У свом есеју „Ур-фашизам" (1995) Умберто Еко (Umberto Eco) прича о карактеристикама које се могу уочити код фашистичких покрета. Неке од тих карактеристика су: ограничавање изражавања аналитичности и критичког мишљења, односно забрана било каквих критика система (људи који су изражавали неслагање у

[8] Учесници Игара глади. *Tribute* на енглеском дословно значи данак.

оба дела били су слати у кампове, мучени и убијани), уздизање националног идентитета који је уско везан за постојање његових непријатеља (у *Борби до последњег* непријатељ је Америка), елитизам и хијерархија, где свако презире људе који су му подређени (елитна класа у *Играма глади* су људи из Капитола, док је у *Борби до последњег* елитизам приказан кроз размишљања имућније деце) и величање херојске смрти (у *Играма глади* се очекује од трибута да се боре и умру због греха својих предака, а за славу свом дистрикту, док се у *Борби до последњег* од деце очекује да умру ради побољшања државне безбедности).

Игре се користе као казна и као начин да се одржи апсолутна контрола над народом стварајући немир, неповерење и страх у својим становницима. Учесници игара су деца – група људи која би требало да је најудаљенија од насиља и грозота света. Могуће објашњење је да се на тај начин посебно истиче окрутност игара и света и лакше дође до саосећања са оним кроз шта ликови пролазе. Учесници невољно учествују и постоје мере да осигурају њихово учествовање, чиповање у *Играма глади* и огрлице у *Борби до последњег*. Постоји елемент клађења на такмичаре, њиме такмичари губе људскост у очима других и долази до дехуманизације. Владајућој класи је битно само како могу у потпуности да искористе игре смрти. Игре смрти су јавне и снимане, иначе не би могле да испуне своју сврху. Разлика је у томе што су Игре глади емитоване свима, док су снимци Програма били резервисани за званичнике и људе који су се кладили.

Игра смрти као средство за истраживање моралног и психолошког аспекта ликова такође има значај. Она пружа писцу могућност да испита многе моралне теме и да се позабави људском психом. Нека од главних питања су: *да ли убити, да ли уопште учествовати у игри, како веровати другима*... Постоји морална дилема: шта је боље – опстанак или нечиста савест због убиства. У *Борби до последњег* ова питања су темељно истражена захваљујући великом каталогу ликова, док је у *Играма глади* фокус на Кетнис Евердин у чијој смо глави од почетка до краја трилогије. На крају, можемо закључити да игра смрти постоји као симбол врхунца фашизма и тоталитаризма, узевши у обзир горенаведене аргументе. Као врхунац и у смислу ескалације која је достигла свој врх у свим најгорим особинама које фашизам носи и у смислу игре смрти као својеврсног огледала стања тог друштва под фашистичким режимом, где екстремна правила која важе у игри важе и у правом животу. Тек по окончању игара долази се до жељеног мира, што можемо видети у *Сјају слободе*, када се уместо да се деца из Капитола подвргну новим Играма глади ради освете концепт Игара одбацује и Панем ступа у период мира и зацељења.

5. Свет књижевности након Такамија и Колинс

Када су у питању књижевна дела настала после *Борбе до последњег* и *Игара гладi*, можемо издвојити *Гримизни лавиринт*[9] (1999) Јусукеа Кишија (貴志 祐介, Kishi Yūsuke) по сличности са елемнтима игре смрти. Међутим, осим њега, тешко је наћи књижевна дела која имају више заједничког са делима о којима смо причали, чешћа је појава да постоји блажа инспирација или да су имплементирани само неки елементи онога што је карактеристично за ове игре смрти. Нека од тих дела су *Тестирање* (2013) Џоеле Шарбону (Joelle Charbonneau), *Три мрачне круне* (2016) Кендаре Блејк (Kendare Blake), *Атласова шесторка* (2020) Оливи Блејк (Olivie Blake), *Кости пропасти* (2021) Саре Рохли (Sarah Raughley), *Лор* (2021) Александре Бракен (Alexandra Bracken), *Сви ми зликовци* (2021) Аманде Фуди (Amanda Foody) и Чарли Лин Херман (Charlie Lynn Herman), *Немоћна* (2023) Лорен Робертс (Lauren Roberts), *Бесмртне чежње* (2023) Клои Гонг[10] (Chloe Gong) итд.

6. Игре смрти ван оквира књижевности

Осим у књижевности, мотив игре смрти утврдио је своје место и у другим медијима. Када су у питању филмови, имамо примере као што су франшизе „Тестера" (2004–данас) и „Коцка" (1997–2004), који припадају хорор жанру. Ипак, највише примера овог мотива срећемо у делима насталим на простору источне Азије, поготово Јапана. Чест је случај прављења филмова и серија по узору на њихове стрипове, те наилазимо на примере као што су филм „По божјој вољи" (2014) и серију „Алис у граничној земљи"[11] (2020–2022). У филму „По божјој вољи" ученици буду увучени у игру смрти без њиховог пристанка, не знајући циљ ни сврху, и форсирани да прихвате фантастичне и натприродне елементе игара као њихову нову свакодневицу. „Алис у граничној земљи" прати мало старије ликове различитих доба који су се мистериозно појавили у свету скоро пустог, алтернативног Токија, где, како би добио визу да продужиш свој живот на неколико дана, мораш учествовати у смртоносним играма и сакупљати карте за играње. Незаобилазна је и јужнокорејска серија „Игра лигње" (2021). Фокус серије је на тајном такмичењу у ком учествују сиромашни и људи у дуговима како би освојили око 45 милијарди вона. Они се такмиче у играма из њиховог детињства, али губитак у игри значи смрт за њих. Серија је својеврсна критика капитализма, великих класних разлика и владајуће класе.

[9] На енглеском: *The Crimson Labyrinth.*

[10] Називи на енглеском, редом: *The Testing*, *Three Dark Crowns*, *The Atlas Six*, *The Bones of Ruin*, *All of Us Villains*, *Powerless*, *Immortal Longings*.

[11] Називи на енглеском: *As the Gods Will*, *Alice in Borderland*.

Занимљиви су и примери стрипова *Каиџи* (1996–данас) и *Игра лажова*[12] (2005–2015). *Каиџи* прати истоименог главног лика који је игром случаја упао у коцкарске дугове и покушава да их коцкањем отплати. Међутим, мафија која води тајни коцкарски ланац није нимало наивна и свака игра постаје све опаснија. *Каиџи* је прича о истрајности, сналажљивости и реално приказује како лако неко може доћи у такву ситуацију и развити зависност. *Игра лажова* има више фигуративни приступ игри смрти, главна казна неуспеха јесте да изгубиш новац и упаднеш у велике дугове. Међутим, то је за неке од ликова једнако смрти. Мотив игре смрти је оставио траг и на визуелне новеле – дигиталне интерактивне фикције које су блиске видео-играма и код којих ниво интерактивности варира (*Wikipedia*). Серијал „Данганронпа" (2010–2017) је један од најпознатијих у овом жанру. У овом серијалу играш као један од ученика средње школе за надарене ученике „Врх наде" у којој си заједно са својим друговима из одељења (којих се не сећаш) заробљен и форсиран да учествујеш у смртоносној игри. Решавање убистава и истраживање мистерије која окружује ваше заточеништво су главни аспекти приче док имаш могућност и да боље упознаш своје другове из разреда. Централне теме су нада и очај, док је последњи део обрадио и теме истине и лажи. „Данганронпа V3" је такође метакритика саме себе, жанра игара смрти и нас као њихових конзумената и поставља питање шта конзумирање овакве фикције говори о нама и где је граница између фикције и стварности. „Твој ред да умреш" (2017–данас) прати средњошколку Сару која бива киднапована заједно са својим пријатељем Џоом. Њихови нападачи су их закључали у затвореном простору са групом људи различитог узраста и професија и форсирали их да учествују у игри „Глас већине", где морају изгласати једну особу да умре. Још један значајан серијал јесте „Без могућности за бекство"[13] (2009–2016). У овом серијалу мораш да решаваш разне задатке како би побегао из заточеништва на време и избегао смрт када тајмер истекне.

7. Закључак

Установили смо могуће почетке појаве овог мотива у модерној књижевности у примерима *Најопаснија ловина*, *Дуги ход* и *Тркач*. Посматрали смо мотив игре смрти у делима *Борба до последњег* и трилогији *Игре глади* и установили сличности које ова два дела имају у том погледу. Сагледали смо политички контекст света ових дела, па се на крају осврнули на присуство мотива у даљим књижевним делима и осталим медијима.

[12] На енглеском: *Kaiji*, *Liar Game.*

[13] На енглеском: *Zero Escape*.

Литература

Хрецак 2023: Хрецак, Дина. „Краљевска битка". Кошун Таками. *Борба до последњег.* Београд: Танеси, 2023.

Еко 1995: Eco, Umberto. Ur-Fascism. *New York Review of Books.* 1995. <https://sites.evergreen.edu/politicalshakespeares/wp-content/uploads/sites/226/2015/12/Eco-urfascism.pdf> 2. 5. 2024.

Касиња 2015: Kasinja, Kirby Chinsinsi. *The Theme of Class in Suzanne Collins' The Hunger Games Trilogy.* Zomba: Chancellor College, 2015.

Монтгомери 2019: Montgomery, Abigail L. A Most Powerful Influence: Tracking Richrad Connell's "The Most Dangerous Game" through Suzanne Collins's *Hunger Games* Trilogy. *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 32(4), 2019, 253–256.

Петерсон 2011: Petersson, Sara. *"The Hunger Games" by Suzanne Collins: Entertainment or Social Criticism?* Lund: Lund University, 2011.

https://www.reddit.com/r/NetflixBestOf/comments/o3bm66/discussionadd_to_my_growing_list_of_death_game/ 5. 5. 2024.

https://www.sparknotes.com/short-stories/the-most-dangerous-game/context/ 5. 5. 2024.

https://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/DeadlyGame 5. 5. 2024.

https://en.wikipedia.org/wiki/Visual_novel 5. 5. 2024.

https://www.christies.com/en/lot/lot-1543688 2. 5. 2024.

https://collider.com/best-death-game-movies-shows-ranked/ 5. 5. 2024.

https://www.goodreads.com/list/show/4268.Games_of_Death 5. 5. 2024.

Извори

Колинс, Сузан. *Лов на ватру*. Београд: Алнари, 2010.

Колинс, Сузан. *Сјај слободе*. Београд: Алнари, 2011.

Таками, Кошун. *Борба до последњег*. Београд: Танеси, 2023.

Collins, Suzanne. *The Hunger Games*. New York: Scholastic Press, 2008.

Fakumoto, Nobuyaki. *Gambling Apocalypse: Kaiji*. Portland: Denpa, 2019–2021, Vol. 1–3.

Sara Stojanović

THE DEATH GAME MOTIF IN LITERATURE (FROM KOUSHUN TAKAMI TO SUZANNE COLLINS)

The subject of this paper is the death game motif and its development in modern literature. We will look at the possible first appearances of this motif, and later at its emergence in pop culture and its prevalence in literature and other media

(such as TV shows, movies, video games). The focus will be on the novels *Battle Royale*, written by the Japanese author Koushun Takami, and *The Hunger Games* trilogy, written by the American author Suzanne Collins, which we will consider representative examples of novels in which the death game motif is present. Special attention will be paid to the role death games have in the dystopian genre, as well as their appearance as the symbol of culmination of the cruelty embedded in the fascist system. The goals of this paper are to determine some of the main characteristics of the death game literary genre using comparative methods, to see to what extent this motif appears as a part of the bigger critique of fascism, totalitarianism and war, and to put together a brief overview of the history of this motif.

Key words*: death game*, *"The Hunger Games"*, *"Battle Royale"*, *dystopia.*

Теодора Новаковић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима

УДК 821.163.41.09-31 Десница В.
82.09-94

ОД АУТОБИОГРАФИЈЕ ДО АУТОИРОНИЈЕ: ДАМАРИ ПРОСВЕЋЕНОСТИ У РОМАНУ „ПРОЉЕЋА ИВАНА ГАЛЕБА" ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ

Предмет и тема рада обухватају на први поглед разнородне категорије прозног искуства. Аутобиографијом „Живот и прикључења" (1783) Доситеја Обрадовића, родоначелника српске просвећености, започиње процес наратизације *концепта просвећеног бића* унутар српске културе. Дијахронијским сагледавањем, предмет овог рада биће исказан реактуелизовањем јединственог концепта просвећености на примеру жанровски и поетички другачије обликованог двадесетовековног романа-есеја Владана Деснице „Прољећа Ивана Глеба" (1957). Питање реактуализације односи се на откривање дијалектичког процеса унутар саме иманентне природе просвећености, чије се импликације увиђају тек са појавом модерног искуства у књижевности. Теоријским сазнањима утемељеним на учењима Теодора Адорна, Макса Хоркхајмера и Мишела Фукоа, покушали смо да на примеру Десничиног романа из 1957, одгонетнемо, како се кроз обликовање субјективитета Ивана Галеба, разоткривао идеал просвећеног бића, показавши тиме доминацију елемената сопствене саморазградње и сумње.

Кључне речи: просветитељство, аутобиографија, модернизам, наративни идентитет, егзистенцијализам, сопство

1. Субјективност и просвећеност

Одувек је постојала потреба да човек самог себе разуме. Када би настојао да отпочне тај процес, било је потребно некоме, обично другим људима, предочити свој пут до саморазумевања. Зато аутобиографија (грч. Αντος – сам, βιογραφια – животопис), дефинисана као књижевно-научни жанр у типологијама књижевних жанрова, представља „опис сопственог живота од рођења до тренутка писања или само одређених етапа живота (детињство, младост)" (Живковић 1992: 61) Још од антике постоје примери да је овај жанр одувек био суспрегнут са *искуством,* онога који сам пише свој животопис, када бисмо дословно превели грчки извор. Такво проживљено искуство, изузетно је различито за сваког човека понаособ и одлика је аутентичности

[1] teodora.novakovic99@gmail.com

живљења. Није, међутим, аутентичност једна одлика искуства. Потребно је проћи кроз живот, емпиријски и афективно доживети свет. Зато свако од нас поседује сопствено разумевање живота, сопствену *оптику* којом посматра *свет објективних, чулима доступних* ствари – платонски речено. Просветитељство је поставило високе циљеве узимајући за пресудне факторе самоспознања *искуство* и животно делање кроз употребу *разума*. „Sapere aude! Imaj hrabrosti da se služiš sopstveni razumom!" (Kant 1974: 43) Користити сопствени разум значило је критички расуђивати о свету и у Доситејевој филозофији. Зато је у *Животу и прикључењима* морао да се деси *преврат, промена* које ће означити почетак нечег *непознатог*, како за младог Доситеја који чином бекства из манастира преноси својеврсну поруку – он постаје носилац *духа* једне епохе. „На истин начин, о чем год мислимо расуждавати, не ваља се нимало страшити, него сваку сујеверицу одбацити, слободно приступити богоданим разумом изблизу и са сви[х] страна гледати и познати." (Обрадовић 2007: 47) „Просвећеност отклања све догматске остатке Средњег века који до Новог доба допиру." (Костић 1952: 115) У борби против сваке врсте традиције, сујеверја и догме просветитељство је саобразило себи претходне револуционарне филозофско-системске побуне против латинског средњег века. Из свега тога изродиће се изразити антиклерикализам, који ће тада изворе сазнања тражити у науци и њеним секуларним институцијама.

> „Француски философи XVIII века дубоко верују у напредак, то јест у ширење научног погледа на свет, од физике до психологије, морала и човековог друштвеног живота. Њихову борбу против откривене религије, а понекад против сваке религије, делом треба приписати убеђењу да је религија, било откривена, било религија уопште, непријатељ интелектуалног напретка и слободног и отвореног коришћења ума." (Коплстон 2014: 8)

Секуларни ток људске историје, од 17. века преко просветитељства до наше савремености, полагао је велике наде у човека – *мислећег субјекта,* који постаје репрезент научног погледа на свет. Данас ће, затим, наша савременост, експликативно побијати сваку реч о могућности да се објасни отворено, свевремено питање о томе *шта је субјекат*. Говорећи о задовољству анализе текста, Ролан Барт ће запазити: „Тада се можда враћа субјект, не као илузија, већ као *фикција.* Извесно задовољство извлачимо из начина замишљања *индивидуума,* измишљања последње фикције, од најређих: фикција идентитета." (Барт 2010: 141) О фикцији/фикционализацији идентитета полемисало се од међуратног периода све до данашње, савремене ситуације. Наводећи Барта, нисмо желели да испустимо основну нит рада, већ да наговестимо двадесетовековна, спекулативна питања идентитета, који ће се у постмодерним тумачењима дефинисати као *плутајући субјект* (Владушић 2016 : 502) Феномен *плутајућег субјекта* карактеристичан за постмодерно искуство, постаје наслућен у Десничином роману *Прољећа Ивана Галеба*. Антрополошка наратизација и дефинисање плутајућег субјекта, видљива је

у метафоричној слици „љескања бића и небића", која очитује човекову универзалну позицију између времености и бесконачности.

> „Човјек. Горостасна трагична фигура на позадини агронично раскрвављеног хоризонта, на самом размеђу између двију провалија: провалије бесконачности и провалије смрти и мрака. Груд му пун лескања бића и небића, у њој се мотају смрт и бесмртност, сад ухваћене укоштац, сад обујмљене у загрљај." (Десница 1997: 92)

2. Дијалектика самообликовања – просвећености наспрам модерности

Зарад постављене тезе о *дијалектици просвећености,* о којој пишу Т. Адорно и М. Хоркхајмер, потребно је структурално издвојити просторно-временске модусе по којима осцилира естетска вредност књижевног дела. Дихотмија *време – простор* представља значајну и симтоматичну улогу унутар расветљавања промена једне парадигме. „*Време* младости, у коме наша крв ври и мисли непрестано лете, не дозвољава нам доста постојанства да се сами са собом забављамо и да од себе далеко одлазимо." (Обрадовић 2007: 23) У предисловију своје аутобиографије, Доситеј Обрадовић напомиње *питање времена*, то јест, временских раздобља једног животног циклуса. Таква парцелизација времена на периоде младости, одраслог/зрелог доба и старости, позната је од античких времена писања (ауто) биографија, откривајући посредну важност поделе на целовитог животног искуства на животне циклусе. Одувек се писало полазећи од једне временске тачке (обично старости) гледајући уназад, на проживљено, искушено, кроз реминисценције унутар самопреиспитивања. Узевши поделу животног циклуса на етапе, можемо говорити о темпоралној равни књижевног дела, какво представља *Живот и прикључења* (1783). *Време и човек у времену,* парадигматичне су компоненте наратива о себи. Кретање кроз живот и промене које постају саставни део делатног суделовања у животу, у зависности од животног доба и искуства, творе различите погледе човека на свет. Зато аутобиографија представља својеврсан *солилоквиј* појединца са својом (пре) живљеном прошлошћу. „Свака аутобиографија – па макар се ограничавала на чисто припиведање – је аутотумачење (подвукла Т. Н.) Стил је овде показатељ односа између скриптора и његове сопствене прошлости, као што истовремен одаје пројекат, усмерен ка будућности, једног специфичног начина да се човек разоткрије другима." (Старобински 1990 : 46)

Потребно је, дакле, изабрати временско полазиште које ће остварити дистанцу према *Ја* из прошлости, односно некадашњег себе посматрати у равни објекта. То би значило да *Ја-сада* није истоветно са *Ја-некада.* Између ове две тачке идентитета, протекло је време, чиме се успоставља *осећање непрепознавања* или *осећање неидентификације* са сопственим *Ја* из про-

шлости. Код Доситеја, већ на почецима приповести о себи, видимо својеврсно одбацивање себе из младости, зарад глорификовања себе, као зрелог, а понајвише *просвећеног бића*. Такво просвећено биће прати *сазнање,* које је стечено изласком из живота самоскривене незрелости и окретању ка самосталној употреби датог разума. (Кант 1974 : 43)

> „Тридесет и осам моји(х) прошасти(х) година напомињу ме да је подне мојега живота преминуло и да се к вечери приближавам. Сада познајем да човек у младости, не обзирући се нимало на своје недостатке и несовршенства, жели смо и говори: 'Камо срећа да су наши стари паметнији били!' У тридесет година почиње сумњати да није ни сам доста паметан био. Око четрдесет година не двоји више; види да није најпаметнији био, обаче намерава и нада се да ће се исправити, док и старост дође." (Обрадовић 2007 : 23)

> „Средишњи, главни дио живота, његова срчка, његова језгра, сад ми се чине тако неважни, тако небитни! С трпњом се сјећам тога доба јетких страсти, тих грозница хтијења, тих немира крви, и презавог сна на презнојеним узглављима жудња. С језом мислим на године када је мноме харало самољубље и необуздано осјећање себе." (Десница 1997 : 85)

Издвојена два сегмента из *Живота и прикључења* и *Пролећа Ивана Галеба* примери су различитог одношења према значају животних циклуса у зависности од поетичко-идеолошке предоџбе, која се формира као последица духовних стремљења једнога времена. Просветитељско и модерно доба, овако сучељени изабраним одељцима из књ. дела, показују међусобно несагласје и велику, оптички речено, изврнуту слику. Да ли ће читав роман Владана Деснице, бити једно својеврсно извртање просветитељских образаца зарад добијања доказа да се урушио један *идеални конструкт* грађанско-позитивистичке провенијенције? За Доситеја младост и детињство представљају добра бесловесности и неразумља, док Иван Галеб „...и своје садашње стање равно надовазујем на доба дјетињства." (Десница 1997 : 85)

Промена, која се одвила у два века трајања јаке струје секуларне традиције у Европи, дешавала се постепено и неуочљиво за савременике постреволуционарне доктрине. Писање исповедних жанрова било је у служби дидактике, као пресудне науке која је учествовала у изградњи система идеологија тога времена. Зато је аутобиографија, и други књижевно-научни жанрови су имали своје структуралне законитости, по којима су *Наративно Ја*[2], док пише аутобиографију, увиђа раскорак између различитих тренутака свога живота, те се оно критичко-полемички односи према себи, тј. свом некадашњем *егзистенцијалном Ја*. За Доситеја Обрадовића, носиоца нових рационално-просветитељских *идеја о воспитанију человека,* неминовно је да младост представља инфериорно доба незнања, острашћености и заслепљености. Његов глас проговара као весник идеологије једнога раздобља. Тај

[2] Теримине наративно и езистенцијално Ја изводи Жан Старобински у свом тексу „Стил аутобиографије".

просветитељско-буржоаски дискурс, из кога проговара Доситејев аутобиографски глас, Мишел Фуко ће у свом тексту *Поредак дискурса* разложити на три велика система истине искључивања: забрањену реч, искључивање лудила, вољу за истином (Фуко 2007:15). Сагледавајући просветитељско-дидактичне идеје, које је однеговао дух и идеологија осамнаестовековног раздобља, у славу досезања истине, можемо се усагласити са Фукоовим становиштем да је, воља за истином у 18. веку, била, у ствари, један од система искључивања: „Ipak ova volja za istinom, poput ostalih sistema isključivanja, počiva na institucionalnoj podršci: ona se u isti mah pojačava i sprovodi od strane čitave mreže praksi, poput pedagogije, naravno, i sistema knjiga, izdavača, biblioteka, nekadašnjih učenih društava i laboratorija danas." (Фуко 2007: 15) Потребно је, међутим, истаћи да није само 18. век имао своју потребу да идеолошки утопи све у једноимени и једнофункционални поредак. Свака епоха има исту тежњу, да спроведе унификовање мноштва у једно – то је унутрашња тенденција система, као таквог. Фуко ће, наиме, у даљем објашњењу вољу за истином довести у непосредну везу са појмом жеље и моћи. Преплетеност појмова и њихова међусобна условљеност сугерише да је поредак дијалектички концептуализован у равни жеља – истина – моћ, те да ће се једна моћ поново саобразити у *жељи за истином.*

Доситејевско аутобиографско *Ја* својом рационалистичко-просветитељском идејом о концепту откривања себе и проналажења сопственог пута кроз (само)образовни процес, осликава духовну позицију Доситеја Обрадовића, која је изродила један особен, идеолошко-епохални дискурс изражен у *идеји просвећеног бића.* (Ломпар 2000: 429) Тај дискурс није нужно негативно означен, он је природан продукт великог нововековног заокрета и револуционарних жеља да се неутралише сваки остатак средњевековног, митско-мистеријског осећања света. (Хоркхајмер – Адорно 1974 : 10)

Када се вратимо на темпоралну раван и упоредимо аутобиографију *Живот и прикључења* са модернистичким романом, какав је роман *Пролећа Ивана Галеба* Владана Деснице, запазићемо значајну разлику, пре свега на нивоу структуре ова два књижевна дела. Структурална архитектоника ослобађа јасне знаке да су у питању два раздобља, као и два различита жанра (аутобиографија и модернистички роман), по много чему различита, да она противрече једна другом на многим плановима, али да се, по неминовности кретња духа, 20. век саглашава са са оним наслеђем које се интерполирало у његовом духу, управо га учинећи веком *модерног искуства*. Модерно искуство изникло је на згаришту просветитељског односа према миту, бива изграђено у тренуцима друштвено-економског узлета са почетком Друге индустријске револуције и одраз је да су прегнућа осамнаестовековних идеја о напретку резултирала технолошком експанзијом, са почетка 20. века.

> „Кант удружује наук о неуморном напорном напредовању мишљења у бесконачно с указивањем на његову недостатност и вјечну ограниченост. Поука коју даје је пророчанство. Нема таквог битка у свјету у коју знаност не

> може проникнути, али оно што знаност може проникнути није битак. […] То мишљење, међутим, које је у раздјелцима знаности сигурно од снова духовица мора платити рачун: свјетско овладање природом окреће се против самог мислећег субјекта, од њега не остаје увијек онај исти „Ја мислим", који мора да пратити све своје представе. Субјекат и објекат постају једнако ништавни. […] Једнаџба духа и свјета на крају се разрјешава, али само узајамним скраћивањем обију страна. Редуцирањем мишљења на математичку апаратуру довршена је санкција свијета као њезиног властитог мјерила." (Хоркхајмер–Адорно 1974: 40)

3. Модернизам у (мета)дијалогу са просвећеношћу

Технолошка експанзија са клицом просветитељске свести, кроји *дух модерне осећајности,* којим је прегнантан роман *Прољећа Ивана Галеба*, те закључак Макса Хоркхајмера и Теодора Адорна да анимизам стварима додељује душу, а индустријализам поствaрује душе (Хоркхајмер–Адорно 1974 : 41), затичемо као (пра)наратив са којом овај модернистички роман води дијалог.

> „Али та материјализација осјећаја грађанину је, ето, неопходна потребита; прави, чистокрвни грађанин не носи у срцу ништа, ама баш ништа: осјећај нефиксиран за какав физички предмет постаје пука сјена, и човјек убрзо почиње да сумња у реалну опстојност свог осјећаја, ако је не доказаују материјални предмети који га у себи утјеловљују." (Десница 1997 : 62)

Код Десничиног јунака Ивана Галеба зато постоји антиграђански бунт, помоћу којег се разрачунава са наслеђеним конвенционалностима, које стиче, као просвећени појединац – уметник. Његов скептички отклон од света, суспрегнут је са жељом да се врати својој аутентичности, управо у тренутку суочавања са болешћу, постаје уједно (само)огледавање са прохујалим временом детињства, младости која је иронијски означена као доба залуталости услед потребе за успехом и славом, па све до садашњег тренутка у коме се *јаство* Ивана Галеба (само)проналази у тренуцима унутрашње рефлексије и богате имагинације. „Човјек мора јурити напред за успјехом, чак и када му се неће. И у овоме, као и у твојој виолини, као и у свему другоме, ако се мисли нешто постићи, треба бити професионлац успјеха, снабдјевен професионалним пожртвованошћу и глухоћом за унутрашња питања о сврховитости нашег кретања као и сваки професионалац." (Десница 1997: 154) Ирониja је основни стилски маневар Галебовог *писања о себи*. На издвојеном сегменту јасно можемо видети, на који начин Иван Галеб разумева себе у тренутку суочавања са великом променом – болешћу. Нова пуноћа бивствовања, за Галеба представља вођење vita contemplativa. То ће бити први покушај реинтегрисања старих душевних кретњи, потиснутих зарад активног *бивања-у-свету.* Невољним отклоном

од *бивања-у-свету* Десничин јунак се приближава другој сфери живота, очекујући. Код Доситеја је у бити супротан процес, за њега процес саморазумевања почиње тек изласком *у свет.* Мистерија живота за Ивана Галеба састоји се у откривању унутрашњег затомљеног света, чије постојање можемо у детињству најбоље просетити. „Дјетиња је душа сва саткана од љескања бивствовања и небивствовања, сва натрупљена одбљесцима вјечнога." (Десница 1997: 59) Тренутак прелома у животу Ивана Галеба, била је болест која га је отклонила за екстерни свет, приближавајући га *интрасвету*. Емануел Левинас у свом делу *Време и друго* овако објашњава: „Тачније речено, појава једног егзистирајућег јесте сама конструкција једног господарења једне слободе у егзистирању које би, само по себи, остало потпуно анонимно. Да би могло постојати једно егзиситрајуће у том анонимном егзистирању, неопходно је да буде могућно полажење од себе и враћање себи, а то значи чин идентичности. Чином идентификовања егзистирајуће се већ у себе затворило; оно је монада и усамљеност." (Левинас 1997 : 26) Враћање Ивана Галеба себи, својој „монади и усамљености" супротан је процес ономе што чини млади Доситеј, у то смо се већ уверили. Има, међутим, неких просветитељских елемента против којих није устао Иван Галеб, чиме би се створила својеврсна амбиваленција овог наратива према традицији просвећености. На нивоу саме структуре романа *Прољећа Ивана Галеба* уочавамо микрожанрове који су уклопљени у мозаични тоналитет исповести. Есејизација, интелектуалистички стил, полихорско разумевање у различите врсте уметности, показују да овај роман није апсолутно негаторски усмерен према просветитељству. Хиперкултуран представник просвећене грађанске класе, Иван Галеб, не може у потпуности да оповргне своје васпитно-образовне премисе, које је као интелектуалац стекао школовањем. „За мој укус основни је недостатак новије литературе баш то – што је недовољно интелектуалистичка. Човјек се, наиме, по свеопћем признању, у току вјекова и тисућлећа, јако, јако развио, целебрализирао. И као што је некад давно, углавном сјекиром од кремена убијао собове, тако он данас, углавном, мисли: дубе, копка, анализира." (Десница 1997 : 78) Поновна блага иронија призвук је овог записа Ивана Галеба. Цивилизација је саобразила човека својим потребама. Пећински човек имао је само да брине о лову, док грађанин модерног доба има императив – потребно је само да *мисли*. Све то ствара својеврсан дуализам у којем преимућство има једна страна човекове природе – разум и спекулативност. Питање унутрашњег, душевног живота остаје идеолошки недокучиво, на разини тајног, постајући тиме одбачено, те крајње презрено.

4. Десничин пуританизам осећајности

Саображавајући *идеју просвећеног бића* мерилима модерне егзистенцијалне ситуације, покушали смо да представимо амбивалентне елементе у додиру две историјске епохе. Духови два времена стварају колоплет различитих, често супротстављених дискурса коју се, посматрајући кроз време, ипак била дијалектички условљена и део су природног хода у развоју идеја. Можемо закључити да се Доситејев сентиментализам и Десничин интелектуални лиризам усаглашавају у хиличком надахнућу. Душевни живот, за Доситеја до краја остаје нежно уточиште, које се пробуди у тренутку суочавања са смрћу. Тако ће се сетити Хомерових стихова „Никакова в человецех не стоји вешт постојања; какав је год лишћа род, таки је и људи" (Обрадовић 2007 : 122) И за Десничиног јунака Ивана Галеба *тајна трајања* открива се тек суочавањем са смрћу.

> „Живот – то је грдно, поголемо. И пренапорно, презаморно. А и сама жеља, и она је презаморна. Не. Није то оно што се жели. Жели се само трајање. И то не баш властито трајање, него трајање уопће, трајање као такво. Нека оно траје, нека оно само даље траје! Нека траје и онда док ми дријемамо! То нам даје неку топлу сигурност у нашем дријемежу." (Десница 1997 : 352)

Дакле, тражи се „голо осјећање бивствовања" (Десница 1997 : 352) или *бивствујуће* по Е. Левинасу. Потрагу за њим доноси дух, кога ствара једно време. Просветитељство га је видело у *разуму,* а двадесети век кроз речи Ивана Галеба: „Нећу чувствовања, већ само пуког осећања, као стабло." (Десница 1997: 352)

Цитирана литература

Барт 2010: Барт, Ролан *Задовољство у тексту*, превео Јовица Аћин, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 114

Владушић 2017 : Владушић, Слободан „Десница и постмодерни плутајући субјект" у *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 41(1),* Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 2017, стр. 502

Десница 1997: Десница, Владан *Прољећа Ивана Галеба,* Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

Живковић 1992: Живковић, Драгиша *Речник књижевних термина,* Нолит, Београд, 1992, стр. 61

Кант 1974 : Кант, Имануел *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklarung?* У: Ум и слобода: списи из филозофије историје, права и државе, Часопис Идеје, Београд, 1974, 43-45

Костић 1952: Костић, Мита *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века,* Научна књига: Издавачко предузеће Народне Републике Србије, Београд, 1952, стр. 115

Коплстон 2014: Фредерик Коплстон *Историја филосфије Т. 6, Од француског просветитељства до Канта,* Дерета Београд, 2014, стр. 8

Левинас 1997: Левинас, Еманuел *Вријеме и друго*, Октоих, Београд, 1997, стр. 26

Ломпар 2000: Ломпар, Мило „Дух просвећености у српској аутобиографији”*, у зборнику: Живот и дело Доситеја Обрадовића,* Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 429

Обрадовић 2007: Обрадовић, Доситеј „Писмо Харалампију, Живот и прикључења” у *Сабрана дела Доситеја Обрадовића (1739 – 1811)*, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, Београд, 2007.

Старобински 1990: Старобински Жан „Стил аутобиографије“ у *Критички однос,* Издавачка књижарница Зоран Стојановић, Сремски Карловци, 1990.

Фуко 2007: Фуко, Мишел *Поредак дискурса*, превео Дејан Аничић, Карпос, Београд, 2007, стр. 15

Хоркхајмер – Адорно 1974: Хоркхајмер Макс, Адорно Теодор *Дијалектика просветитељства: филозофијски фрагменти*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1974, стр. 40-41

Teodora M. Novaković

FROM AUTOBIOGRAPHY TO SELF-IRONY: ELEMENTS OD ENLIGHTENMENT IN NOVEL `THE SPRINGTIMES OF IVAN GALEB` BY VLADAN DESNICA

We have tried to show in this scientific work how the Enlightenment idea of an englightened being was shown in changes on the historical and poetic level. Changes took place gradually and this Enlightenment narrative of progressive in human nature of the 18th century, would translate into a novelistic story about artist Ivan Galeb in which finding yourself is an inactive state of reflection. In addition of toying with the legacy of enlightenment, highly secular conciousness, we note that the novel `The springtimes of Ivan Galeb` takes place a dialogue between the hereditary enlightened model in which we have mind-minded individual faced with modern times where maturity, nevertheless, brings pain. In the subject itself sre reflected two times, one inherited throught culture and education, and the other, acquired by the post-war sense of dispersion and loss.

Keywords: the Enlightenment, autobiography, modernism, narrative identity, existentialism , self

Александар М. Новаковић[1]
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 371.3::811.163.41‘243

ЕКОНОМСКИ, ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНИ ЗНАЧАЈ НАСТАВЕ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

У раду се сагледава културни, политички и економски значај наставе српског као страног језика, са циљем стварања јасније слике о њеној сврсисходности за појединца и српску државу. Коришћена је дескриптивна метода. Истраживање нам је показало да се значај наставе српског као страног језика огледа у ширењу економског, политичког и културног утицаја. Доприноси: стабилизацији тржишта рада, смањењу стопе незапослености, увећању буџета, директних страних инвестиција, друштвеног производа и националног дохотка, развоју туризма као најважније привредне гране, промени платног биланса, ширењу позитивних државотворних идеја и ставова, осигурању државне безбедности, промени стереотипне слике о Србији и Србима и афирмацији културних вредности својствених српском народу. Реч је о комплексним утицајима који се не могу сагледати један без другога због чега није могуће повући јасну границу међу њима. Међутим, пракса такође показује да је неопходно усвајање националне стратегије којом ће се подржати сви аспекти њеног будућег раста и развоја.

Кључне речи: *настава српског језика као страног, економија, политика, култура, утицај, национална стратегија.*

Увод

Поствуковски период у проучавању српског језика изнедрио је у научном свету бројна призната имена која су за собом оставила богато и разноврсно дело, захваљујући коме се данас постојање србистике не доводи у питање. Србистика као наука која се бави истраживањем српскога језика и на српском језику написане књижевности за циљ има да понуди одговоре на актуелна лингвистичка питања, али и врло често нелингвистичка питања која васкрсавају под утицајем друштвено-политичких збивања на јужнословенским просторима. Србисти, предвођени, између осталих, Александром Белићем, Павлом Ивићем и Милком Ивић, свакодневно својим делима „воде рат” за очување српског језика и идентитета српскога народа. Неке од борби воде се за боље разумевање бити српскога језика, друге ради промене (често)

[1] aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

игнорантске политике државних органа према матерњем језику, али има и оних које се покрећу против псеудоистина назовилингвиста антисрпске провенијенције и глобалистичких тежњи усмерених ка политици заборављања и асимилације. Налазећи се између великих и малих језика,[2] српски језик и србистика, захваљујући лингвистима, истраживачима и предавачима, не само да одолевају изазовима савременог доба и глотофагији већ се усложњавају у погледу научних проучавања. Наиме, развој србистике током последњих шест деценија показује нам да се, поред изучавања српског језика као матерњег, посебна пажња усмерава ка проучавању српског језика као страног (завичајног и нематерњег).

Друштвено-политичка дешавања у Европи, свету и нашој земљи утицала су да након Другог светског рата дође до повећаног интересовања за проучавањима у области српског језика као страног. Организованим и систематичним изучавањима (методике) наставе српског као страног језика претходило је повећање броја странаца заинтересованих за учење нашег језика. „У периоду после Другог светског рата владало је велико интересовање за славистику у свим светским лингвистичким центрима (на славистичким катедрама). У саставу славистичких катедара српскохрватски језик је имао добар статус и постоје неспорни подаци да је на бројним катедрама био на другом месту, одмах иза руског језика, који је с правом имао примат" (Брборић 2018: 22). Као ученици српског језика појављују се странци свих узраста и социјалних група – средњошколци (будући студенти у Републици Србији), студенти на размени, дипломате, пословни људи, домаћице, родбина странаца који живе на српским просторима, лингвисти, заљубљеници у српску кухињу, културу и историју итд. Србисти су, у настојању да странце подуче српском језику на западњачки ефикасан начин, организовали прве конференције и округле столове, публиковали квалитетне наставне материјале, написали значајне научне радове, одбранили докторске дисертације и објавили изузетно важне научне монографије и универзитетске уџбенике. У релативно кратком периоду створили су услове да настава српског као страног језика буде препозната као једна од најперспективнијих области у оквиру србистике. Њен раст и развој директно су (били) условљени друштвено-политичким дешавањима у Европи и свету, али у исто време, захваљујући својој поливалентној природи, ова грана србистике са собом носи одговарајући економски, политички и културни значај за развитак српске државе.

[2] „Језици се виде као велики, средњи или мали и према раширености употребе одређеног језика на одређеној државној територији, […] функционалној раширености његове употребе међу различитим народима, […] [према] економској, политичкој и војној моћи народа који одређеним језиком говори, […] према томе колико дуго постоје, […] колико утичу, или колико су утицали, на друге језике, […] према степену развијености књижевнојезичког израза" (Пипер 2004: 17–19).

Методологија истраживања

Предмет и циљ истраживања

Истраживања у области методике наставе српског као страног језика нам показују да ученици из иностранства наш језик уче из најразличитијих побуда (ради интеграције у друштвену заједницу, успешног обављања посла у српској средини, заснивања породичног живота у Србији или из љубави према светским језицима). Постоје неспорни подаци да је у последњих шездесет година, у складу са актуелним друштвено-политичким дешавањима, већи број странаца учио српски језик, а, сходно томе, и већи број предавача почео је да се бави наставом српског као страног језика. Захваљујући својој комплексној и живој природи, ова врста наставе свакодневно показује своју сврсисходност на пољу развоја србистике и друштва/државе у целини. Пишући о њој, професор Милорад Дешић (1990: 237) сматра да, „поред несумњивих резултата", постоји још много отворених питања, чије ће решавање бити омогућено тек онда када се схвати „културни, политички, па и економски значај ове делатности". Зато је предмет овога рада сагледавање културног, политичког и економског значаја наставе српског као страног језика, са циљем стварања јасније слике о њеној сврсисходности и значају који има на српско друштво у целини.

Истраживачки задаци

У складу са дефинисаним предметом и постављеним циљем истраживања, издвојили смо следеће истраживачке задатке:

1. Анализирати културни, политички и економски утицај наставе српског као страног језика на развој српског друштва.
2. Издвојити примере економског, политичког и културног доприноса наставе српског као страног језика.

Методе истраживања

У складу са формулисаним предметом, циљем и задацима, у овом истраживању смо користили дескриптивну методу. Истраживање је спроведено крајем децембра 2023. године, а сви подаци (и размишљања) дескриптивно су објашњени.

Економски, политички и културни утицај наставе српског као страног језика

Живот у модерном добу нам свакодневно показује да се настава (страног) језика не може посматрати изван оквира друштва у коме се учени језик

користи. Другим речима, осим анализирања васпитно-образовне функције коју остварује у једном друштву, настава језика се изнова мора сагледавати у контексту економских, политичких и културних утицаја које остварује на појединца и друштво/државу у целини. Примера ради, у више студија је сагледан економски, политички и културни значај учења енглеског језика (Варшауер 2000; Нуан 2003). Наравно, српски језик се као „мали", у том смислу, не може мерити са енглеским као глобалним (*lingua franca*) језиком. Међутим, иако сведен на далеко мањи број говорника, и он, баш као и остали европски и светски језици, доприноси промени економских, политичких и културних дешавања у матичној земљи и иностранству. Реч је о комплексним утицајима који се не могу сагледати један без другога, због чега и није могуће повући јасну границу међу њима и одредити да ли један ентитет припада области економије, други области политике, а трећи области културе. Настава српског као страног језика сама је по себи веома комплексна, а утицај који остварује у поменутим областима поливалентан је и разуђен (в. графички приказ 1).

Графички приказ 1. *Најзначајнији утицаји наставе српског као страног језика*

Економски значај наставе српског као страног језика морамо сагледати са становишта појединца (ученика и/или предавача), али и са становишта српске државе. Методичка истраживања у XXI веку показују нам да се као један од главних подстицаја за учење српског као страног језика појављују пословни изазови. Наиме, иако је добро познато да би странац могао да са српским становништвом комуницира на енглеском (или неком другом страном) језику, пракса показује да ће странац који користи српски језик бити далеко ефикаснији у обављању пословних активности. Он се боље, лакше

и брже интегрише у своје радно окружење и свој колектив, чији је циљ повећање економичности, продуктивности и рентабилности рада кроз уштеду времена, материјалних и нематеријалних ресурса и разбијање комуникативних баријера.[3] У прилог таквој тврдњи нам сведоче најновији трендови у српској привреди, у којој се странци препознају као важан део економског система наше земље. Најновијим *Законом о запошљавању странаца* правно су прецизно одређене могућности и услови њиховог запошљавања и рада у Републици Србији. Препознајући важност познавања српског језика, странци исказују жељу да га (на)уче у акредитованим центрима, приватним школама или путем интернета, због чега долази до отварања, раста и развоја микро и малих „предузећа". У литератури из области економије експлицитно се наводи значај који таква предузећа имају на јачање економских фактора живота у једној заједници (Милошевић–Вујичић 2013; Равић 2016; Симоновић и сар. 2017). Један од важнијих утицаја који се том приликом реализује јесте и стабилизација тржишта рада. Добро нам је познато да се последњих година врло често говори о проблему запошљавања свршених студената србистике, који, како пракса показује, своја егзистенцијална питања решавају ангажовањем у настави српског као страног језика. Захваљујући својим потенцијалима, настава српског као страног језика се препознаје као алтернативни вид запошљавања. Предавачи српског као страног језика (раз)решавају свој радни статус ангажовањем у настави српског као страног језика при центрима и приватним школама, мада није редак случај да то чине у самосталној режији путем интернета (тзв. фриленсери). Том приликом обезбеђују себи примање одговарајућих новчаних средстава и решавање питања егзистенције и социјалног, пензионог и инвалидског осигурања.[4] Нашавши се у улози предавача запосленог у приватној школи или оснивача приватних школа, професори указују да је настава српског као страног језика најбрже растућа и развијајућа дисциплина у оквиру србистике. Са становишта државе и њених руководећих органа, економски значај овог вида запошљавања директно се одражава на смањење стопе незапослености, увећање буџета кроз опорезивање и прилив новчаних средстава из иностранства. У интересу државе је да ова врста наставе јача и напредује, јер уз остале материјалне и инфраструктурне услове представља један од важнијих фактора које стране компаније могу узети у обзир приликом отварања својих представништава – у интересу им је да своје запослене на брз и ефикасан начин подуче српском језику, како би могли да ефикасније обављају своје уговорене послове у контакту са већинским српским становништвом. Такође, „добар глас" који

[3] Предузеће као економско-правни субјект настоји да оствари што успешније пословање постављајући своје пословне циљеве, које реализује уз помоћ утврђене пословне стратегије тако што на одговарајући начин користи расположиве материјалне и људске ресурсе.

[4] Наведена питања уређена су најновијим изменама и допунама *Закона о порезу на доходак грађана*.

ће странци, на основу сопственог искуства, пренети својим сународницима, пријатељима и познаницима може представљати важан предуслов за привлачење директних страних инвестиција, нових компанија, али и туриста. У вези са последњим, чест је случај да странци српске просторе препознају као атрактивну туристичку дестинацију, захваљујући чему долази до развоја туризма као важне привредне гране која доприноси општедруштвеном и економском развоју. „Док туристи за себе постижу задовољство (сазнања о новим природним лепотама, друштвеним атрактивностима), они истовремено врше мисију откривача нових места, локалитета и подстичу систем туристичке потрошње у датој рецептивној области" (Гајић 2010: 140). Стога, туризам својим деловањем на развој хотелијерства, угоститељства, трговине, занатства, грађевинарства уједно привреду изводи из економске изолације. У области наставе српског језика као страног у последњим деценијама препознаје се значај летњих школа, које представљају организовану активност интезивног савладавања страног језика и укључивања садржаја из области културе у језичку наставу. Праксу организације и реализације летњих школа прихватили су и задржали центри за српски језик као страни при Филолошком факултету у Београду и Филозофском факултету у Новом Саду, али и друге научне институције (попут Матице српске у Црној Гори) и приватне школе страних језика. Њихова реализација подразумева остваривање директних и индиректних утицаја на привреду наше земље: увећање друштвеног производа и националног дохотка, развој привредних делатности, промену платног биланса, развој појединих географских подручја и сл.

Политички утицај наставе српског као страног језика много је већи (и јачи) од онога који би се, на први поглед, могао очекивати.[5] Својим наставним деловањем наставник српског као страног језика имплицитно утиче на проширење идеја и идеологије својствене нашој држави и нашем народу у датом тренутку.[6] Захваљујући садржајима које обрађује на својим часовима, наставник обликује слику и доживљај који странци, услед разноразних околности, имају (или могу имати) према нашем народу и држави.[7] Ширењем и пропагирањем уверења својствених српском народу, настава српског као страног језика потпомаже ширењу владајућих идеја и ставова, како на сопственој територији међу страним држављанима тако и у иностранству. Пракса нам показује да се, између осталих, у позицији ученика врло често налазе утицајни бизнисмени,

[5] Говорећи о проблемима у настави српског као страног језика, професор Милорад Дешић (2007б: 267–268) посебно издваја политичка питања распада српскохрватског језичког заједништва и постанак четири политички конструисана језика.

[6] Хаг Старки (2010: 155) истиче да је политичко образовање имплицитни део учења страног језика.

[7] Истакли бисмо значај наставе српског као нематерњег језика чија реализација помаже успостављању квалитетнијих међуљудских односа између српског домицилног становништва и странаца који живе и раде на простору Републике Србије.

амбасадори и политичари, који, захваљујући својим пословним контактима, могу утицати на доношење одлука од стратешког значаја по нашу привреду/економију и друштво у целини.[8] Наставник који успе да их придобије на своју страну сигуран је да ће одлуке (потписивање билатералних споразума, покретање компанија и сл.) бити усмерене ка свеопштем развоју, јачању међусобних веза и промени свеопште слике о себи и формирању жељене. Осим појединачних доприноса наставника српског као страног језика, важан политички утицај остварују лекторати и допунске школе српског језика у иностранству. Статус матерњег језика у границама једне државе и ван њих најбољи је показатељ њеног економско-политичког и културно-просветног развоја. Пишући о функционисању лектората, Весна Крајишник (2014: 221–222) издваја три модалитета изучавања српског као страног језика у иностранству: 1. конвенцијски лекторати организовани на основу уговора између надлежних државних институција, 2. настава српског језика у оквиру славистичких или других хуманистичких студија и 3. студијска настава српског језика у оквиру студија славистике. Лекторати представљају важан сегмент репрезентације спољне политике наше државе, учествујући у обликовању слике која се предочава страној јавности. Интерес сваког народа и сваке државе је поседовање снажних лектората у светским центрима ради афирмисања сопствених политичких и економских интереса, али и културних вредности.[9] Пракса нам показује да су привилегије које држава (и предавачи) имају од наставе српског као страног језика много веће и значајније од улагања у њихово функционисање, те све одлуке морају бити са тим усклађене. Уз лекторате, допунске школе такође имају важно место у ширењу политичког и културног утицаја и очувању српске заједнице изван граница матичне државе. Добро је познато да наша дијаспора броји велики број чланова због чега допунске школе представљају институције од стратешког значаја. Разумејући њихов значај, наша држава последњих година показује настојање да потпомогне њихов рад реализацијом великог броја пројеката у оквиру деловања Управе за сарадњу са дијаспором.

Економски и политички значај наставе српског као страног језика неодвојив је од културног значаја, јер наставни процес неминовно у себе укључује и читав спектар вредносних судова нашег народа – од традиционалних веровања, преко обичаја и религије, до историје, књижевности и уметности. „Учење језика без контакта са његовим културним коренима спречава ученика да језик користи у контексту, јер само познавање језичке структуре не носи са собом никакав посебан увид у политички, друштвени, верски или економски систем" (Силај 1976: 2). Другим речима, настава подразумева развој интер-

[8] Пишући о активностима Центра за српски језик као страни, Милорад Дешић (2007а: 9) указује да су се током деценија као ученици појављивали: стране дипломате, новинари, адвокати, лекари, војна лица, стипендисти невладиних организација и др.

[9] Нажалост, србисти и истраживачи примећују да је стање лектората за српски језик неповољно, изражавајући бојазан у вези са њиховом будућношћу (Крајишник 2016; Брборић 2018; Новаковић 2023).

културалне компетенције,[10] односно упознавање ученика са материјалним и нематеријалним културним добрима српскога народа. Без познавања материјалне и нематеријалне културне баштине нашега народа није могуће развити комуникативне компетенције. Љиљана Ћук (2019: 460) у материјалну културну баштину убраја изузетне грађевине (сакралне или световне), споменике, материјална уметничка дела, а у нематеријалну културну баштину уметничка дела (музику), усмена предања, начин живота, традицију и обичаје. Странац који буде овладао основима српске културе, историје и традиције биће у стању да се у потпуности интегрише у српско домицилно становништво, али и да, у складу са стеченим знањима, обавља одговарајуће друштвене активности – пословне, туристичке и породичне. Александар Новаковић (2022: 85) издваја пример Арноа Гујона, Француза, који је (на)учио српски језик како би боље разумео целокупан народ, његову културу и његов поглед на свет. Управо он нам је најбољи показатељ на који начин сагледавање (и савладавање) културних образаца једног народа може утицати на политичка и економска дешавања у земљи. Радећи на месту директора поменуте Управе за сарадњу са дијаспором, Арно Гујон, сада као један од врсних познавалаца српског језика и прилика у нашој земљи, показује настојање да у својим јавним наступима (у француској средини) потпомогне промену „окамењене слике" о српском народу и држави, а која је деценијама уназад била формирана на темељима неразумевања, нетолеранције и другачијих политичких и културних уверења. Промену слике прате бројне политичке одлуке чији се утицај може осетити на пољу развоја квалитетних билатералних односа, који за последицу имају јачање економске сарадње. Реч је само о једном примеру, а засигурно је много таквих који показују да српски језик, иако Срби никада нису имали освајачких намера (и похода), благотворно делује на промену и стабилизацију економских показатеља квалитета живота, политичког курса наше државе, односно културних вредности нашега народа. Срби су били и остали загледани у искрене људске вредности, пожртвовани поштоваоци традиције и правих људских вредности, због чега су врло често били на маргини економских и политичких дешавања Европе. Српски језик (а са њим и српски народ), утемељен у традиционалним људским и православним вредностима, деценијама одолева глобалистичким тежњама „развијеног света". Захваљујући просвећујућем дејству наставе српског као страног језика (и друштвено-политичких превирања), створили су се услови да Европа и свет наведене вредности сагледају из другачије перспективе и промене искључујући однос према српском народу и његовом вишевековном наслеђу. „Коначно ће се схватити да је упознавање странаца са српским језиком, српском културом и цивилизацијом у суштини упознавање са српским народом. А кад нас други боље упознају, боље ће нас разумјети и мање ћемо имати неспоразума с њима" (Дешић 2003: 67).

[10] Бајрам и сар. (2001) под интеркултуралношћу подразумевају отвореност, радозналост и спремност на релативизацију вредности, уверења и понашања.

Закључак

Дешавања у Европи и свету на почетку треће деценије XXI века сведоче нам, можда више него икада раније, колико економско-политичка питања могу утицати на језике, али и колико исти ти језици могу бити покретачи њихових промена. Српски језик у том погледу може представљати идеалан пример. Налазећи се између великих и малих језика (и народа) током свога постојања, одолео је (некада са више, а некада са мање успеха) разлитичим догађајима који су били проузроковани економским, политичким или културним утицајима глобалних језика (и бројнијих народа). У томе је успео захваљујући сопственој вишевековној традицији, али и својој дубокој укорењености у истинским људским вредностима. Пратећи развој српског друштва у различитим фазама развитка европске и светске цивилизације, српски језик је успевао да се отргне глобалистичким стегама проналазећи „средњи пут" ка очувању своје бити и суштине. Притом, демонстрирао је Европи и свету богатство форми и закона на свим лингвистичким и цивилизацијским нивоима, због чега је учена Европа (али и свет), у различитим фазама свога одрастања, показивала интересовање за српски језик, српску ћирилицу, непресушно богатство народних говора и немерљиво материјално и нематеријално културно наслеђе српског народа. Све то је проузроковало да настава српског као страног језика буде препозната као једна од најперспективнијих области у оквиру савремене србистике. Њен значај много је већи од оног који би се могао очекивати сходно (на први поглед) скромним могућностима српскога језика. Другим речима, значај наставе српског као страног језика огледа се у ширењу економског, политичког и културног утицаја на појединца, друштво и државу у целини. Наше истраживање показало је да се наведени утицаји не могу одвојити један од другог, односно да се не може повући јасна граница између њих. Чак и када се посматрају са другачијих становишта, неминовно долази до уплива првог у други, другог у трећи и тако редом. Заједничким снагама утичу на стабилизацију тржишта рада, смањење стопе незапослености, увећање буџета, директних страних инвестиција, друштвеног производа и националног дохотка, развој туризма као најважније привредне гране, промену платног биланса, ширење позитивних државотворних идеја и ставова, промену стереотипне слике о Србији и Србима, осигурање државне безбедности, афирмацију културних вредности својствених српском народу итд. Међутим, иако је много тога урађеног на пољу развоја наставе српског као страног језика, остало је још нерешених питања, чије решавање не зависи само од наставника, истраживача и лингвиста, већ и од надлежних државних органа. С обзиром на немерљив економски, политички и културни значај који има на српску државу, потребно је што пре направити националну стратегију развоја овог вида наставе. Улагања које би држава требало да реализује засигурно би се вишеструко вратила кроз оснаживање српске економије, јачање политичког и културног утицаја Републике Србије (и српских земаља) у земљи и иностранству.

Цитирана литература

Бајрам и сар. 2001: Byram, Michael, Nichols, Adam, Stevens, David. *Developing Intercultural Competence in Practice*. Clevedon: Multilingual Matters, 2001.

Брборић 2018: Брборић, Вељко. „Будућност лектората српског језика са осврtом на прошлост и садашњост". *МСЦ, саопштења*, 48/1, 2018, 21–30.

Варшауер 2000: Warschauer, Mark. „The changing global economy and the future of English teaching". *Tesol Quarterly*, 34(3), 2000, 511–535.

Гајић 2010: Gajić, Tamara. „Turizam u funkciji intenzifikacije privrednog razvoja receptivnih i emitivnih područja – primer Južnobačkog okruga". *Industrija*, 38(3), 2010, 139–154.

Дешић 1990: Dešić, Milorad. „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog: dosadašnja iskustva i naredni zadaci". U: *Učenje jezika, komunikativni pristup i obrazovanje nastavnika*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1990, 233–237.

Дешић 2003: Дешић, Милорад. „Српски језик као страни данас". У: П. Вучковић (ур.), *Педесет година Института за стране језике: 1953–2000*. Београд: Институт за стране језике, 2003, 63–67.

Дешић 2007а: Дешић, Милорад. „Двадесет година рада Центра за српски као страни језик". У: М. Дешић (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007, 7–11.

Дешић 2007б: Дешић, Милорад. „Српски језик као страни у теорији и пракси". У: С. Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ: Зборник радова I*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 267–271.

Крајишник 2014: Крајишник, Весна. „Лекторати српског језика". У: С. Танасић (ур.), *Зборник Института за српски језик САНУII: Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 217–226.

Крајишник 2016: Крајишник, Весна. „Нека питања из методике наставе српског као страног језика". У: В. Крајишник (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2016, 7–26.

МилошевићВујичић 2012: Милошевић, Драган, Вујичић, Слађана. *Менаџмент малих и средњих предузећа*. Београд: Висока школа за пословну економију и предузетништво. 2012.

Новаковић 2022: Новаковић, Александар. „Мотивација за учење српског као страног језика (на примеру Арноа Гујона, Тиага Фереире и Лиз Дуонг)". *Прилози настави српског језика и књижевности*, 11, 2022, 79–96.

Новаковић 2023: Новаковић, Александар. „Слика лектората за српски језик у онлајн-медијима". *Исходишта*, 9, 2023, 207–222.

Нуан 2003: Nunan, David. „The Impact of English as a Global Language on Educational Policies and Practices in the Asia-Pacific Region". *Tesol Quarterly*, 37(4), 2003, 589–613.

Пипер 2004: Пипер, Предраг. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига. 2004.

Равић 2016: Равић, Ненад. *Савремене тенденције раста и развоја малих и средњих предузећа у Републици Србији* (докторска дисертација). Београд: Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије. 2016.

Сајл 1976: Seelye, Ned. *Teaching culture: Strategies for foreign language educators*. Lincolnwood: National Textbook Company. 1976.

Симоновић и сар. 2017: Simonović, Zoran, Ćurčić, Nikola, Miletić, Vuk. „Neki problemi razvoja malih i srednjih preduzeća u poljoprivredi Srbije". *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 37, 2017, 57–69.

Старки 1999: Starkey, Hugh. Foreign Language Teaching to Adults: Implicit and explicit political education, Oxford Review of Education, 25(1–2), 1999, 155–169.

Ћук 2019: Ćuk, Ljiljana. „Kultura u udžbenicima srpskog jezika kao stranog". *Baština*, 49, 457–475.

Aleksandar M. Novaković

ECONOMIC, POLITICAL AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF TEACHING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The paper examines the cultural, political and economic importance of teaching Serbian as a foreign language, with the aim of dispelling existing prejudices about its expediency and importance for Serbian society as a whole. We used a descriptive method. Research has shown us that the importance of teaching Serbian as a foreign language is reflected in the spread of economic, political and cultural influence: stabilization of the labor market, reduction of the unemployment rate, increase of the budget, direct foreign investments, social product and national income, development of tourism as the most important economic branch, change the balance of payments, spread positive state-building ideas and attitudes, change the stereotypical image of Serbia and Serbs, ensure national security, and affirm the cultural values inherent to the Serbian people. We are talking about complex influences that cannot be seen separately from each other, which is why it is not possible to draw a clear border between them. However, practice also shows that it is necessary to adopt a national strategy that will support all aspects of its growth and development.

Keywords: *teaching Serbian as a foreign language, economy, politics, culture, influence, national strategy.*

САВРЕМЕНА ФИЛОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА МЛАДИХ ИСТРАЖИВАЧА III

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача
Проф. др Наталија Јовановић, декан

Координатор Издавачког центра
Доц. др Сања Игњатовић, продекан за научноистраживачки рад

Лектура
Душица Миловановић
Јелена Станојевић
Марија Станковић
Теодора Вучковић

Техничко уредништво
Дарко Јовановић (Дизајн корице)
Милан Ранђеловић (Прелом)
Издавачки центар (Дигитализација)

Формат
17 x 24

Тираж
10 CD-а

Штампарија
Филозофски факултет у Нишу

Ниш, 2025.

ISBN 978-86-7379-676-5
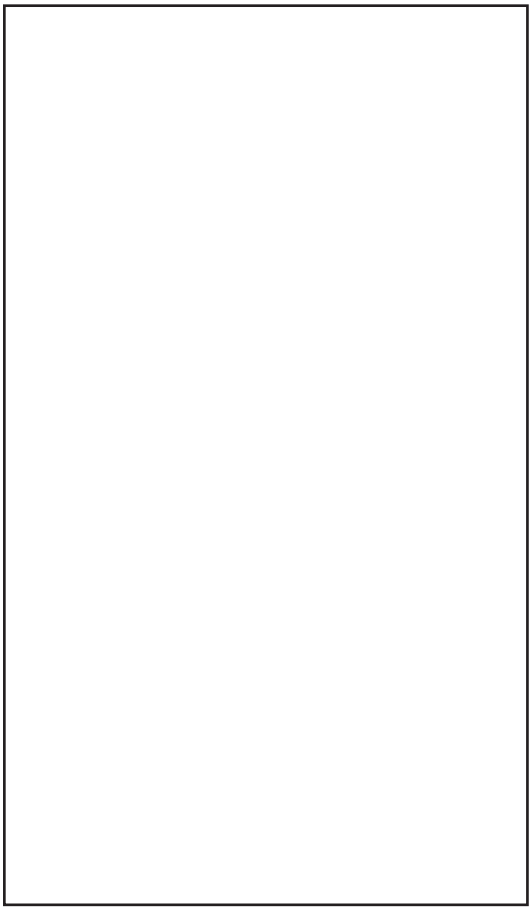
CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд